

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

OTORİTER SİSTEMLERDEN ÇIKIŞ MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ

YÜKSEK LİSANS

Bilal ŞAHİN

EKİM-2021
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**OTORİTER SİSTEMLERDEN ÇIKIŞ MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ**

**TRANSITION TO DEMOCRACY IN TURKEY WITHIN THE FRAMEWORK
OF EXIT PRACTICES FROM AUTHORITARIAN SYSTEMS**

YÜKSEK LİSANS

Bilal ŞAHİN

**EKİM-2021
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**OTORİTER SİSTEMLERDEN ÇIKIŞ MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ**

**TRANSITION TO DEMOCRACY IN TURKEY WITHIN THE FRAMEWORK
OF EXIT PRACTICES FROM AUTHORITARIAN SYSTEMS**

YÜKSEK LİSANS

Bilal ŞAHİN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL

**EKİM-2021
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Otoriter Sistemlerden Çıkış Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Demokrasiye Geçiş**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kısıtlara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

21/ 10/ 2021

.....
Bilal ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Ortaya konulan bu çalışma, demokrasiye geçiş modelleri açısından Türkiye’de 1945-1950 demokratik geçiş döneminin incelenmesini ve bu alandaki boşluğun bir nebze de olsa doldurulabilmesini hedeflemektedir. Bu doğrultuda öncelikle bu çalışmanın fikir önerisini sunan, daima engin bilgi birikimi ile yönlendiren ve nispeten uzun süren tez dönemi boyunca sabrı ve hoşgörüsüyle bana katlanan danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL’a sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Diğer taraftan tez yazım sürecinde maddi ve manevi her türlü desteğini arkamda hissettiğim, zor ve uzun çalışma dönemim boyunca her türlü fedakarlığı ve sabrı gösteren sevgili aileme ayrıca teşekkür ediyorum.

Bilal ŞAHİN
GÜMÜŞHANE-2021

ÖZET

Demokrasiye geçiş teorileri, otoriter sistemlerin çok partili demokratik bir sisteme dönüşüm sürecine odaklanmaktadır. Doğaları gereği baskıcı ve genellikle tek partili sistemler olan otoriter rejimler, karşılıklı etkileşim içerisindeki iç ve dış politik gelişmelerle birlikte köklü değişimlere uğrayabilmektedir. Bu noktada rejimlerin yöneticileri demokratik bir yönetime geçiş kararı verebilir veya vermek zorunda kalabilir. Siyasal bilimler alanında geçiş teorileri veya transitoloji kavramı altında incelenmeye başlayan geçiş süreci; genellikle reform, kopma ve sözleşme olmak üzere üç temel model ile açıklanmaktadır.

Türkiye’de otoriter tek parti yönetimi 1945 yılına kadar sürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasal konjonktürün etkisi ve paralelinde iç politikadaki baskı sebebiyle demokrasiye geçiş kararı verilmiştir. Geçiş sürecini tek modelle açıklamak mümkün değildir. İki aşamalı bir model uygulanmıştır. Reform modeli ile başlanmıştır. Ancak 1946 yılındaki tartışmalı seçimler ve ardından gelen bir dizi antidemokratik uygulama, partiler arasında siyasi gerginliğe dönüşmüş ve bu model tıkanma noktasına gelmiştir. Siyasi gerilim, her an bir geri dönüş ihtimalini veya sert bir kopuşu gündeme getirebilirdi. Rejimin en güçlü aktörü Cumhurbaşkanı İnönü’nün partiler arasında hakem rolü üstlenmiştir. Bu bağlamda kaleme aldığı 12 Temmuz Beyannamesi ile sözleşme modeli aşamasına geçilmiştir. Beyanname, bu tıkanıklığın aşılmasında geçiş sürecinin mührü, demokratik sistemin devamlılığının senedi olmuştur. Uzlaşma, her iki taraf için de diyet ödenmesini gerekecektir. Bu ödeme, iktidar ve muhalefet içerisindeki aykırı seslerin karşılıklı olarak susturulması ve ayıklanması şeklinde gerçekleşmiştir. Tasfiyelerle birlikte geçiş süreci daha sağlıklı ilerlemiştir. Ayrıca geçişin konsolide etmek amaçlı düzenlemeler için de uygun ortam sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geçiş teorileri, Otoriter rejim, Reform, Sözleşme, Transitoloji

SUMMARY

Theories of transition to democracy focus on the transformation process of authoritarian systems into a multi-party democratic system. Authoritarian regimes, which are oppressive in nature and generally one-party systems, can undergo radical changes with mutually interacting domestic and foreign political developments. At this point, the administrators of the regimes may or may have to decide to transition to a democratic government. The transition process, which has been examined under the concept of transition theories or transitology in the field of political sciences; It is generally explained by three basic models: reform, rupture and contract.

The authoritarian one-party rule in Turkey lasted until 1945. After the Second World War, the decision to transition to democracy was made due to the effect of the political conjuncture and the pressure in the domestic politics in parallel. It is not possible to explain the transition process with a single model. A two-stage model was applied. It started with the reform model. However, the controversial elections in 1946 and a series of undemocratic practices that followed turned into political tension between the parties and this model came to an impasse. Political tension could have brought the possibility of a reversal or a sharp break on the agenda at any moment. President İnönü, the most powerful actor of the regime, played the role of arbitrator between the parties. In this context, with the 12 July Declaration he writes up, the contract model phase was started. The declaration, in overcoming the impasse, has been the seal of the transition process and the bond of the continuity of the democratic system. Compromise will require payment of a price for both parties. This payment, was realized in the form of mutually silencing and eliminating of the contradictory voices in the government and the opposition. With the purges, the transition process progressed more smoothly. In addition, a suitable environment has been provided for arrangements to consolidate the transition.

Keywords: Transition theories, Authoritarianism, Reform, Contract, Transitology

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	V
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XI
1. GİRİŞ	1
2. OTORİTER-TOTALİTER SİSTEMLER VE ÇIKIŞ MODELLERİ.....	3
2.1. Siyasal Rejim Tanımı.....	3
2.2. Rejimlerin Sınıflandırılması.....	3
2.3. Demokratik Rejimler.....	4
2.4. Totaliter Rejimler	5
2.5. Otoriter Rejimler	10
2.5.1. Hibrid Rejimler	12
2.6. Otoriter Sistemlerden Çıkış ve Rejim Değişmeleri.....	15
2.6.1. Demokratikleşme	18
2.7. Geçiş Teorileri-Modelleri.....	21
2.7.1. Reform Modeli	29
2.7.2. Kopma Modeli	32
2.7.3. Sözleşme Modeli.....	33
3. TÜRKİYE’DE TEK PARTİ OTORİTERLİĞİNİN OLUŞMASI VE PEKİŞMESİ ..	35
3.1. Tek Parti Sistemi ve Tek Parti Olarak CHP	35
3.2. İktidar ve Modernleşme	40
3.3. Muhalefetin Tasfiyesi ve Tek Partinin Oluşumu	43
3.4. Tek Partinin Pekışmesi.....	49

3.4.1. Parti-Devlet Bütünleşmesi	51
3.5. Tek Parti Döneminin İdeolojisi: Kemalizm	60
3.5.1. Laiklik ve Sekülerizm	64
3.5.2. Ekonomi ve Devletçilik	66
3.5.3. Solidarist-Korporatizm.....	69
4. OTORİTER SİSTEMDEN ÇIKIŞ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ	73
4.1. Reform Kararı ve Demokratikleşme	73
4.1.1. Liberalleşme Eğilimi	73
4.1.1.1. Sebepler ve Etkenler	74
4.1.1.2. Demokratikleşme İsteği	77
4.1.2. Reform Kararı	80
4.1.3. CHP İçerisindeki Tartışmalar ve Muhalefet	81
4.1.4. Dörtlü Takrir	85
4.1.5. 1 Kasım Nutku	87
4.1.6. Çok Partili Hayat ve Demokrat Parti	88
4.1.7. Reformun Uygulanmasına Yönelik Düzenlemeler	91
4.1.7.1. CHP 2. Olağanüstü Kurultayı	92
4.1.7.2. Tek Dereceli Seçim Yasası	93
4.1.7.3. Diğer Yasal Düzenlemeler	95
4.1.8. 1946'nın Tartışmalı Seçimleri.....	96
4.1.8.1. Belediye Seçimleri	98
4.1.8.2. Milletvekili Erken Genel Seçimleri	100
4.2. Reform Sürecinin Çıkmaza Girmesi	105
4.2.1. İdari Baskı İddiaları.....	105
4.2.2. Siyasi Gerilim ve Şiddet	108
4.3. Sözleşme	125
4.3.1. Sözleşmenin Senedi: 12 Temmuz Beyannamesi.....	126
4.3.2. Sözleşmenin Diyeti	133

4.3.2.1. CHP İçerisindeki Tasfiyeler.....	135
4.3.2.2. DP İçerisindeki Tasfiyeler.....	142
4.3.3. Sözleşmenin Konsolidasyonu	156
4.3.3.1. İdeolojik Dönüşüm.....	158
4.3.3.2. Hukuksal Dönüşüm.....	161
4.3.3.3. Sosyo-Ekonomik Dönüşüm	165
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	170
KAYNAKÇA.....	176
ÖZGEÇMİŞ	205

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	: Aktaran
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Bkz.	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
GİK	: Genel İdare Kurulu
Haz.	: Hazırlayan
MG	: Meclis Grubu
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Demokratikleşme, otoriter veya totaliter sistemlerden çok partili siyasi rekabete dayanan demokratik yönetime doğru bir geçişi içeren kavramdır. Bu tip kapalı sistemlerin ideolojik, yapısal karakterleri düşünüldüğünde demokrasiye doğru geçişin nasıl gerçekleştiği, hangi olayların bu geçişi tetikleyebildiği, geçişin sınırlılıkları gibi birçok soru zihinleri meşgul edebilmektedir. Siyasi bilimler araştırmacılarının son yıllarda transitoloji ve konsolidasyon teorileri adı altında ilgilendiği bu alan, rejimlerin demokrasiye dönüşümünde doğru soruları sormak ve olabildiğince gerçekçi cevapları almayı hedeflemektedir. Bu noktada rejimlerin geçiş süreci transitoloji kavramı altında incelenmiş, geçiş sonrası demokrasinin pekişmesi ise konsolidasyon olarak literatürde yer bulmuştur.

Otoriter rejim ile demokratik rejim arasındaki geçiş süreci, her biri kendine özgü yönleri ile öne çıkan farklı geçiş öykülerini meydana getirmiştir. Son yıllarda popülaritesinin iyice arttığı ve araştırmaların sıklaştığı görülen demokratikleşme ve geçiş teorileri, özellikle yurt dışındaki araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Arap Baharı, Ekim Devrimi, Sovyet sonrası ülkelerinin geçiş ve konsolidasyon süreçlerinin bol bol incelendiği ve teorik tartışmaların yürütüldüğü sıkça görülmektedir. Sayılan örnekler arasında kendine özgü şartlar barındıran Türkiye, bu özelliğine rağmen, genel olarak geçiş teorileri, özel olarak da otoriter sistemlerden çıkış modelleri bağlamında gerekli ilgiyi görememiştir. Türkiye'nin demokrasiye geçiş süreci araştırmacılar tarafından sıkça tartışılmış, çeşitli yönleri ile ele alınmıştır. Ancak sınırlı sayıda olan genel nitelikli çalışmalarda göndermeleri¹ saymazsak, bu tartışmalar daha çok monografik düzeyde, tarihsel süreç anlatısı şeklinde ortaya çıkmış; kuramsal çerçeve ve teorik taraf ihmal edilmiştir. Dönemin bütününe kapsayan özgün bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle araştırmacılar için, oldukça zengin bir kaynak içeren 1945-1950 dönemi her açıdan böyle bir kuramsal analizi hak etmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin demokrasiye geçiş öyküsü, otoriter sistemlerden çıkış modelleri çerçevesinde ele alınacaktır. Var olan araştırmalar, Türkiye'deki geçiş

¹ Ergun Özbudun, Türkiye'deki geçiş öyküsünü reform modeli ile açıklamaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016; Ergün Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993. Samuel P. Huntington da 1945-1950 geçiş döneminin reform modeline -kendi isimlendirmesi ile dönüşüm modeli- uyduğunu söylemektedir. Huntington, geçiş süreçlerini farklı şekilde ele almıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Ergun Özbudun, çev., Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

deneyimini, genel olarak reform modeline uygun görmektedirler. Ancak Türkiye'deki geçiş, kategorik olarak tek bir model ile açıklanamayacak kadar girift ve özgün bir süreci içermektedir. Birbirini takip eden iki aşamalı bir modelin izlendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kısıtlı bir reform anlayışı ile başlayan sürecin belli bir süre sonra çıkmaza girdiği ve bu çıkmazdan kurtulabilmek için sözleşme/uzlaşma yolunun devreye sokulduğu savunulacaktır.

Bu kapsamda tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm teorik ve kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Otoriter ve totaliter sistemler ele alınarak, her iki sistemin özellikleri karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konulacaktır. Ardından otoriter sistemlerden çıkış, demokratikleşme olgusu ve demokrasiye geçiş modelleri anlatılacaktır. Özellikle reform, kopma ve sözleşme modelleri üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde otoriter bir sistem olarak Türkiye'de 1923-1945 CHP iktidarı dönemi anlatılacaktır. Tek parti sisteminin teorik bir anlatımı ile tek parti olarak CHP bir arada verilecek, Cumhuriyet'in ilan edilışinin ardından girişilen modernleşme hamlesi anlatılacaktır. Tek parti döneminin ideolojisi, devletin giderek otoriterleşmesi, parti devlet bütünleşmesi, rejimin niteliğinin otoriter mi yoksa totaliter mi olduğu işlenecektir.

Üçüncü bölüm tezin ana savlarının vurgulanacağı kısımdır. Birinci ve ikinci bölümlerdeki teori ve pratiğin, 1945-1950 yılları arasında sınırlı olmak üzere birleştirileceği, geçiş modelleri kapsamında Türkiye'deki demokratik geçiş anlatılmaktadır. Reform modelinin nasıl başladığı, bu çerçevede hangi adımlar atıldığı, reform karşısında siyasal aktörlerin tutumları, sürecin neden tıklandığı tartışılacaktır. Tıkanıklığı aşmak için ikinci geçiş yolu olan sözleşme modeli üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede sözleşmenin senedi niteliğinde olan 12 Temmuz Beyannamesi, sözleşmenin diyeti olarak değerlendirebileceğimiz iktidar ve muhalefet cephesinde yapılan tasfiyeler ve son olarak geçişin konsolidasyonu olarak adlandırabileceğimiz CHP tarafından yapılan yasal düzenlemeler ele alınacaktır.

Metodolojik olarak çalışmada nitel bir yöntem kullanılmıştır. Bu çerçevede birçok kitap, makale üzerinden literatür taraması yapılmıştır. Dönemin yazılı gazete, dergi gibi basın kaynakları da çeşitli veri tabanlarından, ulusal kütüphanelerden, üniversite çevrimiçi altyapılarından ulaşılarak derlenmiş ve çalışma için gerekli kaynağı karşılayabilmiştir. Meclis'teki tartışmalar için Meclis Tutanakları incelenmiştir. Dönemin aktörlerinin davranışları, sözleri, konuşmaları bizzat kendi günlüklerinden, anılarından ve gazetelerden taranmış, gerekli okumalar yapılmıştır.

2. OTORİTER-TOTALİTER SİSTEMLER VE ÇIKIŞ MODELLERİ

2.1. Siyasal Rejim Tanımı

Siyasal rejimden anlaşılan basitçe, belirli bir grup içerisindeki yönetilenler ile yönetenler ayrımının aldığı biçimdir. Bu organizasyonu oluşturan aktörlerin birbirleri arasındaki iletişimlerine bağlı olarak ortaya çıkan böyle bir biçim, dünyayı anlama ve yorumlama noktasındaki farktan kaynaklı demokratik veya demokrasi dışı eğilimler göstermektedir.² Buradan hareketle modern siyaset biliminde siyasal rejimler demokratik, totaliter ve otoriter rejimler olmak üzere üç ana başlıkta incelenmektedir.

Hükümet etme fonksiyonunun dışında geniş anlamda bakılırsa *siyasi sistem* Heywood'a göre, bir toplumu bütünüyle etkileyen yapı ve süreçleri de kapsamaktadır. Bu karmaşık bütünün içerisindeki iktidarın ve ekonomik kaynakların paylaşımının öznesi olan *siyasi*; yönetme ve örgütlenme tarzına göre tanımlanmaktadır. Bu durumda ne olduğu, nasıl olduğu gibi soruların cevaplanmasını kolaylaştırmanın yolu böyle bir sınıflandırma yapmaktan geçecektir.³

2.2. Rejimlerin Sınıflandırılması

Siyasal rejimleri sınıflandırmak birbirleri arasındaki ayrım çizgisini netleştirmek açısından önemlidir. Ancak değişen sosyal ve siyasal süreçte siyasal rejimlerin içeriği genişlemiş, benzerlikler artmış ve iç içe geçebilmiştir. Bununla birlikte bu tasnif genel olarak klasik ve modern sınıflandırma şeklindedir. On sekizinci yüzyıla kadar kullanılan ve Aristo'nun iki faktörlü yönetim biçimleri tablosuna dayanan klasik tasnif yöntemi bu yüzyılda artık işlevselliğini yitirmiştir. Bunun yanında insan hakları, rıza ve meşruiyet, iktidarın sınırlandırılması gibi modern dünyanın yeni kavramları farklı siyasal rejimleri ortaya çıkardığı gibi bu rejimlerin tasnifinde yeni yöntemleri de gerekli kılacaktır.⁴

Rejimleri üç ana kümede toplayan modern sınıflandırma; bir uçta totaliter rejimleri, diğer uçta liberal demokrasileri ayırırken bunların ortasına otoriter rejimleri koymaktadır. Bunun yanında Soğuk Savaş sonrası yayılan demokrasi dalgası ile birlikte artan demokrasilerin sayısı, sınıflandırmanın demokrasi etrafında yoğunlaşmasına yol açmıştır.

² Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, çev., Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 8.

³ Andrew Heywood, *Siyaset*, çev., Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, İstanbul: Liberte Yayınları, 14. Baskı, 2014, s. 48.

⁴ Atilla Yayla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İstanbul: Adres Yayınları, 3. Baskı, 2005, s. 29.

Böylece demokratik-antidemokratik ayrımı da diğer bir sınıflandırma yöntemini oluşturmaktadır.⁵

Heywood'a göre Birinci Dünya Savaşı sonrası Rusya, İtalya ve Almanya'da ortaya çıkan yeni yönetimler dünyayı böyle bir ikiliğe sürüklemiştir. Otoriter eğilim ve demokratik rejimler arasındaki karşıtlık savaştan sonra dahi sürmüş olsa da ilerleyen dönemde ideolojik bağlarından sıyrılmış tarafsız bir sınıflandırma çabası, üç ayrı blok halinde şekillenen *üç dünya* yaklaşımını popüler hale getirmektedir. Daha çok iktisadi temele dayanan bu yaklaşımda sanayileşmiş, batılı rejimler "birinci" -ki bu yüzdenin büyük bir kısmını oluşturacaktır-; komünist rejimler "ikinci"; ve yoksul ve iktisadi olarak bağımlı Afrika, Asya, Latin Amerika ülkelerinin oluşturduğu grup "üçüncü" olarak nitelenmektedir. Ancak bu model de ileride SSCB'nin dağılması ile sona eren Soğuk Savaş sonrasında komünist rejimlerin çökmesi ve siyasi liberalleşmenin yaygınlaşması ile önemini yitirecektir.⁶

Duverger de sınıflandırmanın birtakım zorluklarından bahsetmiştir. Buna göre sınıflandırmalar, söz konusu sınıflandırma çabasının temel ilkelerine bağlıdır. Duverger, esas olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Çin, İtalya gibi devletlerin hangi kategorilere dahil edileceğini belirlemekte zorlanmış; sonuçta liberal, yarı-liberal ve totaliter veya komünöter rejimler ayrımına gitmiştir. Burada önemli olan hükümet yapısı, partilerin yapısı ya da seçim sistemleri gibi şekli unsurlar değil; daha çok uygulamada ortaya çıkan kamu otoritesinin yayılma alanı, bunların sınırlandırılması ve her bir yurttanın ekonomik ve siyasi bağımsızlığının güvence altında olması olacaktır.⁷

Heywood benzer bir mantıkla, bu tür bir sınıflandırmanın pratikte nasıl işlediğinin belirleyici olduğunu söylemektedir. Ona göre rejimlerin değişkenliği ve yirminci yüzyılın derin olayları göz ardı edildiğinde modern dünyanın beş rejim türü ayırt edilebilecektir; *Batı poliarşileri, Yeni Demokrasiler, Doğu Asya Rejimleri, İslami Rejimler ve Askeri Rejimler*.⁸ Literatürdeki tartışmalar bir kenara, bu sınıflandırmayı bütünlüğü korumak adına demokratik, totaliter ve otoriter rejimler olarak sürdürmek yerinde olacaktır.

2.3. Demokratik Rejimler

Demokrasi, modern siyasetin belki de en karmaşık ve anlaşılması zor kavramlarından birisidir. Bunun bir sebebi yüzyıllar önce ortaya çıkan kavramın zaman içinde toplumsal, kurumsal anlamda uğradığı değişimlerle birlikte çok katmanlı bir hal

⁵ Yayla, a.g.e., s. 31.

⁶ Heywood *Siyaset*, s. 52.

⁷ Duverger, *Siyasal Rejimler*, s. 54.

⁸ Heywood *Siyaset*, s. 55.

almasıdır. Erdoğan'ın Barry Holden'dan aktardığına göre “demokrasi, kamu siyasetine ilişkin önemli sorunlar hakkındaki temel belirleyici kararları bütün halkın pozitif veya negatif olarak aldığı ve almaya yetkili olduğu siyasal bir sistemdir.”⁹ “Başka bir deyişle, ideal demokrasi halktan gelen bir hükümet, halk tarafından uygulanan bir hükümet ve bunu halk için yapan bir hükümettir.”¹⁰ Bu sebeple teorik olarak demokrasiye uygun tanımlardan birisi yurttaşların büyük bir çoğunlukla siyasal kararlara ve politika yapma süreçlerine katılabildiği yönetim şekli olmasıdır.¹¹

Demokrasinin günümüz şartlarında çokça benimsenmesi onun suiistimal edilme ihtimalini artırdığı gibi onu korumak adına yapılan otoriter söylemler ve çabalar da kavramın muğlaklaşmasına, iinin boşalmasına sebep olmaktadır.¹² Herkesin demokrasiye uygunluk savında bulunması ve demokrasi kavramının git gide çok kapsamlı hale gelmesi avantaj olarak değerlendirilebilse de kavram kargaşası yaratacaktır.¹³ Bu konuda görüş birliğı sağlanamamış, her toplum kendi dinamiklerine göre yorumlayarak uygulamış ve uygulamaya devam etmektedir.¹⁴ Demokrasi kavramının muğlaklığı şüphesiz demokrasinin uygulanmasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Nitekim hem teoride hem uygulamada tek bir demokrasi modelinden bahsetmek mümkün değildir. Antik Yunandaki örneklerinden günümüz çağdaş demokrasilerine kadar farklı birçok uygulama ortaya çıkmakla birlikte demokrasiden uzak Marksist diktatörlükler bile kendilerine uygun bir demokrasi tanımı yapabilmışlerdir.¹⁵ Bu yüzden literatürde klasik demokrasi, modern demokrasi, korumacı demokrasi, militan demokrasi, çoğulcu demokrasi, korporatist demokrasi, sosyal demokrasi, liberal demokrasi vs. gibi birçok farklı kavram ortaya çıkmıştır.

2.4. Totaliter Rejimler

Türkçede karşılığı bulunmayan totaliter kavramı, “tam”, “bütün” anlamlarına gelen “total”den ortaya çıkmaktadır. İlk kullanıcısının İtalyan Faşist lider Mussolini olduğu söylenmektedir.¹⁶ Giovanni Gentile, ideal faşist devleti tanımlarken de bu tanımı

⁹ Barry Holden, *Understanding Liberal Democracy*, London: Philipp Allan Pub., 1988, s. 5'ten akt. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 6. Baskı, 2004, s. 233.

¹⁰ Paula Becker ve Jean-Aimé A. Raveloson, “What Is Democracy?”, 1. Baskı, *Friedrich-Ebert-Stiftung Publications*, 2008, s. 4'ten akt. Mustafa Güçyetmez, “Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2017), s. 482. (erişim 11.11.2020).

¹¹ Kenneth Newton ve Jan W. Van Deth, *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri*, ev., Esin Saraçoğlu, Ankara: Phoenix Yayınları, 2014, s. 35.

¹² Yüksel Taşkın, *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2016, s. 206.

¹³ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, ev., Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turan, İstanbul: Sentez Yayınları, 2. Baskı, 2014, s. 19.

¹⁴ Ali Öztekin, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, 2007, s. 63.

¹⁵ Davut Dursun, *Siyaset Bilimi*, İstanbul: Beta Basım Yayın, 3. Baskı, 2006, s. 184.

¹⁶ Yayla, a.g.e. s. 32.

kullanmaktadır.¹⁷ Otuzlu yıllarda totalitarizm, “Batının tüm tarihsel uygarlığına karşı ayaklanma” olarak nitelendirilmiştir.¹⁸ Dünyada bu tür totaliter devletlere en iyi örnekler, Nazi Almanyası, Faşist Mussolini İtalyası ve Stalin Rusyası şeklinde sıralanabilir.

Sivil topluma müdahalenin geniş ve aşırı şekilde uygulandığı totaliter rejimlerde esas amaç, toplumun kılcallarına kadar nüfuz ederek onu kontrol altında tutmaktır. Sadece ekonomiyi ve siyaseti değil toplumun eğitimini, kültürünü, dili ve dinini, aile hayatını da kapsayan devletin tüm bu alanlar üzerindeki tahakkümü, yaygın bir ideolojik manipülasyon ile desteklenmekte ve denetlenmektedir.¹⁹ “Çocukların eğitiminden başlamış ürün üretimine kadar her şeyin tek bir merkezden kontrol edildiği kapalı toplum”²⁰ şeklindeki tanım bu süreci anlatmak için yeterlidir.²¹

Yayla, totaliter rejimlerin beş temel özelliğini belirlemektedir. Bunları “total bir ideoloji, tekelci parti, kitle iletişim araçlarında tam bir devlet tekeli veya kontrolü, devlet güdümlü ekonomik hayat ve yaygın siyasi şiddet yani terör”²² olarak sıralamaktadır. Temelde yatan fikrin ideolojik olduğu düşünüldüğünde resmî ideolojiyi yürütecek ve uygulayacak olan tekelci parti toplumun tümünü kapsayacak, onu temsil edecektir. Her türlü iletişim araçları ve basının tüm kontrolünü rejimin veya partinin kendi elinde bulundurması ideolojisini yayabilmek noktasında önemli derecede etkilidir. Diğer taraftan totaliter rejim ekonomik özgürlükleri serbest bırakmak istemez. Bunun sebebi ekonomik özgürlüklerin bireyleri bağımsızlaştırması ve devlete olan bağımlılıklarını azaltması, ortadan kaldırmasıdır. Dolayısıyla rejim böyle bir bireyi ve onun özel mülkiyetini tanıyarak kendisini tehlikeye atmayı göze alamamaktadır. Ekonomik kaynakları ve bölüşüm alanlarını kendi inisiyatifinde dağıtarak, işleyerek topluma bu yolla hâkim olmayı istemektedir. Tüm bu faaliyetler totaliter rejimler tarafından baskı, şiddet ve tahakküm yoluyla uygulanmaktadır. Her türlü başkaldırı ve eleştiri yine görünürde toplum yararına, arka planda ise rejimi tehlikeye atacağı düşüncesiyle engellenmektedir. “Siyasi-ideolojik amaçlarla” yaygın ve sistemli biçimde yürütülen bu faaliyetler ise “yaygın terör” başlığını oluşturmaktadır.²³

¹⁷ Mücella Sakman, “İdeolojik Hegemonya İçerisinde Örgütlenen Siyasal Bir Sistem Olarak Totalitarizm”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55 (2015), s. 118.

¹⁸ Ю. И. Игрицкий, “Концепции тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе”, *История СССР*, 6(1990), с. 172-189 ve А. П. Бутенко, “Социологические вопросы истории и теории тоталитаризма”, *Социологические исследования*, 6(1998), с. 26-37, <http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/245235.html> ‘den akt. Alesker Aleskerov, “Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2007, s. 48.

¹⁹ Heywood, *Siyaset*, s. 140.

²⁰ C. J. Friedrich, ed., *Totalitarianism: Proceedings of a Conference Held at the American Academy of Arts and Sciences*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954’ten akt. Aleskerov, “Eski Sosyalist Ülkelerde”, s. 48.

²¹ Aleskerov, “Eski Sosyalist Ülkelerde”, s. 48.

²² Yayla, a.g.e., s. 36-43.

²³ Yayla, a.g.e., s. 36-42.

Demokrasinin ne olduğunu değil ne olmadığını inceleyen Sartori; ona iyi bir karşıt olarak tiranlık, despotizm, otokrasi, mutlakiyet, diktatörlük, otoritarizm ve totalitarizmi sıralamaktadır.²⁴ Totalitarizm için “tüm toplumu devlet içine hapseden, insanın siyasal yaşam dışındaki yaşamını da tümüyle kapsayan siyasal başatlığı” demektedir. Finer’den yaptığı “tüm toplum siyasileştirilmiştir; özel yaşam alanları hala var olsa bile, adeta şarta bağlı gibidirler, devlet bunları her zaman ve herhangi bir nedenle denetleyebilir, basabilir ve bunların yönetimini üstlenebilir” alıntısı ile de savını pekiştirmektedir.²⁵ Nitekim tüm baskı araçlarıyla uygulanan baskı, kitle toplumunu kocaman bir *siyasal garnizon* içine hapsetmektedir. Dolayısıyla totalitarizmi; otoritarizm, diktatörlük ve mutlakiyetten ayıran şey “devlet ile toplum arasındaki çizginin yok olması ve toplumun toptan siyasileştirilmesi”dir.²⁶ Nitekim “totalitarizm, devlet ve toplumu belirli bir bütünlük içerisinde birbirine eklemlen, birbiriyle uyumlulaştıran ve ortak bir dünya görüşünü topluma dayatan, bunun için gerektiğinde her türlü baskı ve zor kullanmayı kendi egemenlik alanında bulunduran bir siyasal sistemdir.”²⁷

Raymond Aron’a göre totalitarizmde beş unsur görülür. Totalitarizm, politika tekeli bir partiye tanıyan rejimde kendini gösterir. Tekelci partiye ruhunu ve gücünü bir ideoloji verir. Devletin resmi bir gerçeği haline gelen ideolojiye mutlak bir iktidar tanınır. Bu ideoloji yaymak için kuvvet vasıtaları ve inandırma vasıtaları olmak üzere iki tekel tanıyan devlet her türlü iletişim araçlarını temsilcileri vasıtasıyla yönetir. Ekonomik ve mesleki işler de devlet tarafından kontrol edilir. Devlet ve ideolojisinin ayrılmazlığı burada da kendini gösterir. Böyle bir toplumda devlet ve ideolojinin ayrılmazlığını tehdit eden her unsur bir hata olarak görülür, bu hataların politikleştirilmesi ve ideolojik şekle sokulması gerekir. Bu çaba hem polisiye hem de ideolojik bir terör ortaya çıkarır.²⁸

Friedrich ve Brzezinski, *totaliter diktatörlük* şeklinde ifade ettiği bu tip rejimler için altı ana nitelik belirlemekte ve bu niteliklerin birbirleri ile iç içe geçmiş biçimde bağlantılı olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Bunlar: İnsanın tüm varlığını saran ve tüm toplumun bağlı kalacağı resmi bir ideoloji; tek bir adam -diktatör- tarafından yönetilen tek bir kitle partisi; partinin kontrolünde ve parti adına çalışarak toplumu denetleyecek, yıldırıcı ve baskıcı bir polis gücü; kitle iletişim araçları üzerinde tam bir parti kontrolü; silahlı kuvvetlerle

²⁴ Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, s. 248.

²⁵ S. E. Finer, *Comparative Government*, Alien Lane, London: Penguin Press, 1970, s. 75’ten akt. Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, s. 249.

²⁶ Franz Neumann, *The Democratic and Authoritarian State*, Glencoe: Free Press, 1957, s. 245’ten akt. Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, s. 249.

²⁷ Sakman, “İdeolojik Hegemonya”, s. 119.

²⁸ Raymond Aron, *Demokrasi ve Totalitarizm*, çev., Vahdi Atay, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, 1976, s. 284-285.

²⁹ Carl J. Friedrich ve Zbigniew K. Brzezinski, *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, çev., Oğuz Onaran, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1964, s. 13-14.

oluşturulan tam bir denetim tekeli; tüm kurumlar üzerinde sağlanan kontrol ile birlikte ekonominin merkezden yönetim ve denetimi olarak sıralanmaktadır.

Juan J. Linz, bu konuda en çok başvuru kaynağından birisidir. Demokratik sistemleri demokratik olmayan sistemlerden ayıran Linz; totalitarizmin yanında otoriterlik, diktatörlük, despotluk gibi türlerden de bahsetmiş, totaliter rejimleri diğer demokratik olmayan rejimlerden ayıran sınırın keskin olmadığını belirtmiştir.³⁰ Linz'e göre:

Bir sistemi totaliter olarak nitelendirebilmemiz için zorunlu boyutlar şunlardır: Bir ideoloji; kitlesel bir tek-parti ile diğer mobilize edici örgütler; iktidarın, geniş bir seçici çevreye hesap verme durumunda olmayan ve iktidardan kurumlaşmış barışçı yöntemlerle uzaklaştırılmayan bir kişide ve yardımcılarında veya küçük bir grupta toplanmış olması. Bu unsurlardan herbiri, demokratik olmayan sistemlerin diğer tiplerinde de ayrı ayrı bulunabilir; bir sistemi totaliter kılan, ancak bunların hepsinin bir arada var oluşudur.³¹

Linz, ideolojik temel fikirlerden etkilenmemiş ve bu fikirlerin etrafında şekillenmemiş yönetimleri totaliter rejim olarak nitelendirmemektir. Bunun yanında böyle bir hareketin toplum mensuplarının katılımına da dönüşmesi şarttır. Aksi takdirde totaliter değil otoriter bir rejim söz konusu olacaktır.³²

Linz, siyasal plüralizm kavramından bahsetmektedir. Totaliter bir sistemi otoriter bir sistemden ayırt eden bir yol olarak iktidarı ele geçiren yeni elitin, iktidara gelmeden önce var olan tüm kurumları ve örgütleri tahrip ettiğini veya en azından zayıflattığını söyleyen Linz'e göre bu, iktidar tekeldir. Ancak totaliter sistemlerde oluşturulan plüralizm sosyal olandan çok siyasal bir plüralizmdir.³³ Yani totaliter plüralizm, toplumsal örgütlenmeler ile bireylerin siyasal iktidarı değiştirmesi veya kontrol etmesi değil ideolojik iktidar tekeli kullanan siyasal aktörlerin sayısal çokluğudur.³⁴

Linz, bir sistemi totaliter olarak nitelendirmek için üç şart koymaktadır. İlki bahsedilen siyasal plüralizmle ilgilidir; “monist ancak monolitik olmayan bir iktidar merkezi mevcuttur” ve herhangi bir kurum veya grup meşruluğunu bu iktidardan alır. Bu eski toplumdan devralınmamış, siyasal yoldan yaratılmıştır. İkinci şarta göre resmî ideoloji, yöneticilerin tüm politika ve davranışlarını yönlendirmekte ve ideoloji yoluyla bu politikalar meşrulaştırılmaktadır. Son olarak mobilizasyon üst seviyede olmalıdır. Vatandaşların siyasal görevlere aktif katılımı hem özendirilmekte hem de

³⁰ Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev., Ergun Özbudun, Ankara: Liberte Yayınları, 2008, s. 27.

³¹ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 35.

³² Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 35.

³³ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 36.

³⁴ Halis Çetin, “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/26 (2002), s. 19. (erişim 08.01.2021).

ödüllendirilmektedir. Linz'e göre bunlar olduğu sürece totaliter bir rejimden söz etmek mümkündür.³⁵

Totaliter rejimlerde askeri otoritenin yeri de önemlidir. Demokratik olmayan diğer sistemler içerisindeki özel yerini sağlayan şeylerden birisi, askeri otoritenin bağılılığıdır. Nitekim tarihi süreçte ordu müdahalesiyle devrilmiş veya köklü bir değişime uğramış bir rejim örneği olmadığı gibi tam aksine totaliter sistemler herhangi bir sorunda orduyu kullanarak iktidarını pekiştirebilmiştir.³⁶

Totaliter sistemler, halktan bir şekilde destek almalı ve halka dayanmalıdır. Bunun bir yolu olan ve demokratik sistemlerde gördüğümüz siyasal katılım totaliter sistemlerde de kendini göstermektedir. Ancak aralarında bazı temel farklar vardır. Kapani'ye göre bir kere totaliter sistemleri farklı kılan şey kitlelerin mobilizasyonudur. Linz ve diğer ilgili yazarların da bahsettiği, mobilizasyonun aracı haline gelen bu tür bir *kitle seferberliğinin* esas amacı ideolojiye destek sağlamak ve topluma yaymaktır. İkinci olarak seçimler, katılımı sağlasa da totaliter bir sistemde tek parti ve bir diktatör olduğu düşünüldüğünde rejimi onaylamaktan öteye geçmeyecektir. Son olarak demokrasilerdeki siyasal katılım, yöneticilerin kararlarını yönlendirme amacı taşıırken, totaliter bir rejimde kararların yürütülmesine yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak katılım, *toplumsal bütünleşmenin* bir aracı olarak görülmektedir.³⁷

İdeoloji, özellikle totaliter rejimlerin varlığını sürdürmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Kitlelerin belirli amaçlar etrafında toplanmasını mümkün kılan resmî ideoloji, rejimlerin de ayakta durabilmesinin yegâne ve hatta tek gerçek koşulu olarak düşünülebilir. Bunun sebebi ideolojilerin rejime bir yol haritası, bir gerçeklik kazandırmasıdır. Linz'in dediği gibi “ideolojiler bir meşruluk kaynağı oldukları gibi, yönetici grubun görev duygusunun da bir kaynağıdır.”³⁸ Heywood'dan aldığımız tanımla “ideolojiler ‘kapalı’ düşünce sistemleridir ve hakikat tekeli iddiasıyla, karşıt görüş ve inançlara hoşgörüyü reddederler. Sonuçta ideolojiler, ‘seküler dinlerdir’; bütüncülleştirilen bir niteliği vardır ve itaat ile boyun eğdirmeyi teminat altına alan sosyal denetim araçları olarak hizmet görürler.”³⁹

Anlaşılabacağı üzere ideoloji, totaliter rejimlerde kavşak noktasında bulunmaktadır. Her rejim, dayandığı ilkeleri, değerleri ve amaçları, bir *inanç sistemi* olarak ideoloji ile meşrulaştırır. Çağdaş totaliter sistemlerde bu katı ideolojinin kitlelere benimsetilmesi,

³⁵ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 38.

³⁶ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 36.

³⁷ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 25. Baskı, 2010, s. 157.

³⁸ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 47.

³⁹ Andrew Heywood, *Siyasî İdeolojiler*, çev., Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, Ankara: Adres Yayınları, 5. Baskı, 2013, s. 27.

temelindeki ilkelerin, amaçların, dogmaların veya mitlerin halka benimsetilmesi ile mümkün olur.⁴⁰ Resmî ideolojinin etrafında şekillenen tahakküm, tüm toplumu dizayn etmek için her türlü araca da ayrıca sahip olacaktır.

2.5. Otoriter Rejimler

Otoriter rejimlerin ayrı, kendine özgü bir rejim türü olduğu kabulü siyaset bilimi açısından yenidir. Özbudun'a göre bu rejimin totaliter rejimlerle liberal demokrasiler arasındaki konumu uzun yıllar netleşmemiş, geleneksel monarşiler veya sultancı rejimler kapsamında kabul görmüştür. Otoriter rejimler, kişisel diktatörlükler olarak algılanmış, uzun bir süreç sonunda totaliter veya liberal rejimlere dönüşeceği varsayılmıştır.⁴¹ Tanım olarak "otoriter yönetim, herhangi bir kişi ya da grubun iktidarı ele geçirerek toplumun geri kalanı, yani yönetilenler üzerinde baskı veya zora dayalı bir hâkimiyet kurmasıdır."⁴²

Bununla ilgili en kapsamlı araştırmalar yine Linz tarafından yapılmıştır. İlk olarak otoriter rejimlerin temel bir ideoloji ile sarılmadığı, iktidarın toplumu mobilize etmediği rejimler olması onları totalitarizmden ayırmaktadır. Otoriter bir rejimi şöyle tanımlamaktadır:

Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler.⁴³

Bu tanımın, totalitarizmle karşılaştırıldığında üç unsuru içerdiği görülmektedir. Bunlar sınırlı bir çoğulculuk, rejimle iç içe geçmiş ideolojiden ziyade ayrı bir zihniyetin varlığı ve siyasal mobilizasyonun düşük olmasıdır.⁴⁴ Plüralizm yani çoğulculuk, demokrasilerdeki anlamında değil ama sınırlı bir plüralizmdir. Bu sınırlılık hukuki veya fiili yoldan oluşabileceği gibi, oluşabilmesinin de önkoşulu, bu "sınırlı" grupların devletçe yaratılmamış ve siyasal süreci etkileyebilir durumda bulunmasıdır.⁴⁵

Otoriter bir rejim, bir fikir ve düşünce birliğinden yoksundur. Nihayetinde yönetici elitin, rejimi yönlendirdiği bir "fikir birliği" mümkün ve gereklidir. Ancak totaliter rejimlerde olduğu gibi ideolojiden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi topyekûn siyasal mobilizasyon unsuru ile olan bağlantısıdır. İdeolojiler totaliter

⁴⁰ Kapani, a.g.e., s. 102-103.

⁴¹ Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2016, s. 3.

⁴² Mümtazer Türköne, *Siyaset*, İstanbul: Opus Yayınları, 10. Baskı, 2009, s. 176.

⁴³ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 137.

⁴⁴ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 5.

⁴⁵ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 139.

rejimlerde mobilizasyonu sağlamak için bir araçtır. Zaten otoriter rejimlerle olan ayırmda ideoloji kilit bir konumda bulunmaktadır. Totaliter sistemler sahip oldukları ideolojik bakışla toplumsal dönüşümü hedeflerken, otoriter bir rejim iktidar kaygısı taşımaktadır. Bu sebeple toplum üzerinde kurulan tahakküm sadece iktidarı ele geçirmek üzerine değil, aynı zamanda bir ideoloji ve değer aşılması sürecini de içermektedir.⁴⁶

Otoriter bir rejim söz konusu olduğunda tanımlar biraz daha yumuşamakta, ilişkiler seyreilmektedir. Yine Linz'in tabiriyle "kendine özgü zihniyetlere sahip" otoriter rejimlerde ideolojiler, işlenmiş ve mobilize edici özelliklerinden yoksundur. O, Geiger'in tanımına katılarak zihniyetleri "değişik durumlara karşı kodlaştırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan, düşünce ve duygu tarzları"⁴⁷ olarak izah etmektedir.

Otoriter rejimler doğası gereği kitlelerin katılımından yoksundur, ancak sınırlı plüralizm gereği belirli bir mobilizasyon yeteneği mevcuttur. Linz'e göre düşük mobilizasyon nedeniyle kitlelerin desteğinden mahrum olan yöneticiler, iktidarı ele geçirirken karşı koyma ihtimali bulunan kişileri etkisizleştirmektedir. İşlenmiş, temel bir ideolojinin yokluğu ise mobilizasyonu zayıflatmakta; aydınların, öğrencilerin, gençlerin rejime olan ilgisini azaltmaktadır. Bu aslında otoriter rejimlerin ideolojik yoksunluğunu da ispatlamaktadır. Bazı otoriter rejimlerde böyle bir *depolitizasyon* yöneticilerin amaçlarına uysa da bazı rejimlerde yöneticiler halkı siyasal süreçlerle aktif bir ilişki içine sokmak isterler. Genelde bir "bağımsızlık savaşı" sonrası görülen bu tür istek hor görülmüş ve siyasal süreçten dışlanmış kesimleri, tekrar sürece dahil etmek amacı taşımaktadır. Yine bu istek ancak bir tek parti veya bağlı örgütleri aracılığıyla kontrol edilmektedir. Ancak rejim daha demokratik veya daha totaliter bir yöne gitmedikçe bu mobilizasyonu sürdürmek zorlaşır. İdeolojinin eksikliği ve yönetici kadroların zihniyetleri, siyasal katılım ve mobilizasyon konusunda ciddi engeller oluşturabilmektedir. Gençlerin, öğrencilerin, aydınların siyasete katılımlarını ve halkı siyasallaştıracak kadroların da oluşturulma olasılığını azaltmaktadır.⁴⁸

Linz, otoriter rejim tiplerini yedi alt kategoride incelemiştir. Bunlar; bürokratik-askeri otoriter rejimler, organik devletçilik, demokrasi-sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler, bağımsızlık-sonrası mobilize edici otoriter rejimler, ırksal ve etnik demokrasiler, eksik ve totalitarizm-öncesi otoriter rejimler ve totalitarizm-sonrası otoriter rejimler.⁴⁹

⁴⁶ Türköne, a.g.e., s. 176.

⁴⁷ Theodor Geiger, *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes*, Stuttgart: F. Enke, 1932, s. 77-79'dan akt. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 140.

⁴⁸ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 143-145.

⁴⁹ Detaylı bilgi için bakınız: Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 15-35; Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 153-225.

Bu araştırmanın yayınlanmasının ardından yıllar geçip koşullar değiştikçe, bazı otoriter rejim tipleri güncelliğini yitireceği gibi hiç bahsedilmeyen *seçimsel otoriter rejimler* gibi yeni tipler de ortaya çıkacaktır.⁵⁰

Özbudun'a göre, Linz'in bu yedi alt-tip kategorizasyonu, kendi zamanında birçok şeyi açıklığa kavuştursa da demokrasinin küresel yükselişi ile neredeyse rakipsiz hale geldiği son yıllarda işlevsiz kalmış; otoriter rejimlerin bu tipleri -hepsi olmasa da birçoğu- uygulama zemini kalmadığı için yok olmuşlardır. Bu süreçte faşist ve komünist rejimler yıkılmış; Avrupa'da son yüzyıla damga vurmuş tek parti sistemleri, iki dünya savaşı arasındaki dönemde yerlerini askeri-bürokratik rejimlere veya *seçimsel otoriter* rejimlere bırakmışlardır. Bunun önemi, otoriter rejimlerin sürdürülmesinin günümüz şartlarında zorlaşması ve bundan dolayı bu rejimlerin demokrasiye sahte bir bağlılık göstererek en azından seçimlere işlerlik kazandırmalarıdır.⁵¹

Samuel P. Huntington da otoriter rejimler konusunda benzer saptamalar yapmıştır. Dalga modelini açıkladığı kitabında ilk dalgada demokratikleşen rejimleri genellikle mutlak monarşiler, feodal aristokrasiler ve imparatorluk halefi devletler; ikinci dalgada demokratikleşenler faşist devletler, sömürgeler ve kişisel askeri diktatörlükler; üçüncü dalgada demokratikleşenler ise genellikle tek parti sistemleri, askeri rejimler ve kişisel diktatörlüklerdir.⁵²

2.5.1. Hibrid Rejimler

Linz'in tipolojilerini sunduğu otoriter rejim tiplerinin birçoğu günümüzde güncelliklerini kaybetmiştir. Çağdaş demokrasilerin yükselişi ile birlikte kendisini baskı altında hisseden otoriter askeri rejimlerin sayısı azalmakta ve bu rejimler demokrasinin kimi özelliklerini taklit etmek zorunda hissetmektedir. Böyle rejimler yönetimlerini -her ne kadar da hileli, manipüle edilmiş olsa da- çok partili, yarışmacı seçimlerle meşrulaştırmakta veya çok partili sivil yönetim maskesi altında kendilerine geniş siyasi ve ekonomik nüfuz alanları yaratmaktadır.⁵³

Bu sözde demokratikleşme sürecinde rejimler dönüşse de rejimin niteliği, işaret edilen demokrasi ölçütlerini sağlama noktasında yetersiz kalabilmektedir. Demokratik ve otoriter unsurların iç içe geçebildiği bu tip rejimler yeni olmamakla birlikte sözde çok partili bir sistemi anlatmaktadır. Diamond'a göre üçüncü dalganın geç döneminin en belirgin özelliklerinden biri böyle bir gri alan içerisinde ne açıkça demokratik ne de

⁵⁰ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 16.

⁵¹ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 35;

⁵² Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev., Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993, s. 106.

⁵³ Larry Diamond, "Thinking About Hybrid Regimes", *Journal of Democracy*, 2/13 (2002), s. 27. (erişim 11.11.2020).

bilinen anlamda otoriter olan rejimlerin sayısındaki hızlı artıştır. Hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler gibi kavramlar üzerinden nitelenmeye çalışıldığında bu yeni demokrasilerin çoğunun *liberal* olmadığı ayırt edilebilir.⁵⁴

Dahl'ın sözünü ettiği *poliarşi*⁵⁵ ve liberal demokrasilerde gördüğümüz unsurlarını nitelikli bir demokrasinin ön şartı olarak kabul edecek olursak mevzubahis rejimleri bu sınıfa dahil etmek zorlaşacaktır. Bu anlayışa göre demokrasi -Schumpeter'in tek boyutlu tanımındaki gibi- yalnızca özgür, adil ve rekabetçi seçimleri değil, aynı zamanda bu ruhu gerçekten anlamlı kılan ifade özgürlüğü gibi iktidarın politikalarının, vatandaşların oy ve tercihlerine bağlı olmasını sağlayacak demokratik kurumları da içermelidir.⁵⁶

Dolayısıyla otoriter rejimlerle demokratik rejimler arasındaki bu iç içe geçmişlik, rejiminin ayırt edilmesi noktasında böyle bir *gri alan* oluşturmaktadır. Bu gri alan otoriter rejimlerle demokratik rejimler arasında ortaya çıkarken otoriter veya demokratik yönlerinden hangisinin ağır bastığı rejimin niteliğine bakılarak anlaşılabilir. Schedler'in seçimsel demokrasiler olarak tanımladığı bu tip, Levitsky ve Way tarafından *rekabetçi otoriteryanizm*, Diamond tarafından *seçimsel otoriter* rejim veya yer yer *hibrit* rejim olarak adlandırılmaktadır.⁵⁷

Bu tür hibrit rejimler Diamond'a göre sahte demokrasilerdir. Yeterince açık, özgür ve adil bir çekişme alanından yoksun bu tip rejimlerde iktidardaki parti, seçmenlerin çoğunluğu tarafından artık tercih edilmiyorsa kolaylıkla iktidardan çıkarılabilmektedir. Bu rejimlerde çok partili seçimler gibi demokratik siyasi kurumların varlığı, otoriter tahakküm gerçeğini maskeleymektedir.⁵⁸ Siyasal partiler arasında bir seçim yarışı yapılabilse de bu tip rejimlerde devletin imkanlarının ve kaynaklarının iktidar partisi lehine ve iktidar partisince kullanımı mümkündür.⁵⁹ Muhalefete ve basın özgürlüğüne yönelik baskı, muhalefeti zayıflatacağı gibi medya kuruluşlarını da manipüle edebilmektedir.⁶⁰

⁵⁴ Diamond, "Thinking About", s. 25.

⁵⁵ Demokrasi teorileri kabaca normatif ve ampirik demokrasi teorileri olmak üzere ayrıldığında iki farklı boyut ortaya çıkmaktadır. Tek boyut Schumpeter'in seçimlere dayanan demokrasi modeli, ikili boyut Robert Dahl'ın *poliarşi* olarak literatüre soktuğu ve rekabete dayanan seçimlerin yanında özgürlükleri de eklediği boyuttur. Robert Dahl'a göre demokrasiden söz edebilmek için şu 6 özelliğe ihtiyaç vardır: "Seçimle belirlenmiş memurlar; özgür adil ve sık sık yapılan seçimler; ifade özgürlüğü; alternatif bilgilenme kaynakları; kurumsal özerklik; vatandaşların dahil edilmesi." Robert Dahl, *Demokrasi Üstüne*, çev., Betül Kadioğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 1. Baskı, 2001, s. 89. Sonuçta Dahl'ın adil seçimler ve özgürlükler tanımı, Schumpeter'in çok partili seçimler tanımını da kapsamakta ve aynı zamanda onu anlamlı kılmaya çalışmaktadır. Yunus Sözen, "Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler", *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, der., Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, 2016, s. 60.

⁵⁶ Diamond, "Thinking About", s. 21.

⁵⁷ Ali Fuat Gökçe, "Hibrit Rejimlerde Hükümet Sistemler ve Demokrasi", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, 15/6 (2019), s. 152. (erişim 11.11.2020).

⁵⁸ Diamond, "Thinking About", s. 24.

⁵⁹ Ali Çiftçi, "Tek Parti İktidarı Döneminde Çok Partili Siyasal Hayata Alternatif Katılım Modelleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 21/9 (2018), s. 310. (erişim 13 Şubat 2021).

⁶⁰ R. M. Pirili, "Devlet ve Otoriterlik Üzerine", *İktisat ve Toplum Dergisi*, 68 (2016), s. 12, 15'den akt. Çiftçi, "Tek Parti İktidarı", s. 310.

Usul'un Levitksv ve Way'in *rekabetçi otoriteryanizm* tanımından hareketle aktardığı şekilde bu tip rejimlerin belirgin bir özelliği olarak "...görece rekabetçi bir ortamda hilesiz yapılan seçimlerin var olmasına rağmen seçimlerin adil bir platformlarda yapılmaması yanında seçim sonuçlarının otoriter hükümetler tarafından rejimin otoriter yönünü güçlendirmek için kullanılması..." yönündeki tespitleri de bu sahteliği göstermektedir.⁶¹

Schedler'e göre temel ayrım seçimsel demokrasilerle seçimsel otoriter rejimler arasındadır. Diamond ise bunu genişleterek seçimsel demokrasiler, belirsiz rejimler, yarışmacı otoriter rejimler ve hegemonyacı seçimsel otoriter rejimler arasında dördümlü ayrım yapmaktadır. Neticede her ikisinde de bu alt-tiplerin sınır çizgileri bulanıktır.⁶²

Seçimsel demokrasilerin liberal demokrasilerle olan ayrımı, her ikisinde de seçimlerin yapılıyor olmasına karşın hesap verilebilirlik, hukuk devleti, hak ve hürriyetlerin korunması gibi unsurların kurumsallaşamamış olması noktasındadır. Bununla birlikte seçimsel demokrasilerde seçilmiş karar organlarının yetkisi dışında bırakılan ve seçilmemiş vesayet makamlarına terkedilen "mahfuz alanlar", -çoğu zaman askeri otoriteler veya İran'da dini otoriteler- liberal demokrasilerle olan ayrımında göze çarpmaktadır.⁶³

Seçimsel otoriter veya hibrid rejimlerin belki de en belirgin olarak ortaya çıkabildiği kapsamlı veri bulutu, *Freedom House* tarafından yapılan araştırmalar olabilir. Nitekim "seçim demokrasisi" tanımını *Freedom House* raporlarında da görmek mümkün olmuştur. Ülkelerin demokrasi ve özgürlüklerin kalitesinin belirli başlıklarda ve belirli bir puanlama aralığında yıllık olarak ölçüldüğü raporlar, söz konusu ülkelerin demokratik yapısı hakkında bilgiler vermektedir. Özünde "ülkeler veya bölgelerdeki yaşam standartlarının liberal demokrasiye uygun olup olmadığını" inceleyen *Freedom House* endeksi, hükümetlerin performanslarından ziyade vatandaşların hak ve özgürlüklerin ne kadarına ulaşabildiklerini analiz etmektedir.⁶⁴ Puanlama sistemi on siyasal hak göstergesini 0-40 ölçeğinde puanlarken, on beş sivil özgürlük göstergesi 0-60 ölçeğinde puanlanmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan tabloda ülkeler ve bölgeler özgür, kısmen özgür ve özgür değil olarak ayrılmaktadır. Karşılaştırmalı bir analiz sunan *Freedom House* yıllık raporları; liberal demokrasiler, seçimsel otoriter rejimler veya

⁶¹ Steven Levitsky ve Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010'dan akt. Ali Resul Usul, "Demokrasi, Otoriterlik, Uluslararası Politika: Entegre Bir Yaklaşım Arayışı", *Stratejik Araştırmalar Merkezi Papers*, 14 (2014), s. 23, (erişim 11.10.2021).

⁶² Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 41.

⁶³ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 41.

⁶⁴ Ahmet Beşkaya ve Ömer Manan, "Demokrasi ile Ekonomik Büyüme-Kalkınma Arasındaki İlişki ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10/1-2 (2018), s. 12. (erişim 17.05.2021).

hibrid rejimler olarak adlandırılan rejim tiplerinin anlaşılmasını kolaylaştıracak veriler sunması açısından önemlidir.⁶⁵

2.6. Otoriter Sistemlerden Çıkış ve Rejim Değişimleri

Rejim değişimlerinden kasıt genellikle otoriter bir rejimin demokrasiye dönüşümüdür. Otoriter sistemlerden çıkış ve demokrasiye geçiş olarak incelenen rejim değişimleri konusundaki araştırmalar genel olarak üç başlık altında toplanmaktadır.⁶⁶ Bunlar modernleşme teorisi, tarihsel sosyoloji yaklaşımı ve son olarak geçiş teorileri veya geçiş modelleri olarak adlandırılmaktadır.

Modernleşme teorisi demokratikleşmenin modernleşme ve iktisadi gelişme ile birlikte ortaya çıktığı varsayımı üzerine yükselmektedir. Geleneksel, tarıma dayalı toplumlardan sanayileşmiş, kapitalist toplumlara doğru gerçekleşen evrimin her ülkede benzer şekilde olacağı varsayılmaktadır. Böylece “Batı” ülkelerinin yaşadığı değişimler diğer *geri kalmış* ülkelerde de paralel şekilde yaşanacaktır.⁶⁷ Bu görüş Batıyı üstün toplum olarak ayırmaktadır. Köker’e göre “Batı toplumu” sürekli değişmeye açıkken “Batılı olmayan toplumlar” değişime kapalı veya değişim oldukça yavaştır. Bu sebeple modernleşme her durumda dışardan bir Batılı müdahale ile ortaya çıkabilecektir. Dolayısıyla “Batılı olmayan toplumlar”ın kendiliğinden değişmesi mümkün görünmemekte, Batılı modern düşünceye sahip ilerici bir aydın sınıfın öncülüğü şart olmaktadır.⁶⁸ Ekonomik gelişmelerin demokrasiyi ortaya çıkarabileceği varsayımını tartışan Newton ve Deth ikilisi, gelişen “orta sınıfın” bir şekilde karar alma süreçlerine dahil olmayı istemesi ve bunun giderek özgürlük arayışındaki bir “sivil topluma” dönüşmesi fikrini genişletmektedir. “Burjuvazi yoksa demokrasi de yoktur”⁶⁹ şeklindeki anlayış eksiktir ve onlara göre bu iddia, orta sınıfın demokrasiyi istemekte yeterli sebebi olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.⁷⁰

Toplunun artan refah ve yükselen eğitim seviyesi, siyasi kültürü ve buna bağlı olarak rejimlerin niteliğini de değiştirmektedir. Bu değişim ile toplum, otoriter rejimlerce yönetilemeyecek karmaşık bir yapıya bürünmekte ve bunun sonucu olarak rejimler

⁶⁵ Detaylı bilgi için bakınız: “Freedom House”, Freedom House, erişim 10 Ocak, 2021, <https://freedomhouse.org/>.

⁶⁶ Yaprak Gürsoy, “Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme”, *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, der., Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, 2016, s. 87.

⁶⁷ Gürsoy, “Rejim Değişiklikleri”, s. 87.

⁶⁸ Köker, a.g.e., s. 51.

⁶⁹ Bu çıkarım modernleşme kuramlarının önemli isimlerinden Barrington Moore tarafından ortaya atılmıştır. Demokratikleşmenin güçlü bir burjuvaziye bağlı olduğunu söyleyen Moore ‘un kapsamlı araştırması için bakınız: Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev., Şirin Tekeli ve Alâeddin Şenel, İstanbul: İmge Yayınları, 3. Baskı, 2012.

⁷⁰ Newton ve Deth, *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri*, s. 55.

mecburen demokrasiye yönelmektedir.⁷¹ Geyikçi ve Çil'in Lipset'ten aktardıklarına göre demokrasi ve ekonomik gelişme arasında bulunan bağlantı sebebiyle, ulusların refah seviyelerinin arttığı oranda demokrasi de sürdürülebilecektir.⁷² Lipset bu teorinin öncüsü olarak ekonomik gelişme ile birlikte diğer alanlarda da bir ilerleme yaşanacağını, dolayısıyla demokrasinin de kapitalizmin bir sonucu olduğunu söylemektedir. Gürsoy'un Almond ve Verba'dan aktardığına göre ise demokrasi ancak belirli kültürlerde ortaya çıkacaktır.⁷³ Bu bağlamda ekonomik gelişmenin demokratikleşmeyi doğuracağı tezleri yaygındır. Inglehart ve Welzel'e göre ekonomik gelişme karşısında iktidarın belirli demokratikleşme taleplerini göz ardı etmesi zorlaşmaktadır. "Buna göre, demokrasiye geçişi ve demokrasinin konsolide olmasını sağlayan ana etken, ekonomik gelişmişliğin uzun vadede yarattığı kültürel değişimdir."⁷⁴

G. Bingham Powell'ın ifadeleriyle ilkel bir toplumda genellikle birkaç ürün üretilir ve bu toplum çiftçilikle uğraşan tarım işçisi ve köylülerden oluşur. Gelişmiş bir ülkede ise nüfus bu gelişmelere paralel olarak "çeşit çeşit menfaatler, yetenekler, örgütler ve kaynaklar" farklı ihtisas dallarına bölünmüştür. Bu sebeple karşılıklı bağılıkları artan gelişmiş toplum özellikle işçi grupları ve sendikalar gibi özel gereksinimler ortaya çıkarır. Powell'e göre modernleşmenin bu yönü toplumu siyasal sürece katılıma yönlendirir. "Siyasal ilgi ve alaka, kişi ve grup yeteneklerinin artması, bilgi alışveriş ağının düzelmesi, hükümetin günlük yaşama daha fazla girmesiyle teşvik edilir." Üstelik bu mobilizasyon, modernleşme düşüncesine içkin olan "insan kaderini yine insanın değiştirebileceği" düşüncesi ile birlikte hareketlendirilmekte ve bu sayede ekonomik gelişme ve modernleşme arasındaki bağın siyasal süreci hızlandırması beklenmektedir.⁷⁵

Ancak modernleşme teorisinin batı merkezli yaklaşımı eleştirildiği gibi ekonomik gelişmişliğin demokrasiyi mümkün kılacağı tezinin de yanlışlığı yapılan çalışmalarda görülebilmektedir. Latin Amerika ülkelerinin bazılarında böyle bir ekonomik büyüme tam tersine otoriterleşme ile sonuçlanmıştır.⁷⁶ Ayrıca ileri seviyede sanayileşip gelişmiş Almanya, Nazizm'i benimsemişken; modernleşmemiş Hindistan demokrasiyi

⁷¹ Ömer Faruk Şen, "Kurumsalcı Perspektiften Kurumlar, Siyasal Rejim Tipleri Ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2017, s. 8.

⁷² S. M. Lipset, "Requisites of democracy: Economic Development and political legitimacy", *The American Political Science Review*, 53/1 (1959), s. 75'ten akt. Şebnem Yardımcı Geyikçi ve Uğur Çil, "Modernleşme Teorisini Yeniden Düşünmek: Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi İlişkisine Eleştirel Bir Bakış", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11/18 (2019), s. 2999. (erişim 15.12.2021).

⁷³ Gürsoy, "Rejim Değişiklikleri", s. 87.

⁷⁴ R. Inglehart ve C. Welzel, "How Development Leads to Democracy: What We Know About Modernization", *Foreign Affairs*, 2/88 (2009)'dan akt. Önder Aytaç Afşar ve Musa Atgür, "Demokratikleşme Düzeyi Ve Sosyo-Ekonomik Gelişme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies - Social Sciences*, 14/4 (2019), s. 1206. (erişim 14.12.2021).

⁷⁵ G. Bingham Powell, *Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar, Şiddet*, çev., Mehmet Turan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasal İlimler Derneği Ortak Yayını, 1990, s. 51.

⁷⁶ Guillermo O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism: Studies in South American Politics*, Berkeley: University of California Press, 1973'ten akt. Gürsoy, "Rejim Değişiklikleri", s. 88.

benimsemiştir.⁷⁷ Bu şekilde örnekler görmek her zaman mümkündür. Nitekim Newton ve Deth de aynı noktaya değinirken diğer taraftan iktisadi gelişmenin demokratikleşme ile ilişkisinde Protestanlık ve kapitalizm gibi ortak bir değişkene de sahip olabileceğini söylemektedir. Ayrıca salt iktisadi gelişme kavramının dahi birçok farklı –“sanayileşme, kentleşme, zenginlik, okur-yazarlık” vs.– gelişme türünü içerebildiği görülmektedir. Bu sebeple bu gelişme türlerinin hangisinin demokratikleşmeyi ne derecede tetiklediğini bilmenin zor olduğu ifade edilmektedir. Yukarıda sayılan unsurların demokratikleşmeyi teşvik etseler bile sadece demokratikleşmenin ilk aşamasını teşvik ettikleri kabul görmektedir.⁷⁸

*Tarihsel sosyoloji*⁷⁹ yaklaşımı modernleşme teorisine benzer şekilde demokrasi ve iktisadi gelişme arasında kabul edilebilir bir bağ kursa da bu ilişki modernleşme teorisi kadar net değildir. Buna göre ülkeler kendilerine has koşullara sahiptir ve geçiş, ülkelere göre değişik özellikler göstermektedir. Nihayetinde demokrasi, kendiliğinden veya istenerek ortaya çıkan bir olgu değildir. Demokrasiyi ortaya çıkaran şey başlangıçta dikkat çekmeyen, tarihsel analizlerle ve birtakım karşılaştırmalı metotlarla ortaya çıkan makro değişkenler olmaktadır.⁸⁰

Barrington Moore, Rueschemeyer, Stephens gibi isimlerin araştırmalarında görülen bu yaklaşım, esasında “demokratikleşme süreçlerinin anlaşılmasında tarihselci bir bakış açısını öne çıkarmakta, demokratikleşmeyi anlık bir sonuç olarak değil de tarihsel anlamda biriken mirasların bir sonucu olarak görmektedir.”⁸¹

Demokratik bir toplumun kurulması için gereken asgari şartlar, Linz ve Stepan tarafından sıralanmıştır. Buna göre, bir demokrasinin pekiştirilmesi için birbirine bağlı ve karşılıklı olarak güçlendirici beş koşulun bulunması veya hazırlanması gerekir. İlk olarak, özgür ve canlı bir sivil toplumun gelişimi için şartlar mevcut olmalıdır. İkincisi, nispeten özerk bir politik toplum olmalıdır. Üçüncüsü, tüm ülke sınırları içerisinde, başta hükümet ve devlet aygıtı olmak üzere tüm büyük siyasi aktörler, bireysel özgürlükleri ve toplumsal yaşamı koruyan hukukun üstünlüğüne tabii olmalıdır. Dördüncüsü, yeni demokratik hükümet tarafından kullanılabilen bir devlet bürokrasisi olmalıdır. Son olarak, kurumsallaşmış bir ekonomik toplum olmalıdır.⁸²

⁷⁷ Afşar ve Atgür, “Demokratikleşme Düzeyi”, s. 1206.

⁷⁸ Newton ve Deth, *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri*, s. 55-56.

⁷⁹ Yapısalcılık olarak da adlandırılmaktadır.

⁸⁰ Gürsoy, “Rejim Değişiklikleri”, s. 89.

⁸¹ Mert Büyükkarabacak, “Tarihsel Kurumsalcılık ve Rejim Değişim Dinamikleri: Çin, G. Kore, Tayland ve Brunei Örnekleri”, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2020, s. 39.

⁸² Juan Jose Linz ve Alfred C. Stepan, “Toward Consolidated Democracies”, *Journal of Democracy*, 2/7 (1996), s. 17. (erişim 10.10.2020).

Nihayetinde demokratikleşme konusunu iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi bir ülkedeki yerleşik demokrasi kalitesinin ölçülmesidir. Değerlendirmeler, Dahl'ın poliarşi kavramı, nitelikli demokrasi veya çok boyutlu demokrasi tanımları çerçevesinde oluşmaktadır. İkinci durum ise demokrasinin henüz yerleşmeden önce otoriter bir rejimden dönüştüğü sürecin değerlendirilmesidir. Zaten basitçe demokratikleşme; otoriter rejimin sona ermesi, demokratik rejimin kurulması ve demokratik rejimin pekişmesi unsurlarını içermektedir.⁸³

Ayrıca demokratikleşmeyi bireyler özelinde, kısıtlı bir süre zarfında inceleyen geçiş teorileri de literatürde yer almaktadır. O'Donnell, Schmitter ve Whitehead tarafından oluşturulan ve geçiş teorilerine öncülük eden kitap serisinde varılan sonuç, geçişin mutlaka eski rejimin temsilcileri ile mevcut muhalefetin anlaşması şeklinde mümkün olduğudur.⁸⁴

2.6.1. Demokratikleşme

Günümüz ülkelerinin birçoğu demokrasi ile yönetilmektedir. Ancak tarihsel süreçte iktidarın ve rejimin niteliği de değişmiştir. Genel olarak *demokratikleşme* adı altında incelenen rejimlerin dönüşümü konusu; bu rejimlerin hangi koşullar altında veya hangi sebeplerle demokrasiye geçişi kabul ettiği, bu dönüşümü tetikleyen, etkileyen yahut buna engel olan sebeplerin neler olduğunun incelenmesidir. Buna paralel olarak demokratikleşmeyi veya demokratikleşmenin geri çevrimini anlamak için çeşitli yönlerden atılan adımlardan ziyade, süreklilik gösteren süreçler olarak kabul etmek de gerekmektedir.⁸⁵ Bir ülkede serbest ve adil seçimlerin yapılmaya başlaması şeklinde kabaca ifade edilebilecek olan demokratikleşme, içerisinde serbest seçimlerin yanı sıra basın ve ifade özgürlüğü, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kavramları da barındırması gereken çok daha geniş bir anlamlandırma çizgisi sunmaktadır.⁸⁶

Modern demokrasiler sadece seçimlerden ibaret değildir. Dahl'ın poliarşi kavramıyla ifade ettiği şekilde anlaşılabilecek olursa, demokrasilerin bugünkü anlamı çok daha geniştir. Demokratikleşme teorik olarak belirli kalıplar üzerinde değerlendirilse de aslında her ülkenin kendine özgü deneyimlerinden ortaya çıkan bir süreçtir. Bu sebeple net bir kavram çerçevesi sunulması zordur. Ancak bu durum demokratikleşmenin doğasını anlamak ve bir ayırım yapmak gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Özellikle *üçüncü dalga* sonrası ülkelerin demokrasileri, seçimsel otoriter demokrasiler -veya hibrid

⁸³ Huntington, *Üçüncü Dalga*, 34.

⁸⁴ Gürsoy, "Rejim Değişiklikleri", s. 91.

⁸⁵ Charles Tilly, *Demokrasi*, çev., Ebru Arıcan, İstanbul: Phoenix Yayınları, 2. Baskı, 2014, s. 28.

⁸⁶ Gürsoy, "Rejim Değişiklikleri", s. 85.

rejimler- ile belli başlı gelişmiş liberal demokrasiler arasındaki farklar hemen ayırt edilmektedir. Bu basit farkların bile demokratikleşme teorisini ortaya çıkarmak için yeterli sebep oluşturduğu açıktır. Bu teorik çerçeve *konsolidasyon* teorileri olarak literatürde yer almaktadır. Geçiş teorileri “demokratik rejimin kuruluş aşamasını ve geçişin şartlarını” ortaya koyarken konsolidasyon teorileri ise “demokratik rejimin nasıl istikrarlı, sağlam, kalıcı ve güçlü olabileceği” konuları etrafında şekillenmektedir.⁸⁷

Heywood’a göre liberal demokrasiye doğru bu geçiş, temel özgürlüklerin, siyasi hakların, genel ve rekabetçi seçimlerin tesisini ve piyasa reformlarına başlamayı içermektedir. Böyle bir demokratikleşmenin basitçe üç süreci kapsadığı varsayılabilir. İlk olarak eski rejim çöker ki bu ekonomik başarısızlığa ve meşruiyet kaybına yol açar. İkincisi yeni liberal demokratik kurumların ve süreçlerin inşasıdır. Üçüncü olarak demokrasinin pekişmesi sağlanır. Literatürde *konsolidasyon* teorileri ile açıklanan bu pekişme, demokrasiyi, elitlerin ve kitlelerinin zihnine bir daha geri dönülemez şekilde yerleştirmeyi kapsamaktadır.⁸⁸

Demokratik yönetime geçiş ve *konsolidasyon*⁸⁹ aşamalarındaki tanım ve kavramlaştırma sorunları; geçiş sonrasında hangi ülkelerin, hangi bölgelerin bu araştırma kapsamına alınması gerektiği gibi birtakım sorunlar ortaya çıkarmaktadır.⁹⁰ Ancak tarih olarak demokratikleşme ve *konsolidasyon* teorileri özellikle komünizm sonrası dönem ve *üçüncü dalga* demokrasilerinin incelenmesi açısından oldukça yeni bir araştırma alanıdır. Nitekim bu dönüşüm süreci her zaman demokrasiye geçiş ile sonuçlanmamaktadır. Otoriter bir rejim uzun bir süre liberalleşme aşamasında kalabilir, tekrar otoriter rejime dönebilir veya demokrasiye geçişi tamamlayıp konsolide olamayabilir.⁹¹ Ancak konsolidasyonun sürekli devam eden bir süreç olduğu yönünde güçlü eleştiriler de literatürde bulunmaktadır.⁹²

Demokratikleşme konusundaki çalışmalardan özellikle Samuel P. Huntington’un “Üçüncü Dalga” adıyla yaptığı araştırması öne çıkmaktadır. Çalışma 1974 yılında Portekiz’de başlayan devrimden 1990 yılına kadar devam eden demokratikleşme süreçlerinin incelemesidir.

⁸⁷ Önder Aytaç Afşar, “Nitelikli Demokrasiden Demokratik Konsolidasyona Demokrasi Yaklaşımları”, *International Journal of Academic Value Studies*, 3/12 (2017), s. 202. (erişim 12.12.2020).

⁸⁸ Heywood, *Siyasî İdeolojiler*, s. 59.

⁸⁹ Pekişme veya demokrasinin konsolidasyonu konusu ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir. Ancak kısaca, Przeworski’nin tanımına göre verili siyasal ve ekonomik koşullar altında hiç kimse demokratik kurumların dışında hareket etmeyi hayal edemediğinde, kaybedenler şanslarını aynı demokratik kurumlar içerisinde denemeye çalıştığında demokrasi “kasabadaki tek oyun” haline gelmektedir. Demokrasi bu durumda konsolide olmakta, pekişmektedir. Adam Przeworski, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, New York: Cambridge University Press, 1991, s. 26.

⁹⁰ Yılmaz Bingöl, “Bilgi Çağında Demokrasiye Geçiş Tartışmaları”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4/2 (2009), s. 112. (erişim 12.12.2021).

⁹¹ Gürsoy, “Rejim Değişiklikleri”, s. 85.

⁹² Bingöl, “Bilgi Çağında”, s. 112.

Buna göre modern dünyada üç demokratikleşme dalgası gerçekleşmiştir. 1828 yılında başlayan ilk dalgayı 1943 yılındaki ikinci dalga ve ardından 1974 yılındaki *üçüncü dalga* takip etmiştir. Birinci dalganın kökleri Amerikan ve Fransız devrimleridir. Bu dalga genel oy hakkı ile birlikte başbakanlar ve kabineler gibi demokrasinin ilk ve temel kurumlarının oluşumunu içermektedir. İkinci dalga nispeten kısa sürmüştür. İkinci dünya savaşını takip eden bu dalga boyunca Türkiye ve Yunanistan demokrasiye yönelmiş; Arjantin, Kolombiya, Peru ve Venezuela demokrasiye yöneldiyse de 1950 yılının başlarında diktatörlüğe dönüşmüşlerdir. Bu ikinci dalganın bitmesine az bir zaman kala demokratikleşme zayıflamış, siyasal gelişme ve rejim değişimleri otoriter görünümünü açıkça göstermiştir. Bu yöneliş 1962 yılında Peru’da ordunun seçimlere müdahalesi ile başlamıştır. Akdeniz’de Yunanistan demokrasisi bir kral darbesi ile kesilmiş; Türkiye’de ordu 1960’ta darbe yapmış, 1961’de iktidarını seçilmiş yöneticilere geri vermiş, 1971’de *yarı-darbe-muhtıra* biçiminde bir müdahale söz konusu olmuş ve 1980’de yine bir askeri müdahale görülmüştür. Üçüncü dalga Portekiz devrimi ile başlamıştır. Portekiz diktatörlüğünün yıkılışı ile beraber 15 yıl içerisinde Avrupa, Asya ve Latin Amerika’daki 30 ülke demokrasiye geçecektir. Nitekim üçüncü dalgada Çin örneğindeki gibi direnişler görüldüyse de demokratik dalga küresel boyuta ulaşacaktır. Ancak dalga modeline göre kesintisiz bir ilerleme yoktur. Bu üç dalgayı sekteye uğratan ters dalgalarla birlikte “iki adım ileri, bir adım geri” örüntüsü görmek mümkündür. Bunun nedeni ters dalgaların demokrasiye geçişi sekteye uğratsa da engelleyememesidir.⁹³

Üçüncü dalganın bugüne kadar ters bir dalga ile bölünmemesinin nedeni bu yüzyılın demokratikleşme eğiliminin güçlü olmasıdır. Demokratik gelişme şansının geçmişe göre daha fazla olduğu düşünülse de her dalgadan sonra ortaya çıkan ters dalgalar dalga teorisine temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir.⁹⁴

Demokratikleşmeye katkıda bulunacak çok sayıda unsur sayılabilir. Bunları yüksek ekonomik refah düzeyi, piyasa ekonomisinin varlığı, modernleşme, güçlü burjuvazi, Protestanlık vs. gibi sıralamak mümkündür. Ancak Huntington’a göre her geçiş öyküsünde aynı unsurları veri kabul etmek, evrensel bir teori yaratmak pek sağlıklı olmayacaktır. Çünkü sayılan faktörlerin her biri farklı ülkelerde farklı sonuçlara yol açabilmektedir.⁹⁵

Huntington’a göre demokratikleşme bir liberalleşme süreci ile başlamaktadır. Onun demokratikleşmeden anladığı şey demokratik yollarla serbest seçimlerin yapılması ve otoriter rejimin yerini demokratik rejimin alması ile birlikte demokrasinin pekişmesidir.

⁹³ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 25-43.

⁹⁴ Serap Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 1997, s. 18.

⁹⁵ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 36.

Liberalleşme ise demokratikleşmeye yönelik atılan adımların bütünüdür. Bu evrede otoriter rejim seçim korkusu olmaksızın sansürü genişletmek, siyasi mahkumları serbest bırakmak, sivil topluma birtakım özgürlükler sunmak gibi çeşitli adımlar atabilirler. Ancak liberalleşme evresinin demokrasiye varıp varmayacağının bir garantisi yoktur.⁹⁶

2.7. Geçiş Teorileri-Modelleri

Kapsamlı araştırmaları ile literatüre önemli katkılar sağlamış O'Donnell ve Schmitter'a göre *geçiş* kavramı, bir siyasi rejim ile diğeri arasındaki aralıktır. Aralık olarak nitelendirilmesinin sebebi kurulan yeni rejimin niteliği ve türü ne olursa olsun yeni bir rejim kurulduğu anda geçiş teorilerinden bahsedilememesidir. Geçişler, bir yandan otoriter bir rejimin çözülme sürecinin başlaması; diğeryandan ise, bir tür demokrasinin kurulması, bir tür otoriter yönetime geri dönüş ya da devrimci bir alternatifin ortaya çıkması arasında sınırlandırılmıştır.⁹⁷ Bu bağlamda demokratik bir yönetimin kurulması ile birlikte demokratikleşme sona ermemektedir. Konsolidasyondan farklı olarak buradaki mesele otoriter bir yönetimin yerini demokratik yönetimin alması, iktidarın devredilmesidir.

O'Donnell ve Schmitter'ın araştırmalarından çıkarılabilecek sonuç, geçiş sürecinin belirsizliği ve bunun sonuçlarını tahmin etmenin zor olduğudur. Bundan dolayı belirli siyasi aktörlerin almış oldukları kararlar ve onların izlemiş olduğu siyasal stratejiler, normal dönemlere göre daha büyük rol oynamaktadır.⁹⁸ Bu geçişler sırasında sınıfların, sektörlerin ve kurumların hangilerinin ne rolleri üstleneceği, hangi konuları seçeceği veya hangi alternatifleri tercih edeceğini kestirmek neredeyse imkânsız olmaktadır.⁹⁹

Bununla birlikte yapısal faktörlerin -sosyoekonomik çoğulculuk, sosyal çoğulculuşma ve mobilizasyon gibi olguların- önemi de yadsınamaz. Bu tip yapısal faktörler, geçiş sürecini doğrudan veya dolaylı yollarla etkilemektedir. Güney Avrupa'da İspanya ve Portekiz'in Avrupa Topluluğu'nun çekimi karşısında derinden etkilenmiş olması, uluslararası ortam ve dış faktörlerin ne derecede etkili olduğunu göstermektedir.¹⁰⁰

Geçiş teorileri, modernleşme teorisi ve tarihselci yaklaşımın aksine yapısal değişkenleri değil kısa bir zaman aralığını ele alırken, odak noktası “aktörler, bireyler ve onların karar alma mekanizmalarıdır.”¹⁰¹ Özet olarak:

⁹⁶ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 6-7.

⁹⁷ Guillermo O'Donnell ve G. Schmitter, *Transitions From Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, Baltimore ve London: The Johns Hopkins University Press, 2013, s. 6.

⁹⁸ Ergün Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, 1993, s. 13.

⁹⁹ O'Donnell ve Schmitter, *Tentative Conclusions*, s. 3-5.

¹⁰⁰ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 14.

¹⁰¹ Gürsoy, “Rejim Değişiklikleri”, s. 90.

Bu çerçevede dünyadaki demokrasiye geçiş sürecine genel olarak bakıldığında demokrasiye geçişlerin oldukça farklı şekillerde yaşandığı söylenebilir. Demokratikleşme hareketlerinin; halk gösterileri (Venezuela), savaşta yenilme (Arjantin), yaşlı diktatörün ölümü (İspanya), darbe (Portekiz, Paraguay), Plebisitin geri tepmesi (Şili) ve gerçekleştirilecek bir askeri karmaşanın tehdidi (Yunanistan) gibi nedenlerle başladığı görülmektedir. Diğer taraftan; elitler arası uzun görüşmeler (Brezilya-İspanya), kitle gösterileri ve elitlerin iktidar mücadeleleri (Portekiz), aniden önemli bir güce sahip olan seçkin bir kişinin kararı (Yunanistan, kısmen Sovyetler), ve otoriter rejimleri destekleyen süper gücün çözülmesi (Doğu Avrupa) şeklinde gerçekleşmiştir. Devlet seçkinleri eliyle geçiş (Türkiye), halk hareketleri ve dış dinamiklerin etkisiyle geçiş (Mısır, Tunus, Libya) şeklinde gerçekleşen geçiş biçimlerinden bahsedilebilir.¹⁰²

Ancak geçiş teorilerinin geçişin aktörlerine odaklanan tutumuna eleştiriler de bulunmaktadır. Tezer'in söylediği gibi geçiş teorilerinin bu *aktör temelli* yaklaşımı, dışsal faktörleri açıklarken yetersiz kalmakta ve geçişi anlaşılamaz kılabilmektedir. Aktörlerin davranışları etkili olsa da süreci mümkün kılan ve demokrasinin kamuoyunda konuşulmaya başlaması, sivil özgürlüklerin ve sivil toplumun güçlenmeye başlaması, ideolojik yönelimlerin değişmesi gibi sıralanabilecek yapısal faktörlerin de sürece dahil edilmesi gereklidir. Diğer taraftan yapısalcı yaklaşımın da elitlerin aralarındaki rekabeti ve sınıf çatışmasını açıklamakta yetersiz kalabildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda geçiş teorilerinin hem aktör temelli hem yapısalcı olarak anlaşılması gerekmektedir.¹⁰³

Sosyal bilimciler geçiş yollarını farklı perspektiflerden incelemektedir. Bu konu özelinde Manfred G. Schmidt, Dankwart Rustow, Samuel P. Huntington, Alfred Stepan, O'Donnell ve Schmitter, Teryl Lynn Karl gibi isimler öne çıkmaktadır.

Manfred G. Schmidt, otoriter yönetimden demokrasiye geçişin altı farklı yolunu özetlemiştir.¹⁰⁴ İlki demokrasinin bir işgal gücü tarafından yürürlükten kaldırılmış olduğu ülkelerin dışarıdan bir itme ile yeniden demokratikleşmesidir. Buna Hollanda, Belçika ve Danimarka'nın nasyonal sosyalist Alman ordusundan kurtarılmasını örnek verir. İkincisi otoriter veya totaliter bir rejime karşı kazanılan bir zaferden sonra, işgalcinin, demokratik yönetimi yeniden tesis etmesidir. 2. Dünya Savaşından sonra Batı Almanya, Japonya, Avusturya ve İtalya örneklerini verir. Üçüncüsü eski rejimin sivil ve askeri grupları tarafından muhalefet ile sağlanan ve bir anlaşma şeklinde gerçekleşen geçiştir. Buna 1970 sonrası Yunanistan ve İspanya'daki demokratikleşmeyi örnek vermiştir. Dördüncü yol eski düzenin, eski rejimin değiştirilmesi amacı ile eski reformcular tarafından ve muhalefetin de katılımıyla geniş ölçüde değiştirilmesidir. Uruguay, Güney Kore, Polonya gibi ülkelerin demokratikleşmesi burada sıralanır. Beşinci yol için Schmidt, Huntington

¹⁰² Hüseyin Aksu, "Demokratikleşme ve Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinde Karşılaşılan Temel Sorunlar", *Social Sciences Studies Journal*, 4/27 (2018), s. 5953. (erişim 21.07.2021).

¹⁰³ Özlem Tezer, "Güney Kore'de Demokrasinin Kurumsallaşması Sürecinde Ekonomik Ve Siyasal Elitlerin Etkileşimi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020, s. 30-31.

¹⁰⁴ Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev., M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, 2. Baskı, 2002, s. 307-308.

ve Linz'in modellerinden yola çıkmaktadır. Buna göre demokrasiye geçişte üçüncü yolun reform, dördüncü yolun dönüşüm ve kopma karması yollar olduğunun düşünüldüğünü, bu beşinci yolun *yıkma, çökme, yerine başkasını koyma* veya genel tabirle *kopma* olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵ Bu tarz geçişlerde muhalefet grupları demokratikleşmeye önderlik ederken eski rejim çökmekte veya devrilmektedir. Doğu Almanya'nın, 70'li yıllarda Yunanistan ve Portekiz'in ve 80'li yıllarda Arjantin'in demokratikleşmelerini, kopma (ruptura) türü demokratikleşmeye örnek olarak vermektedir. Sonuncu yol ise devrimci bir değişim ile gerçekleşen geçiştir. Bu değişime de, çoğunlukla otokratik bir tek parti sisteminin veya (Eski Demokratik Almanya'da olduğu gibi) oligusal olarak devlet partisinin belirleyici olduğu bir blok parti sisteminin kılavuzluk etmesi karakteristik bir özelliktir.

Linz'in otoriter ve totaliter sistemler ayrımından yola çıkarak vardığı sonuç ise totaliter sistemlerin belirtilen ideolojik ve yapısal sebeplerle yıkılmasının ve dönüşmesinin zor olduğudur. Dolayısıyla totaliter rejimlerde geçiş, dışardan bir müdahale veya darbe gibi zor kullanımı ile mümkün olacaktır. Otoriter rejimlerdeki geçiş ise nispeten nadir de olsa zor kullanmaksızın gerçekleşebilmektedir. Otoriter rejimin çözülmesi kolay yapısı, kendi iç dinamikleri ile geçişi kolaylaştırmaktadır.¹⁰⁶

Przeworski'nin geçiş modeli iki aşamadan oluşmaktadır; liberalizasyon ve demokratikleşme.¹⁰⁷ İlk olarak liberalizasyon, istikrarsızlık durumudur ve gelişmelerin seyrine göre otoriter rejime dönüş çabaları güçlenebileceği gibi demokratikleşme aşamalarına geçiş de mümkündür. Demokratikleşme ise "otoriter rejimden çıkma" ve "demokratik yönetimi kurma" aşamalarını kapsar. Reformcu hükümet ve ılımlı muhalefet arasındaki anlaşma sağlanırsa "otoriter rejimden çıkma" süreci sorunsuz veya doğru tabirle sancısız geçecektir. Bu model çatışma ve mutabakat süreçlerindeki siyasi güçlerin orantısını önemsemektedir.¹⁰⁸

Huntington'un geçiş modeli ise reform-kopma-sözleşme olarak bilinen modelin bir benzeridir. Huntington geçiş yollarını sırasıyla dönüşüm, yerine geçme ve yer değiştirme olarak nitelemektedir. Dönüşüm, iktidar elitlerinin demokrasiye geçişe öncülük ettikleri durumu; yerine geçme, muhalefetteki grupların geçişe öncülük ettikleri ve otoriter rejimin çöktüğü veya devrildiği durumu ifade etmektedir. Yer değiştirme ise büyük ölçüde hükümetle muhalefetin ortak eylemleri sonucunda gerçekleşmektedir. Rejim değişimlerinin tarihteki örnekleri de tıpatıp bu modellere uymak zorunda değildir. Sadece

¹⁰⁵ Reform, Kopma, Sözleşme modelleri bir sonraki başlıkta detaylandırılmıştır.

¹⁰⁶ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 13-30.

¹⁰⁷ Adam Przeworski, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, New York: Cambridge University Press, 1991, s. 54-79.

¹⁰⁸ Aleskerov, "Eski Sosyalist Ülkelerde" s. 247.

yer deşiştirmelerde değil diğer modellerde de hükümet ve muhalefet arasında açık veya kapalı görüşmeler yapılabildiği ve bazı pazarlıklar yapılabildiği görülmüştür. Hatta bir model ile başlayıp diğerine de dönüştüğü görülebilir.¹⁰⁹

Ona göre demokrasiye geçişte, bu kategorizasyondaki iktidar ve muhalefet gruplarının her ikisi de çeşitli roller üstlenmektedir ve yapılan ayırım nispi önemlerini ayırt etmek amaçlıdır. Huntington, geçiş süreçlerinde rejim tiplerinin geçiş sürecinin tipini belirlemesini sorgulamış, bunun doğrudan bir bağlantısı olamayacağını ancak yine de rejim tipinin geçişi etkileyebileceğini söylemiştir. Bunlardan askeri rejimlerin genellikle iktidarda kalıcı olmadıklarını ve “ ıkış garantileri” kapsamında kendilerini korumaya aldıklarını söylerken; Yunanistan, Arjantin ve Panama  rnekleri dışında hepsinin dönüşüm veya yer değiştirme olarak gerçekleştiğini söylemektedir. Çünkü bu rejimler askeri yenilgi sonrasında   km şlerdir.

Sadece askeri rejimlerde değil tek parti sistemlerinde de dönüşüm ve yer değiştirme etkili olmuştur. İdeolojik meşrulukları ve kurumsal  er evesleri olması, onları, s rekli lik varsayımı altında demokratik ve askeri rejimlerden ayırt etmektedir. Parti ve devletin iç içe geçmiş olması tek parti sistemlerinin ayırt edici özelliği olmuştur. Ancak bu temelde ideolojik ve kurumsal iki sorun yaratacaktır. Parti ile devletin bütünleşmesi geçiş döneminde bu bütünlüğün bozulması anlamına geleceği için kurumsal açıdan sürecin önünü tıkayabilecek bir sorun olarak dönecektir. Bu sorun özellikle partinin fiziki ve mali varlıklarının mülkiyeti ve bu mülkiyetin tasfiyesi söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Diğer sorun ise partinin ideolojisinin parti ile bütünleşen devletin kimliği haline gelmesidir. Bu durum birçok açıdan dönüşümü etkilemektedir. Bütünleşme, “partiye ihanet devlete ihanet” olarak algılanabileceği için geçişi tıkayabilecek ve bu durumda geçişin meşru olabilmesi için devlete başka bir kimlik kazandırmayı gerektirecektir.¹¹⁰

¹⁰⁹ Huntington, *   nc  Dalg *, s. 108-110. Huntington, burada Linz’in reform (*reforma*) ve kopma (*ruptura*) kavramlarını kendi kavramları ile değiştirmiştir. Linz’de sözleşme yolunun karşılığı yoktur. Yer değiştirme kavramını kendisi ortaya atmıştır. Huntington, kendi kavramlarının esas olarak Donald Share ve Scott Mainwaring’in işlem, yıkılış/  k ş ve çözülme kavramları ile çakıştığını belirtmektedir. Donald Share ve Scott Mainwaring’in   z mlemesi için bakınız: Wayne A. Selcher, ed., “Transitions Through Transaction: Democratization in Brazil and Spain”, *Political Liberalization in Brazil: Dynamics, Dilemmas, and Future Prospects*, Boulder: Westview Press, 1986, s. 177-179.

¹¹⁰ Huntington bu sorunu    bağlamda değerlendirmektedir. Mesela Bulgaristan, Polonya, Romanya gibi ülkelerde Sovyetlerin dayatması ile kurulan kom n st ideoloji ve yönetim, temelde ülke kimliği açısından zorunlu değildir. Bu ülkelerdeki kom n st partiler iddialarını terk ettiklerinde ülkeler kendilerini “halk cumhuriyeti” yerine “Cumhuriyet” olarak tanımlamıştır. Devletin temeli olarak ideoloji, milliyetçilik ile yer değiştirmesi ve yeniden kurulmuştur. Dolayısıyla nispeten kolay bir geçiş olmuştur. İkinci durumda tek partiler ulusal devrimlerle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye, Meksika ve Çin gibi ülkelerde devletin kimliği, partinin ideolojisi ile özdeştir. Üçüncüsü ise ideoloji hem devleti hem devletin coğrafi alanını belirlemiştir. Sovyetler Birliği veya Doğu Almanya’daki gibi kom n izm, çok uluslu devletlere bütünleştirici bir ideoloji sağlamış ve bu ideolojinin çözülmesi veya reddedilmesi devletin meşruluğunu ortada kaldırarak her ulusun kendi devletini ortaya çıkarabilmiştir. Huntington, *   nc  Dalg *, s. 112-116.

Bu sebeplerle askeri rejimler ile tek parti sistemleri arasında geçiş yöntemi üzerinden bir ayırım yapmak mümkündür. Huntington’a göre ordu yönetimi bıraksa da şiddet araçları üzerindeki kontrolünü bırakmamakta, tek partiler ise demokratikleşme sonrasında çok partili sistem içerisinde yalnızca bir parti haline gelmektedir. Tek partiler demokratik sistemde her zaman yarışma fırsatına sahiptir. Ordu ise hem iktidardan çekilmekte hem de yarışma fırsatını kaybetmektedir ancak sahip olduğu şiddet araçları sayesinde her zaman meşru olmayan yollarla iktidarı geri alabilecektir. Dolayısıyla tüm bu sebepler, askeri bir rejimin geçişinin daha kolay ancak tek parti geçişinin daha zor ve daha yavaş olduğunu göstermektedir. Yine de ona göre tek parti sistemlerinden geçişler daha yavaş olması sebebiyle askeri rejimlerden geçişlerden daha sürekli olacaktır.¹¹¹

Rustow demokratikleşmeyi üç aşamada incelemektedir.¹¹² Bu öncelikle bir hazırlık aşaması, ardından karar aşaması ve sonunda alışma aşamasıdır. Bir ülkenin demokrasiye, önceki bir demokrasinin yasalarını veya parlamento kurallarını değil, kendi özel çatışmalarıyla yüzleşerek ve bunlar için etkili prosedürler hazırlayarak ulaşması muhtemeldir. Dolayısıyla bu mücadele tarafların iki kutupta toplanmasına neden olabilir. Bu yüzden hazırlık aşamasında oluşan böyle bir kutuplaşma çoğulculuk değil, bu konular etrafında oluşan siyasi çıkarların kutuplaşmasıdır. Hazırlık aşamasını sonuçlandıran şey siyasi liderlerin birlik içerisinde çeşitliliğin varlığını kabul etmeleri ve bu amaçla demokratik prosedürlerin bazı önemli yönlerinin kurumsallaştırılması için karar almalarıdır. Karar aşaması kasıtlı, açık bir fikir birliği olarak kabul edilebilir. “Bu aşama demokratik kuralların işlenip hazırlanması ve bilinçli bir şekilde kabul edilmesini öngören belgeden ibarettir.”¹¹³ Alışma aşaması ise tahmin edileceği üzere demokratik kurumlara ve kurallara alışma süreçlerini kapsamaktadır. Hem politikacılar hem vatandaşlar bazı sorunların başarıyla çözülmesi noktasında yeni kurallara uymayı öğreneceklerdir.

Özbudun’un Rustow’dan aktardıklarına göre uzun, sonuca bağlanamayan siyasi mücadele demokratikleşme sürecini başlatmaktadır. Mücadelenin tarafları toplumdaki kökleşmiş sosyal sınıfları temsil etmektedir ve bu bağlamda mücadele, bu sınıflar için önemli hale gelirken hazırlık aşaması da siyasi kutuplaşmayı ortaya çıkarmaktadır. Bu aşama karar aşamasına varıldığında, “birlik içinde farklılık” kabul edildiğinde ve demokrasinin bazı temel unsurları kurumsallaştırıldığında sona ermektedir. Rustow’a

¹¹¹ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 108-116.

¹¹² Dankward A. Rustow, “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model”, *Comparative Politics*, 2/3 (1970), ss. 337-363. (erişim 11.11.2020).

¹¹³ Aleskerov, “Eski Sosyalist Ülkelerde”, s. 246.

göre demokrasi “üst siyasal liderlerin hiç değilse bir bölümünün bilinçli karar süreçleriyle” kazanılmaktadır.¹¹⁴

O'Donnell ve Schmitter ise liberalizasyon, demokratikleşme ve sosyalleşme şeklinde bir süreçten bahsetmektedir. Liberalizasyon aşaması hakları yeniden tanımlama ve genişletme sürecini ifade etmektedir. Bireyleri ve sosyal grupları devletin veya üçüncü şahısların keyfi veya yasadışı eylemlerden koruyan, etkili ve belirli haklar oluşturma sürecidir. Demokratikleşme süreci, kuralların ve usullerin siyasi kurumlara uygulandığı süreçleri ifade eder. Sosyalleşme ise demokrasinin tabana yayılması olarak düşünülebilir. Zira demokratikleşme yalnızca iktidarı kimin paylaşacağı ile ilgili değildir.¹¹⁵ Onlara göre liberalleşme ve demokratikleşme aynı şeyler değildir. Otoriter rejimlerden geçiş bir demokrasi ortaya çıkarabileceği gibi liberalleştirilmiş bir otoriter rejim (*diktablanda*) veya kısıtlayıcı, liberal olmayan bir demokrasi (*democradura*) de ortaya çıkarabilmektedir.¹¹⁶

Alfred Stepan, makalesinde¹¹⁷, Özbudun'un da değindiği gibi demokratikleşmeye giden sekiz farklı yoldan bahsetmiştir.¹¹⁸ İlk üç yol savaş veya işgalin süreçte oynadığı role dayanmakta ve Avrupa'da Fransa, Batı Almanya gibi ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratikleşmesini açıklamaktadır. Son dört yol ise muhalif güçlerin liderliğinde bir demokratikleşmeyi ifade etmektedir. Arjantin, Peru gibi ülkelerin demokratikleşmesi bu kategoride sayılmaktadır.

Kalan diğer yol ise otoriter rejimlerin içeriden demokratikleşmesidir ve bu yol üç alt tipe ayrılmaktadır. Stepan, bu kategori ile iktidarı devretmek için tek seferlik bir karardan bahsetmemektedir. Kastettiği şey sıklıkla olduğu gibi otoriter iktidar içindeki bazı iktidar sahiplerinin değişen koşullar altında, uzun vadeli çıkarlarının, otoriter kurumların yerini demokratik kurumlara bıraktığı ortamda en iyi şekilde korunacağını düşünmesidir. Bu durumda da yine özel bazı kısıtlamalar ve problemler ortaya çıkabilmektedir. İlk olarak iktidar sahipleri, siyasi sistemin açılmasında hoşgörü maliyetlerinin baskı maliyetlerinden daha fazla olduğunu düşünmeleri durumunda liberalleştirme kararlarını tersine çevirmeye çalışabilmektedir. İkinci durumda iktidar sahipleri temel çıkarlarını garanti altına alan sınırlı bir demokrasi kurabilmektedir. Üçüncü durumda ise otoriter rejim kendi ayrıcalıklarını olduğu gibi korumaya

¹¹⁴ Rustow, “Transitions to Democracy”den akt. Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 34.

¹¹⁵ O'Donnell ve Schmitter, a.g.e., s. 6-14.

¹¹⁶ O'Donnell ve Schmitter, a.g.e., s. 9.

¹¹⁷ Alfred Stepan, “Paths toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Consideration”, *Transitions from Authoritarian Rule Comparative Perspectives*, ed., Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter ve Laurence Whitehead, London: The John Hopkins University Press, 3. Baskı, 1991, ss. 64-84.

¹¹⁸ Stepan'ın makalesinin küçük bir açıklaması Özbudun tarafından da yapılmıştır. Dolayısıyla benzer ifadeler görmek mümkündür. Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 19.

çalışmaktadır. Bu kategori için belirlenen alt tip bağlamında otoriter iktidar sahipleri, üzerlerindeki baskıyı hafifletirken aynı zamanda kendi çıkarlarını da olabildiğince koruyarak demokratikleşmeyi; sivil siyasi liderlikçe, askeri yönetimce veya bir kurum olarak iktidar dışındaki ordu tarafından başlatabilmektedir. Yazıcı'ya göre bu üç tip reform yolu ile geçişin alt tipleridir.¹¹⁹

Demokratik yönetime geçiş, otoriter rejimleri dönüştürürken bazı yapısal kurumları ve kavramları da kendiliğinden dönüştürmektedir. Bu dönüşüm geçiş teorileri açısından siyasal aktörleri ve onların davranışlarını içerdiği kadar hukuksal açıdan bir anayasa yapımı sürecini de içermesi gerekir. Çünkü anayasa yapım sürecinin de hukuksal yönü kadar siyasal önemi bulunmaktadır. Bu bakışla yaklaşıldığında iç içe bir durumla karşılaşılacağı da açıktır. Özbudun'a göre bu süreç içerisindeki temel tercihler ve bu tercihlerin uygulanış biçimleri, yeni durumda demokrasinin devam etmesini önemli ölçüde etkilemektedir.¹²⁰ Yapım sürecinde siyasi manevralar ve pazarlıklar sonucu ortaya çıkacak uzlaşma veya sorunların çözümünde yasa yapıcıların davranış şekli geçiş sürecini ve geçiş sonrası rejimin niteliği hakkında önemli bilgiler verecektir.¹²¹ Bu sebeple geçişin türü ne olursa olsun anayasa yapım sürecini de içermektedir. Bu sürecin ilk aşaması otoriter döneme ait kanunlarda asgari değişiklikleri ve liberalleştirici diğer düzenlemelerin yapılmasını kapsamaktadır. İkinci aşama, yeni anayasanın yapım süreci olsa da Türkiye'deki gibi anayasa değiştirilmeden, otoriter dönemin anayasası ile geçişin sağlandığı özel durumlar da görülmüştür.¹²²

Demokrasiye geçiş teorileri, genel olarak üç farklı model üzerinden tartışılmaktadır. Bu yollar reform, kopma ve sözleşme olarak ayrılmaktadır.¹²³ Reform, demokratikleşmenin rejimin kendi yöneticileri tarafından başlatılarak sonuçlanmasını; kopma, eski rejimin bir şekilde zor kullanımı ile yıkılmasını ifade ederken sözleşme yolu ise otoriter rejim sahipleri ile muhalefet unsurlarının arasında uzlaşma ile nihayete erilmesidir.¹²⁴

Geçiş sürecinin ve aktörlerinin aldığı tutumlar, bize onları sınıflandırmayı ve bu sürecin bu aktörler tarafından nasıl yönlendirildiğini anlatmayı kolaylaştırmaktadır. Aktörlerin aldıkları roller genelde geçiş teorilerinde de görülebilecek türden bir ayrımdır. Bunlardan Huntington'ın ayrımı araştırmamız açısından uygundur. Huntington, bu aktörleri liberal reformcular, tutucular, hükümet koalisyonundaki demokratik

¹¹⁹ Yazıcı, a.g.e., s. 19.

¹²⁰ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 49.

¹²¹ Andrea Bonime-Blanc, *Spain's Transition to Democracy: The Politics of Constitution-Making*, Boulder ve London: Westview Press, 1987'den akt. Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 49.

¹²² Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 111-112.

¹²³ Yazıcı, a.g.e., s. 18.

¹²⁴ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 19.

reformcular, muhalefetteki ılımlı demokratlar ve devrimci aşırıları olarak ayırmıştır. Yukarıda Huntington için liberalleşme ve demokratikleşmenin ayrı şeyler olduğundan bahsedilmiştir. Burada da reformcular arasındaki ayrıma dikkat etmiş, liberalleştiricileri liberal reformcular olarak isimlendirmiştir. İktidar ve muhalefet ayrımı göze çarpmaktadır. İktidar içerisindeki değişime karşı ihtiyatlı olan “tutucular” otoriter rejim içerisinde sağcı, faşist ve milliyetçiler olurken muhalefet tarafındaki karşılığı solcu, devrimci ve Marksist-Leninistler olmaktadır. Hükümet içerisindeki koalisyon, demokratikleşmeyi isteyenler, buna karşı çıkanlar ve geçişin daha sınırlı olmasını isteyenlerden oluşmaktadır. Aynı tipte bir bölünme muhalefet koalisyonu içerisinde de görülmektedir. Huntington, rejime karşı oluşan muhalefetin daima demokrasiye karşı olduğunu, ancak bu grupların demokrasiyi kendi isteklerini yerine getirebilmek için istediklerini söylemektedir.¹²⁵

Huntington bu noktada grupların birbirleri arasındaki çapraz ilişkileri ve ortak çıkarlarını anlatmaya çalışmaktadır. İlk olarak iktidar içerisindeki reformcular ile reforma karşı olan tutucular, demokratikleşme konusunda ayrı görüşlere sahiptirler ancak muhalefetin iktidarlarını sınırlı tutmak noktasında muhtemelen birleşeceklerdir. Muhalefet içerisindeki ılımlılar da radikal aşırıları ile mevcut olan rejimi devirmek veya değiştirmek için ortak amaçlara sahiptirler ancak yeni rejimin nasıl olması gerektiği noktasında fikir ayrılığı yaşayacaklardır. Çapraz olarak iktidarın reformcuları ve muhalefetin ılımlıları ise demokrasiyi kurmak amacıyla birleşirken demokrasiyi yaratma maliyetleri ve iktidarın paylaşımı noktasında bölünmüşlerdir. Diğer çapraz ilişkide ise iktidardaki tutucular ile muhalefetteki radikal aşırıları demokratik grupları zayıflatma konusunda ortak bir amaçta birleşirken kimin yöneteceği konusunda ayrışmaktadırlar. Bunlara rağmen aradaki karşıtlık geçiş sürecinde yumuşayabilecek ya da tavırlar değişebilecektir. Süreç korktukları şekilde ilerlemediğinde ve gruplar sürece bir şekilde katılma fırsatı bulduklarında aktörler tavırlarını yumuşatarak, bazı konularda uzlaşmaya varabileceklerdir.¹²⁶

Huntington’a göre işte tüm bu aktörlerin birbirleri arasındaki etkileşimleri, demokrasiye geçiş sürecinin mahiyetini belirlemektedir. Geçiş, iktidar ve muhalefetteki tüm bu grupların aldıkları tavra göre dönüşüm ve yerine geçme olarak adlandırılmaktadır. Dönüşüm, “reformcular tutuculardan, iktidar muhalefetten, ılımlılar da aşırılarından daha güçlü oldukları takdirde gerçekleşmiştir.” Yerine geçmelerde ise muhalefetin iktidardan ılımlıların da aşırılarından daha güçlü olması beklenmektedir.

¹²⁵ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 116-118.

¹²⁶ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 118.

2.7.1. Reform Modeli

Reform modeli bizzat otoriter rejim yöneticileri tarafından başlatılan ve sonuçlanan geçişi ifade etmektedir. Ancak reformun belki de ilk şartı muhalefetin geçiş aşamasındaki ihtilafların çözümünde iş birliğine açık olmasıdır.¹²⁷ Stepan, daha önce bahsedilen kategorileştirmesindeki sivil ve siyasi liderlik tarafından başlatılan demokratikleşmenin başarı şansının bu iş birliği ile birlikte bazı ön koşullara bağlı olabildiğini söylemektedir. İlk toplumdan veya eski aktif destekçilerden gelen yeni sosyo-ekonomik ve politik talepler varsa; ikincisi rejimin meşruiyeti hakkında ne kadar çok şüphe veya çatışma varsa ve son olarak iktidar sahiplerinin, seçimler yoluyla iktidarını ellerinde tutma -veya en azından küçük de olsa siyasi hayatta aktif olma- şansı olursa; reform yolunun başarıya ulaşma şansı da o derece artacaktır.¹²⁸

Stepan, kontrolün sivillerde olduğu durumda bile ordu kurumunun hâlâ güçlü olduğuna dikkat çekmektedir. Muhalefet geçişte barışçıl bir çerçeve oluşturmak için hükümetle zımnen iş birliği yaparsa, sivil liderlik büyük olasılıkla demokratikleşme girişiminde ısrar edecek ve askeri tepki ile karşılaşmayacaktır. Bu barışçıl durumun korunamaması durumunda, -eski rejimin zorlayıcı kurumlarının henüz bozulmadığı varsayımı altında- geçişi riskli gören güvenlik güçlerine karşı savunmasız kalacaktır. Stepan bu duruma en belirgin örneği İspanya olarak vermektedir.¹²⁹ Özbudun ise İspanya'daki durumun her ne kadar reform olarak başlasa da sonradan sözleşme yoluna dönüştüğünü söylemektedir.¹³⁰

İkinci alt-tip askeri hükümetin, demokratikleşmeyi başlatmasıdır. Stepan'a göre askeri kurumun iktidardan ayrılması kendi çıkarına değilse ve toplumda otoriter rejimin sona ermesi noktasında güçlü bir talep yoksa bu geçiş son derece istikrarsız olacaktır. Yine de bu yöntemin pek örneği olmasa da en yakın örneğinin Brezilya olduğunu söylemektedir.

Üçüncü alt-tip Stepan'a göre oldukça tuhaftır. Buna göre ordu, temel çıkarlarını korumak gerekliliğini hissederse, bu çıkarlarını korumak adına, kendi subaylarını dahi feda ederek demokrasiye geçişi destekleyebilecektir. Yunanistan ve Portekiz örneğinde görülebileceği üzere ordu, iktidarda kaldığı sürede kendi içinde sorunların ortaya çıktığını düşündüğünde yönetimden ayrılarak iç disiplini sağlamayı düşünebilmektedir. Yalnızca Yunanistan için düşünüldüğünde Kıbrıs'a Türk müdahalesinin bu geçişteki rolü büyüktür. Akabinde ordunun ılımlı mensupları, sertlik yanlılarını uzaklaştırıp

¹²⁷ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 22.

¹²⁸ Stepan, "Paths toward Redemocratization", s. 73.

¹²⁹ Stepan, "Paths toward Redemocratization", s. 73-74.

¹³⁰ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 22.

demokrasiye geçişi hazırlayabilmişlerdir. Özbudun’a göre bu niteliği Yunanistan örneğini, reformun, “kurum olarak ordu” alt-tipi ile kopma yolu arasında geçişken bir sınırdan olduğunu düşündürmektedir.¹³¹

Reform yolu, her zaman liberalleşme evresi ile başlamaktadır. Süreci başlatan, rejim içerisindeki sertlik yanlıları ile ılımlılar arasındaki farklılıktır. Otoriter rejimin güçlenerek sürdürülmesinden taraf olan *sertlik yanlıları* ile uluslararası saygınlığı ve meşruiyeti sağlamayı amaçlayan *yumuşak yanlılar* arasındaki mücadele, sonuçta liberalleşme özelindeki düşünce özgürlüğünün genişlemesi, vatandaşların bazı hukuki güvencelere sahip olması gibi unsurların tanınmasını sağlamak üzerine odaklanacaktır. Sonuç olarak böyle bir mücadelede demokratikleşmenin başarısı reformcuların ılımlı muhalefetle yapacakları iş birliğinin başarısına bağlıdır.¹³²

Huntington reform yolunu dönüşüm olarak isimlendirmiş, dönüşümler ile yer değiştirmelerin arasındaki sınır çizgilerinin pek de belirgin olmadığını da ayrıca belirtmiştir. İktidarda bulunanlar rejimi sona erdirerek demokratik sisteme çevirmede öncülük etmektedir. Üçüncü dalgadaki 35 geçiş örneğinden yaklaşık 16’sını oluşturan dönüşümlerin beş tanesi tek parti sistemlerinden, üçü kişisel diktatörlüklerden, sekizi de askeri rejimlerden geçmiştir. Dönüşüm, iktidarın muhalefetten güçlü olduğu bu tip askeri rejimlerde veya ekonomik açıdan başarılı otoriter sistemlerde mümkün olmaktadır. Bu tür rejimlerde iktidar zor kullanma araçlarını kesinlikle elinde bulundurmaktadır.¹³³

Huntington üçüncü dalga dönüşümlerinin genellikle beş safhadan geçerek gerçekleştiğini, bunların dördünün otoriter sistemde geçtiğini söylemektedir. Kısaca özetlenecek olursa ilk safhada demokrasiye yönelme ihtiyacı hisseden yöneticiler yani reformcular ortaya çıkar.¹³⁴ İkinci safhada iktidarı ele geçirmek gereklidir. Otoriter rejim içerisinde sadece var olmaları yetmez, aynı zamanda iktidar olmaları gerekir. Hindistan, Şili ve Türkiye örneklerinde reformcular aynı zamanda iktidardır ve seçimleri kazanma yönündeki yanlış beklentilerle sona ermişlerdir. Bu üç örnek dışındakilerde ise otoriter liderler ölmüş veya iktidarlarını devretmişlerdir. Üçüncü safha liberalleşmenin başarısızlığa uğramasıdır. Liberalleşme amacı ile reformcuların iktidara gelmesi

¹³¹ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 24.

¹³² Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 26.

¹³³ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 120.

¹³⁴ Reformcuları beş kategoride incelemektedir. Birincisi bu yöneticiler iktidarda kalmanın maliyetinin ayrılmanın maliyeti ile kıyaslanabilir dereceye geldiğinin farkına varmaktadır. İkincisi reformcular iktidarda uzun süre kalmakla alacakları riskleri azaltmak isterler. Bu sebeple demokratik geçişi ayarlamak doğru bir yoldur. Üçüncüsü yöneticiler iktidarlarını kaybetmeyeceklerine inanırlar. Demokratik kurumları getirme sözü veren bu tip iktidarlara meşruluklarını kaybetmeye başladıktan sonra seçimlerle meşruluklarını yenilemek isteyebilirler. Huntington buna Hindistan, Şili ve Türkiye’yi örnek olarak vermiştir. Dördüncü olarak reformcular demokratikleşme ile birlikte uluslararası meşruiyeti sağlama, ekonomik ve askeri yardım, IMF kredileri gibi ülke yararına gelişmelerin olacağını varsayarlar. Sonuncu durumda ise reformcular meşru yönetimin demokrasi olduğuna kanaat getirmiş ve ülkelerinin diğer demokratik ülkeler gibi saygın konuma yükselmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 123-124.

istikrarsızlığa veya otoriter bir tepkiye yol açabilecek, geriye doğru bir geçişe neden olabilecektir. Dördüncü safha geriye yönelik meşruluk ve tutucuların denetim altına alınması olarak adlandırılmaktadır. Reformcu hükümet, tutucuları zayıflatmak istemektedir. Bu da genellikle yürütme organının yetkilerinin “reformcubasında” toplanmasını gerektirmiştir. Böylece reformcular, üst mevkileri doldurabilecek ve tutucular kendi içlerinde tepki çekmeden bölünecektir. Meşruluk altında ise yeni düzen, eski düzenin bir ürünü olarak meşrulaştırılabilmiş ve eski ya da yeni düzenin aşırıları dışında her kesimden onay alınabilmiştir. Son safhada ise tutucuların desteğini kaybettiği ölçüde muhalefetin desteğini almak gerekliliği doğmuştur. İktidar, siyasal sürece muhalefeti ve diğer sosyal grupları katarak siyasal alanı genişletecek ve kendilerini güçlendirmeye çalışacaktır. Usta reformcular, muhalefetten gelen baskıyı tutucuları zayıflatmak için, tutucu darbe tehdidini ve iktidardan pay almanın çekiciliğini taraflar arasında karşılıklı denge kurmak amaçlı kullanabilmiştir. Muhalefet ve iktidar arasındaki açık veya gizli pazarlıklar ve anlaşmalar yapılabilmektedir. Muhalefetin ılımlılığı ve iş birliği sağlıklı bir dönüşüm için zorunlu olacaktır.¹³⁵

Anayasa yapımı sürecinde ise Özbudun’un düşüncelerini özetlemek gerekmektedir. Reform yolu açısından reformun ayırt edici özelliği olan iktidar-muhalefet arasındaki karşılıklı diyalog, anayasa yapımı sürecinde de önem kazanmaktadır. Otoriter rejimin yöneticilerinin sahip olabileceği, geçiş sürecinin kontrolünü elinde tutmak isteğinin bu sürece de doğrudan ve dolaylı şekilde yansımaları beklenmektedir. Bu istek süreç sonunda bu yöneticilere hukuki güvenceler de sağlayabilecektir. Bu durumda anayasa, geçiş sonrasında sınırlı demokrasiler ile seçilmiş meşru hükümetin bile demokratik sayılamayacağı durumlar arasındaki geniş bir ölçekte çeşitli tipte demokrasileri ortaya çıkarabilecektir. Ayrıca geçiş teorileri söz konusu olduğunda anayasa yapımı sürecinin demokratik bir mecliste, demokratik şartlar altında gerçekleştiği bir durum da pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Özbudun, reform yolu açısından anayasa yapımını üç farklı şekilde özetlemiştir. Buna göre ilk durum: “otoriter rejimin anayasasının, sonradan demokratik değiştirilene açık olmak şartıyla, aynen muhafazası”; ikinci durum, “yeni anayasanın, serbest seçimden kaynaklanmayan, eski otoriter rejim yandaşlarının çoğunlukta olduğu bir yasama meclisi veya kurulca yapılması” olmaktadır. Sonuncu durum ise “yeni anayasa serbest seçimlerle seçilmiş bir meclisçe yapılmakla beraber, bu meclisin demokratik olmayan kurum ve güçlerin baskısı altında çalışmak zorunda kalması”dır.¹³⁶ Diğer yandan “Liberal reformcular, liberalleşmeyi, rejimi tam

¹³⁵ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 123-134.

¹³⁶ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 52-53.

olarak demokratlaştırmaksızın, rejimlerine karşı muhalefeti yumuşatacak bir yol olarak görmüşlerdir.” Bu nedenle rekabetçi seçimleri tam anlamıyla getirmemişlerdir. Sistemi tam anlamıyla değiştirmeden otoritelerini güvende tutacak istikrarlı bir rejim ortaya koymak istemektedirler.¹³⁷

2.7.2. Kopma Modeli

Özbudun’un tanımı ile kopma, “otoriter rejimin devrim, dış yenilgi, halk ayaklanması gibi nedenlerle aniden çöktüğü ve dolayısıyla eski rejimin yöneticilerinin demokrasiye geçişte hiçbir rol oynamadıkları durumlarıdır.”¹³⁸ Kopma durumunda yeni bir otoriter rejimin ortaya çıkma ihtimali yüksek olduğu gibi demokrasiye geçiş ancak bir “geçici hükümet” tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu geçici hükümet yapılacak seçimlere kadar kendi kararlarını uygulayacağı gibi demokratik meşruluğu doğrulayacak araçlara sahip olmaması yönünden hukuki de sayılamayacaktır. Bu açıdan geçişin niteliği de bu geçici hükümetin nitelikleri de örtüşecektir. Bu karmaşık ve bir o kadar da umutsuz yapısı nedeniyle kopma pek tercih edilir bir yol olarak görünmemektedir.¹³⁹

Huntington *kopma* değil, *yerine geçme* ifadesini kullanmaktadır. İktidara hakim olan unsurlar, rejim değişimine şiddetle karşı olan tutuculardır. Reformcuların olmaması veya çok zayıf olması nedeniyle demokratikleşme, “hükümet devrilene kadar muhalefetin güç kazanmasının, hükümetin de güç kaybetmesinin sonucudur.”¹⁴⁰ Yunanistan ve Arjantin’de liderler iktidardan uzaklaştırılmış, Portekiz’de başlayan reform durmuştur. Filipinler, Romanya ve Doğu Almanya’da liberalleştiricilerin sayısı azdır. Portekiz ve Filipinler’de rejim iç savaşı kazanamamış, Romanya’daki rejim halk ile iktidarı uzaklaştırmıştır. Doğu Almanya ise Batı tarafına kıyasla zayıflık göstermiştir. Huntington’a göre bu örneklerde Arjantin hariç ordunun hoşnutsuzluğu zorunlu olmuştur. Ona göre otoriter sistemler, iktidarın muhalefetten güçlü olduğu siyasal durumdur. Muhalefet güçlendiğinde iktidarın yerini almaktadır. Dolayısıyla iktidarın muhalefet tarafından zayıflatılması gerekir. Dönüşümlerdeki “geriye dönük meşruiyet”, yerine geçmelerde yoktur. Bunun aksine eski rejimi hatırlatan şeyler lekelenmiş görülür ve kopuş açık bir şekilde vurgulanır. Üstelik dönüşümlerde (reform) ve yer değiştirmelerde (sözleşme) eski yöneticiler bir şekilde saygınlık ve onurlarını koruyarak çekilirken yerine geçmede kötü kaderleri onları beklemektedir.¹⁴¹

¹³⁷ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 124.

¹³⁸ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 29.

¹³⁹ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 29-30.

¹⁴⁰ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 138.

¹⁴¹ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 138-143.

2.7.3. Sözleşme Modeli

Sözleşme modeli, “...eski rejimin yöneticileriyle muhalefet temsilcileri arasında, demokrasiye geçişin yöntemi ve belki gelecek demokratik rejimin temel ilkeleri üzerinde varılan uzlaşmayı ve geçişin bu uzlaşma çerçevesinde gerçekleştirilmesini” açıklamaktadır.¹⁴² Dolayısıyla reform ve kopma arasındaki çizgide bir orta yol olduğu kabul edilebilmekle birlikte sözleşme yolunun içeriği itibariyle reform sözleşmesi ve kopma sözleşmesi olarak ikiye ayrıldığı da görülebilmektedir.¹⁴³ Sözleşme yolu, “... ilgili taraflar arasında biçimsel bir anlaşma niteliğinde olabileceği gibi, bazen zımnî bir uzlaşma biçiminde de ortaya çıkabilir.”¹⁴⁴

Reform sözleşmeleri, geçişte otoriter rejim yöneticilerinin sonraki süreçte kontrollerini devam ettirmesine olanak sağlayan bir yoldur. Bu yolda otoriter rejimin kendisi karma geçiş hükümeti kurulmaksızın geçişi sağlayabilirken karma hükümet ile de sağlanabilmektedir. Tipik bir reform sözleşmesi, iktidarın ve muhalefetin karşılıklı olarak birbirlerine vereceği; seçimlerin serbestliği, seçimlerden sonraki süreçte eski yöneticilerin durumu hakkındaki birtakım garantileri ve bunların yanında ülkenin koşullarına istinaden bazı hususları içermektedir. Kopma sözleşmesi ise otoriter rejimin meşruiyetini büyük ölçüde kaybettiği ve yönetimi acil bir şekilde terk etmesi gerektiği durumlarda muhalefet ile anlaşarak geçiş hükümeti kurulması durumunu ifade etmektedir. Kopma sözleşmeleri rejimin sorunsuz değişmesini sağlarken eski yöneticilerin yeni yönetimde söz sahibi olamamaları yönünden kopma yolu ile örtüşmektedir.¹⁴⁵

Rustow’un makalesi bağlamında karar aşaması özetlenirse, demokratikleşme eğer bir uzlaşma ürünü ise sonuçta tarafların uzlaşmayı “ikinci en iyi sonuç” olarak görmeleri ve uzlaşmanın da “demokratik yöntemin ilkelerini” kapsıyor olması gerekmektedir. Geçiş sonrasında bile bu temel unsurların tartışılmaya devam edilmesi olasıdır.¹⁴⁶

Huntington sözleşme yolunun karşılığı olarak “yer değiştirme” kavramını kullanmıştır. İktidar ve muhalefetin ortak eylemleriyle gerçekleşecek olan demokratikleşme sürecinde iktidardaki tutucular ile reformcular arasında denge, iktidarın rejimi değiştirmeye istekli ancak değişimi başlatmaya isteksiz olduğu bir durum ortaya çıkarmaktadır. Muhalefet tarafında ise ılımlılar aşırılarına baskın gelebilecek kadar güçlü olmalarına rağmen hükümeti devirecek durumda olmadıklarından görüşmeye açık olmaktadır. Yer değiştirmelerin başarılı olduğu örneklerde iktidarın ve muhalefetin

¹⁴² Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 31.

¹⁴³ Yazıcı, a.g.e., s. 22.

¹⁴⁴ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 32.

¹⁴⁵ Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 33-34.

¹⁴⁶ Rustow, “Transitions to Democracy” den akt. Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 34.

hâkim grupları siyasal sistemi tek başlarına belirleyebilecek güçte olmadıklarına ikna olmuşlardır. İktidar muhalefeti sınırlayabileceğine inandığı gibi muhalefet gelecekte iktidarı kolayca devirebileceğine inanmıştır. Bu bağlamda hem iktidar hem muhalefet inandıkları hedef uğrunda çalışmalara başlasa da inançlarının değiştiği noktada yer değiştirme başlamaktadır. Bunun bir sebebi aktörlerin görüşmelerden kaçmanın maliyetinin daha fazla olduğunu kabul etmeleridir. Huntington, bu maliyetleri grupların iktidara giderek daha fazla yabancılaşmaları, grupların yönetici koalisyonlarını içerisindeki bölünmenin artması, aşırıların iktidarı ele alması ihtimali ve uluslararası meşruluğun kaybedilmesi tehlikesi olarak sıralamaktadır.¹⁴⁷

Huntington'a göre yer değiştirmelerde olaylar belirli bir sıra içinde ilerleme eğilimindedir. İktidar liberalleşme eğilimi ile başlayan süreçte otoritesini yitirmeye başlamış, muhalefet ise bu kaybı kendi lehine kullanabilmek amacıyla kendi desteğini arttırma ve genişletme yoluna gitmiştir. İktidar bu aşamada muhalefetin önünü tıkamak için çeşitli önlemler alarak sert tepki gösterecektir. Bu aşamada her iki taraf için de pazarlık ve görüşmeler, çatışmadan daha az riskli görüneceğinden seçilmektedir.¹⁴⁸

Üstelik görüşmeler, görüşmenin risklerini göze alabilecek yöneticileri gerektirdiği gibi görüşmeyi mümkün kılacak ve teşvik edebilecek ara bulucuları da gerektirmektedir. Hatta bazı ülkelerde bu durum, pazarlıklar öncesinde üst liderlikte ciddi değişimleri de gerektirebilmiştir. Bu durum iktidar ve muhalefet için ayrı ayrı geçerli olacaktır. Görüşmelerin devamlılığı ise demokratikleşme açısından verilecek ödünlerde tarafları daha istekli kılmaktadır. Sonuç olarak kaybetme riski ve çatışmaların maliyeti iktidarı ve muhalefeti karşılıklı görüşmeye zorlamaktadır. Aralarındaki anlaşma ikisinin de yarışma şansını garanti altına alarak demokratikleşmeyi mümkün kılacaktır.¹⁴⁹

Demokrasiye geçişin en ideal yolu genellikle sözleşme yolu olarak gösterilmektedir. Geçiş söz konusu olduğunda geçişin biçimi, yeni rejimin de çerçevesini belirlemektedir. Özbudun'a göre özellikle eğer ordu çökmemiş ve ayaktaysa geçişin başarılı olmasının yolu ancak karşılıklı görüşmelerden ve uzlaşıdan geçecektir ki bu sözleşme yolunun ta kendisidir. Bu durumda demokrasi için, çıkabilecek her türlü sorun ihtimaline karşılık bazı ödünler verilmesi gerekmektedir. Bu da ortaya çıkacak olan sözleşmeye dayalı demokrasinin ekonomik ve sosyal açılardan tutucu-muhafazakâr bir nitelik taşıyacağını göstermektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 146-148.

¹⁴⁸ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 148.

¹⁴⁹ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 151, 155-157.

¹⁵⁰ Przeworski, a.g.e., s. 97-98'den akt. Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde...*, s. 34, Ergun Özbudun Przeworski'den alıntı yapmasına karşılık bu kanının Schmitter, O'Donnell gibi isimlerin araştırmalarında da varılan ortak sonuçlar olduğunu vurgulamaktadır.

3. TÜRKİYE’DE TEK PARTİ OTORİTERLİĞİNİN OLUŞUMU VE PEKİŞMESİ

3.1. Tek Parti Sistemi ve Tek Parti Olarak CHP

Siyasal Partiler kavramı genel olarak, “siyasi iktidarı ele geçirmek için belirli bir program dahilinde örgütlenen ve yarışmacı seçimlerle iş başına gelmeyi hedefleyen siyasal topluluk”¹⁵¹ olarak nitelenmektedir. Demokratik rejimler çok partili bir siyasal sistemi içerirken, otoriter ve totaliter rejimler genellikle tek partili sistemlerde görülmektedir. Bu tip partiler de yine genellikle komünist ve faşist rejimlerdir. Bunun sebebi bazı komünist rejimlerde çok parti olmasına rağmen hâkim parti haricindeki partilerin genellikle göstermelik olarak faaliyette bulunduğu örneklerin varlığıdır. Nitekim Türkiye’de Kemalist tek partinin yeri üçüncü bir türü de işaret etmektedir.

Bu bağlamda tek parti rejimi, iktidarı ve bununla beraber tüm siyasal ve sosyal hayatı kontrol altında tutan tekelci, tek bir partinin olduğu rejimlerdir. Linz’in totaliter rejimleri, otoriter rejimlerden ayırırken kullandığı ideoloji ayrımı parti sistemlerinde de görülmektedir. Bu açıdan otoriter tek parti sistemleri “katı ve kapsayıcı bir ideolojiye dayanmazlar. Bunlar daha çok milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal modernleştirmeyi gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelmişlerdir.”¹⁵²

Sartori, geleneksel sınıflandırmayı genişleterek partilerin niteliğini de hesaba katmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre parti tipleri; tek parti, hegemonik parti, baskın parti, iki parti, sınırlı çoğulculuk, aşırı çoğulculuk, atomize partiler olarak ayrılmaktadır. Bunlar içerisinde tek partinin; tek parti, hegemonyacı parti ve hâkim parti olmak üzere üç tipinden bahsedilmektedir.¹⁵³ Sartori’ye göre tek parti siyasi iktidarın yalnızca bir parti tarafından kullanıldığı, başka partilerin olmasına izin verilmediği tekelci sistemdir. Hegemonyacı parti sistemi, diğer partilerin sadece “uydu” partiler olarak sistemde bulunmasına izin veren ve iktidara meydan okuyamayan diğer partilerden oluşan sistemi ifade eder. Hâkim parti sistemi ise seçimlerde üstünlüğü koruduğu sürece tek parti olarak devam ettiği sistemdir. Özü bakımından çoğulcu olan hâkim parti sisteminde, hâkim parti dışındaki diğer küçük partilerle olan mücadele eşit şartlarda gerçekleşir. Dolayısıyla hukuken iktidar yolu açıktır. Ancak seçmenler üzerindeki etkisi

¹⁵¹ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 261.

¹⁵² Kapani, a.g.e., s. 197.

¹⁵³ Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, ed., Alan Ware, Colchester: ECPR Press, 2005, s. 110.

sebebiyle iktidar partiler arasında el değıştirmez. Nitekim hegemonyacı parti sisteminde “uydu” partiler, hegemonyacı parti ile eşit şartlarda mücadele edemezler. Bu sebeple gerçek bir rekabet söz konusu değildir. Hâkim parti sisteminde hukuken bir iktidar değışimi mümkünken, hegemonyacı parti sisteminde değildir. Çünkü “uydu” partilerin görevi iktidara gelmek değil, toplumun iktidar hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkarmak, bilgi temin edilmesini sağlamaktır.¹⁵⁴

Tek partinin otoriter ve totaliter rejimler için farklı anlamlar taşıdığını belirten Sartori’ye göre tek partiler de otoriter, totaliter ve pragmatik tek partiler olarak alt tiplere ayrılabilir. Linz’in totaliter parti tanımındaki gibi Sartori de totaliter tek partinin ideolojik parti olduğunu söylemektedir. Totaliter tek parti tam anlamıyla nüfuz etme ve siyasallaştırma ile karakterize edilir. Rejim “yeni bir adam” şekillendiriyor olsun ya da olmasın sadece alt sistemi değil aynı zamanda her türlü alt grupları da yok etmeye meyillidir. Bu haliyle totalitarizm, mahremiyetin tamamen istila edildiği ve özel yaşam alanları ile devletin sınırlarının yok olduğu bir düzeni işaret etmektedir.¹⁵⁵

Ancak otoriter rejim güçlü bir ideolojiden ve buna benzer bir mobilizasyon kabiliyetinden yoksundur ve yargı da dahil olmak üzere -normal şartlarda- tüm kontrolü normal iktidar araçlarından fazlası değildir. Otoriter rejimlerin totaliter rejimler gibi hırsları yoktur. Otoriter tek parti bunun yerine politik faaliyetleri kısıtlayarak dışlar. Daha çok liderin karizmasına dayanır; kitle gösterilerinden, kitlesel toplantılardan ve sandıklara kitlesel kaçırmadan tatmin olur.¹⁵⁶

Bu kapsamda Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) -ileride Cumhuriyet Halk Partisi- iktidarı da başarısız muhalefet partisi deneyimleri göz ardı edilirse 1946 yılına kadar bir tek parti rejimidir. Özbudun, tek parti sisteminin hiçbir zaman resmi olarak tanımlanmadığını ancak uygulamada “otoriter tek parti rejim tipine” uygun düştüğünü söylemektedir.¹⁵⁷ Huntington da aynı doğrultuda düşünmektedir. Türkiye’yi de içine alarak tek parti sistemlerinde tek partinin iktidar üzerinde etkin bir tekel kurduğunu, iktidara parti örgütü yoluyla ulaşıldığını ve partinin yönetimini ideoloji yoluyla meşrulaştırdığını söylemektedir.¹⁵⁸ Linz’in otoriter rejimlerin alt-tiplerine uygun bir sınıflandırma yapıldığında ise “bağımsızlık-sonrası mobilizasyoncu otoriter rejimler” tipine uygun düştüğü görülmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Ergun Özbudun, “M. Duverger’in Siyasal Partileri ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/1 (1964), s. 41-42, (erişim 15.09.2020).

¹⁵⁵ Sartori, *Parties And Party Systems*, s. 200.

¹⁵⁶ Sartori, *Parties And Party Systems*, s. 200.

¹⁵⁷ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 77.

¹⁵⁸ Huntington, *Üçüncü Dalga*, s. 106.

¹⁵⁹ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 80.

Tek parti rejimlerinin önemli bir varsayımı vesayetçi parti teorisi'dir. Kışlalı'ya göre "Kemalist tek partinin görevi toplumu çoğulcu bir demokrasiye hazırlamaktı. Sürekli değil, sadece bir geçiş dönemi için öngörülmüştü."¹⁶⁰ Köker de benzer bir şekilde, "burada, rejimin, partinin ve ideolojinin sürekli ve kalıcı bir otoriterlik peşinde olmayıp, aksine, toplumu, modernleşme kuramında anlaşıldığı türden (Batı tipi) demokrasiye hazırlamayı amaçladıkları..."¹⁶¹ nı söylemektedir. Köker'in vurguladığı konu, tek parti sistemlerinin vesayetçi tutumudur. Vesayetçi rejimlerde ülke modernleşirken reformları yürütecek elit kadro rejimi demokrasiye götürmek için kendisini tayin edecektir. Duverger ve Aron da Türkiye için benzer yorumlarda bulunmuştur.¹⁶²

Duverger'e göre "kemalist rejim, faşist olmamakla birlikte, demokratik de sayılamazdı. Uygulamada seçimler, tek bir aday hakkında yapılan plebisitlerden ibaret kalıyordu; temel siyasi özgürlükler de çok sınırlı nitelikteydi." Ayrıca "plüralizmin daha önce mevcut olduğu eski demokratik rejimlerde kurulmuş olan tek partilerle, zaten otokratik bir sistem altında bulunan ve hiçbir zaman gerçek bir plüralizmden geçmemiş olan ülkelerde kurulmuş tek partiler arasında temel bir ayrım yapmak gerekir." Bu durumda Almanya ve İtalya'nın aksine Türkiye, Sovyetler Birliği ile beraber ikinci tipe uygun düşmektedir. Nitekim böyle bir tek parti geleneksel aristokrasinin yerine yeni bir elit çıkarmaya çalışırken otokrasinin modernleştirilmesini amaç edinir. Sistemin kurulması "ilerici tipte, gerçek bir devrimi" beraberinde getirirken, "yeni sistem eskisinden daha demokratiktir."¹⁶³

¹⁶⁰ Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik, Demokrasi*, Ankara: İmge Yayınları, 7. Baskı, 2001, s. 279.

¹⁶¹ Köker, a.g.e., s. 15.

¹⁶² "Bazı tek partiler gerek felsefeleri gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter değildir. Bunun en iyi örneğini, 1923'ten 1946'ya kadar Türkiye'de de tek parti olarak faaliyet göstermiş bulunan Cumhuriyet Halk partisi sağlamaktadır. Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiç bir zaman, Faşist ya da Komünist kardeşleri gibi, bir Tarikat ya da Kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman ya da bir mistik empoze etmemiştir; Kemalist devrim, özü bakımından pragmatiktir. Ödevi, Orta-Doğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engelle, yani İslamiyete karşı mücadele ederek, Türkiye'yi "Batılılaştırmak" olmuştur. Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça ondokuzuncu yüzyıl Liberalizmine yaklaştırmıştır; milliyetçilikleri bile, 1848'de Avrupa'yı çalkandırmış olan akımdan pek farklı değildir." Maurice Duverger, *Siyasal Partiler*, çev., Ergun Özbudun Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, 1974, s. 359; Raymond Aron, tek parti rejimlerini üçe ayırırken bir tipi incelemektedir. Kendini geçici olarak gören devrimci parti hiç değilse meşru seçimlerin olmasını kabul etmektedir, rejimin varış noktası çok partili bir sistemdir. Bu tipe Türkiye örneğini veren Aron, rejimin çok partiliğe meylettiğini söylemektedir. Aron şöyle devam eder: "Kemal Atatürk'ün yönetiminde, bir parti bir ihtilali başarıya ulaştırdı, Osmanlı İmparatorluğu kalıntılarından, dini Devletten ayırarak, milli bir Devlet kurdu. Uzun süren bir dönem boyunca, ihtilâlcı parti politik faaliyetin tekeli kendine ayırdı. Sonra, savaş bitince, seçimlere gitti ve herkes şüphe ettiği halde, seçimlerin hür olacağını açıkladı. Şüphe yersizdi. Çünkü bu parti samimi olduğunu seçimleri kaybetmekle ortaya koydu. İlk hür seçimlerin sonunda, muhalefet partisi olan demokrat parti iktidara geçti ve onu izleyen seçimlerle iktidarda tutundu." Aron, *Demokrasi ve Totaliterizm*, s. 79; Duverger'in ifadeleri Aron'u tamamlamaktadır. "Türk tek-parti sistemi, hiç bir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış; tekele resmî bir nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. Türk tek partisi, bir suçlu vicdanına sahip olmuş ve bu noktada, kendilerini taklit edilmesi gerekli modeller olarak gösteren Faşist ya da Komünist kardeşlerinden ayrılmıştır. Parti liderlerinin gözünde tekel, Türkiye'deki özel siyasal durumun bir sonucu olmuş ve çok-partili sistem ideal olmakta devam etmiştir. Kemal, çeşitli fırsatlarda bu tekele bir son vermeye çalışmıştır ki, bu olgu tek başına bile derin bir anlam taşımaktadır." Duverger, *Siyasal Partiler*, s. 360

¹⁶³ Duverger, *Siyasal Partiler*, s. 362-363.

Bu sebeplerle Kemalist tek partiyi nitelerken diğer komünist ve faşist örneklerden farklı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Buna uygun olarak Tarık Zafer Tunaya parti tipleri konusunda “vesayet partisi” kategorisini önermekte ve Türkiye’de CHP’yi bu kategoriye koymaktadır.¹⁶⁴ Köker’in ifadesiyle tek parti dönemi “vesayet rejimi”, dönemin partisi CHP “vesayet partisi”, dönemin ideolojisi Kemalizm ise “vesayet ideolojisi”dir.¹⁶⁵

Ancak bu görüşlere rağmen CHP’ye atfedilen vesayetçi parti, tam olarak tanıma uymamaktadır. Koçak’ın görüşlerine katılmak gerekirse rejim tamamen farklı işlemekteydi. Rejimin niteliği CHP Tüzüğü ile var oluyor, “siyasi sistem, anayasanın değil, söz konusu parti tüzüğünün öngördüğü şekilde işliyordu.”¹⁶⁶ Bunun sebebi uygulanan şeflik sistemi idi. 1927 yılında parti tüzüğüne giren hükümlere göre değişmez genel başkan sıfatı oluşturuluyordu. Şeflik sistemi olarak formüle edilen bu yapı esasında Türkiye’nin anayasal yönetiminin yanında ikinci bir yönetim modelini oluşturuyordu. Tek parti rejimi ve partinin devletle giderek bütünleşmesi göz önüne alındığında Şef’in siyasal sistem açısından önemi büyüktür. “Vesayetçi parti” tanımı CHP tarafından sürekli olarak boşa çıkarılacaktır. Bu savın itiraz konuları demokratik dönüşümün önündeki engelleri açıklamaktadır. İleride bu itirazları görmek mümkün olacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) gibi iki partinin kapatılması ile tek parti rejimi -yaygın kanı olarak CHF’nin Üçüncü Büyük Kurultay’ının yapıldığı 1931 yılı sonrasında- yerini sağlamlaştırmıştır. Ancak sistemde tek bir partinin olması tek kriter değildir. Çok partili bir sistem dahi olsa çeşitli devlet kadrolarının belirlenmesinde, kamusal kararların alınmasında belirli bir partinin sorumlu olması ve diğer partilerin denetimine kapalı olması durumu da tek partili sistem olarak sayılabilmektedir.¹⁶⁷

Duverger’e göre tek parti sistemi, “demokrasi çerçevesi içinde doğmuş olan genel bir yöntemin, diktatörlüğe uydurulmasından başka bir şey değildir.”¹⁶⁸ Türkiye’de tek parti rejimini de bu açıdan düşünmek gereklidir. Cemil Koçak’a ait şu giriş, bu sebeple önemlidir: “Türkiye Cumhuriyeti, bir tek parti yönetimi olarak doğmadı. Tam aksine,

¹⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, 1980, s. 314’ten akt. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması: 1923-1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 1999, s. 3.

¹⁶⁵ Tunaya’ya göre: “Bazı tek parti rejimleri, geçici olduklarını ve demokratik ve uygarca bir düzene varmak için köprü olduklarını ilan etmişlerdir. (...) Bu sistemlerde, başka partiler ve belli hürriyetler, anayasada kurulmalarına ve kullanılmalarına bir hukukî engel bulunmadığı halde, kurulmazlar ve kullanılmazlar. Daha doğrusu, kurdurulmazlar ve kullanılmazlar. Bu suretle *hukukî olmayan, fiilî bir tek parti rejimi* vücut bulmaktadır. (...) Demokratik bir sistemin hazırlayıcısı [Vesayet Partisi] olduğu için, kendi sonunu hazırlamaktadır.” Akt. Levent Köker, *Modernizm, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 10. Baskı, 2007, s. 14.

¹⁶⁶ Cemil Koçak, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, ed., Tanıl Bora ve Murat Gültekin, İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, s. 120.

¹⁶⁷ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Baskı, 2011, s. 15.

¹⁶⁸ Duverger, *Siyasal Partiler*, s. 335.

Samet Ağaoğlu'nun deyimi ile “Kuvâ-yı Milliye Ruhunu temsil eden Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin demokratik ve çoğulcu yapısı süreç içinde bir tek-parti diktatörlüğüne dönüştü.”¹⁶⁹

Halk Fırkası'nın bir anlamda programını belirten Dokuz Umde Bildirisi'nin giriş kısmında “ekonomik kalkınma”nın sağlanması, memleketin halk egemenliği doğrultusunda siyasal teşkilatlanmasının gerçekleştirilmesi için bir Halk Fırkası teşekkül edileceği duyurulmuştur.¹⁷⁰ Halk vurgusu partinin halkçı, sınıfları reddeden kimliğini öne çıkarmaktadır. Kendisini devrimlerin taşıyıcısı gören parti, Karpat'a göre siyasi bir örgüt olarak kurulduğu ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden (ARMHC) ayrıldığı ölçüde tüm toplumu temsil etmekten çıkmış, küçük bir grubun -reformist grubun- hareketlerine dönüşmüştür. Zira ARMHC Millî Mücadele yıllarında oluşturulmuş, çok “çeşitli muhafazakâr, dindar, sosyalist ve halkçı” grupları bir araya getirmiştir. Halk Fırkası, Birinci Meclis içerisindeki bölünmeden sonra ortaya çıkmıştır. Bu bölünme nihayetinde, yıllar boyu süren tek parti iktidarı boyunca sürekli olarak partinin kodlarını oluşturan ilkeler bütününe temsil edecektir.

Duverger'e göre tek parti rejimlerinde pratik, teoriden önce gelmektedir. Modernleşme aşamasındaki ülkelerde ve özellikle “Türkiye gibi imparatorluktan milli devlet aşamasına geçişte geleneksel unsurlarından bir kısmını tasfiye eden ülkelerde”, ülkenin mevcut koşullarına uygun olarak çeşitli önlemler almak gerekliliği içerisinde “bürokrasi ve ordu içinden çıkan liderler kadrosu ile kaynaşan bir grup elit, ülkenin yönetimini ele geçirdikten sonra muhaliflerini tasfiye ederek bir tek parti yönetimi kurmaktadır.”¹⁷¹ Duverger'in “tek partinin amacı, yeni elitler meydana getirmek, yeni bir yönetici sınıf yaratmak, ülkeyi örgütlendirebilecek yetenekte siyasal liderleri bir araya getirmek ve yetiştirmektir; çünkü kütleler, kendilerini yönetemezler” ifadeleri bu durumu destekler görünmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi, fikir olarak devrimlerin yürütücüsü rolüyle ortaya çıkmıştır. Toplumda değişim başlatacak ve bunu yaparken sahip olduğu görüşü denetim gücü ile topluma dayatacak, bu yolla yeni bir siyasal mekanizma kuracaktır.¹⁷² Osmanlı'dan devralınan, ağırlığı Müslüman olan geleneksel toplum modern anlamda ulus olmaktan uzaktır; ekonomisi geleneksel tarıma dayanmaktadır ve sanayileşememiştir. Üstelik toplum devlet ve din arasında oldukça sıkı ve gelenekçi bir kod içermektedir. Parti

¹⁶⁹ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih: 1923-1950”, *Çağdaş Türkiye: 1908-1980, Türkiye Tarihi*, yay. yön., Sina Akşin, Ankara: Cem Yayınevi, 1989, s. 85.

¹⁷⁰ Dokuz Umde Bildirisi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi, 1952, s. 580-582; Tunçay, a.g.e., s. 366; “Dokuz Umde”, erişim 23 Ekim, 2020, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Dokuz_Umde.

¹⁷¹ Karatepe, a.g.e., s. 16.

¹⁷² Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Baskı, 2014, s. 42.

tarafından temsil edilen ve ülkeyi yeniden kalkındıracak değerler ulus-devlet modelini temel alacaktır. “Yeni devletin güç ve refaha kavuşmasının tek yolu ... amacına uygun olarak tamamen farklı bir rejim, kurumlar ve politikalar bütünü ...”¹⁷³ benimsemektedir. Bu bağlamda CHP kendisine “halkın öğretmeni” vasfıyla misyon yüklemiş, bu misyonunu sürdürmek için başta TBMM olmak üzere siyasi kurumlar üzerindeki tüm denetimini güçlendirmiştir.¹⁷⁴ Mustafa Kemal’e göre “eğer halkı kendi halinde bırakırsak bir adım bile ileri” gidilemezdi.”¹⁷⁵ Karpaz’a göre bu sebeple partinin hükümet üzerinde denetim kurması fikri yadsınmamıştır.

3.2. İktidar ve Modernleşme

Yapılan çalışmalarda genel olarak rejimin kurulması, kendini pekiştirmesi ve sonrasında çok partili siyasi hayata geçiş şeklinde bir ayrım yapılmaktadır. Cumhuriyetin kurulması ile başlayan rejimin otoriterliğinin oluşması süreci 1931 yılındaki Kurultay ile birlikte nihayete erecektir. Bu yıldan sonra 1945 yılına kadar rejimin otoriter niteliklerinin güçlendiği ve pekiştiği savunulmaktadır. Son dönem olan 1945-1950 yılları arasında ise çok partili hayata geçilecektir.

Milli Mücadele’nin başarıya ulaşmasının ardından yeni bir devlet kurulmuş ve oluşan yeni mecliste siyasi mücadele için bir siyasi örgüt şart olmuştur. Bu sebeple Mustafa Kemal “6 Aralık 1922’de, Halk Partisi (Fırkası) adını alacak yeni bir partinin teşkili hakkında basına ilk bildiriği yaptı ve ülkenin eğitimli sınıflarını doğrudan doğruya kendisine görüşlerini bildirmeğe çağırdı.”¹⁷⁶ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı ile kurulan oluşumun siyasi anlamda bir parti görüntüsü yoktu. Ayrıca cemiyet içindeki bölünme, işleri zorlaştırmaktaydı. Yeni parti bir anlamda bu bölünmeyi durdurmak, devrimlerin yolunu açmak için gerekliydi. Mustafa Kemal, halkçılığa dayanan ve adının Halk Fırkası olan bir parti kurmak niyetinde olduğu demecini vermişti.¹⁷⁷ Meclis içerisindeki durum bunu gerektiriyordu.

Tüm halkı kapsayan ve programı “halk egemenliğine dayanarak, memleketi yenileşme ve düzeltme yöneltmek, böylece de halkın mutlu ve genlikli olmasını sağlamak”¹⁷⁸ olarak yorumlanan Halk Fırkası, 1923 yılında Mustafa Kemal’in meclisteki

¹⁷³ Karpaz, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 45.

¹⁷⁴ Karpaz, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 50-51.

¹⁷⁵ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), *Söylev ve Demeçler*, Cilt 2, 1959, Ankara, s. 121’den akt. Karpaz, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 53.

¹⁷⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev., Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, 1993, s. 259.

¹⁷⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Aralık 1922; TİTE, Cilt 2, s. 46-48’den akt. Tunçay, a.g.e., s. 40.

¹⁷⁸ Ebüzziya Zâde, *Tâsvir-i Efkâr*, 21 Ocak 1923; İsmail Arar, *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, s. 70’den akt. Tunçay, a.g.e., s. 42.

grubunun Halk Fırkası'na dönüşeceğini açıklayan Dokuz Umde Bildirisi'nin ardından partileşecektir.¹⁷⁹

Yeni kurulan devletin eski düzenden kopması ve çağdaş dünyaya ayak uydurması gerekmektedir. En azından kurucuları ve özellikle meclis içerisindeki birinci grup; laik, modern bir devlet kurulması konusunda ısrarcıdır. Her ne kadar Milli Mücadele yıllarında farklı toplumsal gruplar tek çatı altında mücadele verse de Birinci Meclis ile birlikte yeni rejimin şekillenmesi için çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Zira halifelik ve saltanat konusunda çoğunluğu subaylar, din adamları, eski ittihatçılardan oluşan meclis içinde tartışmaların olması kaçınılmazdır.¹⁸⁰ Bu tartışmalar aynı zamanda genç Cumhuriyet'in yıllarca sürececek *inkılapçılık* hareketlerinin önünde her zaman farklı şekillerde ama özünde belirli konularda yer bulacaktır.

Uluç'un Mustafa Çalık'tan aktardığına göre “siyasal modernleşme ya toplumun iç dinamiklerine bağlı bir süreç şeklinde ya da topluma rağmen siyasal elitlerin çabası şeklinde ortaya çıkar.” Buna göre Türkiye gibi sonradan modernleşen ülkelerde bu süreç bürokratik elitler aracılığıyla gerçekleşmiştir.¹⁸¹ Böyle bir modernleşme “kendiliğinden harekete geçemeyeceğine göre, devletin bastırıcı ve ideolojik aygıtları aracılığıyla tepeden inme bir anlayış ile söz konusu projenin ancak hayata geçebileceği”¹⁸² devlet yöneticileri arasında yaygın bir kanı idi. Beraberinde, “artık, tartışılan, kurulduğu açıkça belli olan yeni Türkiye'nin rejiminin temel taşlarının nasıl olması gerektiği ve temel çatışmanın ekseninin bir yanında yürütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkinci anlayış, diğer yanında ise yasamanın üstünlüğüne dayanan demokratik anlayış yer almaktaydı.”¹⁸³

Modernleşme çabaları ilk olarak toplumsal anlamda kökten bir dönüşümü içermektedir. Bu dönüşüm felsefi boyutta pozitivizm ile bağlantılı, inançları değil insan aklını merkeze alan bir anlayıştır. Mustafa Kemal, kişinin kendi başına bir “toplumsal meşruiyet kaynağı” olduğunu¹⁸⁴ ve insanın “çevresi üzerinde hakimiyetini kurabileceğini” düşünüyordu.¹⁸⁵ Mustafa Kemal'in ulus anlayışı yeni devlet için bir anlamda yeni bir toplum demekti ve bu dönüşümü sağlayacak, ulusu yaratacak olan “aydınlanma” fikri Atatürk Devrimleri olarak ortaya çıkacaktı. Ancak Batı'da olduğu gibi

¹⁷⁹ Tunçay, a.g.e., s. 45.

¹⁸⁰ Birinci Meclis'in dağılımı ile ilgili bakınız: Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 42-56.

¹⁸¹ Mustafa Çalık, “Batılılaşma ve Bürokratik Modernleşme Münasebeti Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türkiye Günüğü*, 2/14 (1989)'dan akt. Vahap Uluç, “Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1 (2020) , s. 467. (erişim 11.05.2021).

¹⁸² Uluç, “Türkiye'de Çok Partili”, s. 468.

¹⁸³ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2003, s. 232.

¹⁸⁴ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1991, s. 20.

¹⁸⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 22. Baskı, 2016, s. 162.

bir burjuvazi tabanına dayanmayan aydınlanma, ileride Kemalizm veya Atatürkçülük adı altında bir dizi reformu içeren bir resmî ideoloji veya “resmi devlet doktrini” olarak ortaya çıkacaktır.¹⁸⁶ Türk modernleşmesi, bu ortamda Kemalist kadro ile karşıt grupların çekişmesi arasında kendini gerçekleştirmeye çalışacaktır. İnkılapların kapsamı geleneksel muhafazakâr toplumun modernleştirilmesidir. Bu kadro tek seçenek olarak Batı’da ortaya çıkan “vatandaşlık, ulusçuluk ve laiklik ilkelerine dayanan” modern bir devlet kurmak fikrine inanmış, aksi halde siyasal bağımsızlığın söz konusu olmayacağına ikna olmuşlardı.¹⁸⁷

Modernleşme; siyasal, sosyal, ekonomik olmak üzere tüm toplumu uluslaştırmaya ve kalkındırmaya dönük bir dizi hukuksal düzenlemeyi beraberinde getirecektir. İleride CHF parti nizamnamesine ve ardından 1937 yılında anayasaya girecek olan altı ok ilkeleri, bu reformların ana karakterini ortaya çıkarmıştır. Ancak dikkat çekmek istediğimiz nokta reformların kendisi değil, partinin reformları uygulamak üzere üstlendiği itici roldür. Nitekim Jön Türkler ile başlatabilecek bu reform hareketleri yeni devletin kadrolarına da miras kalmıştır. Bu doğrultuda toplum üzerinde uygulanan baskı, modernleşme hareketi ile de ilgiliydi. Zürcher’in söylediği gibi reform hareketleri demokratik bir sistemde, otoriter bir sistemde olduğu kadar hızlı ilerleyemezdi. Ona göre bu açmazda kökten girilen bu reformlar devletin bekâsı ve güçlenmesi için gerekliydi.¹⁸⁸ Ancak Samet Ağaoğlu’na göre CHP, inkılapların ilerlemesinin yolunu kendisi kapatmıştır. Ona göre: “Kendisine istediği kadar inkılapçı desin, Halk Partisi aslında sadece şekli inkılapların sınırında kalmış, yönetimi dar bir kadronun elinde tutmak sisteminin koyu muhafazakârı olmuştu...”¹⁸⁹

Ahmad’ın özetlediği gibi meclis içindeki tartışmalar siyasal mücadelenin Meclisten Halk Partisi’ne çekilmesi ile sonuçlanmıştı. Artık siyasi faaliyet de Halk Fırkası ile yürütülüyordu. Lozan’ın imzalanması ile dünya tarafından kabul edilen Türk Devleti’nin merkezi de İstanbul’dan Ankara’ya çekildi. Bu bir anlamda eski düzenden kopuşu simgeliyordu. Bora’ya göre yeni devri başlatan kopmanın sahnesi Ankara’ydı. Gelenekselliği içinde kağşamış,¹⁹⁰ süslü, hedonist İstanbul’a karşı dinamik, çalışkan, sade ve yeni olanı temsil etmekteydi.¹⁹¹ Ancak eski düzenin savunucuları ısrarla halife ile ilişkilerini koruyor ve İslami bağlarından kopamıyorlardı. Bu durum yapılmak istenen

¹⁸⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, “Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması”, *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, ed., Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Bursa: Sentez Yayınları, 4. Baskı, 2014, s. 220.

¹⁸⁷ Ali Kazancıgil, “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm” *Türk Siyasal Hayatı*, s. 192.

¹⁸⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev., Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2000, s. 252.

¹⁸⁹ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s. 46.

¹⁹⁰ Kağşamak: Gevşemek, ek yerleri oynamak, dağılmaya, çözölmeye yüz tutmak. Kubbealtı Lugâtı, erişim 27 Temmuz, 2021, <http://lugatim.com/s/ka%C4%9F%C5%9Famak>.

¹⁹¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 132.

yenilikçi reformlara da engel olarak görülüyordu. Sonuçta 3 Mart 1924 günü halifelik kaldırılarak saray üyelerinin yurtdışına sürgün edilmesi kararlaştırıldığında Kemalist kadronun eli güçlenecekti.¹⁹²

Bu çabalarla birlikte inkılaplar hız kazanacaktı. Cumhuriyet ilan edilecek, Hilafet makamı ve Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılacak, tekke ve zaviyeler kapatılacak, fes yasaklanacak ve yerine şapka giyme zorunluluğu getirilecekti. Süreç siyasal, ekonomik ve hukuksal boyutlarda kökten dönüşümleri içermekteydi. Özellikle laikleşme yolundaki bu gibi inkılaplar, karşıt gruplar üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkaracaktı.¹⁹³ Ancak muhalefet etmek inkılaba da karşı gelmekti. Bu sebeplerle modernleşme ve reform hareketleri, partinin giderek otoriterleşmesi yolunda sık sık vurgulanırken inkılaplar birer amaç olarak ön planda kaldı. Karpas’a göre süreç içerisinde her türlü muhalefet bir şekilde bastırılırken Mustafa Kemal bile bu modernleştirici hareketlerin parti olmadan mümkün olmayacağı konusunda ikna edilmişti. Bu sayede “Türkiye’nin yakın geleceğinde politik tarafsızlığın mümkün olduğuna dair her türlü düşüncenin önü tıkanı.”¹⁹⁴

Ahmad’ın ifadesiyle özellikle Mustafa Kemal ve onun asker rakipleri arasındaki gerilim bu ortamın bir sonucuydu. H. Rauf Orbay, Kazım Karabekir gibi isimlerin muhafazakâr eğilimleri biliniyordu. Mecliste çıkarılan “ya ordu ya siyaset” yasası bu rakiplerin gücünü kırmaya yönelikti. Bu döneme kadar meclis içerisinde varlığını sürdüren askerler bu yasa ile birlikte orduya dönecek, bazıları muhalefet edebilmek için milletvekili olarak devam edecekti.¹⁹⁵

3.3. Muhalefetin Tasfiyesi ve Tek Partinin Oluşumu

Büyük Millet Meclisinin kurulması ile birlikte meclis içerisinde yeni rejim ile ilgili birtakım tartışmalar başlamıştır. Bu dönemde hızlıca girişilen hareketleri nedeniyle hareketli olan Birinci Meclis içerisindeki ilk muhalefet de böyle bir çekişmeden ortaya çıkacaktır. Millî Mücadele yıllarında ulusal bağımsızlık gibi konulardaki birlik iç politik konularda korunamamış, meclis içerisinde zamanla “Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları” şeklinde iki ayrı grup oluşmuştur.¹⁹⁶ İnkılaplara karşı iktidara gelme amacı taşımasa da ikinci grup, “Meclis’teki birtakım uygulamalara karşı gelişmiştir. Grup, yalnızca duyarlı olduğu konularda muhalefet yapmış ve çoğu zaman meclis tartışmalarını belirlemiş, ... meclis’teki birlikteliğin ortadan kalkmamasına özen göstermiş...”tir.¹⁹⁷

¹⁹² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 2. Baskı, 1994, s. 81.

¹⁹³ Ercan Haytoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1997), s. 48. (erişim 15.05.2021).

¹⁹⁴ Karpas, *Türk Siyasî Tarihi*, s. 55.

¹⁹⁵ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 85.

¹⁹⁶ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s. 9

¹⁹⁷ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s. 10.

Rejime muhalefeti yürüten ikinci gruptan 1923 seçimlerinde Meclis'e hiçbir üye seçilmemesi bu sebeple anlamlıdır.¹⁹⁸ Bununla birlikte Demirel'in incelemeleri, ikinci grup muhalefedinin sadece rejim karşıtlığı ve saltanat yanlısı tutumu içerdiği görüşünün yanlışlığını gösterir niteliktedir. Çünkü "asıl sorun tek bir noktadan, meclis egemenliği yerine giderek bir kişisel egemenliğe yönelişten kaynaklanıyordu."¹⁹⁹ Meclis'teki bu bölünme Halk Fırkası ile giderilmeye çalışılacak, ilerleyen yıllarda artan muhalefet girişimleri ile birlikte Halk Fırkasının da giderek otoriterleştiği görülecektir.

Cumhuriyetin ilanından sonra parti içerisinde H. Rauf (Orbay) Bey'in başını çektiği bir grup özellikle Başbakan İsmet İnönü'nün otoriter yönetimine eleştirilerini sıkça yöneltmişlerdir. Meclisin ilk dönemindeki ikinci grup muhalefedinin devamı olduğunu düşünmek bu kapsamda doğaldır.²⁰⁰ Rauf Bey ve beraberinde birçok milletvekilinin istifası ile sonuçlanan soru önergesi²⁰¹ TpCF'nin oluşmasının ilk sinyalleri olmuştur. Önerge, devamında hükümete karşı bir güvenoyuna dönüşmüş, ardından istifalar gelmiştir. Ardından "muhalefet denetimi olmaksızın bütün kuvvetlerin Millet Meclisi'nde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı"²⁰² fikri etrafında 17 Kasım 1924'te TpCF resmen kurulacaktır. Parti programı ilan edildiğinde Avrupa'daki gibi liberal bir parti olduğu belli oluyor, çoğunluk partisi gibi otoriterliğe karşı çıkıyordu.²⁰³ Tunçay'a göre Mustafa Kemal partiyi hoş karşılamamıştı.²⁰⁴ Fırka, "hem muhalif kamuoyu hem de muhalif İstanbul basını tarafından destek görürken Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olması nedeniyle rejime karşı bir tehdit olarak algılandı."²⁰⁵ Ancak TpCF muhalefeti, Mustafa Kemal'in CHF, Meclis ve Hükümette dolayısıyla siyasal alanın her safhasında artan otoritesinin "Tek Adam" yaratmasından endişe ederek, bunun önüne geçmek istiyordu.²⁰⁶

TpCF kamuoyunda ilgi uyandırmaya devam ederken bir yandan İsmet Paşa hükümetinin yerini daha ılımlı olan Ali Fethi Okyar hükümeti almaktadır. Bu adım Zürcher'e göre TpCF'nin uyandırdığı ilgi ile alakalıydı ve CHF parti içi disiplini sıkılaştırarak, İnönü'nün yerine uzlaşmacı Ali Fethi Okyar'ı getirerek büyük kopuşları

¹⁹⁸ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 78.

¹⁹⁹ Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, s. 231.

²⁰⁰ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 73.

²⁰¹ Mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Bey'e sorulan "Hükümetin, Yunanistan'dan gelen Müslümanları, Rumların terk etmek zorunda kaldığı taşınmazlarına yerleştirme şekline dair bir tartışma" soru önergesi 20 Ekim 1924 tarihinde verilmiştir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 72.

²⁰² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Baskı, 2010, s. 132.

²⁰³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 246.

²⁰⁴ Tunçay, a.g.e., s. 104-108.

²⁰⁵ Esra Elmas, D. Kurban, "The Case of Turkey", erişim 3 Aralık, 2013, <http://www.mediadem.eliamap.gr/wp-content/uploads/2010/05/BIR1.pdf#page=412>'den akt. Mehmet Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlga: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1 (2014), s. 122.

²⁰⁶ Koçak, "Siyasal Tarih", s. 98.

önlemek istemişti.²⁰⁷ Ancak bu hükümet de doğuda başlayan isyana yeterince önlem almamakla suçlanarak çekilecek, yerine İsmet Paşa tekrar hükümeti kuracaktır. 1925'te gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı bir şekilde TpCF'ye mâl edilecek; akabinde Karpat'a göre hükümet Terakkiperver Fırka'ya cephe alacak, İstiklal Mahkemeleri ise partiyi isyanla ilişkili bulacaktır.²⁰⁸ Şüphesiz bunda rejime muhalif olan birtakım kişilerin ve grupların partide toplanmasının da önemi olacaktır. İnönü'nün "Terakkiperverin kuruluşu zamanında, memlekette bize karşı belirli ve körüklenmiş olan dini hissiyattan bilerek istifade etmek maksadı vardı"²⁰⁹ şeklindeki sözü rejimin tehdit altında olduğuna atıf yapmaktadır. Bunda TpCF programındaki bir maddenin etkisi de son derece büyüktür. Orbay anılarında, Fethi Okyar'ın bu madde özelinde partiyi kapatmayı teklif ettiğini söyleyecektir.²¹⁰ Ancak Orbay bu maddenin böyle bir sonuca yol açmasını eleştirmiştir. Eleştirinin sebebi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda "Devletin dini, İslam Dini'dir" maddesinin zaten bulunmasıdır. Anayasada belirtilen durumun parti programında da olması izah edilebilir bir durumdur ancak buna rağmen parti, dinin siyasete alet edilmesi ile suçlanmıştır.

Şeyh Sait İsyanı yayılırken yeni kurulan hükümet Takrir-i Sükûn Yasası'nı meclisten geçirmiştir. "Bu kanuna göre hükümet gericiliği, ayaklanmayı teşvik eden, memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu bozan kuruluşları ve yayınları, cumhurbaşkanının onayını aldıktan sonra idari bir kararla yasaklayabilecekti."²¹¹ Kanunla birlikte "İstiklâl Mahkemeleri kurulmağa, gazetelerle, bazı mecmualar -hattâ kanunun neşrinden evvelki yazılarından dolayı- kapanmağa ve gazeteciler tevkif edilmeğe başlandı. Ve nihayet sıra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına geldi."²¹²

Meclise olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Yasası ve oluşturulan İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla rejimin muhalifleri susturulacaktı. İsyanın geliştiği ortama hâkim olan dini öğeler ve bir karşı devrim korkusunun bunda payı vardı ve eski düzene ait anıların canlanmasından korkuluyordu.²¹³ Bunların sonucu olarak parti kapatılacak, subayların milletvekili olması da yasaklanacaktı. Böylece tek parti iktidarını sağlamlaştıracaktı. Cumhuriyet dönemindeki çok partili siyaset daha doğmadan

²⁰⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 246.

²⁰⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 134.

²⁰⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt 2, haz., Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınları, 1995, s. 205-206'den akt. Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin", s. 131.

²¹⁰ Orbay şöyle demiştir: "Bu hâliyle zaten herşeyi söylemiş olmakla beraber, bize Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programındaki "dini itikatlara hürmetkârdır" maddesinin, Şeyh Sait isyanını tahrik ettiği bahanesiyle, fırkayı kendi elimizle dağıtmamız istendiğini, tebliğe memur edilmiş olduğunu söyledi." Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni 2: Siyasi Hatıralarım*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s. 181.

²¹¹ Karatepe, a.g.e., s. 29.

²¹² Orbay, a.g.e., s. 194.

²¹³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 85-86.

sindirilmişti, bundan sonra da muhalefete girişenler olacaksa da örgütlü muhalefetin yok edilmesi nedeniyle hükümetin baskısı karşısında etkisiz kalacaktı.²¹⁴

Rejim aşama aşama tek partiye doğru gitmekte, belirli meseleler dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Halk Fırkası kurulmuş, partileşme başlamıştır. İkinci önemli mesele ise rejime karşı artan muhalefetin ilk kez örgütlü şekilde görülebildiği TpCF'nin baskıya maruz kalması ve sonuç olarak kapatılmasıdır. Dikkate değer diğer önemli konu ise İzmir Suikastı davasıdır. Karatepe'ye göre muhalefete indirilen son darbedir. Mahkemece yeniden örgütlenmeye çalışan eski ittihatçılar tarafından tertiplendiği belirtilen suikast olayı, TpCF yanlıları ve İttihatçılardan kurtulmayı amaçlayan Mustafa Kemal için bulunmaz bir fırsat olacaktır.²¹⁵ Görülen davanın sonrasında hem ittihatçılardan hem TpCF eski üyelerinden önemli isimler idam ettirilmiş; Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet ve Mersinli Cemal Paşalar ise Mustafa Kemal'in özel isteği ile beraat etmişlerdir.²¹⁶ Muhalefeti temizlik süreci böylece sonuçlanacaktır. Suikastın planlayıcıları ile birlikte olaya karışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski kadroları mahkemece ağır şekilde cezalandırılacak, ittihatçı tehdidi de ortadan kaldırılacaktır.²¹⁷ Takrir-i Sükûn kanunu ile başlayan süreç İzmir Davası ile sonuçlanacaktır. Siyasi hakimiyetini pekiştiren Halk Partisi tek partiye dayanan merkezîyetçi ve otoriter rejimini kurmakta zorlanmayacaktır.²¹⁸

Sivas Kongresi ilk sayılırsa, partinin ikinci kurultayı uzun bir aranın ardından 1927 yılında toplanmıştır. Büyük Nutuk'un da okunduğu bu kurultayda partinin ilkeleri de sistemleştirilmeye başlayacaktır. Kurultay'da yeni nizamname ile Mustafa Kemal'in değişmez genel başkan olduğu ve bu hükmün asla değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir. Bu kararlarla birlikte ülkenin tek partisi olan CHF'nin tüm yönetimi genel başkan, genel başkan vekili ve onun tarafından atanan genel sekreter elinde şekillenecektir. Bu sebeple parti içinde tartışma ve eleştiri ortamı yok olmuş ve bu durum hem ülke siyaseti hem parti içinde otoriter yönetimin kabulü anlamına gelmiştir.²¹⁹

Kurultay'ın bir başka önemi Büyük Nutuk'un burada okunmasıdır. Nutuk, "... Millî Mücadelenin siyasi, askeri ve diplomatik tarihi..., aynı zamanda Millî Mücadele kadrosunun tarihi yorumlama ve değerlendirme çabasıdır."²²⁰ Meclisteki tüm muhalefet imkanlarının yok edilmesi ve tek partinin sağlamlaşmasının ardından okunan Nutuk,

²¹⁴ Karatepe, a.g.e., s. 30.

²¹⁵ Karatepe, a.g.e., s. 32. Dava duruşmaları öncesinde olaya karışan milletvekillerinin olduğu bildirilerek dokunulmazlıklarının kaldırılması ilgili üyelerce istenmişse de İstiklal Mahkemesi buna gerek duymaksızın eski TpCF milletvekillerini tutuklatmaya başlamıştır. Tunçay, a.g.e., s. 167.

²¹⁶ Tunçay, a.g.e., s. 168.

²¹⁷ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 80.

²¹⁸ Karatepe, a.g.e. s. 32.

²¹⁹ Koçak, "Siyasal Tarih", s. 105.

²²⁰ Koçak, "Siyasal Tarih", s. 106.

Demirel'e göre "yakın tarihle bir hesaplaşma"dır.²²¹ Ancak eli kolu bağlı olanlarla hesaplaşma olamaz. "Nutuk, ... mutlak iktidarın ilanı ve icmalı"dir; "rejimi tahkim etmeye dönük bir gayrete yol" açmıştır.²²² Nutuk'a göre halk kurulan ve kurtulandır; halk aldatılmış ve yüz üstü bırakılmıştır, önder doğru yolu göstermiştir ve kazandığı meşruiyetle göstermeye devam edecek sapma olursa uyaracaktır.

Kurultay'da ayrıca "altı ok" ilkelerinden ikisi daha parti programına girmiştir. Partinin cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi olduğu tanımlanmış, laiklik ilkesi ise kavram olarak değil "din ve dünya işlerinin ayrılması" olarak ifade edilmiştir.²²³

Kurultay'ın ardından 1928 yılında Anayasa'da da büyük değişiklikler yapılacaktır. Bu değişiklikler genel olarak laikleşme yolunda adımlardır. Buna göre Anayasanın ikinci maddesinden "Devletin dini İslamdır" ibaresi kaldırılmış, milletvekillerinin yemin şekli değiştirilerek "vallahı" kelimesi de çıkarılmıştır.²²⁴ Ayrıca bunlara paralel olarak Meclisin "şer-i hükümlerin yürütülmesi" görevi de kaldırılacak, böylece laiklik ilkesinin anayasaya girişine bir ön hazırlık yapılmış olacaktır.²²⁵

TpCF'nin kapatılmasının ardından Paris Büyükelçisi olarak görevlendirilen Ali Fethi Okyar, Temmuz 1930 tarihinde geri çağrılacaktır. Sebep ise muhalefetin yeniden canlandırılması çabalarıdır. Kimilerince *güdümlü parti, uydu parti* yakıştırmaları yapılan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal ile sadık bir muhalefet kurmak konusunda anlaşan Ali Fethi Okyar tarafından kurulacaktır.²²⁶ Karatepe'ye göre Halk Partisi yapılan kongrelerle ve tüzük değişiklikleri ile birlikte tüm kontrolü genel başkana vermiş, parti içinde otoriter yönetim kesin olarak kabul edilmiştir.²²⁷ Fakat Mustafa Kemal'in durumdan hoşnut olmadığı ve "...Türkiye'nin bir diktatörlüğe benzemesini ve ulusuna miras olarak totaliter bir rejim bırakmak istemediği..."²²⁸ Okyar'ın anılarında mevcuttur.

Tunçay'a göre Cumhurbaşkanı, hükümetin eleştirisiz ve sorumsuz oluşundan duyduğu rahatsızlığı muhalif bir parti ile gidermek niyetindedir. Ancak Serbest Fırka iktidar yarışında bir alternatif olarak görülmediği gibi CHF de devlet ile özdeş görülmektedir.²²⁹ Buna rağmen kamuoyunun ilgisi CHF'yi de şaşırtacaktı. "Halk rejimden öylesine hoşnutsuzdu ki, yeni parti lehine yapılan gösteriler CHF'yi ürküttü.

²²¹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 106.

²²² Bora, a.g.e., s. 139.

²²³ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 103.

²²⁴ 1924 Anayasası, Madde: 2 ve Madde: 16 Değişiklikleri, erişim 26 Kasım, 2020, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>.

²²⁵ Demirel, *Çağdaş Türkiye*, s. 107.

²²⁶ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 88.

²²⁷ Karatepe, a.g.e., s. 33.

²²⁸ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 88. Söz konusu cümleyi Feroz Ahmad aktarmakla birlikte Fethi Okyar'ın anılarında bu cümleler yer almaktadır. Bununla ilgili esas kaynak ve diğer detaylar için bakınız: Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 2006, s. 103.

²²⁹ Tunçay, a.g.e., s. 254.

Hükümet yerel seçimlerde hileye ve yolsuzluğa başvurunca Serbest Fırka durumu protesto etti ama işe yaramadı. CHF'yi tatmin edemeyen Fethi Bey'in partiyi lağvetmesiyle, bu kısacık çok partili siyaset denemesi de sona erdi.”²³⁰ Hasan Bülent Kahraman’a göre SCF’nin arkasında oluşan talep o kadar güçlüdür ki yöneticileri bu talebi taşımaktan ve rejimin tepkisinden çekinerek partiyi lağvetmiştir.²³¹ Üstelik özellikle kendisinden Reisicumhur şeklinde bahsedilmesini isteyerek tarafsız kalma arzusunda olan Mustafa Kemal bu ilgiden sonra fikrini değiştirecektir. Bunun arkasında yatan sebebi Tunçay şöyle açıklamaktadır: “... Ülkeyle CHF’nin yararlarını özdeş, kendisini de her ikisinin birden koruyucusu saymasından ötürüdür. Nitekim ... SCF gelişmeye başlayıp CHF’yi kötülemeye giriştiği ve onun yerini almaya hazırlandığı zaman bunu bir kendisine karşı bir tehdit diye görmüş ve tepki göstermiştir.”²³²

Merkez-çevre ilişkileri içinde olayları açıklamaya çalışan Şerif Mardin ise merkezi oluşturan kadronun çevreyi adım adım baskı altına aldığını belirtmektedir. İkinci grubun muhalefetini bitirmenin fırsatı, aralarında bir bağlantı olmadığı halde Kürt ayaklanması ile aynı zamanda ortaya çıkan TpCF’nin “dinsel gericilik” sebebiyle kapatılmasıydı. SCF ise Kemalizm’e karşı olanları birleştirmişti. Menemen Olayı olarak bilinen ayaklanma da aslında taşranın merkeze ve laik Cumhuriyet’e karşı bir ayaklanmasıydı ve SCF’nin kapatılmasından çok kısa bir süre sonra gerçekleştiğinden birlikte değerlendirilecekti. Sonuç olarak Mardin’e göre 1923-1946 yılları arasında merkez yani CHP, taşraya -ki muhalefet ile taşra her zaman bağlanabilmiştir- kuşkulu gözlerle bakmış, her zaman gözetim altında tutmak istemiştir.²³³

Çetin Yetkin’e göre 1930 yılından itibaren partinin ve siyasal sistemin aldığı hâl bambaşkadır. Bunun sebeplerinden birisi SCF’nin kapatılması ile sönen çok partili sistem hayali olsa da ona göre asıl dikkate değer durum 1930 yılından önce “devletçilik, sistem olarak tek parti, milli şef” gibi kurumlara rastlamanın mümkün olmamasıdır. Bu sebeple dönemin iç ve dış koşulları, ülkenin ekonomik ve siyasal durumu değiştikçe parti ve ülke de değişecektir.²³⁴

CHP, 1946 seçimlerine kadar tek parti olarak siyasi iktidarı elinde tutmuştur. Çok partili bir yarışma arzulansa da TpCF ve SCF gibi girişimler çeşitli sebeplerle

²³⁰ Walter Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey: The Free Party and its Aftermath* Leiden, 1975; Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Tevfik Çavdar, Cilt VIII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, Serbest Fırka Maddesi’nden akt. Feroz Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Siyaset ve Siyasi Partiler”, *Modern Dünyada Türkiye: Türkiye Tarihi 1839-2010*, ed., Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Baskı, 2011, s. 232.

²³¹ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – II 1920-1960*, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2. Baskı, 2012, s. xxiii.

²³² Tunçay, a.g.e., s. 255.

²³³ Detaylı bir okuma için bkz. Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, s. 35-77.

²³⁴ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Yayınları, 1. Baskı, 1983, s. 17.

engellenmiştir. Üstelik tek parti iktidarının siyasi kodları Karatepe'ye göre çok partili hayata geçişten sonra da korunmuştur.²³⁵ “Muhalefetin, basın, isyanların bastırılmasından sonraysa rejim 1950'ye kadar sürekli olarak merkezi ve devleti güçlendiren, toplumsuz ve siyasetsez bir ortam içinde kendini sürdürmüştür.”²³⁶

Karatepe'ye göre bu doğrultuda muhalefeti sindirme geleneğinin başlatıcıları ittihatçılardır. Padişaha karşı güçlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin birçoğu asker, aydın ve bürokrat olmakla birlikte karşıtlarının şiddet kullanılarak bastırılmasını Cumhuriyet'i kuran kadrolar da benimseyecektir. Yeni kurulan ve adeta küllerinden doğmaya çalışan devlet, Osmanlı Devleti'nin kurumlarını ve kadrolarını hızlıca tasfiye sürecine girecek ve sosyal, ekonomik, siyasi, hukuki birçok alanda inkılap gerçekleştirecektir. Bu süreçte ne kadar demokratik bir rejim kurulmaya çalışılsa da uygulamada otoriter yönetimin izleri her aşamada kendini gösterecektir.

Tüm bu gelişmeler içerisinde seçimler ise çok partili bir sistem gibi devamlıdır. 1908 yılından beri yapılmaktadır ve çok partili hayata geçiş de dahil olmak üzere uygulanmaya devam edecektir. Ancak iki dereceli olarak uygulanan seçim sistemine göre ilk aşamada seçmenler ikinci seçmenleri, seçilenler ise milletvekillerini seçmektedir. Seçimlere giren tek partinin CHP olması dolayısıyla listeler partinin adaylarından oluşmaktadır. “Meclisteki sandalyeler için aday listeleri parti genel başkanı, fiili genel başkanı, fiili genel başkan ve genel sekreter tarafından belirleniyor, sonrada parti kongresinde onaylanıyordu.”²³⁷ Dolayısıyla temsil noktasında halkın rolü zayıftır.²³⁸ “Etkin parti üyeleri de olsalar yurttaşların kendi inisiyatifleriyle meclise seçilme yolu yoktu.”²³⁹ 1927 yılında parti nizamnamesinde yapılan değişiklikle birlikte artık milletvekilleri adayları da doğrudan genel başkan tarafından seçilecektir. Zaten ortaya çıkan iki partinin de ömrü seçimlere girebilecek kadar yeterli olmamıştır. Sonuçta “Kemalist rejim, Faşist olmamakla birlikte, demokratik de sayılamazdı. Uygulamada seçimler, tek bir aday hakkında yapılan plebisitlerden ibaret kalıyordu; temel siyasal özgürlükler de çok sınırlı nitelikteydi.”²⁴⁰

3.4. Tek Partinin Pekişmesi

Mustafa Kemal, 1931 yılında İzmir'de yaptığı bir konuşmada partiyi yeniden tanımlamıştır. Siyasi partilerin bir amaca özgü ve sınırlı çerçevede kurulabileceğini

²³⁵ Karatepe, a.g.e., s. 8.

²³⁶ Kahraman, a.g.e., s. 44.

²³⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 259.

²³⁸ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 17-18.

²³⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 259.

²⁴⁰ Duverger, *Siyasal Partiler*, s. 362.

belirtmiş ancak partisinin tüm sınıfların menfaat ve çıkarlarını korumak üzere tasarlandığını belirtmişti.²⁴¹ SCF deneyimi başarısız olmuş, muhalefet imkânı kalmamıştır. Bu durum meclis içinde ve dışında eleştirileri beraberinde getirmektedir. Goloğlu'na göre Mustafa Kemal tek partili düzeni kabullenemeyenleri temizlemek için seçimlerin yenilenmesini isteyecektir.²⁴²

Yeni düzenin eleştirisiz kalacağından şüphe edenler için de farklı bir formül bulunacaktır. Bu formüle göre bazı illerdeki milletvekillikleri için CHF aday göstermeyecek, bağımsız adaylara yer açılacaktır. Parla da “partide ve mecliste kalmış olabilecek örtülü ve meclis dışındaki muhalif unsurların da açığa çıkmasını sağlayarak tasfiyeyi kesinleştirmek olduğu anlaşılmaktadır”²⁴³ diyerek aynı noktaya değinmekte, kararın aday belirleme sisteminde bir “liberalizasyon” olarak görünmesini eleştirmektedir. Bu bağlamda meclis seçime gidecek ve dördüncü dönem bu şekilde başlayacaktır. Böylece oluşan tek parti düzenini Goloğlu'nun şu yorumu anlatmaktadır:

Gaziye göre, muhalefet yine olmalı, eleştiri yine yapılmalı idi ama bir parti kadrosu ya da bir örgüt ile değil, tek tek kişilerce ve yine Halk Partililer tarafından seçilmiş kimselerce yapılmalı idi. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet düzeninin bütün koşullarını ve kurallarını uygulayacak olan tek örgüt olarak kalacaktı.²⁴⁴

CHP tüm muhalefet unsurlarını da oyun dışı bıraktıktan sonra reformlar için uygun ortamı yaratabilirdi. Artık partinin karşısında doğru düzgün bir muhalefet çıkamayacaktı. Karpat, partinin 1927 yılına kadar resmi bir parti programı bile hazırlamamış olmasından kasıtlı, Takrir-i Sükûn kanunu ile kazanılan mutlak güç ile birlikte artık sıranın “reform yapma” görevine geldiğini söylemektedir.²⁴⁵ Dolayısıyla yeni dönem kapsamlı bir programı gerektirmektedir.

²⁴¹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s. 233. Bu cümleler 28 Ocak 1931 tarihli CHF'nin İzmir İl Kongresinde kurulmuştur. Ayrıca tam metin için bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1991, s. 241.

²⁴² Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, 2009, s. 10. İzmir konuşmasının paralelinde Mustafa Kemal 3 Mart 1931 yılında CHF Meclis Grubuna bu talebi göndermektedir: “Son aylarda C.H.F.sının memleketteki, B.M. Meclisindeki ve hükümetteki idari ve siyasi faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmağa çalışıldığı malûmdur. Asırlarca mühmel bırakılmış bir memlekette e bir millet hayatında birçok eksiklikler ve ihtiyaçlar olması tabiidir. Bundan başka milleti kurtarıcı esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunacağı da şüphesizdir. Yüksek esasları göremiyerek veya görmek istemiyerek milletin bütün düşünce ve duygulan teşvişe ve taglite çalışılmıştır. Bunun için yeryer kullanılmış olan vasıtalar ve vesileler dikkate ve intibaha şayandır. (...) Fırkamin millet ve memleket için en hayırlı ve isabetli programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisiyle beraber bulunduğu tam kanaati vardır. (...) Bir defa bunun için; bundan başka önümüzdeki yıllarda tatbikini muvafık gördüğü tedbirlerde, milletin iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak, Umumi Reisi bulunduğum C.H.F.na mensup mebusların intihaplarını yenilemelerini muvafık mütalea ediyorum.” Parla, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 56-57.

²⁴³ Parla, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 61.

²⁴⁴ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, s. 10.

²⁴⁵ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 52.

İkinci Kurultay, “merkeziyetçi, kapsayıcı ve otoriter bir yönetim biçiminin ilk kurumsal ve hukuksal düzenlemelerini yapmıştı.”²⁴⁶ 1931 yılında yapılan Üçüncü Kurultay ise bir anlamda ikincisinin tamamlayıcısı, aynı zamanda ideolojik dönüşümünün de başlangıcıdır. Bu kongrede “Türkiye’nin siyasal sistemi tek parti sistemi olarak resmen” ilan edilmiştir.²⁴⁷ Sonraki dönemlerde giderek artan otorite, parti-devlet bütünleşmesi olarak kavramlaşan bir dizi uygulamayı ortaya çıkarmıştır. Tek partinin kendisini pekiştirmesi, bu aşamadan sonrasına rastlamaktadır.

3.4.1. Parti-Devlet Bütünleşmesi

Rejimin git gide otoriterleştiği, parti-devlet-hükümet üçgeninde alınan kararların kurultaylarla derinlik kazandığı görülmektedir. Kurultaylarda partinin ve hükümetin izleyeceği yol birlikte görüşülüp karara bağlanmış, bütünleşme kendisini en çok kurultaylarda hissettirmiştir.²⁴⁸ Üçüncü Kurultayla birlikte yeni dönemin ilk önemli işareti parti içerisinde giderek yükselen ve otoriter eğilimleri ile bilinen Recep Peker’in genel sekreterliğe tayin edilmesidir.²⁴⁹ İkinci olarak partinin İkinci Kurultay’ında benimsenen dört ilkeye eklenen iki ilke ile birlikte tamamlanan “altı ok”, ideolojik dönüşümün ilk sinyallerini de verecektir. Yeni tüzük ve programın kabul edilmesiyle birlikte parti, ilkelerin uygulayıcısı ve “tek partili cumhuriyet düzeninin ‘Tek Partisi’” olmuştur.²⁵⁰

Tek partinin hedeflediği siyasal yapı, partinin tüm siyasal alanda tam bir tekel kurması ve siyasal nitelikteki tüm kuruluşların da parti adına hizmet etmesidir.²⁵¹ Merkezileşme yolunda “... partinin politikalarına karşı muhalif duruş sergileyebilecek özerk ya da bağımsız pek çok örgüt ...”²⁵² kapatılmıştır. Ancak arka planda sorun “... devrimlere karşı gelişen muhalif hareketlerin Cumhuriyet rejimini ve CHP iktidarını tehdit ettiğine yönelik algıydı.”²⁵³ Karpat’a göre 1931 Kurultayı ülkeyi bu çerçevede yeni bir ideolojik döneme sokarken otoriteryanizme doğru geçişin -kendi ifadesiyle “dönüşün”- de önünü açacaktır.²⁵⁴ Bu doğrultuda örgütlenme düzeyini arttıran parti daha fazla üye kazanacak ve ideolojiyi yayma noktasında elini güçlendirecektir. Siyasal alandaki tekelleşmenin ardından “düşünce ve kültür alanlarını da iktidardaki tek partiye

²⁴⁶ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 104.

²⁴⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 257.

²⁴⁸ Sevdâ Mutlu, “Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: “Dilek Sistemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 86/29 (2013), s. 62. (erişim 27.04.2021).

²⁴⁹ Tunçay, a.g.e., s. 318.

²⁵⁰ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, s. 21.

²⁵¹ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 114.

²⁵² Ayşe Yazar, “Tek Parti Yönetiminin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Meksika Örnekleri”, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019, s. 108.

²⁵³ Yazar, “Tek Parti Yönetiminin”, s. 108.

²⁵⁴ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 61.

bağlı kılmak için, aynı ideolojik doğrultuda çalışan, ama faaliyetlerini CHF'den ayrı sürdüren bütün örgütler de ortadan kaldırılmaya"²⁵⁵ başlanmıştır. İnönü, 1939'daki bir konuşmasında CHP'nin "memleketin bütün menfaatlerini ve bütün evlatlarını kucaklayan bir siyasi aile haline"²⁵⁶ geldiğini söylemiştir. Dönemin diğer aktörlerinde, özellikle Recep Peker, Refik Saydam, Şükrü Kaya gibi isimlerin söylemlerinde CHP'nin birleştirici yönü vurgulanmaktadır.

Bu amaçla rejimin kendisine bir tehdit olarak gördüğü Türk Ocakları'nın kapatılarak partiye katılması, kültürel alanda tekel olmaya yönelik ilk girişimdir.²⁵⁷ Atatürk sonraları bunun gerekçesini "aynı cinsten olan kuvvetler birleşmelidir" şeklinde anlatacaksa da Türk Ocaklarının üyeleri ve yöneticilerinin de parti üyesi olduğu düşünüldüğünde Ocakların bir tehdit olarak görüldüğü savı güçlenmektedir.²⁵⁸ Karpat'a göre Kurtuluş Savaşı öncesindeki milliyetçilik anlayışı ile Lozan sonrası ulusal kimliğini bulmayı amaçlayan rejimin milliyetçilik anlayışları birbirinden oldukça farklıdır. Bunun sebebini Türk-İslam değerlerini barındıran milliyetçilik anlayışının CHP'nin dayandığı modernizm ve laiklik kavramları ile ters düşmesi olarak açıklar. Türk Ocakları da bu anlamdaki Türk milliyetçiliğinin entelektüel beşiğidir. Tüm bu sebeplerden ötürü CHP kendi kurmaya çalıştığı milliyetçilik ve halkçılık anlayışı ile örtüşmeyen Türk Ocakları'nı bünyesine katacaktır. Üstelik kapatma veya kendine katma Türk Ocakları ile sınırlı kalmayacaktır.²⁵⁹

Nitekim kapatılan Türk Ocakları'nın yerini de Halkevleri almıştır. Bu karar, "toplum hayatının hiçbir parçasının Parti denetimi dışında kalmaması ve sosyal davranışların politik davranışlarla dengeli yürütülebilmesi için"²⁶⁰ verilecektir. Halkevleri rejimin "dünya görüşünü aydınlar ve mahalli önderler aracılığıyla halka götürme, yaygınlaştırma, tanıtmaya ve toplumun kültür yapısını canlandırma"²⁶¹ denemesiydi. Halkevleri, partinin ilkeleri doğrultusunda, toplumun tüm kesimlerini birleştirecek kültür ve eğitim yuvaları olacaktı, bütçesi parti ve devlet fonlarından sağlanıyordu.²⁶² Peker'in ifadesine göre "Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline..."²⁶³ getirmekti.

²⁵⁵ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 156.

²⁵⁶ 1939 Yılında İstanbul Üniversitesi öğrencilerine verdiği söylevde kurulan cümledir. *Ülkü*, 74/XIII (1939), s. 99'dan akt. Yetkin, a.g.e., s. 130.

²⁵⁷ Koçak, "Siyasal Tarih", s. 114.

²⁵⁸ Tunçay, a.g.e., s. 307.

²⁵⁹ Benzer şekilde Türk Mason Derneği ve Türk Kadınlar Birliği gibi kuruluşlar akla ilk gelenler olmak üzere ülkedeki birçok örgütlenmeler de benzer muamelelere uğrayacaktır.

²⁶⁰ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, s. 21.

²⁶¹ Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür, Sanat", *Çağdaş Türkiye*, s. 411.

²⁶² Koçak, "Siyasal Tarih", s. 114.

²⁶³ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 157.

Tek partinin firkadan partiye dönüştürüldüğü Dördüncü Kurultay 1935 yılında gerçekleştirilecektir. Kesin olarak tek parti rejiminin kabul edildiği kurultayda parti, bütün bireyleri birleştiren bir örgüt olarak idealleştirilecektir.²⁶⁴ Bu kurultayda Peker, ilk parti devleti olduğunu ilan ediyordu.²⁶⁵ Koçak’a göre her ne kadar Peker, partinin devlet ve hükümetten ayrı kalmasına ve siyasal alanda tekel kurmasına çabalasa da bu tekellik partinin güçlü kalmasına yetmeyecek, istemediği üzere devlet ve hükümete olan bağlılığı giderek artacaktı.²⁶⁶ Nuri Durmaz’a göre bu doğru değildi. Ona göre, Peker Cumhuriyetin “parti devleti” olduğunu açıkladığı gibi parti-devlet özdeşliğini sonuna kadar savunacaktı.²⁶⁷ Ancak baskın taraf yine de partiyi öne çıkaran yorumdur. Peker, partinin devlet aygıtına hâkim olmasını teklif etmiş; Mustafa Kemal ise devleti partiye hâkim kılmıştır.²⁶⁸ Peker’in bu görüşünde Avrupa’da yükselen totaliter rejimlerin önemi büyüktür. Bora’ya göre “...parti-devlet bütünleşmesinde İnönü’nün çubuğu devlete, Recep Peker’in ise biraz daha partiye” doğru bükülmüştür.²⁶⁹ Ona göre “Aslında Peker’in böyle bütünlüklü bir ‘faşist projesi’ yoktu; biraz öteki yana doğru bükmeye çalıştığı, yine aynı çubuktu.”²⁷⁰

Karpat’a göre halkı eğitmek ve inkılabı benimsetmek isteyen CHP, dördüncü Kurultay’ın ardından değişim ve reform mücadelesine girişmiş, parti yapısı değiştirilmiştir.²⁷¹ İnkılaplar bu şekilde halk tabanına da yayılacaktır. Zaten parti genel sekreteri olarak seçilen Peker, partinin “...tüm siyasal alana yayılmasını ve bu alanda tam bir denetim sağlanmasını istiyordu.”²⁷² Bu sebeple partiyi devlet ve hükümet üzerinde kontrol sağlayabilecek şekilde doktrine ediyordu. Böylece parti örgütünden faydalanan CHP tüm ülkede örgütlenecekti. Tunçay’ın ABD büyükelçisi J. C. Grew’den yaptığı alıntı Recep Peker’in yapmaya çalıştığı bu girişimlerin dışardan bir gözle nasıl yorumlandığını göstermektedir: “Aynı zamanda Halk Partisinin bir baştan bir başa yeniden örgütlenmesine girişildi. Eğer çıkardığım sonuçlarda yanılmıyorsam, bu yeniden-örgütlenme Halk Partisini Faşist ilkelere dayalı bir siyaset-eğitim örgütüne dönüştürecek: Faşizmin Türkçesi bir ‘Yeni Kemalizm’ olacaktır.”²⁷³

²⁶⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 474.

²⁶⁵ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 115.

²⁶⁶ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 115.

²⁶⁷ M. Nuri Durmaz, “Bir İdeolog Bir İdeoloji: Recep Peker ve Korporatizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, 41/2 (2008), s. 163. (erişim 05.02.2021).

²⁶⁸ Andrew Mango, “Atatürk”, *Modern Dünyada Türkiye*, Cilt 4, s. 160.

²⁶⁹ Bora şu soruyu soracaktır: “Çubuğu devlete bükmek, asayişe ve istikrara öncelik veren statükocu bir tutumu anlatır. Çubuğun parti kutbuna doğru bükülmesi ise, toplumun rızasından öte aktif katılımını ‘kazanmaya’ bakan bir hegemonya stratejisinin ifadesidir. Kemalizmin böyle bir hegemonik iddiası ve gücü var mıydı?” Ona göre “Bu soru, Kemalizmin totaliterlik ve faşizmle ülfetine dair bir sorudur aynı zamanda.” Bora, a.g.e., s. 140.

²⁷⁰ Bora, a.g.e., s. 141.

²⁷¹ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 55.

²⁷² Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 113.

²⁷³ J. C. Grew, *Turbulent Era*, Boston, 1952, s. 880’dan akt. Tunçay, a.g.e., s. 327.

Sonuçta parti ve devletin bağıllığı 18 Haziran 1936 tarihli genelge ile resmen de tescillenecek, parti ile devlet birleştirilecektir. İnönü tarafından yayınlanan genelge ile İçişleri Bakanı parti yönetim kuruluna alınarak genel sekreterlik verilecek, illerde ise valiler parti il başkanı olarak görevlendirilecektir.²⁷⁴ “İçişleri bakanı parti ulusal örgütünü denetlerken, vilayetlerde de valiler aynı işi yapacaktı.”²⁷⁵ Güçlenen ve muhalefetsiz şekilde iktidarda bulunan tek parti ile hükümet arasında da bir ayrım kalmayacak, devlet memurlarının birçoğu da parti üyesi olacaktır.²⁷⁶ Devamında CHP’nin “altı ok” ilkelerinin de 1937 yılında Anayasaya girmesi ile birlikte bu birleşme tamamlanacaktır.

Ancak araştırmacıların da mutabık kalamadığı konu bu bütünleşmenin niteliğidir. “... Hükümet ve parti arasındaki sınırın oldukça belirsiz olduğu ...”²⁷⁷ görüşüne katılacak olursak tartışmanın hangi tarafında olunacağı da belirsizliğini koruyacaktır. Tanör’ün “Dönemden bir ‘parti devleti’ diye söz etmek yerine, CHP’nin bir ‘devlet partisi’ olduğunu söylemek daha uygun düşer”²⁷⁸ cümlesi anlaşılabilir. Ancak Tunçay’ın da konuya not düştüğü gibi bu konunun halk nezdinde pek de bir fark yaratmadığı rejimin uygulamalarından çıkarılabilmektedir.²⁷⁹ Bir başka yönden de bu durum “hükümetin kendi partisine bile tahammül edemeyecek kadar dar bir rejime gidişi” veya “devletin partiyi yutması”dır.²⁸⁰ Yine Tunçay’ın, “... esas itibariyle partinin devlete el koymasından çok, devletin partinin görece özerkliğine bile katlanamayarak onu özümsemesi...”²⁸¹ sözleri de bu doğrultudadır. Nihayet Özbudun’un vardığı sonuç yerindedir. Buna göre bütünleşme “...partiyi büyük ölçüde bürokrasinin hegemonyası altına sokmuş ve dinamizmini büsbütün öldürmüş...”²⁸²tür. Bir taraftan da bu tanımlamalar, tek parti döneminin otoriter yönüne örnek oluşturmaktadır.

Rejimin Avrupa’da yükselen faşist, totaliter rejimlerden etkilenmemesi de pek mümkün değildi. Bora’ya göre bu hareketler siyasal elit içerisinde sempati ile izleniyordu ve öyle ki Peker de rejimi faşizme evriltmeye çalışan, anti-liberal, partiyi devletin üstünde gören bir kişilikti. İtalya ve Almanya gezileri dönüşünde hazırladığı parti programı da faşist modele dayanıyor ve Atatürk’ün büyük tepkisini çekiyordu. Kurulmaya çalışılan sistem her ne kadar Cumhuriyet olsa da Peker gibi elitlerin istediği model, istikrarlı devlet

²⁷⁴ “CHP’nin Kurultaylar tarihi...”, CNN Türk, erişim 13 Kasım, 2020,

<https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/22/chpnin.kurultaylar.tarihi/577149.0/index.html>.

²⁷⁵ Mango, *Modern Dünyada Türkiye*, s. 160.

²⁷⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 4. Baskı, 2010, s. 15.

²⁷⁷ Mutlu, “Tek Parti Döneminde”, s. 58.

²⁷⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 16. Baskı, 2007, s. 316.

²⁷⁹ Tunçay, a.g.e., s. 331.

²⁸⁰ Tanıl Bora ilk alıntıyı Hilmi Uran’ın anılarından, ikinci alıntıyı Sina Akşin’den aktarmaktadır. Bora, a.g.e., s. 139.

²⁸¹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, Mete Tunçay, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)” maddesi, s. 2021’den akt. Yazar, “Tek Parti Yönetiminin”, s. 111.

²⁸² Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 98.

olmanın yanında partinin de devlet üzerindeki mutlak kontrolüydü. “Peker, ... devleti bütün değerlerin merkezi olarak mutlaklaştırırken; bir yandan da ‘toplu ve heyecanlı millet kütlesi yaratma, milli bünyeyi mermerleştirme, granitleştirme’ davasının dinamizmini temsil eden partinin devlete damgasını vurması gerektiğini düşünüyordu.”²⁸³ Bu görüş rejimi kapsamasa da bir şekilde Peker ve ona yakın görüştekiler tarafından savunuluyordu.

Tek parti her alanda iktidar olmalıydı. Bu kapsamda basın üzerine de baskı uygulanacaktır. Basın Kanunu ile birlikte hükümet “ülke çıkarlarına ters düşen” her türlü düşüncüyü engelleyebilecek, ilgili gazete ve dergileri kapatabilecekti.²⁸⁴ “Bu kanun tabii ki muhalif basını yasaklamak ve hükümetin yaptığı her şeyin söz birliğiyle alkışlanıp onaylanmasını sağlamak için kullanıldı.”²⁸⁵ İlk aşamada liberal ve sosyalist düşüncüyü savunan gazeteler ve dergiler kapatılmıştır. 1931 yılındaki Matbuat Kanunu ile “ülkenin genel siyasetine aykırı” olduğu gerekçesiyle diğer yayınların bazıları kapatılmış, diğerlerinin kapatılabilmesinin de önü açılmıştır.²⁸⁶ Böylece tekelleşme basın alanında da kendisini gösterecektir.

Devamında sıra eğitim kurumuna gelecektir. “Hem basın hem eğitim kurumları Kemalist ideolojiyi yaymaya seferber” edilmişlerdir. “1933 Üniversite Reformu” ile üniversiteler hükümet denetimine girecek, özerklikleri ortadan kaldırılacaktır. Yapılan kapsamlı temizlik ile birlikte birçok öğretim üyesinin de işine son verilecektir.²⁸⁷ İlerleyen yıllarda basına uygulanan sansür ve üniversitelerin bağımsızlığı konusu sıkça tartışılmaya devam edecektir.

Nitekim parti-devlet bütünleşmesinin yukarıda otoriter ve totaliter rejimleri açıklarken kullandığımız plüralizm, sosyal ve siyasal çoğulculuk gibi kavramlarla yakın bir ilişkisi olduğu göze çarpmalıdır. Totaliter rejimlerin çoğulculuğa izin vermediği ve otoriter rejimlerin ise bunu sınırlı tuttuğu hatırlanırsa tek parti rejiminin de bunu nispeten sağladığı ancak özellikle bütünleşme hamleleri ile birlikte mevcut plüralizmin de git gide önünün kesildiği görülmektedir. Özbudun’un konuya ilişkin tespitleri de bu yöndedir. Plüralizmin tasfiyesi olarak nitelendirdiği bu durum, özellikle 1931 yılı sonrasında Basın Kanunu’nda değişiklik yapılması, üniversite reformunun gündeme gelmesi, başta Türk Ocakları olmak üzere benzer kuruluşların kapatılması gibi gelişmelerle birlikte zirve noktasına varmıştır.²⁸⁸ Bu gidiş Bora’nın “totaliter istidat” olarak bahsettiği gidiştir. Türk

²⁸³ Bora, a.g.e., s. 141.

²⁸⁴ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 157.

²⁸⁵ Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 21. Baskı, 2017, s. 127.

²⁸⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 263.

²⁸⁷ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 158.

²⁸⁸ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 98.

Ocakları'nın kapatılması ile “Türk milliyetçiliğini de, ‘lazımsa biz yaparız’ mesajı verilmektedir.”²⁸⁹

Diğer taraftan bu bütünleşmenin bir boyutu da bürokrasi-siyaset ilişkisidir. Tek parti iktidarı dönem boyunca bürokrasi ve siyaset terazisinde bürokrasi yönünde ağır basmıştır.²⁹⁰ Parti ile devletin sıkı sıkıya bağlı olmasının bir sonucu olarak “hiçbir zaman bağımsız bir ideolojik ya da örgütsel ‘kişilik’” geliştiremeyen parti, yoğun şekilde bürokratikleşmiştir.²⁹¹ Çünkü devrimlerin yürütücüsü olarak öne çıkan kadro aslında asker ve siviller, yani bürokrasidir. “Tek parti iktidarı döneminde askeri ve sivil bürokrasiden oluşan ve kendisini halktan soyutlayan modern bürokratik elit ve aydın kesim, Cumhuriyet reformlarının yürütücüsü”²⁹² olmuştur. Frey’e göre ilk zamanlarda TBMM üyelerinin yalnızca %43 kadarı resmi mesleklere mensupken bu oran git gide artmış; yıllar geçtikçe tarım, ticaret gibi meslek mensuplarının oranı düşmüş; din adamlarından oluşan diğer meslek gruplarının oranı ise 1943 yılında %1’e kadar gerilemiştir.²⁹³ Özbudun bunu yorumlarken ilk dönemin çoğulcu yapısından ve nispeten temsili yapısından uzaklaştığını, rejimin dayandığı temel güç olan devlet elitleri yerini sağlamlaştırdığını tespit eder.²⁹⁴ Bu tespit hem parti-devlet bütünleşmesini hem bürokrasi-devlet bütünleşmesini açıklamak açısından önemlidir. “Tek-parti döneminde de devletle bütünleşen bürokrasi, Kemalist ilkeleri toplumda yerleştirme fonksiyonunu üstlenmiştir.”²⁹⁵ Bu sebeplerle parti-devlet bütünleşmesini devletin yani sivil bürokrasinin, parti ile kaynaşması olarak görmek mümkündür. İçişleri bakanının genel sekreter valilerin il başkanı olması, siyasi anlamda İçişleri Bakanlığı’nın rolünü büyötmüştür.²⁹⁶ “Böylece, tek parti iktidarı döneminde, bürokrasi ile siyaset kaynaşmış ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için el birliği etmiştir.”²⁹⁷ Mümtaz Soysal, “parti kuruluşunun kamusal yönetim mekanizmasına egemen duruma getirilişi olarak değil, tam

²⁸⁹ Bora, a.g.e., s. 139.

²⁹⁰ Nihat Yılmaz ve Diğerleri, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1946) Bürokrasi Ve Siyaset İlişkisinin Weberyana Değerlendirmesi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27/3 (2013), s. 264. (erişim 10.01.2021).

²⁹¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 259.

²⁹² Yılmaz ve Diğerleri, “Tek Parti İktidarı”, s. 264.

²⁹³ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge: The M.I.T. Press, 1965, s. 180-184’den akt. Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 79-80.

²⁹⁴ Özbudun, *Otoriter Rejimler...*, s. 80.

²⁹⁵ Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1977, s. 72’den akt. Harun Kırılmaz, “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Bürokrasinin Rolü: Tek-Parti Dönemi ve Çok-Partili Sisteme Geçiş”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 92 (2020), s. 11. (erişim 15.05.2021).

²⁹⁶ Yılmaz ve Diğerleri, “Tek Parti İktidarı”, s. 277.

²⁹⁷ Bilal Eryılmaz, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi İktidar İlişkileri”, *Türkiye’de Yönetim Geleneği*, ed., D. Dursun ve H. Al, 1998, İstanbul, s. 156’dan akt. Yılmaz ve Diğerleri, “Tek Parti İktidarı”, s. 277.

bir kaynaştırma, hatta partiyi sivil bürokrasinin denetimi altına sokma kararı olarak yorumlamak gerekir”²⁹⁸ derken bunu kastetmektedir.

Diğer bir konu ise rejimin dönemin sonlarına doğru geçeceği “Şeflik Sistemi”dir. Millî Mücadele’den itibaren yıllarca başbakanlık yapmış İnönü ile Atatürk’ün aralarındaki ihtilaf 1937 yılında somutlaşmış,²⁹⁹ Başbakanlıktan ayrılan İnönü’nün ayrılığının istirahat amaçlı olduğu söylene de sonradan kesinleşmiştir.³⁰⁰ Ayrılığın ardından Bayar’ın başbakan olması ise asıl meselenin ekonomik politikalar olduğunu açıkça gösteriyordu; nasıl ki daha önceki büyük siyasal sorunlar için İnönü tercih edildiyse ekonomik sorunların çözümü için de Bayar tercih ediliyordu.³⁰¹

Atatürk’ten sonraki Cumhurbaşkanı’nın kim olacağı konusundaki dedikodular arttığında, İnönü’ye karşı muhalif kimselerce çalışmalar yürütülse de 10 Kasım 1938’de en güçlü aday yine İnönü olacaktır.³⁰² Böylece oybirliği ile İnönü Cumhurbaşkanı seçilecek, bu aynı zamanda devletçi kadronun da iktidarı olacaktır.³⁰³ Aynı zamanda boşalan parti genel başkanlığı koltuğu için toplanan olağanüstü kurultay ile birlikte “değişmez genel başkanlık” sıfatı bu sefer İnönü’ye geçecektir. Kurultay Atatürk’ü Ebedi Şef olarak kabul ederken İnönü’yü de Milli Şef kabul edecek, “Şeflik Sistemi” böylece hayata geçecektir. Sistemin özü, “Devlet Milleti, Parti Devleti, Şef de hepsini simgeler ve temsil eder” anlayışıdır.³⁰⁴

Milli Şef kavramı aslında yeni bir kavram değildir. Bundan daha önce Sadri Etem, Recep Peker gibi isimlerce farklı tanımlarla dillendirilecektir. Mesela Etem, Vakit gazetesinde, “yaşamın formülünü ancak parti şefinin verdiği”³⁰⁵ söylemektedir. Recep Peker ise bir konuşmasında “‘parlâmenter liberal devlet’ anlayışını eleştirdikten sonra, bu tür devletin en iyi örneği olan Fransa’nın bile bunalım döneminde ancak “millî iradeyi temsil ve tatbik kudretinde olan bir tek adamın, Klemanso’nun tek iradesi”ne teslim olmakla başarıya ulaşabildiğini ... ”³⁰⁶ ifade etmektedir. Dünyada totaliter rejimlerin “Führer”, “Duçe”, “Caudilo” gibi isimlendirmelerinin de “Milli Şef” konusunda bir

²⁹⁸ Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, Ankara: İmge Kitabevi, 2011, s.204’den akt. Yazar, “Tek Parti Yönetiminin”, s. 110-111.

²⁹⁹ İhtilaf genelde üç başlıkta özetlenmiştir. Buna göre ilk mesele Atatürk’ün hükümete sık sık müdahale etmesidir. Çünkü bazı bakanların görevden alınması bile İnönü’den habersiz gerçekleşmektedir. Diğer konu dış politika hakkındadır. Buna en temel örnek Hatay sorunudur; Atatürk hızlı hareket edilmesini isterken İnönü daha ılımlı yollar aramaktadır. Son konu ve belki de en önemlisi ise yukarıda belirtildiği gibi ekonomik meselelerle ilgilidir. İnönü ise Atatürk’e nazaran daha devletçi bir modeli savunmaktadır. Koçak, iç. *Çağdaş Türkiye*, s. 116; Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 216; Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1996, s. 24-34.

³⁰⁰ Metin Toker anılardan bu konuyu aktarmıştır. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, 1990, s. 42.

³⁰¹ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 117.

³⁰² Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 121.

³⁰³ Ahmad, *Türkiye Tarihi*, s. 234.

³⁰⁴ Tanör, a.g.e., s. 316.

³⁰⁵ Sadri Ertem, “İnkılâpçı Terbiye”, Vakit Gazetesi, 24 Teşrinisani 1930’dan akt. Yetkin, a.g.e., s. 158.

³⁰⁶ Recep Peker, “Disiplinli Hürriyet”, *Ülkü Dergisi*, 1/3’ten akt. Yetkin, a.g.e., s. 158.

benzerliği dikkat çekmektedir.³⁰⁷ Ancak Koçak’a göre bu isimlendirme iç politik durum yanında ikinci planda kalmaktadır. İnönü hem Atatürk’ten sonraki otorite boşluğunu doldurmak istemiş hem de yapacağı büyük değişiklikler için parti ve hükümette otoritesini arttırmıştır.³⁰⁸ İnönü, İkinci Dünya Savaşı ve devamında 1946 yılına kadar Milli Şef kalmıştır. Üstelik dönem için yazılı 1924 Anayasası’nın yanına bir de fiili durum olarak “Şef Sistemi” koyulmaktadır.³⁰⁹

1939 yılında seçim kararı alınmadan evvel Bayar istifasını sunmuş, kısa sürede Refik Saydam hükümeti kurulmuştur. Elbette ki sebep yine ekonomik politikalardır. Koçak’a göre bu istifalara kadar olan “geçiş dönemi” şeflik geleneklerine uymaktadır. Atatürk dönemindeki gibi Anayasa’da bulunmayan yetkilerin serbest ve otoriterce kullanımı, İnönü’nün şikayetçi olduğu dışarıdan müdahale meselesi ile benzeşmektedir.³¹⁰

İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ile birlikte parti-devlet bütünleşmesinin de zayıflatılması yönünde kararlar alınacaktır. CHP’nin Beşinci Kurultay’ı 29 Mayıs 1939’da toplanmıştır.³¹¹ Alınan kararlardan ilk olarak göze çarpan ise başvekilin parti genel başkan vekili olması uygulamasının kaldırılarak kararın genel başkana bırakılmasıdır. 1936 yılından beri uygulanan İçişleri bakanının aynı zamanda parti genel sekreteri olması yönündeki uygulamadan da vazgeçilmiştir. Kurultayın hemen ardından ise valilerin CHP il başkanlığı görevi iptal edilmiştir. Bu, diğer adımlarla birlikte parti ile devlet arasındaki bağın zayıflaması anlaması taşımaktadır.³¹² Tanıl Bora durumu özetlemektedir:

1939 başında, içişleri bakanının aynı zamanda parti genel sekreteri ve valilerin aynı zamanda parti il başkanı olmasını sağlayan düzenleme kaldırılır. Böylece partinin görece özerk örgütlenmesi teşvik edilecektir. Fakat birkaç ay sonra, Mayıs’ta toplanan CHP olağan kurultayında tüzük yeniden değiştirilerek parti-devlet ahenginin sağlanması telkin edilir ve il başkanı olmaktan çıkarılan valilerin, bundan sonra da "parti işlerini az çok bir devlet işi addetmeleri" gerektiği hükme bağlanır! Bu kongrede Recep Peker “Kurultay ve parti kararlarının, yasalardan hatta Anayasadan üstün olduğunu” dile getirir. Bir delege, “(yönetimin) valilere intikalinden dolayı Partide karşı halkta bir alakasızlık baş göstermiştir”

³⁰⁷ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 124.

³⁰⁸ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 171.

³⁰⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Mahmut Şevket Esendal ile olan bir konuşmasından şu sözlerini aktarmaktadır: “Siz hukuk profesörüsünüz. Bilirsiniz ki, bazı memleketlerin anayasaları yazılmış, bazılarının ise yazılmamıştır. Meselâ Fransız Anayasası yazılmış, İngiliz Anayasası ise yazılmamıştır. Bizim ise, iki anayasamız vardır: Yazılmış ve yazılmamış... Bunlardan yazılmış olanı, senin kitapta okuduğun Teşkilâtı Esâsiye Kanunu’dur. Yazılmamış olanı ise, şimdiki fiili durumumuz, yani Şef sistemimizdir. Bu sistem kuvvetini partiden alır.” Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türkiye’de Üç Devir*, İstanbul: Sinan Yayınları, 1. Baskı, 1972, s. 110.

³¹⁰ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, Cilt 1, s. 228.

³¹¹ Cumhuriyet, “Bugün Parti Kurultayı Ankara’da açılıyor”, *Cumhuriyet Matbaası*, 29 Mayıs 1939, s.1. (erişim 01.01.2021).

³¹² Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 127. Valiler veya daha açık bir ifadeyle “idare mekanizması” ve CHP arasındaki bağın pratikte zayıflamadığı ilerde 1946 seçimlerinde görülecektir.

diyerek ataletten yakınıdır. Başka bir delege: “Her yerde fırkada çalışan, fırkayı canlandıran memurlardır” diyerek, politik ataletin ilacını yine devlette görür.³¹³

Diğer önemli değişiklik CHP içerisinde bir “Müstakil Grup” kurulması yönündeki karardır. Yapılan tüzük değişikliği ile birlikte parti örgütüne 21 kişilik bir “Müstakil Grup” eklenmiştir.³¹⁴ Bu kişiler bağımsız bir kimlik taşıyacak, meclis toplantılarında ortak kararları yönünde görüşlerini bildirecek ve grubun başkanı Milli Şef olacaktır.³¹⁵ Meclis içinde daha önceki girişimlere benzer bir denetim arzulanmıştır ancak uygulamada böyle bir denetim sağlanamayacaktır. Bu organ nihayetinde tek parti içerisinde görev yapacaktır. Grubun başkanının İnönü olmasından dolayı Şef, hem politikayı yönlendirip hem hangi noktaların eleştirilmesi gerektiğini belirlemektedir. Grubun çalışma alanları dardır ve meclis grubunda söz hakları yoktur.³¹⁶ Uran’a göre yapılan eleştiriler sıkı olsa da aynı eleştiriler parti ana grubunda da yapılmıştı; eleştiriler parti içinde kalmış, dışarı sızamamıştı.³¹⁷ Sonuçta düşünülenin aksine müstakil grup demokratikleşme niyetinin değil otoriterliğin pekiştirilmesi isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır, eleştiri kontrol altına alınmıştır.³¹⁸

Diğer yandan siyasi sistem içerisinde otoritesini arttırmaya çalışan İnönü aynı zamanda muhaliflerle barış politikasına girişecektir. Asım Us, bu tarihlerde günlüğüne, “İsmet İnönü, eski kırık kalpleri tamire çalışıyor”³¹⁹ şeklinde bir not düşmüştür. Bu uzlaşma, Atatürk döneminin küskünlerini yeniden kazanmayı amaçlamaktadır. Nitekim Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar gibi isimler yeni dönemde tekrardan siyasete döneceklerdir. Tüm bunlar “eski muhaliflerin en kısa zamanda kazanılması ve tek-parti bünyesi içinde eritilmesi/sindirilmesi politikası ve çabası...”, aynı zamanda Atatürk döneminden ayrılış ve geçmişe bir sünger çekmedir.³²⁰

Milli Şef döneminin diğer bir önemli konusu basın özgürlüğüdür. Tartışmalı Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesi, hükümete “Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı” gazeteleri kapatma yetkisi vermektedir.³²¹ Basın “ancak belirli sınırlar içinde” hareket edebilmektedir.³²² Bu sınırları belirleyen şey bir taraftan savaş diğer taraftan rejimin istekleridir. Özellikle Vatan, Tan ve Tasvir-i Efkâr gibi adını sıkça

³¹³ Bora, a.g.e., s. 139.

³¹⁴ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Ankara: Kalite Matbaası, 1974, s. 17.

³¹⁵ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 262.

³¹⁶ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 127.

³¹⁷ Uran, a.g.e., s. 344.

³¹⁸ Nihal Kara, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş”, s. 278.

³¹⁹ Asım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966, s. 359.

³²⁰ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, Cilt 1, s. 181.

³²¹ Resmi Gazete, *Matbuat Kanunu (Sayı. 1867)*, erişim 15 Ocak, 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1867.pdf>.

³²² Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, s. 135.

duyacağımız gazeteler dönemin sonlarına doğru muhalefetin odağı oldukları gerekçesi ile süresiz olarak kapatılacaktır.³²³

Türkiye’de “Milli Şef” dönemi 1946 kavşağına gidilirken böyle başlamıştır. İsmet İnönü Atatürk’ün ölümünün ardından ortaya çıkabilecek bir bunalımı otorite boşluğuna izin vermeden gidermeye çalışmıştır. Hem parti hem hükümet içinde ipleri eline alan İnönü, savaş yılları boyunca Türkiye’yi Milli Şef olarak yönetecektir. Diğer taraftan muhaliflerle barışarak otorite boşluğuna izin vermediği, İkinci Dünya Savaşına gidilen ortamda devleti korumak ve güçlendirmek için tekrar otoriteye başvurduğu şeklinde yorumlar da mevcuttur. Bu açıdan Milli Şef Dönemi kendine özgü ve dikkate değer noktalar barındırmaktadır.

3.5. Tek Parti Döneminin İdeolojisi: Kemalizm

Otoriter rejimi totaliter rejimden ayırt edebilmenin çeşitli yolları olmakla beraber yukarıda bahsedildiği şekliyle ideoloji-zihniyet ayrımı tanım olarak yeterli olmayabilir. Köker’e göre bu noktada totaliter rejimlerin yeni bir toplum yaratırken içinde bulunduğu “ütopyacı” davranış ile otoriter rejimlerin modernleşirken veya “Batılılaşırken” takındığı daha yumuşak bir toplumsal değişim hedefi birbirinden ayrılmaktadır.³²⁴

Bu açıdan Cumhuriyet, savaşlar sonrası şekillenen yeni, çağdaş dünya düzenine ayak uydurma ve ileri toplumları yakalama iddiasındadır. Bu yöndeki modernleşme hareketlerinden yukarıda bahsedilmiştir. Dikkate değer diğer noktalardan birisi ve araştırmalarda neredeyse ortak olan görüş, Jön Türkler ile başlayan modernleşme hareketlerinin Tanzimat sonrasında büründüğü otokratik görünüm ve merkezileşmenin, aynı zamanda yeni bir bürokratik sınıf yaratmış olmasıdır.³²⁵ Köker’e göre güçlü bürokrasiyi ortaya çıkaran bu “yeni sınıf” ve Jön Türk ideolojisi, Kemalizm ile birlikte Cumhuriyet’e de miras kalmıştır.³²⁶ Mardin’e göre Atatürkçülük, Osmanlı’dan kalma yapıları değiştirmeyi, Cumhuriyeti çağdaşlarının seviyesine çıkarmayı istemektedir. Esasında bu yönüyle Jön Türklerin ideolojisinden daha kapsamlıdır. Bunların yanında Osmanlı’dan kalan bürokratik miras, çözülmesi gereken bir diğer sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü demokratikleşmeyi isteyen kadroların yanında demokratik olmayan geleneğin parçası olan bu yapı Cumhuriyet için sürekli problemler yaratacaktır.³²⁷

³²³ Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 İkinci Parti*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2010, s. 138.

³²⁴ Köker, a.g.e., s. 54.

³²⁵ J. Shaw Stanford, "Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth Century Ottoman Reformers" *Beginnings of Modernization in the Middle East*, der., W. R. Pok ve R. L. Chambers, Chicago: The University of Chicago Press, 1968, s. 29’dan akt. Köker, a.g.e., s. 129.

³²⁶ Köker, a.g.e., s. 132.

³²⁷ Mustafa Erdoğan, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi”, *Liberal Düşünce Topluluğu*, erişim 13 Kasım, 2020, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede-demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan>, 349.php.

Gelinen noktada Cumhuriyetin ideolojisi de Kemalizm'dir. Ancak Kemalizm'in veya Atatürkçülük'ün ideoloji olup olmadığı tartışmaları devam etmektedir. Kemalizm'i bir ideoloji olarak düşünmek yersiz değildir. Avrupa'da Faşizm, Nazizm gibi otoriter-totaliter rejimlerin yükselişi göz önüne alındığında Türkiye kendine özgü bir rejim yaratacak, kendi rejimini koruyacaktır.³²⁸ Ancak Taha Parla bu görüşe karşıdır. Bu tip görüşlerin gerçeklikten yoksun olduğunu belirten Parla bu ideolojilerin 1920'lerden işlenmeye başlandığını ifade etmektedir. Kemalizm'in en ileri belgesinin 1935 yılındaki Parti Tüzüğü ve Programı olduğundan bahisle, herhangi bir Avrupai rüzgârdan etkilenmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir.³²⁹

Karşı birçok isim ise Kemalizm'in ideoloji olduğunu savunmaktadır. Örneğin Falih Rıfkı Atay Kemalizmi; "Türk milletine özgü, halkın yeni değerlerle topyekûn inşasını amaç edinen bir ideoloji"³³⁰ olarak tanımlamaktadır. Kışlalı, Kemalizm'i, "akla ve insancıl değerlere dayalı "çağdaş" bir toplum özlemine yanıt veren, geri kalmışlıktan kurtulma istencini yansıtan bir ideoloji"³³¹ olarak tanımlamakta, değişen koşullara göre kendisini yenileyen ilerici bir ideoloji olduğunu savunmaktadır. Bunun yanında Süleyman İnan'ın ifadelerine göre gezileri sırasında faşist partiden oldukça etkilenen partinin ideoloğu Peker'in, bir ideoloji yaratma konusunda çabaları oldukça tutkulu ve serttir. Aynı zamanda 1935 Kurultayı'nda da "parti programının, hayat gerçeklerine ve uluslararası duruma göre şekillendirilmiş bir milli ideoloji olduğu"³³² ileri sürülmektedir.

Otoriter bir rejim, daha önce Linz'in söylediği gibi sistemli bir ideoloji ile sarılmamıştır. Rejim, mobilizasyonu yaratacak araçlardan yoksun olmanın yarattığı boşlukta, toplum tarafından kabul edilebilecek çeşitli semboller ve fikirler arayışına girecektir. Linz, Atatürk tarafından seçilen ilerici, laik ve demokratik sembollerin rastlantı olmadığını ifade etmektedir. Anayasal demokrasiyi gerçekleştirmek amacıyla modernleşme, laiklik ve eğitim reformları yaptığını iddia eden otoriter rejim tipini diğerlerinden ayırt etmektedir.³³³ Ancak uygulanan siyasal sistemin hem otoriter hem totaliter özellikler gösterdiği açıktır. Bora, CHP'de İçişleri Bakanlığı yapmış Hilmi Uran'ın "Cumhuriyet-i mutlaka" sözüne atıfla şunu söyler: "Kemalist cumhuriyetin mutlakıyetçilikle devamlılık içinde kavrandığına veya yeni-modern bir totaliterlik olarak algılandığına dair 'şirin' bir alamet..."³³⁴

³²⁸ Süleyman İnan, "Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji", *Liberal Düşünce*, Sayı. 36, 2004, s. 111.

³²⁹ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1992, s. 22.

³³⁰ Osman Öztürk, "Kemalizm, İdeoloji Ve Hegemonya: Kuramsal Bir İnceleme", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013, s. 58.

³³¹ Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik, Demokrasi*, s. 19-20.

³³² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 474.

³³³ Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, s. 150-151.

³³⁴ Bora, a.g.e., s. 135.

Kurucu kadronun hedefleriyle örtüşecek şekilde geliştirilen Kemalizm'in resmileşmesi genel olarak 1930'lu yıllara tekabül etmektedir. Cumhuriyet modernleşmesinin çerçevesini çizen altı ok; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktır. "Altı ok" ilkeleri 1937 yılında Anayasa'ya girdiklerinde ise devletin de temel ilkeleri haline gelecektir.³³⁵ Nitekim bu ilkelerin her biri tek parti tarafından kendi zihniyeti içerisinde yorumlanmış, her zaman farklı istisnaları içerebilmişlerdir.

"Altı ok" esasları "kemalizm prensipleridir" denilerek resmi olarak tanımlanmıştır.³³⁶ Bahsedilen parti-devlet bütünleşmesinin ideolojik boyutu da böylece oluşmaktadır. Bora'ya göre "totaliter 'arzu', 1935 kurultayından sonra içişleri bürokrasisiyle parti örgütlenmesinin birleştirilmesi ve 1939[1936] tüzük değişikliğinin getirdiği parti-devlet bütünleşmesiyle" kemâle erecektir. "1931-1935 evresindeki gidiş, otoriter yönetimin totaliter bir istidat kazanmasıdır."³³⁷

Bu bağlamda dönem içerisinde faşizm, sosyalizm gibi totaliter eğilimlerin bir şekilde siyasal-sosyal hayatta yer bulabildiği belirgindir. Ama yine de rejimi faşizm olarak nitelemek doğru değildir. Bora bunu şu şekilde ifade edecektir:

Ancak faşizmi doğuran şiddetli sınıfsal-politik kutuplaşmadan Türkiye'de söz edilemezdi. Ayrıca faşizm ve nasyonal sosyalizm kapitalist (emperyalist) gelişmenin en üst evresine tutunmaya hamle ederken, Türkiye henüz sistemi kurma evresindeydi. Toplumsal seferberlik ve denetim mekanizmaları sınırlı, kitle iletişim kaynakları kıtlı; rejimin faşizme mecali yoktu. Faşizm 'ilginç' hatta bazılarını basbayağı sempatik görünmekle birlikte, "milli şefler" orada bir tekinsizlik, bir 'aşırılık' da seziyordu. Bunun yanı sıra, ... Batı'nın liberal-demokratik geleneğine sadakatini sürdüren anti-faşist bir Kemalist aydın zümresinin varlığını da göz ardı etmemek gerekir.³³⁸

Bu gerekçelerle tek parti ideolojik olarak toplum üzerinde hakimiyet kurmaktadır. Müdahale edilmesi gereken noktalar tespit edilmiş, tek parti rejimi bunun üzerine bina edilmiştir. Atay'a göre henüz nihayete ermeyen devrim ideolojisi dinamik bir yapıya sahiptir.³³⁹ Bu çerçevede ona göre ulus devletin inşasında disiplin ve otorite önemli iki kavramdır. Öte yandan her türlü idarede "otorite ve disiplin" koruyucu ve kurtarıcı vasıtalar. Bu sebeple "bir millet ve memleket yaratmak" isteyen her Türk İnkılapçısı" bu vasıtalardan yararlanmalıdır.³⁴⁰

³³⁵ Koçak, "Siyasal Tarih", s. 115.

³³⁶ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 209.

³³⁷ Bora, a.g.e., s. 139.

³³⁸ Bora, a.g.e., s. 143.

³³⁹ Funda Selçuk Şirin, "Ulus Devlet İnşasında Bir Aydın: Falih Rıfkı Atay", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10/1 (2010), s. 140. (erişim 13.01.2021).

³⁴⁰ Falih Rıfkı, "Otorite", *Hâkimiyeti Milliye*, 21 Temmuz 1931'den akt. Şirin, "Ulus Devlet", s. 141.

Kahraman’a göre devrimlerin arka planında yatan amaç rejimin sınıfsal ilişkiler bağlamında toplumla arasındaki ittifakını artırmaktır. Ordu-bürokrasi üzerinden sürdürülen politikalar 1930 yılı sonrasında ekonomik ve ideolojik açıdan daha etkili olurken, böyle bir “ideolojik seferberliğin” toplumdaki çatlakları aşacağı varsayılmakta ve daha çok “kentli, zengin, iyi eğitilmiş” tabaka ile ilişkiler bu düzlemde gelişmektedir.³⁴¹ Ancak bu ilişkiler toplumun alt sınıflarını kapsamamıştır. Ona göre bu politikalar daha çok orta ve üst sınıfların dönüşümüne odaklanırken alt tabakayı bir anlamda yok saymıştır. Kahraman, bu politikaların, alt tabakaların rejimden uzaklaşmasını ve daha çok üst tabakaların dönüşümünü sağladığını söylemektedir. Özellikle bankacılık alanındaki yeniliklerin bu dönüşüm bağlamında yeni bir “bürokratik ve finansal elit” çevresinin doğmasına yol açtığı görüşündedir. Bu tabakalaşma ve köylü üzerindeki baskının ileride rejime tepkisi ağır olacaktır.

Sonuç olarak Zürcher’in şu cümlelerini tekrar etmek gerekir:

Kemalizm tutarlı ve her şeyi kapsayan bir ideoloji halini asla almadı, Kemalizm bir tutum ve kanılar bütünüydü. Bu tutum ve kanıların ise ayrıntılı bir tanımı hiç yapılmadı. Recep Peker’in bunu yapma girişimleri görmüş olduğumuz gibi başarısızlığa uğradı. Sonuçta Kemalizm, esnek bir kavram olarak kaldı ve dünya görüşleri çok farklı olan insanlar kendilerine Kemalist diyebildiler.³⁴²

İdeoloji totaliter Faşizm veya Nazizm rejimlerindeki gibi bir kitle mobilizasyonuna, toplumun tüm cephesini saran resmî ideolojinin baskı ve iletişim aygıtları aracılığı ile her aşamada aşılmasına bir bağlılık duyar. Ancak Kemalizm’in böyle bir iddiası olmadığı gibi rejimin salt ideolojik derecede bütüncül bir tahakkümü de söz konusu olamamıştır. Bunun yanında yaygın bir şiddet ve baskı da yoktur. İdare şekli Batı diktatörlüklerine benzemediği gibi totaliter rejimlerde görülen terör de yoktur, basın sınırlı da olsa görece özgürdür.³⁴³ Amaç görüldüğü üzere devrimlerin uygulanabilme zeminini yaratmak, bu doğrultuda tutarlı ve anlaşılabilir bir ilkeler bütünü ortaya koymaktır. Bu çerçevede Linz’in “zihniyet” dediği şey Kemalizm için daha uygundur. Bir ideoloji olarak niteleyen örneklerin de ideolojinin bildiğimiz manasından yoksun olduğunu kabul etmek gerekir. Atatürk, bir ideoloji yaratmak istememiş, Atay’a verdiği bir cevapta “işte o zaman donarız” demiştir.³⁴⁴ Sonuçta Kemalizm’e dair getirilebilecek en yumuşak yorum, rejimin resmi programını yansıtmaması ve tutarlı bir program sunması bakımından kendi içerisinde ideoloji demek mümkünse de bilinen anlamda ideoloji demek yersizdir. Kemalizm’in

³⁴¹ Kahraman, a.g.e., s. xxxi.

³⁴² Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 264.

³⁴³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 226.

³⁴⁴ Murat Belge, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, s. 36.

ideoloji olup olmadığı tartışmaları bir yana bırakılırsa tek parti, otoriter-totaliter yönelimler arasında yeri belli olmayan bir çizgide sarkaç salınımında kalacaktır.

3.5.1. Laiklik ve Sekülerizm

Önemli konulardan birisi laikliktir. Kemalizm'in en önemli ideolojik ayağıdır. Her ne kadar modern bir ülke ve ulus ideali yaratılmaya çalışılsa da toplum yapısı geleneksel ve muhafazakârdır. Dolayısıyla ortada bir çatışma vardır ve modernleşmenin bir ayağı olan *laiklik*, rejimin ısrar ettiği başlıklardan birisidir.

Çatışmanın özü eski düzenin, “Şark kafası”nın, yıkılması ve devrimlerin devamının laiklik ile mümkün olacağı konusunda hâkim olan görüştü. Tunaya'ya göre bu “Şark kafası” ile ne yeni devlet kurulabilir ne de yaşatılabilirdi, yapılması gereken şey ise kaldırmak veya korumak isteyenlerle mücadele etmektir.³⁴⁵ Köker'e göre “laiklik, her şeyden önce, Cumhuriyet rejiminin ve bu rejim içindeki siyasal iktidarın konum ve eylemlerinin meşruluk zeminini...”³⁴⁶ oluşturuyordu. Kemalist kadro tarafından “siyasal meşruluğun dinî ve monarşik temeli terk edilerek, onun yerine dünyevi bir esas olan ulusal egemenlik ikame edilmek isteniyordu.”³⁴⁷

Yaratılmak istenen ulus, milliyetçilik bağlamında laiklik ile de doğrudan ilgilidir. “Kemalizm, yaratmak istediği yeni toplumsal örgütlenmenin temelini ‘millet’e dayandırmak ve milleti de dinsel olmayan öğelerle belirlenen bir kavram olarak ele almak eğilimindeydi.”³⁴⁸ Laiklik, “modern bir ulus ve ulusal kimlik oluşturma tasarısının ayrılmaz bir parçasıydı.”³⁴⁹ Bora'ya göre kararlılıkla uygulanması sebebiyle Kemalist devrimin can damarıydı.³⁵⁰ “Dinin eleştirilmesi ve onun yerine seküler bireylerin yetiştirilmesi, Cumhuriyet reformlarının esas içeriğini”³⁵¹ oluşturmaktaydı. Kışlalı'ya göre Atatürk bir tek laiklik meselesinde ödün vermezdi. Ona göre laiklik devletçilik dışında diğer tüm ilkelerin aynı zamanda ön koşuluysa. Bunun sebebini şöyle açıklamaktadır:

Demokrasinin ön koşuludur; çünkü laiklik olmadan gerçek bir düşünce özgürlüğü de olamaz, gerçek bir özgür seçim de. Milliyetçiliğin ön koşuludur; çünkü laiklik olmayan yerde önem taşıyan öğe ulus değil, inananların oluşturduğu ümmettir. Devrimciliğin ön koşuludur; çünkü laikliği kabul etmemiş bir toplumda, bilimin ve çağın gereklerinin gerisinde kalmış kurumları

³⁴⁵ Tarık Zafer Tunaya, “Atatürkçü Laiklik Politikası”, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2007, s. 333.

³⁴⁶ Köker, a.g.e., s. 161.

³⁴⁷ Erdoğan, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1960)”.

³⁴⁸ Köker, a.g.e., s. 162.

³⁴⁹ Nuray Mert, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, s. 204.

³⁵⁰ Bora, a.g.e., s. 148.

³⁵¹ Cumhur Arslan, “Halil Nimetullah Öztürk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, a.g.e., s. 204.

değiştirmenin tartışması bile genellikle yapılamaz. Halkçılığın ön koşuludur; çünkü bir din devletinde halkın istekleri değil, dinsel seçkinlerin düşünceleri önemlidir.³⁵²

Ne var ki din meselelerinin siyasetten ayrı tutulması için çabalayan rejim, laikliği bir vicdan meselesi haline getirmektedir.³⁵³ Karpat'a göre ne zaman rejime karşı bir tehdit oluşsa devreye laiklik ilkesi ve onun savunusu girmektedir. Bu bağlamda rejim kendisine düşmanlar ilan etmekte ve bu düşmanlar her zaman gerici, dinci olarak ortaya çıkarmaktadır. Hatırlanacağı üzere TpCF meselesinde de bu savunma ön planda idi. Esasında rejim kendisini din konusunda hakem tayin ederek hem laikliği zedeliyor hem de vicdanların efendisi haline getiriyordu.³⁵⁴ Halide Edip bir konferansında, "Türkiye'de laiklik devleti dinin yersiz karışmalarından kurtarmış olmakla birlikte, bu kere dinin kendisinin devletin vesayeti altına düşmüş olması açık bir kusurdur"³⁵⁵ cümlesini kurmuştu. Tunçay'a göre CHP siyasi eliti içindeki aydınların gerçeği, doğruyu en iyi biz biliriz tarzındaki küçümseyici tutumları halktan kopuşu ifade ediyor, tepeden inmecî tavrı öne çıkarıyordu.³⁵⁶

Karpat'a göre laiklik, "Türklerin dimağlarını İslam'ın egemenliğinden kurtarmak için geliştirilmiş pozitivist bir ideoloji"³⁵⁷ şeklinde geliştirilmiştir. Böylece eskiye olan bağlılığın zayıflatılması ve milliyetçilik kanalıyla, inşa edilmek istenen Türk kimliğinin desteklenmesi arzu edilmektedir. Ancak bu şekliyle laiklik hem iç hem dış Müslüman toplumda tepkilere neden olacaktır. Laiklik ateizmin özendirilmesi veya dini ibadetlerin yasaklanması şeklinde uygulanmasa da dinsel eğitim kısıtlanmaktadır. "Özellikle eğitilmiş kesimlerde, özel olarak İslam'a ve genel olarak da dine karşı düşmanca bir ortam yaratıldı. Manevî değerleri önemsemeyen kaba bir materyalizm ve hazcılık özendirildi."³⁵⁸ Bu sebeplerle rejim çok partili hayata giden yolda oluşan tepkinin bir cephesini de buradan açmış oluyordu.

Sonuçta laiklik rejime karşı muhalefetin yükseldiği her türlü cephede çatışmanın kesişim noktasındadır. Dinsizlikle eleştirilen siyasi elit içerisindeki laiklik yanlısı kişiler de bu çatışmayı bir anlamda körüklemektedir. Peker'in 1946 yılında "komünizm tehlikesine karşı okullara din dersi konması talebine, bir "içtimai zehirden korumak için"

³⁵² Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, s. 37.

³⁵³ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 58.

³⁵⁴ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 58.

³⁵⁵ Halide Edip Adıvar, "Türkiye'de Doğu Batı Çatışması" başlıklı Câmîâ-yı Milliye-yi İslamiyye Konferanslarından, Lahore, 1935'ten akt. Tunçay, a.g.e., s. 228.

³⁵⁶ Tunçay, a.g.e., s. 217.

³⁵⁷ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 39.

³⁵⁸ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 39.

bünyeye “laakal [en azından] onun kadar öldürücü bir [başka] zehir” zerk edilemeyeceğini”³⁵⁹ söyleyerek karşı çıkması belki de bunun en uç noktasıdır.

Tazelersek, inkılap hareketleri, muhalefetin susturulması ile birlikte hızlanmıştır. Devrimler, partinin “altı ok” formülasyonunun sunduğu çatı içerisinde özellikle laiklik ve modernleşmeyi içermektedir. Bunlar özelinde Kuran ve ezanın Türkçe okutulması, Soyadı Kanunu, Kılık Kıyafet Kanunu gibi reformlar bulunmaktadır. Demirel’e göre bu inkılaplar “devleti, eğitimi, hukuku ve toplumsal yapıyı laikleştiren” bir reform paketi olmak yanında, sadece “düşünce yapılarını ve inançlarını değil, aynı zamanda dış görünüşlerini de değiştirmeyi hedefliyordu.”³⁶⁰ Bu açıdan düşünüldüğünde Kemalist ideoloji zaten her alanda kendini gösterecektir.

3.5.2. Ekonomi ve Devletçilik

Tek parti rejimi, hayatın her alanına müdahil olabilecek araçlar geliştirmekte pek de zorlanmamıştır. Karşısına çıkacak veya çıkabilecek her türlü engeli de aşabilmiş, “altı ok” hayatın her alanında çeşitli formüllerle karşılık bulabilmiştir. İşte rejimin modernleşme yolundaki dönüşümü sağlamakta kullandığı ilkelerden birisi de devletçiliktir.

Cumhuriyet’in en temel sorunu ekonomisidir ve rejimin öncelikle ekonomik sorunları çözmesi gereklidir. Bu açıdan devletçilik henüz net olarak tanımlanmamış ve uygulanmıyorken bile aslında rejim, ekonomiyi bizzat devlet eliyle yönlendirmenin gerekliliğini kavramıştır. Diğer taraftan ekonomik dönüşüm sadece ekonomik alanı da ilgilendirmemektedir. Tek parti siyasal-sosyal hayatın da her alanına hâkim olmak amacıyla her türlü muhalif girişimi de sona erdirmiş, bu yolda atılabilecek adımların da önünü kapatabilmiştir. Bu noktada devletçilik ilkesi, rejimin ekonomik alana bir müdahalesi olarak ortaya çıkacaksa da esasında ekonomik, siyasal ve sosyal alanı kontrol etmenin bir aracı olarak formüle edilecektir. Bu sebeple 1929 krizine bağlı olarak ortaya çıkan “devletçilik”, Karpat’a göre liberal ekonomiden keskin bir ayrılışı da simgelemektedir. Zaten 1929 buhranı da liberal politikalara olan güveni azaltmıştır. Özellikle Peker’in liberalizme karşı olan görüşleri serttir.³⁶¹

³⁵⁹ Bora, a.g.e., s. 149.

³⁶⁰ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 81.

³⁶¹ 1935 yılında Ankara radyosundan duyurulan şu cümleleri görüşünü açıkça ortaya koymaktadır: Amme haklarında anarşiyi besleyen, ekonomi de ulusal çalışmayı yıpratın ve ulus yığınını istismar eden liberalizme karşı cephemizi sıklaştırıyoruz. Haklarda hürriyetin sınırını, devlet varlığının otorite sınırı içine alıyoruz. Teklerin ve hususi toplulukların faaliyetini genel menfaatlere aykırı olmamak kaydı ile bağlıyoruz. Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında liberalizmin beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, sınıf kavgası yollarını kapıyoruz.” akt. Nilgün Nurhan Peköz Kara, “Türk Siyasal Hayatında Recep Peker”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999, s. 148.

Bu sebeple rejime ekonomi üzerinde tam hakimiyet imkânı veren ilke, aynı zamanda yaratılmak istenen ulusun ideolojik dönüşümünün de bir aracıdır.³⁶² Bora'ya göre “devletçilik 1931’de CHP programına bir iktisadi ilke olarak sokulduğunda, bu aslında iktisadiyattan taşan bir tanımla meşrulaştırılmıştı. M. Kemal ‘Halkımız tab’an [yaratılıştan] devletçidir’ diyordu, yani ‘her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor’ idi.”³⁶³

Rejim, “ferdi ve kişisel teşebbüsü reformları gerçekleştiren devlet karşısında tutucu bir engel olarak gördü.”³⁶⁴ Özellikle SCF deneyimi sırasında başlayan “liberalizm-devletçilik” tartışması konunun siyasal açıdan da güçlü öğeler içerdiğini göstermektedir.³⁶⁵ Devletçilik ile birlikte “özel girişim ve özel mülkiyet hala esas; ama bunlar devletin denetiminde kamu yararını da gözetecek...”tir.³⁶⁶

Hamit Emrah Beriş bu konuda kapsamlı bir araştırma yapmıştır.³⁶⁷ Ona göre devlet ekonomiyi kontrol altında tutmak amacıyla, büyük yatırım alan sektörlerde kamu işletmeleri açacak, istihdam yaratacaktır. Bu yöntemi kapitalizm ve sosyalizm arasında, her ikisinden de izler taşıyan bir model olarak görmektedir. İktisadi devletçilik olarak beliren görüşe göre devletçilik liberalizme karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bunu açıklayan Boratav’a göre devletçiliğin bu yönü komünizme kaymadan kalkınmayı amaçlasa da ideolojik açıdan yer yer “faşizan” özellikler de gösterecektir.³⁶⁸ Bu bağlamda piyasa ekonomisi hem kabul edilmekte hem de devlet eliyle denetimi sağlanmaktadır. Mustafa Kemal de bu ayrımı doğrular nitelikte bazı açıklamalar yapmıştır. Ona göre devletçilik Türkiye’ye has bir sistemdir.³⁶⁹

Devletçilik ilkesinin diğer bir boyutu toplumu dizayn etmenin bir yolunu sunmasıdır. Beriş’e göre devletçilik, kamusal alan üzerinde devlet otoritesinin, toplumu düzenleme anlayışının bir görünümü olmakla beraber otoriter yönetime meşruluk kazandıran ilkelerden birisidir. Karatepe’ye göre “Sadece bir kalkınma stratejisi olarak

³⁶² Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 62.

³⁶³ Bora, a.g.e., s. 137.

³⁶⁴ Karatepe, a.g.e., s. 50.

³⁶⁵ Köker, a.g.e., s. 187.

³⁶⁶ Parla, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...*, s. 121.

³⁶⁷ Hamit Emrah Beriş, *Tek Parti Döneminde Devletçilik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2009, s. 15.

³⁶⁸ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Yayınları, 2. Baskı, 2006, s. 138.

³⁶⁹ Atatürk şöyle demiştir: “Türkiye’nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. asırdanberi sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk Vatanında asırlardanberi ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir.” Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1973, özel sayfa’dan akt. Köker, a.g.e., s. 183.

değil, toplumun tüm alanlarını denetleyip yönlendiren bir ideoloji ve toplumsal örgütlenme biçimiydi.”³⁷⁰

Devletçiliğin rejim açısından görünürde iki şekilde yürütüldüğü konusunda görüşler bulunmaktadır. İlki “milli iktisat”, “milli burjuvazi” yaratmak yolunda iktisadi hayatın düzenlenmesi, diğeri de “devlet işletmeciliği” altında devletin bizzat ekonomide yer almasıdır. Bu bağlamda devlet işletmeciliği devletin bizzat işletmeler kurması, istihdam yaratması şeklinde uygulanmıştır.

Diğer boyutu ise esas ideolojik bakışı meydana getirir. Milli burjuvazi yaratma düşüncesi malumdur. Savaşlar sonrası yorgun düşen ve fakirleşen halk için bir kalkınma modeli gerekecektir. Rejimin amaçlarından birisi de bu sebeple oluşan tahribatı ve az gelişmişliği ortadan kaldırmak, Jön Türkler’den devralınan ulusal iktisadı yaratmak davasıdır.³⁷¹ İşte bu sebeple devletin Osmanlı’dan kalma yapıyı tasfiye ederek yerli, Müslüman-Türk iş adamlarının desteklenmesi ve yerli bir sermaye yapısının oluşmasının hedeflenmesi devletçi anlayışın ikinci boyutudur.³⁷² Ancak yine Beriş’e göre bu girişimle devlet hızlı bir ekonomik kalkınma hedeflerken, aynı zamanda kendi kontrolü altında süreci yönetmek istemektedir. Böylece devlet, “ekonomik kaynakların önemli bir kısmını elinde tutacak ve rant dağıtım mekanizmaları kanalıyla toplumsal servet dağılımını yönetecektir.”³⁷³ Karpat’a göre ise “idarecilerin devletçi felsefesi ve otoriter davranışları, artan üretimin dar bir grup içinde dağıtılmasıyla ... ” sonuçlanacak “ ... tepeden inme eğilimli, verimlilik ve modern ekonomi ile bağdaşmayan devlet kapitalizmi ... ve endüstrileşme ...” köylü kesimi istismar edecektir.³⁷⁴ Bu sebeplerle devletçilik uygulamaları siyasal ve toplumsal alana da kayacaktır.

Ek olarak devletçilik uygulamaları Ahmet Ağaoğlu’na göre sanayileşmek için zorunludur. Ancak 1930’lu yıllarda bu müdahale bireysel özgürlüklerin geliştirilmesinden, engellenmesi ve ortadan kaldırılması boyutlarına kaymıştı. Ona göre tek parti devletçiliği, “halkın üzerinde bir bürokrat hegemonyası” kurmak anlamına gelmektedir. Özel teşebbüsün teşviki, milli burjuvazi yaratma girişimlerine atıfla bürokrasi kaynaklı çeşitli yolsuzlukların meydana gelmesini ve bunlara göz yumulmasını tetiklemektedir.³⁷⁵

Bu bağlamda savunacağımız görüş, üzerinde çoklarının da birleşeceği üzere devletçilik ilkesinin tek parti otoriterliği içerisinde giderek ekonomik çerçeveden

³⁷⁰ Karatepe, a.g.e., s. 50.

³⁷¹ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 223.

³⁷² Beriş, a.g.e., s. 17.

³⁷³ Beriş, a.g.e., s. 18.

³⁷⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 69.

³⁷⁵ Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, İstanbul: Sanayii Nefise Matbaası, 1933; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest insanlar Ülkesinde Sanayi Nefise M.*, 1930, İstanbul: Sanayii Nefise Matbaası’ndan akt. Köker, a.g.e, s. 189.

ayrılmasıdır. Parla'ya göre “iktisadi alanda ılımlı olabilir, ama devletçilik, devlet güdümü ve denetimi, kültür ve eğitimi de içine alacaktır. Kemalist devletçilik bu bakımdan, ‘ılımlı iktisadi devletçilik’ten ibaret değildir. Entegralist ve totaliter boyutları da olan, bir idarisiyasi devletçiliktir aynı zamanda.”³⁷⁶

Son olarak devletçilik, tek parti içerisinde bir görüş ayrılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu ayrım sermaye ve devlet terazisini iki tarafında cereyan etmiş, denge sürekli değişkenlik göstermiştir. Bu terazinin bir tarafında İnönü, “mutedil devletçilik” tanımını ile ekonomik politika yürütmek taraftarıdır. “‘Yeni Türkiye İktisat Mektebi’ anlayışı veya İnönü’nün dilinde ünlenen ‘mutedil devletçilik’, sanayinin devlet teşebbüsüyle geliştirildiği, sermaye sınıfının himaye altında ve ‘kontrollü olarak’ palazlandırıldığı bir rota çizdi.”³⁷⁷ Bu görüş “devletin iktisadi alandaki müdahalesinin bilfiil devlet işletmeciliği şeklinde ve sürekli bir uygulama olarak devletçilik doğrultusundadır.”³⁷⁸ Diğer taraf ise İş Bankası çevresi olarak bilinen Bayar’ın öncülük ettiği gruptur. “Devletin temel sanayi yatırımlarını üstlendiği, diğer yandan da sanayileşme atılımına katılmak arzusunda olan, özel teşebbüsü teşvik ve himaye edici bir politika”³⁷⁹ hedeflenmektedir. Bunların yanında “Kadrocular” olarak bilinen Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin gibi isimlerden kurulu ve devletçiliği daha çok katı ve sosyalist çizgide anlayan grup da bulunmaktadır.

Sonuç olarak rejimin ekonomi politikalarını şekillendiren devletçilik anlayışı siyasi kadroların da çekişme sahnesine dönüşecektir. Bu bağlamda Bayar ın başını çektiği grup İnönü karşısında tamamen pasif kalmayacak, Bayar’ın 1932 yılında İktisat Vekâletine getirilmesi ile devletçilik de ölçülü olarak sürdürülecektir.³⁸⁰

Bu doğrultuda gittikçe esnetilen devletçilik, Atatürk-İnönü çekişmesinden sonra Bayar’ın başvekil olması ile daha da esnetilecektir. Koçak’a göre uygulamalar Refik Saydam, Şükrü Saraçoğlu hükümetleri zamanında yön değiştirecek, nihayet İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı dönemde gittikçe kâğıt üzerinde kalarak kısa sürede “devletin resmi ekonomi politikası” olmaktan çıkacaktır.”³⁸¹

3.5.3. Solidarist-Korporatizm

Türk Devrimi’nin özgün yönü dünyada yayılan kapitalist ve sosyalist örneklerinden ayrılan korporatist-solidarist içeriğidir. Korporatizm, “liberalizm ve sosyalizm dışında

³⁷⁶ Parla, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...*, s. 144.

³⁷⁷ Bora, a.g.e., s. 137.

³⁷⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçilik Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, 1982, s. 106’dan akt. Köker, a.g.e., s. 180.

³⁷⁹ Köker, a.g.e., s. 189.

³⁸⁰ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 110.

³⁸¹ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 111.

“üçüncü bir yol” vaat eden, çeşitli sosyo-ekonomik boyutlar içeren politik bir projedir.”³⁸² Korporatist görüş, özellikle 1929 krizi ile birlikte kapitalizmden uzaklaşma ve devletçi ekonominin uygulama sahası bulması ile birlikte ön plana çıkmıştır. “Ekonomik düzlemde kapitalizme ve kapitalizmin getirdiği tüm ilişkiler ağına, siyasal ve toplumsal düzlemde de özgürleşmeye ve bireyselleşmeye temelde karşı”, “dini ideolojinin, egemen olduğu ... Orta çağ toplumsal düzeninin “kapitalist” koşullar altında ihyası projesi” olarak görülmektedir.³⁸³

Parla, korporatizmi iki alt türe ayırır. “Solidarist korporatizm daha çoğulcu ve ılımlı devletçi, faşist korporatizm ise tekçi ve totaliterdir.”³⁸⁴ Reddedilen “sınıf çatışması” ve “bencil bireycilik” demokrasiyi anarşik hale getirirken, bunu önlemek maksatlı “gevşek karma ekonomik konseylere ve idari devletçiliklere” başvurulmuştur.³⁸⁵ Solidarizm, korporatizme nazaran daha ılımlı bir anlayışa sahiptir. Buna göre Türkiye solidarist korporatizm kapsamında değerlendirilmektedir.

Korporatizmin Türkiye kamuoyunda kendisine yer bulmasında lonca sisteminin kalkmasının ekonomik gelişmeye engel olduğunu vurgulayan ve kamuoyunu ikna eden iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt’un katkısı büyüktür. Ancak fikirleri pek yankı bulmamıştır.³⁸⁶ Lonca meselesi, liberalizme karşı muhafazakarlığın bir savunusu gibi düşünülebilir. Bunun sebebi muhafazakarlığın içerdiği cemaat fikrinin birliği, loncayı ve daha doğrusu “mesleki temsil” yoluyla işçi ve işverenlerin birliğini temsil etmesidir. Diğer taraftan reddedilen “sınıf çatışması”, “çıkarların korunması” gibi kavramlarla birlikte katı korporatizm çok partili bir sistemi değil tek partili sistemi öncelemektedir.

Korporatizm görüşü, Kansu’nun özetlediği üzere İttihat ve Terakki içerisinde de tartışılmış, reddedilmiş; Cumhuriyet kurulduktan sonra Meclis’te Bozkurt başta olmak üzere üyelerce tartışılrsa da kapsamlı bir anayasal düzenleme yapılamamıştır. Ancak içerdiği fikir tek parti düzeninde uygulama alanı bulabilmiştir. Bunda Parla’ya göre korporatist görüşe en yakın isim olan Ziya Gökalp’in payı büyüktür. Gökalp’in görüşleri, Türkiye’de “temel siyasi söylem ve pratiğin temel parametrelerini koymuştur.”³⁸⁷ Atatürk’ü de oldukça etkileyen Ziya Gökalp’in fikirleri “altı ok” ilkeleri ile de büyük benzerlikler taşımaktadır. “Korporatizm kavramı ve tanımladıkları çerçevesinde erken Cumhuriyet dönemine bakıldığında toplumsal yapıyı, demokrasi kurumlarını

³⁸² G. Gürkan Öztan, “Korporatizm”, *Modern Siyasal İdeolojiler*, der., H. Birsan Örs, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı, 2014, s. 517.

³⁸³ Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, s. 254.

³⁸⁴ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1993, s. 7

³⁸⁵ Parla, *Ziya Gökalp*, ..., s. 8.

³⁸⁶ Kansu, “Türkiye’de Korporatist”, s. 258.

³⁸⁷ Parla, *Ziya Gökalp*, ..., s. 28.

şekillendiren ve yeri geldiğinde bir kontrol mekanizması işlevi gören devlet, ortak idealler için korporatist bir bakış açısı sergilemiştir.”³⁸⁸ 1931 yılındaki programda toplum çalışma sınıflarına ayrılmış, organik iş bölümü hedeflenmiştir.³⁸⁹ Tek parti iktidarı, kendisine meşruiyet sağlamak amaçlı bu fikirleri sürekli tekrar etmişti; bunda da ders kitaplarında işlediği liberal ekonomik ve siyasi düzene eleştirileri ile Peker’in büyük payı vardı.³⁹⁰ Ekonomik alanda çokça yer bulan bu yönde görüşler ve liberalizme karşı büyüyen tepki, Büyük Buhran ile birlikte “planlı ekonomi” tartışmalarını da başlatacaktır.

Bu kapsamda Kemalist kadro, korporatist devlet anlayışını uzun yıllar sürdürmüştür. Solidarist yorumunun içerdiği ılımlı politikalar rejimin özellikle ekonomik politikalarını ve “mutedil devletçilik” fikrinin alt yapısını oluşturmaktadır. Bununla ilişkili olarak halkçılık ilkesi sınıfsız, eşit bir toplum tasavvur ederken devletin ve yurttaşların karşılıklı bağımlılığını ifade etmektedir.³⁹¹ Atatürk bir nutkunda bazı ülkelerdeki sınıf temelli oluşumlara atıfla: “Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içine bir kısım değil bütün millet dahildir”³⁹² demektedir. Halkçılık, 1931 yılında kabul edilen parti programında, “sınıfların siyasi mücadelesi şöyle dursun, sınıfların çıkar çatışmasını hatta varlığını bile reddeden, işkollarının ya da meslek zümrelerinin çıkar birliğini ve tek-parti çatısı altında hepsinin birlikte ve uyum içinde temsil edildiği” korporatist halkçılıktır.³⁹³ Oysa Parla’ya göre tek parti dönemi, “otoriter nitelikler taşıyan, devletle bütünleşmiş bir partinin, ekonomide devlet kapitalizmini uygulayarak milli ulusal burjuvaziye disiplinli ve düşük ücretle çalışmaya razı işgücü temin ederek, sermaye birikiminin ortaya çıkarılması dönemi...”³⁹⁴ Birçok araştırmada karşımıza çıktığı gibi bu tür bir halkçılık, “halk için halka rağmen halkçılıktır.”

Korporatizmin savunusunu veya eleştirisini yapmak konu özelinde yersizdir. Ancak tek partinin dayandığı temelleri anlatmak için mutlaka değinilmesi gereken meselelerden birisidir. Korporatizm veya solidarist korporatizm devrimlerin uygulanmasında Kemalist kadronun temel dayanağı olmuştur. Diğer ilkelere de korporatizme atıflar bulmak mümkündür. Tek parti otoriterliği ve parti-devlet bütünleşmesi bağlamında düşünebilecek korporatist düşünceye içkin bütünlük anlayışı ve ülkedeki tüm kurumların tek bir amaca, devrimlere hizmet etmesi gerçeği malumdur. Eser

³⁸⁸ Bahadır Eser ve Hasa Yüksel, “Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18/16 (2012), s. 184. (erişim 12.04.2021).

³⁸⁹ Cumhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları, C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1931, s. 32, erişim 12 Aralık, 2020, <https://psi520.cankaya.edu.tr/uploads/files/CHF%20NIZAMNAMESI%20VE%20PROGRAMI%201931.pdf>.

³⁹⁰ Kansu, “Türkiye’de Korporatist”, s. 26.

³⁹¹ Parla, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...*, s. 41.

³⁹² Peyami Safa, “Cemiyet, parti, ideal”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1939, s. 3. (erişim 10.01.2021).

³⁹³ Parla, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi...*, s. 42.

³⁹⁴ Eser ve Yüksel, “Korporatizm, Faşizm”, s. 195.

ve Yüksel'in de vardığı sonuca göre bu, bireyi değil toplumu önceleyen bir amaca dönüşmüştür. Çünkü rejim ve dolayısıyla devlet bürokrasisi önüne ne çıkarsa çıksın bir şekilde bünyesine katabilmiş, “tek devlet, tek parti” rejimi yaratmıştır. Kemalist kadro, “toplumun tümüne ideolojik olarak nüfuz eden, toplumu tek bir merkezden yöneten otoriter, solidarist korporatist bir yönetim biçimini”³⁹⁵ benimsemiştir.

³⁹⁵ Eser ve Yüksel, “Korporatizm, Faşizm”, s. 194.

4. OTORİTER SİSTEMDEN ÇIKIŞ VE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

4.1. Reform Kararı ve Demokratikleşme

Savaş sonrasında dünya siyasetinin sisli havasının dağılmaya başlaması ile birlikte iç politikadaki istekler de artmaya başlamıştır. Bu istekler savaş döneminin ekonomik sıkıntıları ve rejimin otoriter uygulamaları bağlamında demokrasi ve özgürlük talepleri olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim rejimin yöneticileri de yeni düzenin gerekliliklerinin farkındadır. Bu sebeplerle Türkiye’de liberalleşme ve demokratikleşme, rejimin yöneticileri tarafından başlatılmıştır. Reform modeli olarak belirlenen bu tip dönüşüm, otoriter tek parti döneminden çok partili demokratik hayata geçişi ve bu geçişi sağlayacak hukuki düzenlemeleri içermektedir.

4.1.1. Liberalleşme Eğilimi

Tek parti yönetimi, Cumhuriyet’in kurucu ideallerine bağlı olmaya çalışsa da nihayetinde yukarıda bahsettiğimiz ideolojik ve konjonktürel sebeplerle pratikte otoriter ve hatta yer yer totaliter eğilimler göstermiştir. Cumhuriyet’e miras kalan Jön Türklerin liberal ve bireyci fikirleri,³⁹⁶ demokrasi ideali olarak yer tutsa da şartların henüz olgunlaşmadığı savunusu sebebiyle devrimlerin uygulanması yolunda uzun bir süre ertelenmiştir. Hak ve özgürlükler 1924 Anayasası’nda geniş anlamda tanınırken kuvvetler birliği ilkesi uygulanmış, özgürlüklerin pratikte uygulanması ve gerçekleştirilmesinin önü tek parti dönemi boyunca kapalı kalmıştır.³⁹⁷ Özellikle SCF deneyimi ve savaş yıllarının gereklilikleri resmî ideolojinin sonucu olarak değil, devrimlerin yürütülebilmesi için “acil, pratik zorunluluklar” olarak ortaya çıkmaktadır.³⁹⁸

Milli Şef döneminde rejimde değişimin rüzgârı hissedilirken Avrupa’da başlayan savaş bir kez daha bu rüzgârın yönünü değiştirecektir. Toker’e göre Atatürk’ten sonraki idare tarzı için beklenen yenilik, İnönü’nün 1939 yılındaki İstanbul Üniversitesi konuşmasında kendini hissettirmektedir.³⁹⁹ Konuşmasında “halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri, siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir ... biz halk idaresinin milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz”⁴⁰⁰

³⁹⁶ Hüseyin Nail Kübalı, *Devlet Ana Hukuku*, İstanbul, 1950’den akt. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 225.

³⁹⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 226.

³⁹⁸ Karpat, İnönü’nün Dönem. 7, 3. Yasama yılı meclis açılış nutkuna atıfla söylemektedir. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 226.

³⁹⁹ Toker, a.g.e., s. 16.

⁴⁰⁰ Cumhuriyet, “Milli Şefin büyük nutku”, 7 Mart 1939, s. 6 (erişim 04.04.2021).

diyen İnönü dönem için gerekli sinyalleri vermiştir. Toker için bu sözler serbest seçimlere ve çok partili rejime geçişin açık bir niyet beyanıdır. Başka açıdan savaş başladığında Şef'in ülkeyi savaş dışında tutmak yönündeki isteği, demokratik bir idare ile mümkün görünmemektedir.⁴⁰¹ Nitekim Toker aynı paragraf içerisinde İnönü'nün "Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancımın odamın duvarlarına bakamazdım"⁴⁰² sözünü aktarmaktadır. Yine de belirtilmesi gereken şey, bu isteğe rağmen Türkiye'de demokratik bir yönetime geçişin uzun ve çetrefilli, iki adım ileri bir adım geri şeklinde gelgitlerle dolu olduğudur. Diğer taraftan bu isteğin sağlanmasını yapmak da pek mümkün değildir. Reform isteği canlı kalsa ve İnönü'nün tek başına kilit rolü dönem boyunca sürse de çok partili hayata geçiş ve demokratikleşme bu derece basit değerlendirilmemelidir. Bununla birlikte tek parti yönetimi ve Şeflik Sistemi içerisinde böyle bir adım atmak isteği en azından o yıllar için zor ve hatta mümkün görünmemektedir. En uygun yorum Koçak'ın söylediği gibi partinin giderek bütünleştiği ve ayrımının neredeyse imkânsız hâle geldiği devlet mekanizmasına olan yakınlığı hem partiye hem meclise hem devlete zarar vermektedir. Anlaşılan İnönü'nün isteğinin de bu doğrultuda, CHP içinde bir değişim girişimi olduğudur.⁴⁰³ Dolayısıyla demokratikleşme yönündeki gelişmeleri savaş sonrası durumda okumak daha sağlıklı olacaktır.

4.1.1.1. Sebepler ve Etkenler

Savaş yılları boyunca kötü yönetilen toplum ve gidişattan memnun olmayan CHP içerisindeki muhalif kanadın sessizliği savaşın bitmesine yakın tarihlerde bozulmuş ve kendini göstermeye başlamıştır. Gerek Çiftçiye Topraklandırma Kanunu gerek 1945 yılı bütçesi görüşmeleri Demokrat Parti'yi kuran "dörtlü" özelinde muhalefetin bunca yıl sonra açıktan mücadeleye dönüşmesi açısından anlamlıdır. Bu mücadele basında, mecliste ve parti içerisinde demokratikleşme isteği olarak adım adım kendini göstermektedir. Ancak tek parti rejiminde doğal karşılanması gereken durum, muhalefetin örgütlü hale gelmesi ve rejimin ne kadar açılacağına kontrolünün yine rejimin elinde olması ve farkında olduğu muhalefetin nereye varacağını da tahmin edebilmesinin çok zor bir ihtimal olmamasıdır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Toker, a.g.e., s. 18.

⁴⁰² Toker, a.g.e., s. 17.

⁴⁰³ Ayrıca Koçak'ın da aktardığı gibi Asım Us'un hatıralarında da konuya ilişkin düşünceleri bulmak mümkündür. Asım Us, İnönü'nün önündeki dönemi özetlemiştir. "1) Dâhili teşkilâta ait seçimlerde tam serbestî (yani aday göstermek usulünün kaldırılması). 2) Müzakerelerde "anarşiye gitmeyecek surette" serbestî, "Cebre gitmeyecek surette" disiplin. 3) Hükûmet muameleleri üzerine müsbet tenkit esasına müstenit kontrol. 4) Hürriyet, fakat anarşi değil, disiplin, fakat cebir değil." Ayrıntılı okuma için bakınız: Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, s. 21-30; Asım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1966, s. 331.

⁴⁰⁴ Koçak, "Siyasal Tarih", s. 140.

İkinci Dünya Savaşı 5 Mayıs 1945 yılında resmi olarak bitmiştir. Türkiye, İnönü yönetiminde tüm baskılara rağmen katılmamış, savaş dışında kalmayı başarmıştır. Ancak savaş sonrası kurulacak olan yeni dünya düzenine ayak uydurmak zorunluluğunu da kavramaktadır. Dönem boyunca uygulanan denge politikası Avrupa’da değişen siyasi, askeri güç dengesi nedeniyle artık sürdürülebilir görünmemektedir.⁴⁰⁵ Çünkü savaş sonrası Sovyet tehdidi karşısında müttefikler tarafından yalnız bırakılma korkusu ağır basacaktır. İngiltere-ABD-Türkiye hattında görüşmelerin kesilmesi akabinde Türkiye, attığı birtakım adımlarla ilişkileri yumuşatma yoluna gidecektir.⁴⁰⁶ Savaşın müttefikler lehine sonuçlanmasının artık neredeyse kesin olduğu aşamadan sonra ise Türkiye, Sovyet tehdidini aşmanın yanında Batı bloğunda yer almanın gayretine girecektir.⁴⁰⁷ Bu tehdit savaş sonunda ilişkilerin pamuk ipliğine bağlı olduğu dönemde Batılı güçlerin, İngiltere ve ABD’nin, desteğini alma gerekliliğini doğuracak ve iç ve dış politika bu ekseninde şekillenecektir.⁴⁰⁸ İşte bu ortamda faşist-totaliter devletler karşısında demokrasilerin zaferi ve BM Antlaşmasında belirtilen demokrasi ilkelerinin uygulanması isteği⁴⁰⁹ rejimi de demokratik dönüşüme iten sebepler olarak düşünülebilmektedir. Açıkça dış politikadaki gelişmeler iç politikayı belirleyecektir. Ancak çok partili sisteme doğru giden yolda dış politik gereklilikleri tek başına ölçüt kabul etmek pek mantıklı görünmemektedir. CHP içerisinde filizlenen muhalefet ile dış politikadaki gelişmeler aynı dönemde ortaya çıkmış, içerideki muhalefet bu gelişmelerden bir anlamda faydalanmıştır. Demokrasinin zaferi, tek partili rejimlerin kendilerini gözden geçirmesi ve liberal demokrasilerin canlanmasına imkân verirken uluslararası ortam, Türkiye’de hem iktidarı birtakım değişikliklere zorlamakta hem içerideki muhalefeti cesaretlendirmektedir.⁴¹⁰ Yine de savaşa girmekten kaçınan rejimin önünde Sovyet tehdidi 1945 yılında hâlâ taze olarak durmakta ve savaş boyunca otoriteyi korumak isteyen rejimin savaş tehdidi taze iken rejimin önünü açması –en azından kısa bir süre

⁴⁰⁵ Koçak, *İkinci Parti*, s. 48.

⁴⁰⁶ Savaşın sonuna doğru İngiltere ve ABD’nin özel isteği Almanya ile ilişkilerin kesilmesidir. İlişkilerin kesilmesinin özel anlamı Almanya’nın yenilme ihtimalinin artmasının Batı bloğuna yakınlaşma için avantaj oluşturmastır. Bu sebeple Türkiye SSCB ile yumuşama yoluna gitmiş, Irkçılık-Turancılık Davası gibi olaylarda Irkçı-Turancı akımlara karşı tavır alınmıştır. Bu arada Almanya Büyükelçisi Von Papen’e suikast girişimi ile ilgili davanın sanıkları da bu yakınlaşma isteğinin bir yansıması olarak serbest bırakılmıştır. Ayrıca geçmiş dönemdeki gerilimlerin yeni dönemde sorun oluşturmalarının önüne geçmek amacıyla Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da istifa etmiştir. Açıklamalar ve ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, ed., Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 19. Baskı, 2014, s. 468-472.

⁴⁰⁷ Nitekim Yalta, Postdam Konferanslarında Stalin, Roosevelt ve Churchill’dan Montreaux Boğazlar Antlaşmasının değiştirilmesini isteyecektir. Aydın, “İkinci Dünya Savaşı”, s. 471.

⁴⁰⁸ Aydın, “İkinci Dünya Savaşı”, s. 475.

⁴⁰⁹ Adnan Menderesin Antlaşmanın onaylandığı Meclis görüşmesinde “BM antlaşması ile uyum halindeyiz ancak fiili durumdaki bazı tutarsızlıkların ortada kaldırılması gerekebilir” dediği görülmüştür. Bu sebeple Toprak Reformu ve Bütçe Görüşmeleri ile aynı dönemde söylenilen bu sözlerin, uluslararası alanda ve Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleşen olayların iç politikada baskı unsuru olarak kullanıldığı savı güçlenmektedir. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1. Baskı, 1982, s. 35.

⁴¹⁰ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 138.

aralığında– mümkün görünmemektedir.⁴¹¹ Türkiye’nin Batı cephesine yakın olmak ve özellikle ABD’nin yardımlarından yararlanma isteğinin ön koşulunun rejimin demokratikleşmesi olması ilk bakışta anlaşılabilir görünse de Sovyet Rusya ve dolayısıyla komünizm karşısında desteklenebilecek Türkiye’nin rejiminin ikinci planda kalacağı daha açıktır.⁴¹² Diğer yandan ise “...iktidar, kendisine yer bulmak istediği Batı aleminde karşısında çıkabilecek engeller konusunda risk almak...” istememiştir.⁴¹³

Savaş yılları şüphesiz zorlu geçmiştir. Gerek ekonomik gerek siyasi açıdan baskı altında kalan ülke savaşa girmemesine rağmen savaşın bütün yıkıcı etkisini derinden hissetmiştir. Ülkedeki temel tüketim mallarında oluşan kıtlık ve buna rağmen ortaya çıkan karaborsa zenginleri toplumsal bölünmeyi derinleştirmiştir. Bu dönemde şehirli aydın sınıf eşitsizlikten, adaletsizlikten dolayı gittikçe iktidardan uzaklaşmaya başlamıştır.⁴¹⁴ Rejim esasında bir yanda subaylar ve memurlardan oluşan bürokrasi diğer yanda tüccar, iş adamları ve toprak ağaları arasında sağlanan ve karşılıklı çıkarlara dayanan gizli denge üzerinde yükselirken bu dengede köylü kırsal kesim her zaman dışlanmıştır.⁴¹⁵ Savaş sebebiyle uygulanan sıkı kontrol ve düzenlemeler, politikaların keyfiliği ve özellikle Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi kanunların uygulanış tarzı nedeniyle rejimin kurduğu dengeyi sarsmıştır.⁴¹⁶ “Memur zümresinin ve liberal aydınların” desteğini kaybeden ve hem savaş ekonomisi ve yarattığı yüksek enflasyon hem de bu memur ve aydın grupların dış dünyadaki gelişmelere ve özgürlük fikrine duyarlı olmaları şüphesiz çok partili hayatı hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir.⁴¹⁷ Savaş dışında kalmayı başaran İnönü’nün bu başarısı takdir edilse bile savaş yıllarının yıkıcı etkisi, savaş sonunda Milli Şef olarak ona ve yönetimine olan tepkiyi ortaya çıkaracaktır.⁴¹⁸ Bu doğrultuda tek parti dönemi boyunca kurulan ağır bürokratik denetim mekanizmaları rejimin yirmi yıllık siyasi ittifakını parçalayacaktır.⁴¹⁹ Savaş dönemi yeni bir partiye sempati duyabilecek geniş bir toplumsal kesim ortaya çıkarmıştır.⁴²⁰ Bu tepkinin paralelinde Birleşmiş Milletlere giriş ve Batı’ya yaklaşma girişimleri tek partinin temellerini sarstığı gibi oluşan tepkiyi dizginlemek için bir “emniyet supabı” açılması da

⁴¹¹ Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 139.

⁴¹² Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2011, s. 44.

⁴¹³ Koçak, *İkinci Parti*, s. 935’ten akt. Taner Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, s. 44.

⁴¹⁴ Toker, a.g.e., s. 24.

⁴¹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 23.

⁴¹⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 24.

⁴¹⁷ Taner Timur, *Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İmge Yayınları, 3. Baskı, 2013, s. 30.

⁴¹⁸ Toker, a.g.e., s. 26.

⁴¹⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 26.

⁴²⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2014, s. 293.

gerekli görülmektedir.⁴²¹ Sonuç olarak Çufalı'nın tartıştığı gibi bir sonuca ulaşmak daha doğrudur. İç ve dış etkenler hem birbirini etkilemiş hem de tamamlamıştır.

Dünyadaki genel dönüşüm demokrasiye geçiş rotasında olurken, Türkiye'de CHP içinde bu dönüşümü iyi kullanan bir muhalefet ortaya çıkmış, Sovyet yayılcılığından ürken ve zaten bu dönüşümün olmasını isteyen iktidar da ikinci bir siyasal partinin kurulmasına yol vermiştir. İktidar Batı ittifakına dahil olmak için de Türkiye'deki bu değişimi kullanmıştır. İnönü de o dönem iç ve dış etkileşimi şu sözleriyle doğrulamıştır. 'Hiçbir harici meseleyi dahili mesele ile itilaf etmeden ve hiçbir dahili meseleyi harici mesele ile karıştırmadan hallettiğimi bilmiyorum. Biri mutlaka diğerini tahrik eder.'⁴²²

4.1.1.2. Demokratikleşme İsteği

Atatürk'ten sonraki yeni dönemin başında, İnönü'nün üniversitedeki konuşmasında beliren demokratikleşme fikri savaş başlayınca bir bakıma ertelenmiştir. Ancak 1945 yılı itibariyle verdiği demeçler ve meclis konuşmaları erteleme sonrası yeni döneme girildiğinin sinyalleridir. Bu dönemde rejim liberalleşme eğilimindedir ve demokratikleşme konusu güçlü bir şekilde gündemdedir. Yine de bir yıl öncesinden başlamak gerekmektedir. 1 Kasım 1944'te Meclis açılış konuşmasında: "İdaremiiz, bütün mânasiyle halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesi ve şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin amelî tedbirlerini bulurken, ilk günden itibaren 'taklit'⁴²³ bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız"⁴²⁴ diyecektir. Koçak bu konuşmayı izah ederken aslında "taklit" ten kastın içerideki birtakım çatlak seslere gözdağı olduğunu söylemektedir. Aynı yıl sol ve turancı fikirlerin gündemde olduğu düşünüldüğüne gerçekten de "taklit" fikirlerin bunlar olduğu ve bunlara karşı çıkılacağını anlamak mümkündür. İnönü'nün 3 Mayıs Irkçılık-Turancılık davasının sonrasında 19 Mayıs 1944 tarihli konuşması açıkça Turancılara karşıdır.⁴²⁵ Zaten Koçak'ın da aktardığı gibi 1945 yılının ocak ayında İstanbul'daki bir toplantıda bu minvalde açıklamaları da olacaktır:

Dahili anlaşma birbirimize dayanma bakımından harp nihayeti yeni mevzular çıkaracaktır, o da galip devletlerin prensiplerine, siyasetlerine, türlü zevklerine uymak gibi taklit havasıdır. Buna karşı millî varlıkla ve her taraftan gelecek telkin ve propagandalara milletin bünyesinde mevcut kudret ve kuvvetle mukavemet edeceğiz, icap ederse her türlü tedbirleri alacağız,

⁴²¹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 229.

⁴²² Mustafa Çufalı, "Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler", *Liberal Düşünce Dergisi*, 38-39/10 (2005), s. 64. (erişim 25.04.2021). İnönü'nün bu sözü için ayrıca bakınız: Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977, s. 752.

⁴²³ 1944 yılı mayıs ayında bilindiği gibi Irkçılık-Turancılık davası görülmüştür. Dava ertesindeki 19 Mayıs konuşmasında İnönü, "Türk milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız" demiş 1 Kasım'daki konuşmasında da Turancılık meselesine atıfla "taklit idare" den sakınacağız demiştir. Cemil Koçak aradaki bağlantıyı rejimin ülkenin kendi özel koşullarından şekillendiğini ve dolayısıyla konuşmanın ülkedeki sol veya turancı veya Batılı "taklit"lere karşı bir uyarı şeklinde kurmaktadır.

⁴²⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Cilt. 14, Birleşim. 1 (1 Kasım 1944), s. 2-8.

⁴²⁵ İnönü, "Vatanımızı ırkçı ve Turancıların fesadlarına karşı da kudretle müdafaa edeceğiz" diyerek açıkça karşı olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet, "Milli Şefin Tarihi Nutku", 20 Mayıs 1944, s. 1. (erişim 05.04.2021).

eğer yoldan çıkanlar azgın bir hale gelirlerse bütün şiddetimizi kullanacağız. ... Azlık da olsa yabancı devletlerin politikasını[a], sempatisine dayanarak bir siyaset takip etmelerine asla müsaade etmiyeceğiz.⁴²⁶

Konuşma açıkça, dönüşüm olarsa da rejimin kendi dinamikleri ile olacağını bir belirtisidir. İnönü'nün "galip devletler" olarak bahsettiği yabancıların sempatisine dayalı bir siyasete müsaade edilmeyeceği sözü dikkat çekicidir. Bu müsaadeden anlaşılan aslında Batılı demokrasilerin de aynı çerçeve içerisinde değerlendirilmesidir. Bu kapsamda rejimin değişmesinin anahtarı iktidarın elindedir. Bir demokratikleşme girişimi olarsa bunun çerçevesi rejim tarafından çizilecektir ve anlaşılan o ki yönetimin de demokratikleşme konusunda hiç acelesi olmayacaktır.⁴²⁷

Tek parti tarafından dönüşüm için işaret fişegi atılmış bulunmaktadır. Gerek uluslararası ortamdaki gelişmeler gerek dış politikanın da doğrudan ve dolaylı etki edebildiği iç politikadaki hareketlilik bir liberalleşme eğilimini göstermektedir. Özellikle İnönü, bu eğilimi sürdürmek istemektedir. İleriki yıllarda rejim içerisindeki reformcular başta İnönü'nün kararlılığı etrafında birleşecektir. Diğer taraftan ileride Demokrat Parti saflarında milletvekili olarak siyasi mücadelelere girecek olan Samet Ağaoğlu, İnönü'nün demokrasi yönünde kararlı olmadığı görüşünde ısrar etmektedir. "İnönü ile demokrasi kurulamaz" sloganları atıldığından hareketle İnönü'yü hep demokrasi aleyhinde kabul ettiklerini söyleyen Ağaoğlu, Bayar'ın İnönü için "demokrasinin kurulmasını samimiyetle istiyordu"⁴²⁸ sözünün karşısında hiçbir zaman onun demokrasiye samimiyetle bağlı olmadığını ifade etmektedir. Ağaoğlu: "İnönü'nün devlet adamı olarak şahsi yeterliği büyüktür, ama yine devlet adamı olarak tarihin en mükemmel Makyavalist yöneticilerinden biridir. Toplumunu işine geldiği zaman tek parti rejimi ile, fakat gemler hep elinde olmak şartıyla yönetmeyi düşünmüş ve istemiştir" diyerek bu fikre karşı çıkmaktadır.⁴²⁹

Liberalleşme konusunda ufak çapta gelişmeler olduysa da esas olarak İnönü'nün 19 Mayıs Konuşması heyecan yaratmış, demokrasi müjdesi olarak yorumlanmıştır. Bir adım öncesinde, Birleşmiş Milletlerin kurulduğu San Francisco Konferansı devam ederken dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 16 Mayıs'ta dış basına yaptığı açıklamada

⁴²⁶ İlhan Turan, haz., *İsmet İnönü Konuşma Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950*, erişim 18 Ocak, 2021, <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm>; Koçak, *İkinci Parti*, s. 143.

⁴²⁷ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, s. 362. Rejimin liberalleşmesi konusu dönemin konuşmalarında iyiden iyiye hissediliyorsa da Koçak bu aşamada tüm kararın yönetimde olacağı gibi liberalleşmenin hızının da belirsiz olduğunu, 1945 yılına doğru bile liberalleşme eğiliminin görülmediğini hatta buna izin de verilmeyeceğini söylemektedir. Yine de savaştan sonrası için ufukta bir hareketlilik olduğunu ve dönemin koşullarında bu konuşmaların önemini ayırt etmek gereklidir. Bu hareketlilikte elbette ki faşist, totaliter rejimlerin karşısında savaşı kazanan demokrasinin de önemi büyüktür. Dış politika en az iç politika kadar demokratikleşme ve liberalleşme konusunda rejimin alacağı kararlarda etkili olacaktır. Koçak, *İkinci Parti*, s. 230.

⁴²⁸ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 9'dan akt. Ağaoğlu, *Demokrat Partinin...*, s. 59.

⁴²⁹ Ağaoğlu, *Demokrat Partinin...*, s. 59.

“Cumhuriyet rejimi, siyasi bir müessese olmak sıfatıyla [sıfatıyla] modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir, anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını da çok geride bırakır”⁴³⁰ derken rejimin yönü hakkında dışa mesaj vermektedir. Aynı heyet içerisinde bulunan Feridun Cemal Erkin ise Amerikalıların çok partili demokrasiye ne zaman geçeceksiniz sorusuna karşılık İnönü’nün, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’nde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü’nün rolü reformları perçinlemek ve Atatürk’ün de arzu ettiği gerçek demokrasiyi kurmak olacaktır... Savaş bitince, bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı’nın en aziz arzusudur” cevabının verilmesini istediğini aktarmaktadır.⁴³¹ Bundan üç gün sonra ise İnönü’nün mesajı da bu yöndedir: “Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”⁴³² Konferansta ve sonrasında kurulmuş cümleler dikkat çekici olduğu gibi parti içerisindeki muhaliflere bir umut verdiği düşünülebilmektedir. Çünkü imzalanacak olan BM Antlaşması, haziran ayında meclise geldiğinde Adnan Menderes’in mecliste kurduğu cümlelere dayanak oluşturacak, onun da öncesinde “Dörtlü Takrir” metninde 19 Mayıs Nutku işaret edilecektir.

Basın tarafında savaş daha sona ermeden bazı tartışmalar görmek mümkündür. Ancak dikkat edilmesi gereken detay Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesinin hâlâ yürürlükte olduğu ve İstanbul ve çevresindeki illerde sıkıyönetimin devam etmesidir. Bilindiği gibi özellikle “50. Madde” hükümete basın üzerinde kontrol hakkı sağlamakta, Sıkıyönetim Komutanlığı ise kapatmalarda öne çıkmaktadır; tek parti döneminde basın gerektiği kadar özgür olmadığı gibi çizilen sınırlar içerisinde hareket etmek zorundadır.⁴³³

Ancak ilginçtir ki daha 1944 yılında demokrasilerin savaşı kazanacağı, bu yüzden şimdiden birtakım hazırlıklar yapılması gerektiği hatırlatılmakta, dolayısıyla savaşın sonucu muhalif görüşler açısından umutla beklenmektedir.⁴³⁴ Hatta Koçak’ın aktardıklarına göre bir yıl öncesinde de Tan, Vatan gibi gazetelerde benzeri görüşleri görmek mümkündür.⁴³⁵ Toker’e göre hükümet bu yıllarda Ahmet Emin Yalman, Behice Boran, Zekeriya ve Sabiha Sertel, Tefik Rüştü Aras gibi isimlerin yazılarına rağmen “50. Madde kılıcını” artık eskisi kadar çekmemektedir.⁴³⁶ Ancak yine de aynı gazetelerin yıl sonunda kapatıldığı görülecek, ABD’li yazarlardan oluşan Hür Basın Komisyonu temsilcilerinin Türkiye’yi ziyaretinin hemen sonrasında ise alelacele bu üç gazeteye

⁴³⁰ Ulus, “San Fransisco Konferasında Türkiye”, *Ulus Basımevi*, 16 Mayıs 1945, s. 3. (erişim 10.04.2021).

⁴³¹ Milliyet, 14 Ocak 1974’ten akt. Albayrak, a.g.e., s. 30.

⁴³² Akşam, “Cumhur başkanının güzel nutku”, *Akşam Matbaası*, 19 Mayıs 1945, s. 1.

⁴³³ Koçak, *İkinci Parti*, s. 137-139.

⁴³⁴ Vatan, Behice Boran, “Fikir Hürriyeti”, Mayıs 1944’dan akt. Toker, a.g.e., s. 26.

⁴³⁵ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, s. 340.

⁴³⁶ Toker, a.g.e., s. 27.

yeniden yayın izni verilecektir.⁴³⁷ Bu gelişmelerden sonraki “1945 yaz aylarında basında farklı görüşler de olmakla beraber, Vatan-Tan muhalefet cephesi” kurulacaktır.⁴³⁸ Bir başka önemli nokta gazete sahiplerinin ve dolayısıyla gazetelerin sahip oldukları ideolojik bakıştır. Tan gazetesinin sol görüşlü, Vatan gazetesinin ise liberal görüşlü olduğu bilinmektedir.⁴³⁹ İleride bunun yansımaları görülecektir.

4.1.2. Reform Kararı

Rejimin liberalleşmesi yönündeki istek savaş sonrasında belirginleşmiştir. Bu istek artık bizzat İnönü tarafından da çeşitli nutuklarda dillendirilmektedir. Bu yöndeki ilk önemli adım 19 Mayıs 1945 yılındaki nutkudur. Önemi sonraki yıllarda anlaşılacak olan nutukta demokrasi prensiplerinin giderek artacağı müjdelenmektedir. İnönü şöyle seslenmektedir:

Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eritmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. Harp yıllarında biz de, bir çok memleketler gibi, fena hastalıklar geçirdik. Yabancı propagandaları ve yabancı fikirler bizde de yuvalar bulmak istidadını gösterdi. Harp zamanlarının haksız kazanç hırsları memleketi çok ıstırap çekti. Yabancı siyasetlerin inip çıkışları, bazı kimselerde kötü taklit hevesleri uyandırdı. Bütün bu fenalıklara karşı, Türk milleti kendi varlığını dikkat ve metanetle korumuştur. Harp kazançlarının kirleri ise, hiç bir suretle, idare ve iktidar başında bulunanlara bulaşmamıştır.

Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir.⁴⁴⁰

Ancak Koçak, bu nutkun da diğerleri gibi “Şeflik Geleneği” içerisinde değerlendirildiğini ve o dönemin basınında ve siyasi hayatında beklenebilecek etkiyi göstermediğini savunmaktadır. Bunun sebeplerini tek partinin yıllardır savunduğu geleneksel söylemden farklı olmaması doğrultusunda değerlendiren Koçak, dönemin

⁴³⁷ Amerikan Gazeteleri Başyazarları Birliği’ne bağlı Hür Basın Komisyonu o yıllarda ülkelerin basın rejimlerini inceleyerek ABD Başkanı Roosevelt’e rapor sunmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Koçak, *İkinci Parti*, s. 139-144.

⁴³⁸ Timur, a.g.e., s. 17.

⁴³⁹ İbrahim Erdal, “Muhafif Tan ve Vatan Gazetelerine Göre Savaş Döneminde (1940–1945) İktisadi Uygulamalar”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12(2015), s. 2. (erişim 11.04.2021).

⁴⁴⁰ Turan, “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş”, erişim 12 Ocak, 2021, https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm#_ftn27.

gazetelerindeki köşe yazılarından gerekli ilgiyi uyandırmadığını tespit etmektedir.⁴⁴¹ Bu görüşe katılmak bir kenara en azından yeni dönemde demokrasi, serbest düşünce gibi kavramların yer buluyor olması önemlidir. Nitekim 19 Mayıs konuşmasının yapıldığı günlerde Mecliste tartışılan Toprak Reformu ve hemen sonraki bütçe görüşmelerinde parti içerisindeki muhaliflerin ortaya çıkışı konuşmanın yankısını hissettirmektedir. Nutuk, 1945 yılı içerisinde büyük yankılar yapmasa da etkileri yıl sonunda görülecektir. Uluslararası gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde 1945 yılının önemi ortaya çıkmaktadır.

Nutuk sonrası Nihat Erim ve İnönü arasında diyalog ise ilginçtir. Nihat Erim demokratikleşme fikirlerine temkinli yaklaşmaktadır. İnönü'nün nutuk hakkındaki görüşlerini sorduğu Erim şöyle diyecektir:

Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmıştır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz.⁴⁴²

İnönü ise ona: “Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama, sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz” diyerek cevap vermiştir.⁴⁴³ Bir kez daha İnönü'nün rejimi açmak yolundaki niyetleri belli olmuştur. İnönü hem Cumhurbaşkanı hem Milli Şef olarak reformcu kadronun başında gelmektedir ve dönemin en güçlü siyasi aktörüdür. Dolayısıyla onun söz ve davranışları süreci doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan reform kararının fiilen verilmiş olduğu kabul edilmelidir.

4.1.3. CHP İçerisindeki Tartışmalar ve Muhalefet

Muhalefetin nereden başladığını belirlemek pek mümkün görünmediği gibi bu çaba anlamsızdır. Çünkü muhalefet sadece meclis içerisinde değil aynı zamanda sokakta, basında kendini göstermektedir. Ancak demokratikleşme ve özgürlük talepleri, Demokrat Parti'yi ortaya çıkması ve basın üzerinden incelendiğinde belirli aralıklar ve özellikle 1945 yılı dikkat çekmektedir.

Bilindiği gibi Çiftçiye Topraklandırma Kanun Tasarısı ve aynı günlerdeki Bütçe Görüşmeleri Meclis içinde uzun ve şiddetli tartışmalara sebep olmuş, parti içindeki

⁴⁴¹ Koçak, *İkinci Parti*, s. 231-232.

⁴⁴² Aktaran Toker, a.g.e., s. 57.

⁴⁴³ Toker, a.g.e., s. 57.

muhalefetin sesinin ilk defa bu derecede yüksek çıktığı görülmüştür. Bunda kuşkusuz savaş koşullarının yıkıcı etkisinin de payı vardır. Rejimin yıpranmış olması parti içerisinde İnönü ve Bayar etrafında şekillenecek olan iki büyük hizbi harekete geçirecektir.⁴⁴⁴ İkili arasındaki çekişme aslında Bayar'ın İş Bankası yıllarından beri süregelen mutedil devletçilik-liberal devletçilik çatışmasından kaynaklanmaktadır ancak bu çekişme aşırı boyutlara kaçmamıştır; aralarındaki rekabet gizli de değildir. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken nokta meclis içinde ve dışında rejime yönelik tartışmaların yükseldiği sıralarda daha önce açıktan eleştiriye girmeyen Bayar'ın adının artık duyulmaya başlaması, meclis kürsüsünde yapılan eleştirilerin az da olsa basında yer bulabiliyor olması ve “Atatürk'ün Başbakanı” olarak öne çıkacak kişinin yine kendisi olmasıdır.⁴⁴⁵ Nitekim 1944 yılı bütçesi için yapılan oylamada tek ret oyu da Bayar'a aittir.⁴⁴⁶

Meclis içerisindeki esas muhalefet bu tartışmalarda ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri ara ara unutulsa da gündemde her zaman yer bulan Toprak Reformu 1945 yılında tekrar güçlü şekilde gündeme geldiğinde büyük toprak ağası olan milletvekillerinin yanı sıra konuya duyarlı herkes tarafından eleştirilecektir. Eleştiren ve karşı çıkanların başında ise Adnan Menderes, Emin Sazak, Refik Koraltan gibi isimler gelmektedir. Bu isimlerin sonradan Demokrat Parti saflarında siyasi hayata devam edeceği düşünüldüğünde tasarının tartışıldığı sıralarda oluşan tepkinin esasında tek parti rejimine karşı olduğunu düşünmek yanlış değildir. Ki tasarıya dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran -karşı olmasa bile- kanunun “faydasını görmeyerek onun da sadece zararını çektik, durduk” diyerek aslında gereksiz bir hamle olduğundan yakınacaktır.⁴⁴⁷ İnönü de 1946 yılındaki seçim çalışmaları sırasında tasarının doğrudan muhalefeti ortaya çıkardığını kabul eder bir konuşma yapacaktır.⁴⁴⁸ Tartışmalara bir müddet verilen aradan sonra 11 Haziran 1945 günü yasalaştığında 351 milletvekili kabul oyu verirken 104

⁴⁴⁴ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 27.

⁴⁴⁵ Metin Toker, Bayar ile ilgili bunları söylerken İnönü'nün ona Grup Başkanvekilliğini teklif ettiğini ancak reddettiğini, Cemil Koçak ise bunun yerine Müstakil Grup Başkanlığını kabul edebileceğini bildirdiğini söylemektedir. Bu açıdan Bayar'ın, İnönü için her zaman önemli bir isim olduğu izlenimi güçlü olduğu gibi Bayar'ın Müstakil Grup'u istemesi de düşündürücüdür. Daha ortada açık bir söylem yokken olan bu hadiseler Bayar adının muhalefete yazılmasında önemlidir. Ayrıca Toker, o günlerde Bayar'ın ve beraberinde Hikmet Bayur'un eleştirilerinin basında ve halk arasında ilk defa duyulabilir olmasından bahsetmektedir. Toker, a.g.e., s. 29-32; Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 132.

⁴⁴⁶ Toker, a.g.e., s. 31. Bayar'ın uzun bir aradan sonra kürsüye çıkarak bütçe üzerinde uzun ve dengeli bir konuşma yapması ve alacağı cevabın vereceği oyun rengini belli edeceğini söylemesi önemlidir. Ret oyu vermesi ve bu oyun basında yeteri derecede yer alamamasının ardından meclis görüşmelerinden basına yeterli bilgi aktarılmaması tartışmaları bu ret oyunun önemini anlatmaktadır. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, s. 354-360.

⁴⁴⁷ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti, Hatıralarım*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, 2008, s. 350-351.

⁴⁴⁸ Koçak'a göre İnönü'nün bu yöndeki açıklaması kanunun CHP'deki muhalefetin ortaya çıkışında rol oynadığını ilk defa bu kadar net ve keskin bir şekilde ifade etmektedir. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 İktidar ve Demokratlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 473.

milletvekili oylamaya katılmamış; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi isimler ön plana çıkmıştır.⁴⁴⁹ Üstelik Adnan Menderes isminin ön plana çıkmasında bütçe görüşmeleri ile birlikte bu kanunun da önemi büyüktür. Tartışmalar esnasında “milli egemenlik”, “demokratik rejim”, “Meclisin üstünlüğü” gibi ifadeler kullanması da ilginçtir.⁴⁵⁰

Tasarının görüşüldüğü ve onaylandığı tarihler arasında meclisin gündemini 1945 yılı bütçe görüşmeleri meşgul etmektedir. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti’nin bütçesinin onaylanacağı bu görüşmeler yıllardır alışlagelmiş oylamalardan farklı olacak, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda siyasi konular da bu görüşmelere yansıtılacaktır.⁴⁵¹ Görüşmeler sırasında Adnan Menderes, oldukça teknik ve de ılımlı bir konuşma yaparak ekonomik bunalımdan bahsetmiş ancak konuşmasında Toprak Reformu konuşmasındaki gibi uluslararası ortamda ortaya çıkan gelişmelere ayak uydurulması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵² Üstelik iki gün önceki İnönü’nün 19 Mayıs konuşmasının ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka’nın dış basına verdiği 16 Mayıs’taki mülakatının hemen sonrasında kurulan bu cümleler dikkat çekicidir. Bu sebeple muhalefetin elinde böyle bir koz bulunduğu ve bunu kullanmaktan kaçınmadıkları da düşünülmelidir. Karpat’a göre yıllarca bekleyen muhalefet, meclisteki bu iki büyük tartışma sırasında temsilcilerini bulmuş, Birleşmiş Milletler Anayasası’nın imzalanması ise bu muhalefeti cesaretlendirmiştir.⁴⁵³

Nitekim sert geçen görüşmeler sonrasında yapılan oylamada *dörtlere* ek olarak Emin Sazak’ın da ret oyu verdiği görülecektir.⁴⁵⁴ Ancak esas gelişme Saraçoğlu’nun oylamadan sonra güvenoyu talep etmesi ve bunun ardından beş olan ret sayısının yediye çıkmasıdır.⁴⁵⁵ Bir önceki oylamanın hemen öncesinde Refik Koraltan’ın “... bu bütçenin tatbikini hangi heyete emanet edeceğiz?” çıkışı Saraçoğlu’nu güvenoyu talebine yönlendirmiştir. Bu sebeple bütçe görüşmeleri, tartışmaların boyutu ve *dörtleri* birleştirmesi açısından önemlidir. Ayrıca görüşmelerin bitişinin hemen ertesinde 1 Haziran günü ticaret bakanının istifa etmesi ve parti genel sekreter vekilliğine Mahmut

⁴⁴⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1950)*, Ankara: Phoenix Yayınları, 1. Baskı, 2004, s. 24.

⁴⁵⁰ Timur, a.g.e., s. 15.

⁴⁵¹ Koçak, *İkinci Parti*, s. 234.

⁴⁵² Koçak, *İkinci Parti*, s. 236; Adnan Menderes’in konuşması ve diğer tartışmalar için bakınız: *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Cilt. 17, Birleşim. 65 (29 Mayıs 1945), s. 228-230.

⁴⁵³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 230.

⁴⁵⁴ Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s. 352.

⁴⁵⁵ Ret verenlerin diğer ikisi Recep Peker ve Hikmet Bayur’dur. Bu ret bir açıdan önemlidir. Peker’in Şirket-i Hayriye’nin devletleştirilmesine karşı verdiği ret oyu ile birlikte düşünüldüğünde bu ret anlam kazansa da görünen, Toker’in belirttiği gibi, Peker’in kendisini diğer muhaliflerden ayırdığı ve tepkisinin doğrudan Saraçoğlu Hükümeti’ne yönelik olduğudur. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Cilt. 17, Birleşim. 65 (29 Mayıs 1945), s. 515; Toker, a.g.e., s. 54.

Şevket Esendal'ın yerine Nâfi Atıf Kansu'nun getirilmesi anlamlıdır.⁴⁵⁶ Koçak'a göre bakanlıktaki değişim rejimin muhalif seslere duyarsız kalmadığının bir göstergesi olduğu gibi partideki değişiklik de liberalleşme eğilimin belirtisidir.⁴⁵⁷

Yine aynı aylarda basın konusu ile ilgili bir gelişme daha yaşanacaktır. Bilindiği gibi o yıllarda meclis içerisinde basın temsilcileri bulunmamakta, görüşmeler doğrudan TBMM tarafından basına verilmektedir.⁴⁵⁸ 3 Nisan günü CHP Meclis Grubunda Muhittin Baha Pars, meclis görüşmelerinin ve grup müzakerelerinin yayınlanması için bir takrir vererek yeni bir tartışma başlatmış, Saraçoğlu da hükümetin kanaat ve arzusunun da bu yönde olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁹ Nitekim 11 Mayıs'ta gazetelerde meclis görüşmelerinin artık doğrudan basın tarafından günlük olarak takip edilebileceği ve yayınlatabileceği haberi verilmektedir.⁴⁶⁰ Bunun anlamı basının artık meclis içerisindeki çalışmaları ve tartışmaları doğrudan kamuoyuna sunabileceği, basın ve kamuoyu ile meclis arasındaki resmi bağın ortadan kalkmasıdır.⁴⁶¹ Öte yandan bazı hatıralar, Pars'ın bu önergesine İnönü'nün şüphe ile yaklaştığını ve arkasında bir tertip olup olmadığını soruşturduğunu göstermektedir. Faik Ahmet Barutçu'nun hatıralarında yer bulan ifadelerle göre İnönü mecliste bir bölünmeden korkmaktadır.⁴⁶² Asım Us da aynı durumu hatıralarında bildirerek İnönü'nün “bu hareketlerde bir tertip var mıdır?” diye sorduğunu aktarmaktadır.⁴⁶³ Dolayısıyla bu sıralarda içerdeki muhalefetin de kendisi göstermesi İnönü'yü kuşkulandırmış ve ihtiyatlı davranmasına neden olmuştur.

Bir başka tartışma haziran ayı içerisinde imza edilen ve ağustos ayında onaylanması için Meclise getirilen Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın görüşmelerinde yaşanmış, Adnan Menderes'in konuşması görüşmelere damga vurmuştur. Menderes Antlaşma'nın Anayasa ile tam uyumluluk halinde ve milli egemenlik esaslarına uygun olduğunu belirttikten sonra, “Ancak olsa olsa fiili durum ile yazılı Anayasamız arasındaki bazı ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu hâsıl olabilir ki, bu da esasen Ana Kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi demektir”⁴⁶⁴ diyecektir. Bunun anlamı Anayasa'nın uygunluğunun yanında

⁴⁵⁶ Cumhuriyet gazetesinin, “Bütçe görüşmeleri sırasında Mecliste yapılan tenkidler münasebetile kabinede bazı değişiklikler olacağı hakkında sayfalar çıkmıştı” diyerek aktardığı haberde Celâl Sait Siren'in yerine Raif Karadeniz'in getirildiği yazmaktadır. Ayrıca aynı gazetede partinin ideoloğu olarak bilinen Mahmut Şevket Esendal'ın yerine genel sekreter vekilliği görevine de Nâfi Atıf Kansu'nun getirildiği de yazmaktadır. Cumhuriyet, “Kabinede bir değişiklik”, 1 Haziran 1945, s. 1. (erişim 03.02.2021).

⁴⁵⁷ Koçak, *İkinci Parti*, s. 250.

⁴⁵⁸ Koçak, *İkinci Parti*, s. 146.

⁴⁵⁹ Koçak da ilgili haberin doğrudan parti meclis grubu başkan vekilliğinden resmi olarak basına gönderilmesinin bile başlı başına bir değişim olduğuna işaret etmektedir. Ulus, “C.H.P. Meclis Grubunda”, 4 Nisan 1945, s. 1. (erişim 03.02.2021).

⁴⁶⁰ Ulus, “C.H.P. Meclis Grubu dün toplandı”, 11 Nisan 1945, s. 1. (erişim 03.02.2021).

⁴⁶¹ Koçak, *İkinci Parti*, s. 148.

⁴⁶² Barutçu, a.g.e., s. 716-717'den akt. Koçak, *İkinci Parti*, s. 149-150.

⁴⁶³ Us, a.g.e., s. 634.

⁴⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Cilt. 19, Birleşim. 90 (15 Ağustos 1945), s. 171.

rejimin demokratik gelişmelerin önünü tıkaması ancak bu düğümü çözmenin de mümkün olmasıdır.⁴⁶⁵ Nitekim bunu ve basındaki yansımalarını 5 Eylül'de Başbakan Saraçoğlu cevaplandırarak, "hür ve demokrat bir idarede karşılıklı konuşulabilecek mevzulardır". diyerek muhaliflerin konuşma tarzlarının kusurlu olduğunu ileri sürecektir.⁴⁶⁶ Mecliste tartışmalar devam ederken de Mümtaz Ökmen ve Recep Peker'in itirazları sonrasında Fuat Köprülü söz almış, "burada herkes istediğini söyleyebilir. Kimsenin hak müdahalesi yoktur" demiş ve bunun üzerine Mümtaz Ökmen "15 senedir neredeydin" diyerek karşı çıkmıştır.⁴⁶⁷ Köprülü'nün asıl amacı tartışmalardaki tepkinin yüksek olmasından dolayı ifade özgürlüğünü savunmaktır.⁴⁶⁸ Sonuç olarak Adnan Menderes'in eleştirisi sıkça bahsedileceği üzere yerindedir. Tek parti rejiminin kanunları ve Anayasa'dan kaynaklanan birçok sorun, ileride parti kurulduğunda gün yüzüne çıkaracaktır.

4.1.4. Dörtlü Takrir

Mayıs ve haziran ayları oldukça hareketli iken Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun kabulü öncesinde 7 Haziran'da CHP Meclis Grubuna verilen takrir, büyük yankı uyandıracaktır. Bütçe görüşmeleri sırasında ilk defa isimleri yan yana gelen Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından verilen "Dörtlü Takrir", birtakım "demokratikleşme" taleplerini içermektedir.⁴⁶⁹ Önerge çok dikkatle kaleme alınmış ve partiyi içten değiştirmek gibi bir amaç taşımaktadır.⁴⁷⁰ Celal Bayar yıllar sonra bir röportajında önergenin verildiği sırada ayrı parti kurmak gibi bir fikirleri olmadığını, esasında parti içerisinde bir dönüşüm istediklerini söylemektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 35; Koçak, *İkinci Parti*, s. 588; Akşam, "Meclis San Francisco antlaşmasını ittifakla tasvibetti", 16 Ağustos 1945, s. 2.

⁴⁶⁶ Saraçoğlu Anadolu Kulübü'nde basın temsilcileri ile yaptığı toplantıda kanunların hürriyeti engellemesi tartışmalarına "Bir milletvekili Büyük Meclisin kürsüsünden, anayasamız demokratır ama fiiliyat demokrat değildir, dedi. Bu sözü iki İstanbul gazetesi uzun alkışlarla karşıladı" diyecek ve muhtemelen Tan ve Vatan olduğu anlaşılan iki gazetenin tenkitlerine cevap verecektir. Ulus, "Başbakanın dünkü mühim beyanatı", 6 Eylül 1945, s. 2. (erişim 12.05.2021).

⁴⁶⁷ Cumhuriyet, "Mecliste dünkü tartışma", 16 Ağustos 1945, s. 3. (erişim 12.03.2021).

⁴⁶⁸ Koçak, *İkinci Parti*, s. 588. Bir başka açıdan ise bir parti kurulacaksa bunun için Bayar isminden başkası da sıkıntı oluşturacaktır. Bu konuda Toker, İnönü'nün oldukça ısrarlı bir şekilde Bayar'ı parti kurması için teşvik ettiğini, İnönü ve Bayar'ın sonraları ayrı ayrı bu teşvik meselesini doğruladığını söylemektedir. Toker, a.g.e., s. 67. Çünkü "Atatürk'ün yanında yetişmiş O'na ve Türk Devrimi'ne bağlı bir liderin başkanlığı altında kurulacak olan muhalefet partisini desteklemesi akla yatkın gelmektedir. Albayrak, a.g.e., s. 53.

⁴⁶⁹ Ayrıca meclisteki tartışmalarda adı sıkça duyulan Hikmet Bayur'un da takriri imzalaması gündeme gelmiş ancak imza için süre isteyen Bayur'a ya şimdi ya hiç denilmesinin ardından imzalamaktan vazgeçmiştir. Akt. Toker, a.g.e., s. 68-69. Önergenin tam metni için bakınız: Koçak, *İkinci Parti*, s. 314-316; Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s. 365-367; *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başkanlık Özel Kalem Müdürlüğü*, Katalog Numarası. 030 10 53 315 4.

⁴⁷⁰ Karpata, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 233.

⁴⁷¹ Milliyet, "Her Hafta Bir Sohbet: Celal Bayar", 10 Eylül 1973'ten akt. Koçak, *İkinci Parti*, s. 319. Ayrıca DP Milletvekili Baha Akşit de Bayar ile olan konuşmalarından aynı sözleri doğrulamaktadır. Mehmet Ali Birand ve Bülent Çaplı, haz., *Demokratik Bir Demokrasinin Doğuşu 1. Bölüm: Şef*, TRT, 1991, erişim, 11 Ağustos, 2021 <https://www.youtube.com/watch?v=sBPfjeWbp9Q&t=1780s>.

Takrir, 11 Haziran günü şiddetli tartışmaların ardından reddedilmiş, ret gerekçesi önerenin usule aykırı şekilde verilmesi olarak açıklanmıştır.⁴⁷² Basında ise sadece bu aykırılık yer bulmuş, içeriği belirtilmemiştir.⁴⁷³ Ret kararının muhalefeti yeni bir parti kurulması yönünde cesaretlendirdiği söylenebilmekle beraber takririn CHP tarafından olayları bu yönde teşvik etmek amacıyla reddedildiği de güçlü bir iddiadır. Karpat’a göre takrir kabul edilip istenen reformlar hızlıca yapıldığında muhaliflerin eleştirileri de bitecektir, dolayısıyla önerge sahiplerine partiden er ya da geç ayrılmaları için bir sebep oluşturulmuştur.⁴⁷⁴ Nitekim bu görüşün doğruluk payı da vardır. Takrir sonrası İnönü, “Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler”⁴⁷⁵ diyerek tavrını belli etmiştir. Barutçu da anılarında, 19 Mayıs konuşmasından hemen sonra verdiği bir davette İnönü’nün demokratik yönetimi yerleştirmek amacından bahsettiğini ve TpCF ve SCF deneyimlerinin hata olduğunu belirttiğini söylemektedir.⁴⁷⁶

Dörtlü Takrir ile aynı gün Saraçoğlu imzasıyla yayınlanan tebliğde 17 Haziran’daki ara seçimde CHP’nin aday göstermeyeceği açıklanmıştır.⁴⁷⁷ Us’a göre, “umumi seçim sisteminde yeni bir gelişme hamlesidir... Halk Partisinin idaresinden memnun olmayanlar için çalışma sahası açılmıştır.”⁴⁷⁸ Seçim sisteminin tek dereceli değil iki dereceli olması, nihayetinde ikinci seçmenlerin de partili olması dolayısıyla tam amacına ulaşamayacaktır. Aynı konuya o yıllarda Tan gazetesi yazarı Zekeriya Sertel’in de değindiği görülmektedir.⁴⁷⁹

Bu tartışmalar devam ederken yine Saraçoğlu’nun 5 Eylül’deki basın mensupları ile toplantısında ek olarak Tan ve Vatan gazeteleri üzerinden devam eden demokrasi tartışmalarına ve muhalefetin durumuna değinirken, tek parti rejimini ve rejimin demokratik olduğunu da savunmaktadır. Türkiye’nin yirmi yıldır demokratik devletler arasında sayıldığını söyleyen Saraçoğlu, “muhalefet üslubundan yakınmakta ve Hükümetin demokratikleşme konusunda görüşmeye açık olduğunu ifade etmektedir.”⁴⁸⁰

⁴⁷² Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s. 369.

⁴⁷³ Ulus, “C.H.P. Meclis Grupunda”, 13 Haziran 1945, s. 1. (erişim 14.03.2021).

⁴⁷⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 234.

⁴⁷⁵ Toker, a.g.e., s. 67.

⁴⁷⁶ İnönü şöyle demiştir: “Şeyh Said İsyanı bizi korkuttuğu için, yeni olan devrimi korumak kaygısıyla bu partiyi kapattık, ama bu iyi bir şey olmamıştır. Onu koruyacaktık, hata ettik. Korusaydık, şimdi bu gelenek de yerleşmiş olacaktı. Serbest Fırka girişimine gelince, bunu ben aşıladım, bu gereği Atatürk’e ben anlattım.... Fethi Bey, 1931’de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine, 1935’de iktidara gelmek üzere çalışmasını ve 1935’de iktidarı kendi ellerimle teslim edip, muhalefete geçmekle, nöbet değiştireceğimizi söyledim, kabul etmedi. Bu da onun hatası oldu.” Barutçu, a.g.e., s. 285-286.

⁴⁷⁷ Ulus, “C.H.P. tarafından aday gösterilmemesi kararlaştırıldı”, 8 Haziran 1945, s. 1. (erişim 12.05.2021).

⁴⁷⁸ Ayrıca İnönü: “Gelecek umumi seçimde her milletvekilliği için bir aday göstereceğim. Bir dereceli seçim için henüz karar vermedim” demiştir. Us, a.g.e., s. 641.

⁴⁷⁹ Tan, Zekeriya Sertel, “Serbest Seçime Doğru”, 8 Haziran 1945’den akt. Koçak, *İkinci Parti*, s. 359-360.

⁴⁸⁰ Erol Tuncer, *1946 Seçimleri*, Ankara: TESAV, 1. Baskı, 2008, s. 26.

4.1.5. 1 Kasım Nutku

Liberalleşme eğilimi 1945 yılı boyunca hissedilmiştir. Parti içerisindeki muhalefet uluslararası gelişmelerle birlikte bir anlamda kendinde cesaret bulmuş İnönü'nün bu yöndeki nutukları sürece büyük ivme kazandırmıştır. Çok partili hayatı teşvik eden açıklamalar olumlu adımlar olsa da henüz -en azından ciddi- bir parti kurulmamıştır. İnönü'nün 1 Kasım 1945 günü yaptığı meclis açılış konuşması süreç açısından önemlidir. 1 Kasım Nutku'nun başında İnönü, öncelikle geçmişi aklamak amaçlı olduğu düşünülebilecek bir muhasebeye girişmiş ve ardından “Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham, edilmiştir”⁴⁸¹ demiştir. Devamında sözü “ikinci parti”ye getirmiş ve “bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır” diyerek muhalefete bir ışık yakmıştır.⁴⁸²

Bir yıl önceki açılış nutkunda belirttiği “taklit” heveslere karşı durulacağı sözünün devamı niteliğinde birtakım cümleler kurmuştur: “Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur” diyen İnönü bir yandan rejimin kendi dinamikleri ile demokratik rejime geçeceğini ifade ederken diğer yandan sanki basında devam eden, dış baskılarla önünün açıldığı düşünülen ve dış demokrasilerden ithal bir demokrasi anlayışının önünü kesmek istemektedir. Demokrasi, “Türk halkının karakterine, kültürüne ve memleketin yapısına uygun” olmalıdır; “İnönü'nün düşündüğü Halk Partisi iktidarını sarsmayacak sınırlı bir demokrasi”dir.⁴⁸³

Sıra hürriyetlere gelmiştir. Neticede söz ve yazı hürriyeti son dönemin en tartışmalı konularından birisidir. Basın kanunu ve meşhur “50. Madde” ile ilgili “bu maddenin bu mânasıyla kalması savunulamaz” diyen İnönü, Meclis'in bu konuda çalışması gerektiğini söylemektedir. Diğer kanunlarla ilgili özellikle Cemiyetler Kanunu'nu da aynı şekilde görmüş, “partiler teşkiline, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir” dedikten sonra “bütün bu değişmelerde, memleketin güvenliğine, bünyesine ve ihtiyacına göre doğru ölçüler aranmalı ve bulunmalıdır” diyerek yine kapıyı tam açmamış, aralık tutmuştur.

⁴⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Cilt. 20, Birleşim. 1 (1 Kasım 1945), s. 3-9.

⁴⁸² Ancak eylül ayında kurulduğu açıklanan, basında ve meclis içerisinde göz ardı edilen Milli Kalkınma Partisi'nin ikinci ve gerçek bir muhalefet partisi olarak görülmediği İnönü'nün konuşmasından da belli olmaktadır. Koçak'ın açıkladığı bir detay dikkate değerdir. Ona göre “hükümet partisi” diye bir şey söz konusu değildir. İnönü, hükümetin partisi olarak CHP'yi görmüş ve görmeye devam edecek, başkaca partiler olduğu sürece de rejim açısından tartışmalı bir durum olmayacaktır. Koçak, *İkinci Parti*, s. 741-742.

⁴⁸³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 235.

1947 yılında yapılması planlanan seçimlere gelmiştir. Tabii ki basın tartışmalarında seçimlerin tek dereceli olması konusu da vardır. İnönü tek dereceli seçimin de müjdesini vermektedir. Nitekim o günlerde parti kongrelerinde de tek dereceli seçim istenmekteydi.⁴⁸⁴ Hatırlanacağı üzere 17 Haziran seçimleri öncesinde henüz karar vermediğini belirtmiştir. İnönü o günün aksine bu sefer genele hitap etmektedir:

Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığınızdan sonra, yeni seçim için tabî olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tâyin edecektir.⁴⁸⁵

Bir sonraki cümleleri ise adeta kurulabilecek yeni partilere yol haritası vermektedir. Bir kez daha muhalefetin parti içerisinde değil dışarıdan devam etmesi isteği yenilenmektedir:

O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmıyanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile ağıttan durum almaları siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur. Siyasi kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız.⁴⁸⁶

4.1.6. Çok Partili Hayat ve Demokrat Parti

Dörtlü Takrir sonrası artan tartışmalar Ulus ve Vatan gazeteleri arasında söz düellosuna dönüşmüştür. Vatan cephesinde dörtlerden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bulunurken Ulus gazetesinin sahibi Falih Rıfkı Atay'dır. Bu tartışmalar devam ederken Menderes ve Köprülü partiye aykırı hareketleri nedeniyle ihraç edilmiştir. Refik Koraltan da bir süre sonra itirazları nedeniyle çıkarılacak, Bayar ise bir müddet daha partide kalacak, önce milletvekilliğinden sonra da partiden istifa edecektir. Bayar için son işaret İnönü'nün 1 Kasım 1945 Nutku olacaktır.⁴⁸⁷

Necmettin Sadak, ilginç bir çıkışla tek parti hükümetinin yeterli olmadığını, mevcut tartışmaların ikinci bir partiyi gerekli kıldığını söylemekte, bunun yolunun açılması için de bazı kanunların değişmesi ve basın hürriyetinin sağlanması gerektiğinden bahsetmektedir.⁴⁸⁸ Herkes dörtlerin yeni partisini beklerken hamle beklenmedik başka bir isimden gelecektir. 8 Temmuz'da gazetelerde Nuri Demirağ'ın yeni parti kurmak amacı

⁴⁸⁴ Toker, a.g.e., s. 75.

⁴⁸⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Cilt. 20, Birleşim. 1 (1 Kasım 1945), s. 9.

⁴⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Cilt. 20, Birleşim. 1 (1 Kasım 1945), s. 9.

⁴⁸⁷ Timur, a.g.e., s. 19.

⁴⁸⁸ Necmettin Sadak, "Yeni Partiler doğması için bazı kanunların değişmesi gerekir", *Akşam*, 24 Haziran 1945.

ile hükümete başvurduğunu yazılmıştır.⁴⁸⁹ Mevcut Cemiyetler Kanunu'na göre partilerin kurulması hükümetin iznine bağlıdır. Demirağ, Milli Kalkınma Partisi adı altında parti kurmak istediğini hükümete sormuş, alacağı cevaba göre partinin nizamnamesini ve formalite işlemlerini tamamlayacağını belirtmiştir.⁴⁹⁰ Nitekim kuşkuvarında yanılacak 22 Eylül'de partinin kurulmasına resmen müsaade edilecek, çok partili hayata resmi olarak geçilmiş olacaktır.⁴⁹¹ Ancak ne kuruluş başvurusu ne de kuruluş izni büyük yankılar yapmayacaktır çünkü tüm gözler “dörtler” üzerindedir.⁴⁹² Basında yeni parti konusunda beklentiler ve eleştiriler devam etmektedir.⁴⁹³

Aralık ayı içerisinde gazetelerde Refik Şevket İnce “Celal Bayar'ın kuracağı demokrat partinin” faaliyeti hakkında Bayar'ın evinde yapılan çalışmalara iştirak ettiğini, partinin programının ve nizamnamesinin iki güne kadar hükümete takdim edilmesi ihtimali olduğunu söyleyecektir.⁴⁹⁴ O günlerde parti tartışmaları uzunca sürmüş olacak ki Bayar da çalışmaları durdurmadıklarını aksine hızlandıklarını söylemektedir.⁴⁹⁵ Samet Ağaoğlu da Bayar'ın parti söylentileri ile ilgili mektubunda şunları yazdığını söyler: “Demokrat Halk Partisi'nin teşekkülü için resmî formalite tamamlandıktan sonra sizinle temâsa geleceğimizi bildirir ve âfiyetler dilerim.”⁴⁹⁶ Birkaç gün sonra program hazırdır ancak “nazik bir jest” olarak İnönü'ye sunmak ve olurlarını almak fikri öne atılmıştır. İnönü'nün olurundan sonra program Refik Koraltan tarafından hükümete sunulacaktır. Bu durum İnönü'nün rejim açısından güçlü konumunu gösterdiği gibi programın da ideolojik olarak farklı olmadığını göstermektedir. O meşhur diyalog şudur:

“İnönü programı aldı ve sordu:
'Terakkiperverlerde olduğu gibi, 'İtikadatı diniyeye biz riayetkarız' diye madde var mı?'
Celal Bayar,
'Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var' dedi.
'Ziyamı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?'
'Hayır.'
'Dış politikada ayrılık var mı?'
'Yok!'
'O halde, tamam ...’”⁴⁹⁷

⁴⁸⁹ Ulus, “Nuri Demirağ bir parti kurmak için Vilâyete müracaat etti”, 8 Temmuz 1945, s. 1. (erişim 10.03.2021).

⁴⁹⁰ Metin Toker, “Yeni bir parti”, Cumhuriyet, 8 Temmuz 1945, s. 1. (erişim 10.03.2021).

⁴⁹¹ Toker, a.g.e., s. 70; Habere göre 21 Eylül'dür. Cumhuriyet, “Millî Kalkınma Partisi”, 22 Eylül 1945, s. 2. (erişim 10.03.2021).

⁴⁹² Albayrak, a.g.e., s. 54.

⁴⁹³ “Kemalizm dâvasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmağa ve işletmeğe muvaffak olmasını biz en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz” demiştir. Falih Rıfkı Atay, “Yeni bir muhalefet partisi”, *Ulus*, 3 Aralık 1945, s. 1. (erişim 10.03.2021). Toker'e göre bunu İnönü yazdırmıştır. Toker, a.g.e., s. 40; “Yeni bir partiye doğru”, *Ulus*, 4 Aralık 1945, s. 1. (erişim 10.03.2021); Nadir Nâdi, “Yeni partinin muvaffakiyeti neye bağlıdır?”, *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1945, s. 1. (erişim 10.03.2021); Nadir Nadi, “Yeni Parti”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945, s. 1. (erişim 10.03.2021).

⁴⁹⁴ *Cumhuriyet*, “Celal Bayar Partisi”, 27 Aralık 1945, s. 1-2. (erişim 10.03.2021).

⁴⁹⁵ Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, s. 227-228'den akt. Albayrak, a.g.e., s. 61.

⁴⁹⁶ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1993, s. 37.

⁴⁹⁷ Toker, a.g.e., s. 81.

Bu gelişmenin ardından 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti, Dörtler tarafından kurulmuştur. 8 Ocak günü ise kurucular bir araya gelerek parti başkanlığına Celal Bayar'ı seçerken CHP'den ayrılan Cemal Tunca ile birlikte beş kişilik yönetim kurulu oluşturulmuştur.⁴⁹⁸ Böylece parti, çalışmalarına başlayacaktır. Kısa sürede toplumda büyük itibar gören parti her kesimden destek almaya, kitlesini büyötmeye başlayacaktır. CHP içerisindeki muhaliflerden de çok sayıda isim Demokrat Parti saflarına katılacaktır. Partinin daha kuruluşundan sonraki iki ay içerisinde bile 26 il ve 76 ilçede örgütlenebilmiş olması bu desteği anlatmaktadır.⁴⁹⁹ Diğer taraftan İnönü'nün Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde bir örgütlenmeye gidilmeyeceği yönünde bir isteğinin olduğu da söylenmektedir.⁵⁰⁰

Demokrat Parti'nin kurulmasından hemen sonra basında DP ile ilgili yaşanan tartışmalar akıllara SCF örneğini getirmiş, partinin bir danışıklı dövüş olabileceği ihtimalini güçlendirmiştir. İnönü'nün teşvikleri ve Bayar ile aralarındaki son görüşme de bu yönde bir etki yapmıştır. Cumhuriyet gazetesinin ilk sayfası büyükçe, Bayar'a sorulan soruya yer vermişti. "Serbest fıkra hikayesi henüz hatırlarda olduğuna göre Demokrat Partinin de bir danışıklı dövüş mahsülü bulunmadığını temin edebilir misiniz?" sorusuna Bayar, "Serbest fıkra dahi bir muvazaa partisi değildi. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek ne de bu teklifi kabul edecek kimseler olmadığı gibi memleketin muvazaalı işlere de tahammülü yoktur" cevabını verecekti.⁵⁰¹ Parti daha ilk günden muvazaa iddiaları ile doğmuştu ve bunun sancısını dönem boyunca çekecekti.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 42.

⁴⁹⁹ Albayrak, a.g.e., s. 76.

⁵⁰⁰ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 128.

⁵⁰¹ Cumhuriyet, "Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti", 8 Ocak 1946, s. 1. (erişim 11.03.2021). Ertesi gün bu sefer Ulus gazetesinde Atay, parti programı ve SCF üzerinden açıklamalar yapacaktı. Demokrat Parti'nin "irtica" ve "yabancı ideoloji"lerden arınmış bulunduğuna değinerek, SCF'nin "parti kapısını ardına kadar açtığını" söyleyerek Nadir Nâdi'nin de bahsettiği "önüne gelen herkesi almama" fikrini gündemine alıyordu. Falih Rıfkı Atay, "Yeni parti etrafında", *Ulus*, 8 Ocak 1946, s. 1. (erişim 10.03.2021).

⁵⁰² Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 27; Nadir Nâdi, 9 Ocak'taki yazısında "Halk Partisi ile Demokrat Parti" arasında büyük farklar olmadığını yazmış, ideolojik açıdan da fark olmamasının doğal sayılmasını belirtmiştir. Ona göre neticede Bayar yirmi yıl hizmet ettiği partiden ayrılırken temel fikirlerini geride bırakamazdı, bırakmış olsaydı samimiliğinden şüphe etmek gerekirdi. Devamı ise muvazaa iddialarını güçlendirecek tiptendi: "Demokrat Parti, çalışma metodunda ve gerçekleştirme programında ileri sürdüğü fikirlerle şimdilik bir kontrol partisi haline vazife görmeğe gayret edecekti. Nadir Nâdi, "Yeni Partinin karakteri", Cumhuriyet, 9 Ocak 1946, s. 1. (erişim 11.03.2021); Aynı gün Necmeddin Sadak da parti programının ilk okuyuşta yarattığı tesirin CHP' esaslarından farklı olmadığını, bazı görüş ayrılıkları bulunmakla beraber DP'nin de altı oku benimsediğini yazmıştı. Necmettin Sadak, "Demokrat Partiye 'Hoş geldin' deriz", *Akşam*, 9 Ocak 1946, s. 1.; Asım Us, hatıralarında, "Demokrat Partinin hastalığı: Kendisinin muavzaa [muvazaa] partisi zannedilmesi korkusudur" demiştir. Us, a.g.e., s. 686; Toker'e göre "Herhalde 1946'nın başında, DP için bir handicap, iktidardan gördüğü yakınlıktı." Toker, a.g.e., s. 84; Daha mart ayında Bayar, bu konuda zorluklarla karşılaştığından yakınıyordu. Cumhuriyet, "Celâl Bayarın demeci", 14 Mart 1946, s. 1-3. (erişim 10.03.2021); Bir sene sonraki Demokrat Parti Genel Kongresi açılış nutkunda Bayar şunları söyleyecektir: "Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş müsamahası, hattâ teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zaman, birbirinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki, iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haletinin [psikolojinin], bir muvazaa [denge] karşısında bulunulduğu kanaatine yer açtı. Bu kanaatte karşiki partiyi de düşürten bir mâna olduğundan şüphe edilemez. Halbuki Demokrat Parti, ne kimsenin emriyle, ne de müsamahasıyla kurulmuş bir parti değildir. Demokrat Parti, sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanılarak ve Türk milletinin olgunluğuna güvenilerek kurulmuştur." Özel Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 1999, s. 91.

Koçak'ın iki tespitini aktarırsak Demokrat Parti, sonuçta, İnönü'nün gizli ve açık teşvikleri ile tek parti içerisinde, dönemin siyasal ve sosyal koşullarının izin verdiği ölçüde ortaya çıkmıştır. Bu sebeple ilk olarak partinin “danışıklı” olduğu iddiaları doğal olmakla birlikte tek partili bir sistemde rejim ile bu tip pazarlık ve uzlaşma arayışları doğal karşılanmalıdır. İkinci nokta ise DP kurucuları da kendilerine çizilen “hoşgörü sınırlarına” bir anlamda muhtaç olduklarının farkındadırlar, asıl amaçları reform boyunca bu hoşgörü sınırlarını genişletmektir. Gerçekten de kurucular partinin siyasi yaşamını sürdürmesinin CHP ve özellikle İnönü ile iyi ilişkiler kurmaya bağlı olduğunun farkındadır.⁵⁰³

4.1.7. Reformun Uygulanmasına Yönelik Düzenlemeler

Çok partili hayata geçiş tamamlanmış olmasına rağmen rejimin dönüşümü tamamlanmamıştır. Tek parti rejiminin mevcut kanun ve düzenlemeler ile demokratik bir rejim haline gelmesi mümkün görünmemektedir. Ancak bu noktada DP kurucuları açısından sorun teorik değil pratik bir sorundur. Onlara göre 1924 Anayasası çok partili demokrasi esaslarına göre hazırlanmış olmasına rağmen tek parti döneminde “tek-parti diktatörlüğüne” sapılmıştı.⁵⁰⁴ Dolayısıyla sorun yine Koçak'ın belirttiği gibi zihniyet sorundur ve bu zihniyet değişmedikçe tam manasıyla bir demokratik rejim kurulamayacaktır.

Bu zihniyetin değişmesi iktidarın kurulacak olan partilere yaklaşımı ile doğrudan alakalı olacaktır. Diğerlerinin aksine Demokrat Parti, kadrosu ve kuruluş öyküsü sebebiyle CHP için ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple partiler arası mücadele bu iki rakip arasında cereyan edecektir. Ancak bir kere tek parti rejiminin kurumları ve kanunları ile tamamen ortadan kalkması veya en azından işlevlerinin dönüşmesi gerekmektedir. Güçlü “iktidar partisi”nin karşısında diğer partilerin işlevleri de sınırlı olacaktır. Hareket alanlarının genişlemesi, kanunlar ve yönetmeliklerin değiştirilmesi ile mümkün görünse de parti-devlet bütünleşmesinin kolayca yumuşaması ve Demokrat Parti'nin her zaman yakındığı “idari baskı” kolayca çözülebilecek bir mesele olmayacaktır. Rejimin dönüşüm performansının belirleyicisi de yine iktidar partisinin kendisidir. Demokratikleşme doğrudan İsmet İnönü'nün etkisi altında bulunan merkez tarafından üst düzeyde yürütülmektedir.⁵⁰⁵ Bu bağlamda iktidar, reform kararından sonra tek partili rejimden çıkış yolunda düzenlemeler yapmak ve diğer

⁵⁰³ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 166-168.

⁵⁰⁴ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 84.

⁵⁰⁵ Toker, a.g.e., s. 89.

partilere alan açmak amaçlı birtakım düzenlemeler yapacaktır. Bu düzenlemelerin yankısı ve sonuçları ayrı ayrı reformun kaderini belirlemektedir.

İlk aşamada Demokrat Parti, kendi bünyesine katacağı CHP’li vekillerle ve dörtlerden Bayar hariç diğer üç isimle birlikte Mecliste yer alan ilk muhalefet partisi olacaktır. Örgütlenme çalışmaları devam ederken bir yandan Meclis içerisinde de grup kurabilen Demokrat Parti’ye Halk Partisi’nin Müstakil Grup için ayrılan odası tahsis edilecektir.⁵⁰⁶ Ülke çapında birdenbire yayılmaya başlayan Demokrat Parti, halkın yeni partinin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna ikna olduğu derecede Halk Partisinin dostça tavırları da değişecektir.⁵⁰⁷ Halk tarafında görmeye başladığı kabul, rejim tarafında aynı derecede değildir.

Diğer taraftan anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunların değiştirilmesi ve kamu özgürlüklerinin daha fazla sağlanması yönünde adımlar atılması muhalefet tarafından istenecektir. Ancak ilk hamle seçim kanunlarının değiştirilmesi yönünde olacaktır. Bilindiği üzere meclis seçimleri iki dereceli olarak uygulanmaktadır. Ancak bir süre sonra 1947 yılında uygulanması gereken Milletvekilleri Genel Seçimleri ile Eylül ayında uygulanacak olan Belediye Seçimlerinin erkene alınması söz konusu olacak, tek dereceli seçim sistemi meclis gündemine gelecektir. Bunun için CHP’nin yakınlarda gerçekleşecek Kurultay’ı beklenecektir.

4.1.7.1. CHP 2. Olağanüstü Kurultayı

24 Nisan 1946 tarihindeki ara seçimin hemen ardından ilginç gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki İnönü’nün Kurultay’ı 10 Mayıs günü toplantıya çağırması, ikincisi ise 26 Mayıs’ta CHP Meclis Grubunun toplanacak olmasıdır. Kurultay için Atay’ın tahmini üç konu özelindedir. Bunlar; tek dereceli seçim sistemi, sınıf esasına göre cemiyetler kurulabilmesini sağlamak ve “değişmez genel başkan” sıfatının kaldırılmasıdır.⁵⁰⁸

Halk Partisi’nin İkinci Olağanüstü Kurultay’ı 10 Mayıs Günü toplanmıştır. Daha senenin başında gazetelerde Kurultay’ın tarihine ilişkin haberleri görmek mümkündür. Genel kanı tek dereceli seçim sisteminin benimseneceği ve yeni sisteme uyum sağlamak amacıyla parti yapısında birtakım değişiklikler yapılacağı şeklindedir.⁵⁰⁹ Bu değişikliklerden birisi ise “değişmez genel başkanlık” sıfatının kaldırılmasıdır. 7 Mart tarihinde gazetelerde demecine rastlanan Saraçoğlu, demokrasimiz yeni partilerin

⁵⁰⁶ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 43; Us, a.g.e., s. 668.

⁵⁰⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 240.

⁵⁰⁸ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Seçimlere Doğru”, *Ulus*, 27 Nisan 1946, s. 1. (erişim 13.03.2021).

⁵⁰⁹ Cumhuriyet, “Halk Partisi Genel Kurultayı”, 26 Nisan 1946, s. 1. (erişim 12.03.2021); Vatan, 15 Şubat 1946’dan akt. Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 346.

kurulması ile yeni bir gelişme evresine geçiyor derken diğer taraftan İnönü'nün parti başkanlığından ayrılacağı iddialarını reddetmiş ve yalnızca “değişmez genel başkan” sıfatının kaldırılacağını bildirmiştir.⁵¹⁰ Basındaki iddialar Kurultay'da İnönü'nün seçimleri erkene alma kararı ile doğrulanacaktır.⁵¹¹ İnönü seçimi 1947 yılı için düşündüklerini ancak iç ve dış politikadaki gerekliliklerin kendilerini memleket idaresini bir an önce kararlı kılmaya ittiğini söylemektedir. Konuşmasında tek dereceli serbest seçim ve Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması, siyasi partiler kanunu gibi konulara değinen İnönü, iktidarda kalıp kalmayacaklarının vatandaşların oylarına bağlı olduğuna inanmak gerektiğini aktarmaktadır. Devamında, “her büyük seçimden önce büyük Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanî tâyin edecektir” diyerek yıllardır uygulanan Değişmez genel başkanlık sıfatının kaldırılması ve genel başkanın dört yılda bir milletvekili seçimlerinden önce seçilmesini önermektedir. İnönü'nün konuşmasının ardından başlayan Kurultay, esas itibarıyla dört konu üzerinde karar alacaktır. Bunlar değişmez genel başkanlık sisteminin kaldırılması, tek dereceli seçim usulünün meclis getirilmesi, Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik ve artık işlevi kalmayan Müstakil Grup'un kaldırılmasıdır.⁵¹²

4.1.7.2. Tek Dereceli Seçim Yasası

Meclis içerisinde boş kalan milletvekillikleri için yapılan 24 Nisan 1946 tarihindeki ara seçim, iki dereceli seçim usulünün uygulandığı son seçim olacaktır. Demokrat Parti'nin kuruluşundan yalnızca üç ay sonra yapılacak ara seçimlerin zamanı iki dereceli seçim usulünün tartışıldığı dönemle denktir. Tartışmanın nedeni ikinci seçmenlerin yine CHP'li isimlerden oluşması ve bu durumun seçimlerin serbestliğine gölge düşürmesidir. Atay'a göre iki dereceli seçim, devrimlerin yürütülmesi sırasında gerekli ve zorunlu iken bu zamana kadar uygulanan seçimler “serbest olmuştur ve serbest olacaktır.”⁵¹³ İnönü ise Kurultay'da bu meseleyi partinin önüne getirmiştir. CHP tarafından aday gösterilmeyeceği açıklanan bu ara seçimlerde partiler tarafından ilgi gösterilmemiş, sonuçta seçimi yine Halk Partili adaylar kazanmıştır.⁵¹⁴

⁵¹⁰ Cumhuriyet, “Başbakanımızın Mühim Beyanatı”, 7 Mart 1946, s. 3. (erişim 12.03.2021); Ulus, “Saraçoğlu önemli bir demeç verdi”, 7 Mart 1946, s. 1. (erişim 12.03.2021).

⁵¹¹ Aslında İnönü, Kurultay'dan seçimlerin erkene alınacağını üç gün önce yurt gezilerini yaptığı sırada Akşehir'de ilan etmiştir. Bu konudaki yorumlar aşağıdadır. Ulus, “İnönü'nün tarihi söylevi”, 11 Mayıs 1946, s. 2. (erişim 13.03.2021).

⁵¹² Ulus, “Program ve tüzükte değişiklikler yapıldı”, 12 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 12.03.2021).

⁵¹³ Falih Rıfkı Atay, “Seçim Serbestliği Bizim Değişmez Esaslarımızdandır”, *Ulus*, 24 Nisan 1946, s. 4. (erişim 11.03.2021).

⁵¹⁴ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 45.

Meclis Grubunda ise 26 Mayıs tarihindeki toplantıda Belediye Seçimleri konusu gündeme gelmiştir. Belediye seçimlerinin yeni genel seçimlere bir hazırlık mahiyetinde 1 Mayıs'ta başlayacağını duyurulduğu gibi oy vermenin de bir günde bitirilmesi Grup tarafından kabul edilmiştir.⁵¹⁵ Aynı gün Başbakanlıktan Meclis'e gönderilen kanun tasarısı ise seçim tarihi de dahil olmak üzere Grup'ta görüşülen esaslardan oluşan değişiklikleri içermektedir. Uran anılarında bu değişiklikleri, oyların kapalı zarflar içerisinde verilmesini ve bizzat atılmasını kabul ettiklerini, seçim kanunlarının henüz yeteri kadar olgunlaşmadığını ancak bu adımların demokrasinin yerleşmesi yolunda günün şartlarına göre ileri adımlar olduğu şeklinde yorumlamaktadır.⁵¹⁶ Tasarı, Meclis Görüşmelerindeki sert tartışmalar sonrasında 29 Mayıs 1946 tarihinde CHP oyları ile kanunlaşacaktır. Böylelikle Belediye seçimlerin öne alınmasının yanında seçimlerin tek dereceli yapılması ve birtakım düzenlemeler iktidar tarafından yapılmıştır. Ancak düzenlemelerin yeterli olup olmadığı tartışmalı bir konudur.

Belediye seçimlerinin hemen ardından Milletvekili Genel Seçimlerinin erkene alınması kararı ve tek dereceli seçim usulü gündeme gelmiştir. Tasarı üzerinde 31 Mayıs'ta başlayan görüşmeler tartışmalar sonrasında 5 Haziran'da kabul edilmiştir.⁵¹⁷ Görüşmeler sırasında Meclis'te tartışmalar olmuştur. Hikmet Bayur bazı maddelerin, hükümeti değiştirmeye değil iktidarda tutmaya yarayacağını iddia etmiştir. DP Milletvekili Emin Sazak ise tek dereceli seçim usulünü konuşuyor olmaktan memnun olduğunu belirttikten sonra "...açık konuşursak jandarmadan, Devletin en yüksek makamına kadar iktidar partisinde bulunurken bundan bitaraflik beklemek biraz safdillik olur" diyecektir.⁵¹⁸ Sonuç olarak görüşmeler boyunca muhalefetin eleştirilerinin karşısında iktidar sözcüleri muhalefeti "vatana ihanet" derecesinde suçlamakta, perde arkasında gizli amaçlar taşındığını söylemektedirler.⁵¹⁹

Tartışmaların ardından seçimlerin, tek dereceli ve bir gün içinde yapılacak şekilde olması kabul edilecektir. Tasarıya 288 Milletvekili oy kullanmış, Adnan Menderes olumlu oy verirken Emin Sazak ret oyu vermiştir.⁵²⁰ Timur'a göre bu kanunla ilk kez tek dereceli bir seçim gerçekleştirilecek olmakla birlikte getirilen hükümler özgür ve güvenli bir seçim sağlamak açısından zayıftır. Kanunun seçim gizliliğini sağlamaması ve seçim

⁵¹⁵ Ulus, "Belediye seçimleri mayısta yapılacak", 27 Nisan 1946, s. 1. (erişim 13.03.2021).

⁵¹⁶ Uran, a.g.e., s. 364.

⁵¹⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Cilt. 23, Birleşim. 57 (31 Mayıs 1946). Ayrıca kanunun detaylı bir tahlili için bakınız: Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 408-421.

⁵¹⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Cilt. 23, Birleşim. 57 (31 Mayıs 1946), s. 246.

⁵¹⁹ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 417.

⁵²⁰ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 51.

sonuçlarının açıklanmasında günümüzdeki Yüksek Seçim Kurulu gibi tarafsız bir denetleme mekanizması kuramamak olmak üzere iki temel kusuru vardır.⁵²¹

4.1.7.3. Diğer Yasal Düzenlemeler

Reforma yönelik düzenlemeler seçim kanunundan ibaret değildir. Muhalefetin bu dönemde ilk elden değişmesini istediği bazı kanunlar demokratik özgürlüklerin genişletilmesini amaçlamaktadır. Bunların başında Cemiyetler Kanunu, Basın (Matbuat) Kanunu gelmektedir.

Cemiyetler Kanunu bu dönemde dernekler, örgütler ve hatta siyasi partilerin kurulmasını kapsamaktadır. Milletvekili Seçim Kanunu ile aynı gün, 5 Haziran tarihinde kabul edilmiştir. Bilindiği gibi birtakım gereklilikler nedeniyle sınıf esası üzerine herhangi bir cemiyet kurmak yasaklanmıştır. Kurultay’da bu noktaya da değinen İnönü, sınıf menfaatleri ile cemiyet ve parti kurmak isteyenlere artık kanun yolu ile engel olunmayacağını bildirirken, bunun da sınırını çizerek kökü dışarıda olan cemiyetlere engel olunacağını ayrıca belirtmektedir. Nitekim kanunun değiştirilmesi ile birlikte sınıf esası üzerinden dernek kurmayı yasaklayan madde kaldırılacak, sınıf esasına dayalı birçok parti kurulacaktır. Ayrıca dernekler hükümet tarafından değil, ancak mahkeme kararıyla kapatılabilecektir.⁵²² Cemiyetler Kanunu tasarısı üzerindeki görüşmeler iki madde özelindeki tartışmalardan sonra 5 Haziran’da kanunlaşmıştır.⁵²³

Üniversitelere yönelik düzenleme de yapılacaktır. Üniversite kurumunun devletin hiyerarşik düzeninden ayrılarak, özerk yapıya bürünmesi sağlanmak istenmektedir. Köprülü, Vatan gazetesinde “Üniversiteye Muhtariyet” başlıklı yazısında demokratik ülkelerde üniversitelerin özerk olmasının demokrasinin başlıca şartlarından olduğunu ileri sürerek son günlerde çıkan haberlerle bu yolda adımlar atılacağını duyulması sebebiyle mutlu olduğunu söylemektedir.⁵²⁴ Aynı demeçte Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bulunan üniversitenin keyfi şekilde yapılandırıldığı iddiası ile sitem edilmektedir. Nitekim bu talep karşılanacak, üniversitelere idari ve bilimsel özerklik verilmesi kararlaştırılacaktır.⁵²⁵

Diğer düzenlemeler çok tartışılan Basın Kanunu’nda yapılacaktır. Bakanlar Kurulu’na mahkeme kararı olmadan gazete kapatma yetkisi veren ilgili kanunun 50. Maddesi, uzun tartışmalardan sonra nihayet kaldırılacaktır. 13 Haziran 1946 tarihinde

⁵²¹ Timur, a.g.e., s. 71.

⁵²² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 246.

⁵²³ Cumhuriyet, “Cemiyetler Kanununda yapılan değişiklikler”, 6 Haziran 1946, s. 1. (erişim 14.03.2021); Ulus, “Cemiyetler Kanunu dün kabul edildi”, 6 Haziran 1946, s. 1. (erişim 14.03.2021).

⁵²⁴ M. Fuad Köprülü, “Üniversiteye Muhtariyet”, *Vatan*, 20 Şubat 1946, s. 1-2. (erişim 14.03.2021).

⁵²⁵ Timur, a.g.e., s. 70.

görüşmelerine başlanan teklifin gerekçesinde, önceki zor dönemlerde kullanılması zaruriyet olan bu yetki, artık fiilen kullanılmasa bile “memleketin siyasi olgunluğu bakımından bir zaruret olmaktan çıkmış ve muvakkat olduğu tabii bulunan bu yetkinin adli kaza mercilerine bırakılması kafi bir teminat olacağı kanaatine varılmıştır.”⁵²⁶ Görüşmelerde ise CHP’lilerin basın özgürlüğünün sınırsız olamayacağından bahsedilirken muhalefet tarafında Menderes, basın özgürlüğü ile ilgili konuşmasının ardından kanundaki yapılması istenen değişikliklerle birlikte gazete ve dergi kapatma cezalarının gündemden düşmesini istemiştir.⁵²⁷

Ancak Koçak’ın tespit ettiği ve eleştirdiği gibi tüm bu kararlar yine de tek parti rejimi ve Şeflik geleneği içerisinde alınmakta ve uygulanmaktadır. Ona göre değişiklikler tek parti dönemindeki siyasi mekanizmalar içerisinde ve değişikliğe uğramaksızın alınmakta ve alınacak kararlar daha başından kabul edilerek devamında gösterilecek tutumlar buna göre belirlenmektedir.⁵²⁸ Düzenlemeler demokratikleşme arzusu ile alınmaktadır. Asım Us’un işaret ettiği bir nokta dikkat çekicidir. Us, tek dereceli seçim hakkında “şimdiki halde bunun bir tecrübe” olduğunu söylemektedir.⁵²⁹ Koçak bu konuda Us’un tecrübe kelimesini kullanmasının tek partinin zihniyetini anlattığını iddia etmektedir. Ona göre bu tip söylemler her zaman olmuştur ve en küçük bir tehlikede hemen eskiye dönüş mümkün olmaktadır.⁵³⁰ CHP’nin reforma yönelik girişimleri “hiçbir zaman muhalefeti tam anlamıyla tatmin etmemiş ve bütün siyasi mücadele de bu konularda gerçekleşmiştir.” Ancak tüm bunlara rağmen toplumsal baskı ile beraber bir liberalleşme hareketi, ağır aksak da olsa başlamıştır.⁵³¹ Yine de bu çabaların “eksik reform” olarak adlandırılması için pek çok sebep vardır. 1946 yılı ve sonrası düzenlemelerin ne kadar eksik kaldığını göstermiştir.

4.1.8. Tartışmalı 1946 Seçimleri

Rejimin çok partili bir siyasete “izin” vermiş olması, geçmiş örneklerindeki gibi davranıp davranmayacağının garantisi olmayacaktır. 1946 yılı ilk defa çok partili bir yarışın yapılacağı seçimler olması ve iktidarın tavrını belli etmesi açısından ileride ortaya

⁵²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Cilt. 24, Birleşim. 64 (13 Haziran 1946), S. Sayısı 169.

⁵²⁷ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 437. Bu dönemde özellikle Tan Matbaası olayı büyük yankı uyandırmıştır. Tan Gazetesi ve ona bağlı Görüşler Dergisi’nin Sovyet Taraftarı tutum aldığı iddiası 4 Aralık’ta sol görüşlü Hüseyin Cahit Yalçın’ın Tanin Gazetesi’ndeki yazısı ile toplumsal tepkiye dönüşmüştür. Yaşanan olaylarda Tan Matbaası göstericiler tarafından basılmıştır. Karpat’a göre bu durum hükümetin muhalefeti susturma isteğinin güçlü bir isteğidir. Gerektiğinde kanun dışı da olsa bunu yapacaktır. Nitekim Tan Gazetesi sahipleri Serteller de hükümeti ve polisi olayları durdurmamakla, müdahale etmemekle suçlamıştır. Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1988, s. 52; Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 134; Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 185-215.

⁵²⁸ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 361.

⁵²⁹ Us, a.g.e., s. 678.

⁵³⁰ Koçak, a.g.e., s. 367.

⁵³¹ Timur, a.g.e., s. 70.

çıkacak “krizlerin” de habercisidir. 24 Nisan tarihindeki ara seçim CHP’ye bir şeyler anlatmıştır. Bu kısmi başarı Demokrat Parti’nin yurt genelindeki teşkilatlanmasının tamamlanmadan kendilerine bir dört yıl daha kazandırmak gibi bir amaca dönüşmüştür.⁵³² İktidarın da normal takvimde Eylül-Ekim aylarında yapılması planlanan Belediye Seçimleri için beklemeye tahammülü yoktur ve CHP Meclis Grubu 26 Mayıs’ta bu amaçla toplanacaktır.⁵³³ Toplantı, bu tahammülsüzlüğü de açığa çıkarmış, tartışmalar sürse de Belediye Seçimleri erkene alınmıştır. Seçimler 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılacaktır.⁵³⁴ Hazırlıksız yakalanmasına rağmen DP’de parti teşkilatının katılma yönündeki kararına karşın Bayar’ın katılmama kararı ağır basmış, seçimlere katılımın olmayacağı bildirilmiştir.⁵³⁵

Aynı günlerde yurt gezisine çıkan İnönü, birbiri ardına çeşitli illerde konuşmalar yapmıştır. Konuşmalarındaki “büyük seçim” şeklinde beyanlarının milletvekili seçimleri olması ihtimaline karşın Bayar, belediye seçimleri henüz gündemde iken böyle bir emrivaki durumda parti teşkilatının durumu ciddiyetle inceleyeceğini bildirmektedir.⁵³⁶ Ancak bu emrivaki bu kez de milletvekili seçimlerinin erkene alınması ile gerçekleşecektir. Akşehir’deki 5 Mayıs tarihli konuşmasında İnönü dünya vaziyetinin kararsızlığını öne sürerek erken seçim kararı alındığını bildirmiştir.⁵³⁷ Ancak İnönü’nün esas kaygısı partilerin seçime katılmamasıdır. Bunu 10 Mayıs’taki Kurultay’da “milletin iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem” sözleriyle dile getirmektedir.⁵³⁸

Toker’e göre milletvekili seçimlerinin yenilenmesi fikri daha ilkbahar aylarının başında CHP’li yöneticilerin aklındadır. Aranılan fırsat ise Bayar’ın 3 Nisan’da Tasvir gazetesinden Ziyad Ebuzziya’ya verdiği demeçte bulunmuştur.⁵³⁹ Bayar bu demecinde “Seçimler önümüzdeki seneden evvel de yapılacak olsa, yukarıda işaret ettiğim şartlar yerine gelmiş ise, derhal iştirak edebilecek vaziyetteyiz” demişti ancak kastettiği şey bir erken seçim değildi, işaret ettiği seçim güvenliği ve tek dereceli seçim usullerinin yerine getirilmiş olmasıydı.⁵⁴⁰ Ancak CHP tarafında bu mesele hemen yankı bulacaktır. Bayar’ın

⁵³² Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 45.

⁵³³ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 327.

⁵³⁴ Albayrak, a.g.e., s. 79.

⁵³⁵ Şahingiray, der., *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri*, s. 429-430.

⁵³⁶ 8 Mayıs’ta teşkilata gönderilen tamimde “Halk Partisi diğer partilerin inkişafını durdurmak ve bunlar şeklen mevcut olsalar dahi, bir devir daha siyasi hayatta fiilen kalmak hedefini gütmektedir” denilmekte ve Halk Partisinin amacının DP’yi saf dışı bırakmak olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır. Şahingiray, der., *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri*, s. 51.

⁵³⁷ Ulus, “İnönü’nün mühim nutku”, 6 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 14.03.2021).

⁵³⁸ Turan, “2. Olağanüstü Kurultay Açılış Konuşması”, erişim 8 Şubat, 2021, https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm#_ftnref66.

⁵³⁹ Cihat Baban, *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 94.

⁵⁴⁰ Toker, a.g.e., s. 97.

“hazırız” şeklinde algılanan demeci iktidar için de işaret fişegi sayılacak ve seçimler erkene alınacaktır. Atay, 27 Nisan’da yeni partilerin seçime hazırlıklı olup olmadıklarının sorulabileceğini ancak Bayar’ın 23 Nisan demecine atıfla Demokrat Parti için böyle bir durum olmadığını,⁵⁴¹ 29 Nisan’da ise bunu tekrar hatırlatarak muhalefetin zaten hazır olduğunu söylemektedir.⁵⁴² Atay, her iki demecinde de memleketin kış şartlarının zorluğunun seçimlerin serbestliğine de gölge düşüreceğini ve seçimlerin yaz aylarında yapılmasının daha güvenli olacağını da ayrıca belirtmektedir. Nitekim Bayar’ın demeci 29 Nisan’da tekzip edilecekse de artık geri dönüşü olmayacaktır.⁵⁴³ Bayar ileride bu durumu 1. DP Kongresi’nde gerçekten hazır olup olmadığını öğrenmek isteseler bunu resmi yollarla bize sorabilirlerdi, böylece güzel bir demokratik gelenek olurdu sözleriyle eleştirecektir.⁵⁴⁴

4.1.8.1. Belediye Seçimleri

26 Mayıs tarihinde yapılacak olan Belediye Seçimlerine Milli Kalkınma Partisi yurt genelinde, Liberal Demokrat Parti ise İstanbul’da aday göstererek katılacaktır.⁵⁴⁵ Demokrat Parti ise aday göstermemesine rağmen teşkilatlarına serbest olduklarını söyleyecektir.⁵⁴⁶ Bunun sebebi İnönü’nün kurultaydaki seçimlere katılmama ile ilgili sözleridir.⁵⁴⁷ Bununla birlikte 26 Mayıs tarihinde gerçekleştirilecek seçimlere DP gözlemci olarak katılacak, oy sandıklarında gözlemci bulundurulacaktır.⁵⁴⁸ Seçmenler ise seçimlere katılmama yönünden teşvik edilmektedir.⁵⁴⁹ DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, üstü kapalı şekilde, “halkımızın verdiğimiz iştirak etmeme kararındaki isabeti takdir buyurarak seçimlerde ona göre bir hareket tarzı tercih edeceklerinden emin olarak...” sözleri ile seçimlerde başarılar dilemektedir.⁵⁵⁰

⁵⁴¹ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Seçimlere Doğru”, *Ulus*, 27 Nisan 1946, s. 1. (erişim 14.03.2021).

⁵⁴² Falih Rıfkı Atay, “Hep istedikleri bu değil miydi?”, *Ulus*, 29 Nisan 1946, s. 1. (erişim 14.03.2021); Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 339.

⁵⁴³ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 339; Toker, a.g.e., s. 98.

⁵⁴⁴ Toker, a.g.e., s. 98.

⁵⁴⁵ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 378-379.

⁵⁴⁶ Goloğlu, a.g.e., s. 48.

⁵⁴⁷ İnönü, 10 Mayıs 1946 tarihindeki 2. Olağanüstü Kurultay’da ki şu sözleri ile muhalefetin bir seçimlere katılmama kararı alması ihtimali değerlendirmekte ve bu konudaki rahatsızlığını dile getirmektedir. “Bundan başka, iktidara karşı siyasî parti teşkil edip, samimî olarak bizim idareimizi beğenmeyen vatandaşları topladıktan sonra, onları, oy sandığı başına gitmekten menetmek, vatandaşları meşru mücadele yolundan ayırmak demektir (bravo sesleri, şiddetli alkışlar). Böyle vatandaşlar, fikirlerini yürütmek için, meşru olmanın yollarına teşvik edilmiş olurlar. Siyaset hayatımızın gelişmesini, eski Balkan komitacılığına yönelmek ve sürüklemek vebalinden, siyasetçilerimizin sakınacaklarını umarım.” Turan, “II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi”, erişim 12 Şubat, 2021, https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm#_ftn66; Toker, a.g.e., s. 108.

⁵⁴⁸ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 387; Cumhuriyet, “Seçim Yarın”, 24 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021); Cumhuriyet, “Partiler dün seçim için adaylarını ilân ettiler”, 25 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021); Cumhuriyet, “Belediye Seçimi Bugün Yapılıyor”, 26 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021).

⁵⁴⁹ Toker, a.g.e., s. 108.

⁵⁵⁰ Cumhuriyet, “Demokrat Parti bir beyanname yayınladı”, 24 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021); Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 387; Toker, a.g.e., s. 108.

Belediye seçimleri oldukça tartışmalı bir ortamda erkene alındığı gibi seçimin icrası da tartışmalı olacaktır.⁵⁵¹ DP Genel Merkezi'ne çeşitli yerlerden seçimlerde türlü usulsüzlükler yapıldığı şeklinde telgrafların geldiği bildirilmektedir. CHP tarafında ise bu yolsuzluk iddiaları reddedilmekte, herhangi bir şikayet veya müracaatta bulunulmadığı söylenmektedir.⁵⁵² Seçime katılım da her iki parti açısından farklı yorumlanmaktadır. Demokrat Parti'ye göre katılım oldukça düşüktür.⁵⁵³ Ulus gazetesi seçim sonuçlarından başarı ile bahsetmekte “atılan oylara göre hemen her yerde CHP aday listelerinin kazanmakta olduğunu” söylemektedir.⁵⁵⁴ İçişleri Bakanı'nın açıkladığı oranlara göre görece gelişmiş kent merkezlerinde katılım düşük iken, daha az gelişmiş bölgelerde yüksektir.⁵⁵⁵ Buradan çıkarılabilecek iki sonuç gelişmiş bölgelerde iktidara karşı bir hoşnutsuzluk, seçimlere karşı bir isteksizlik olduğu; merkeze uzak bölgelerde ise halkın, iktidarın gizli veya açık baskısına karşı daha az direnebildiğidir.⁵⁵⁶ Muhalefetin şikayeti, görünen sonuçların sağlıklı olmadığı ve seçimin organik desteği gösterecek nitelikte özgür tercihleri yansıtmadığıdır. Uran bunları ufak ve telafi edilebilir hatalar olarak görmekte ve iddiaları reddetmektedir. Bayur'a göre gizlilik esas alınmamış, seçimler yurttaşın zihninde idareyi ve yaşamı düzeltmek için birer vasıta değil istedikleri şekilde yaptığında rahat bırakılacağını düşündüğü bir şekle bürünmüştür.⁵⁵⁷

Demokrat Parti tarafında ise “26 Mayıs Seçimleri” başlıklı bir broşür yayınlanmış, seçimlere katılmama kararının seçmenlerce kabul gördüğü ve katılımın az olduğu söylenmiştir.⁵⁵⁸ Bayar seçim sonuçlarının 10 Haziran tarihinde bile açıklanmadığını, demokratik seçimlerde sonuçlarının mümkün olduğu kadar kısa sürede halka bildirilmesinin zaruri olduğunu söylemiştir. İktidar partisinin idare cihazından yardım gördüğünü, devlet memurlarının seçimlerde tarafsızlığını korumasının gerektiğini, sırf tarafsızlığın ihlali değil aynı zamanda kanuna aykırı uygulamaların da söz konusu

⁵⁵¹ Cumhuriyet gazetesi seçimin haber başlığında, “Egede ve Hatayda şiddetli mücadeleler, odaya saklanan adam, sürprizli sandıklar, müstakil adaylardan kazananlar, ileri sürülen iddialar” ifadelerini kullanmaktadır. Cide'de bir kişinin oy sandıklarının bulunduğu odada bir dolapta bir kişinin saklandığı tespit edilmiş, İstanbul'daki sandıklarda yolsuzluklar olduğu iddia olunmuş, bu tip haberlerden sonra Milli Kalkınma Partisi seçim günü yayınladığı bir beyanname ile öğleden sonra seçimlerden çekildiğini açıklamıştır. Beyannamede Halk Partisi ve idare memurlarının taraflı davranışları şikayet edilmektedir. “Seçim günü İstanbul vilâyetinde daha ilk saatlerde seçim komisyonlarının ve Halk Partisi mensublarının her türlü müdahale ve tehditlerle her tarafta seçimi ifsad ettikleri görülmüş ve emniyet teşkilatı ile idare makamlarının da kanunsuz hareketler karşısında alâka duymadığı ve tarafgirane davrandığı müşahade olunmuştur. Bu vaziyet karşısında Partimiz seçim günü saat 11 de İstanbuldaki bütün teşkilatına seçimlere boykot etmesini bildirmiştir.” Cumhuriyet, “Yurdda seçim”, 27 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021).

⁵⁵² Cumhuriyet, “Belediye Seçiminde Bazı Hâdiseler Oldu”, 27 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021).

⁵⁵³ Cumhuriyet, “Yurdda seçim”, 27 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021); Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 390.

⁵⁵⁴ Ulus, “C.H.P. listelerinin hemen her tarafta kazandığı anlaşılıyor”, 27 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021).

⁵⁵⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Cilt. 23, Birleşim. 57 (31 Mayıs 1946), s. 239-245.

⁵⁵⁶ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 398.

⁵⁵⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Cilt. 23, Birleşim. 57 (31 Mayıs 1946), s. 244.

⁵⁵⁸ Toker, a.g.e., s. 109.

olduğunu eklemiştir. Bayar özellikle Demokrat Parti'nin gelişme ve yayılmasının iktidar partisinden ziyade, hükümet ve devlet nüfuzuyla engellendiğini iddia etmektedir.⁵⁵⁹

4.1.8.2. Milletvekili Erken Genel Seçimleri

Milletvekili Genel Seçimleri ile ilgili yasa 5 Haziran 1946 tarihinde yapılan değişikliklerle birlikte hayata geçecek, 10 Haziran'da yapılan toplantıda ise seçimlerin ise 21 Temmuz'da yapılmasına karar verilecektir.⁵⁶⁰ Demokrat Parti'nin önünde ise artık bir paradoks vardır. Bu paradoks seçimleri tekrar boykot ederek iktidarın karşısında meşruiyetini tehlikeye atmak veya seçimlere katılarak kendisine çizilen dar sınırlar içerisinde yarışmaktır.⁵⁶¹ Belediye seçimlerinde ortaya çıkan yolsuzluklar ve idare cihazının baskısı tek bir kanunla atlatılabilmiş değildir ve Serbest Fırka'nın kaderine uğramak tehlikesi hele ki son gelişmelerden sonra ihtimal dahilindedir. Üstelik seçime katılmamakla elindeki bir avuç milletvekilini de kaybetmek ve mecliste muhalefeti bitirmek tehlikesi bulunmaktadır. Yine de Demokrat Parti Genel Merkezi'ndeki hava seçimlere katılmak yönündedir çünkü aksi takdirde parti tüm manasını kaybedecektir.⁵⁶² Bayar, 13 Haziran'da "karar almak üzere vilâyet başkanlarını çağırdık"⁵⁶³ dedikten sonra 16 Haziran'da kurulu bulunan DP teşkilatları Ankara'ya çağırılmış ve seçimlere katılmak yönünde karar çıkmıştır.⁵⁶⁴ Kararı içeren tamimde CHP'nin muhalefetin önünü kapatmaya yönelik girişimleri vurgulanırken demokrasiye uygun olması gereken kanun değişikliklerin yeterli olmadığı söylenmektedir.⁵⁶⁵ Belediye seçimleri boyunca meydana gelen yolsuzluklar ve seçmenlere yönelik baskıdan, 1945 Nutku'nda verilen sözlerin tutulmadığı ve seçimlere katılma kararının tüm bu olumsuzluklara rağmen verildiğinden bahsedilmektedir. Atay kararı memnuniyetle karşılamıştır.⁵⁶⁶

Seçim süreci bu şartlar altında başlamıştır. Demokrat Parti'nin dışında kurulan diğer partiler; Milli Kalkınma Partisi, Liberal Sosyalist Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi de seçime katılacaktır.⁵⁶⁷ Ancak yine de tüm dikkatler Demokrat Parti üzerinde yoğunlaşmıştır. Partilerin yeni kurulmuş olması,

⁵⁵⁹ Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 53-55.

⁵⁶⁰ Cumhuriyet, "Milletvekili seçimi 21 temmuzda yapılacak", 10 Haziran 1946, s. 1. (erişim 16.03.2021); Cumhuriyet, "Meclis dün seçimi yenileme kararı aldı", 11 Haziran 1946, s. 1. (erişim 16.03.2021).

⁵⁶¹ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 455.

⁵⁶² Toker, a.g.e., s. 110.

⁵⁶³ Bayar: "Milletvekili seçimleri için hemen hemen bir tazyik karşısındayız. Bu tazyik efkârı umumiyeinin arzusudur. Karar almak üzere vilâyet başkanlarını çağırdık" demiştir. Cumhuriyet, "Celâl Bayarla mülâkat", 13 Haziran 1946, s. 1-2. (erişim 16.03.2021).

⁵⁶⁴ Albayrak, a.g.e., s. 85.

⁵⁶⁵ Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 436-439; Cumhuriyet, "Demokrat parti dün beyannamesini neşretti", 19 Haziran 1945, s. 1. (erişim 16.03.2021).

⁵⁶⁶ Bu kararla birlikte artık ortada bir idari baskı mazereti kalmamıştı ve halk CHP'nin yaptığı onca devrimden sonra partisine sahip çıkacaktı. Falih Rıfkı Atay, "Seçime Katılma Kararı", *Ulus*, 18 Haziran 1946, s. 1. (erişim 16.03.2021).

⁵⁶⁷ Tuncer, a.g.e., s. 70.

teşkilatlanmalarının tamamlanmamış olması seçim için şartları zorlaştırmaktadır. Demokrat Parti'nin dahi henüz 34 vilayet ve 160 kazada teşkilâtı bulunmaktadır ki bunların bir kısmı da sadece müteşebbis heyetten oluşmaktadır.⁵⁶⁸

DP'nin seçimlere yönelik ilk önemli çalışması İnönü karşısında denge oluşturabilmek amacıyla Mareşal Fevzi Çakmak'ın adaylığıdır. Çakmak her ne kadar “Ben askerim. Mecliste işe yaramam” diyecekse de İstanbul'da üç bin imzalı bir dilekçe ile DP tarafından adaylığı istenilecektir. Nitekim 27 Haziran'da Bayar “mutabıkız” diyecek, Çakmak'ın bağımsız olarak DP listelerinden aday olacağını bildirecektir.⁵⁶⁹

Her iki seçim de muhalefet açısından zorlu geçmiştir. Seçim çalışmaları sırasında radyonun iktidarın elinde bulunması, parti gazetesinin olmaması gibi nedenlerle seçmenlerle doğrudan temas kurmak gerekmektedir. 19 Temmuz'da Bayar'ın İzmir konuşmasının yayımlanması talebi dahi konuşma metninin uygun görülmediği gerekçesi ile reddedilecektir.⁵⁷⁰ Nitekim parti tabanının genişliği bu temaslara imkân sağlayabilirdi.⁵⁷¹ Yurt gezileri sırasında ortaya çıkan “Yeter, Söz Milletindir” sözü afişlerde yer almaya başladığında halktan da desteğini görecekti.⁵⁷² Seçim çalışmalarında ise genellikle Belediye seçimlerindeki baskılar dile getirilmiş, devlet başkanı ile parti başkanlığının ayrılması gerektiği tekrarlanmıştır. Gazetelerde ise iktidar partisinin ve hükümetin yolsuzlukları sürekli olarak yayımlanmıştır.⁵⁷³ Bayar, “İktidarı ele almak için asla acele etmediklerini söylemektedir.”⁵⁷⁴ Parti, 3 Temmuz'dan beri hükümetin takındığı tavırda bir değişiklik olduğunu, her yerden tazyik ve tehdit şikayetleri alındığını, CHP'nin taraftarlarını kaybetme korkusu nedeniyle hükümetin yardımına başvurduğunu duyurmaktadır.⁵⁷⁵ Sözlü ve fiziksel saldırılar, çeşitli engellemeler basında sıkça yer

⁵⁶⁸ Cumhuriyet, “Celâl Bayarla mülakat”, 13 Haziran 1946, s. 2. (erişim 16.03.2021).

⁵⁶⁹ Basında ilk günlerde DP'nin İsmet İnönü'yü, aday olduğu seçim bölgesinden aday göstereceği haberleri yer alacak, Atay ise İnönü'nün adının yanlış kullanılmasını önleyeceklerini söyleyecektir. Cumhuriyet, “Celal Bayar şehrimizde”, 27 Haziran 1946. Ancak durum dedikodulardan ibarettir çünkü DP'nin asıl istediği toplum nezdinde İnönü kadar saygın bir kişilik ortaya çıkarmaktır. Mareşal ise emekli edilmesi nedeniyle İnönü'ye kırgındır ve bu sebeple DP saflarında görünmesi mümkündür. Albayrak, a.g.e., s. 885. Hem CHP hem DP Çakmak'ın ağırlığını bilerek davranmakta ve kendi taraflarına çekmek gayretindedir. Toker, a.g.e., s. 111; Cumhuriyet, “Demokrat Partinin bugünkü toplantısı”, 16 Haziran 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021). Bununla birlikte gazetelerde Mareşal'in DP kazandığı takdirde İnönü'nün yerine Cumhurbaşkanlığına getirileceği iddiası da Ahmet Emin Yalman tarafından Vatan'da yalanlanmaktadır., Ahmet Emin Yalman, “Aramızda hastalar var”, *Vatan*, 8 Temmuz 1946, s. 1.

⁵⁷⁰ Tuncer, a.g.e., s. 70.

⁵⁷¹ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 471.

⁵⁷² Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 63; Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 471

⁵⁷³ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 60.

⁵⁷⁴ Cumhuriyet, “Celâl Bayar Adanada tezahüratla karşılandı”, 30 Haziran 1946, s. 1. (erişim 20.03.2021). Nihat Erim ise muhtemelen Bayar'a cevaben “İktidarı ele alacaklar mı!” başlıklı yazısında muhalefetin iktidarı hedeflediğini söylerken birkaç ay önce faaliyete geçmiş olan bir partinin hangi fikir temeline güvenerek iktidarı istediğini, DP'nin yöneticilerinin CHP içerisinde yıllarca görev aldıklarından hareketle nasıl “yeniliğin” timsali olabileceklerini sorgulamıştır. DP'yi rol çalmakla da suçlanmış CHP'nin açtığı yolda ilerlendiğini, CHP'yi demokrasi ve hürriyet düşmanı gibi gösterdiklerini ifade etmiştir.

⁵⁷⁵ Cumhuriyet, “D. Parti, hükümeti şiddetle itham ediyor”, 9 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

bulmaktadır.⁵⁷⁶ Sıkıyönetim Komutanlığının açık alanda yapılacak toplantıları yasaklaması ve kimi gazeteleri de süresiz olarak kapatması da baskının bir boyutudur.⁵⁷⁷

Seçimlerde yeni bir tazyik olursa ne olacak sorusuna Bayar, “biz millet davasını ele aldık. Biz mevcut kanunların hükümleri dairesinde millet karşısında çıkmış bulunuyoruz. Ona, beğendiğine reyini ver, diyoruz. Bizim vazifemiz kanunların ayaklar altına alınmasına mani olmaktır” şeklinde cevap verecektir.⁵⁷⁸ Baskıların yanında devlet memurlarının parti ile olan yakınlığı da muhalefeti rahatsız etmektedir. Demokrat Parti bazı memurların Halk Partisi lehine köy köy dolaşarak çalışma yaptıkları gerekçesi ile İçişleri Bakanlığı’na başvuracaktır.⁵⁷⁹ İçişleri Bakanlığı’ndan illere gönderilen tamimde partiler adına propaganda yapacak olan kişilerden hangi parti adına çalıştıklarına dair bir vesika isteneceği bildirilmektedir.⁵⁸⁰ DP bir beyanname ile maruz kalınan hareketleri kanun dışı olarak nitelemektedir. Uygulamanın birçok yerde partilileri zora soktuğu ve keyfi davranışlarda bulunduğu, parti mensuplarının köylere giriş çıkışlarının dahi jandarma ve idari memurlar vasıtası ile engellendiği ifade edilmektedir.⁵⁸¹ Ertesi gün DP’nin iddiaları yalanlanacaktır.⁵⁸² Aynı gün Yalman köşesinde “Parti hesabına istibdat” başlığıyla hükümeti eleştirecektir.⁵⁸³ Yine Bayar, 14 Temmuz’daki beyanında benzer tazyik iddialarını tekrarlamakta ve İçişleri Bakanlığının bu konuda müspet adımlar atmadığını söylemektedir.⁵⁸⁴ Aynı gün Kenan Öner’in de Başbakan Saraçoğlu’nu idare cihazını parti lehine kullanmaktan şikayetle istifaya davet ettiği haberi verilmektedir.⁵⁸⁵ Bayar 21 Temmuz’un ilk saatlerinde iktidar partisinden bazı hususlarda şikayetçi olmuştur.⁵⁸⁶

Birbiri ardına beyanatlar ve nutuklardan sonra nihayet seçimler 21 Temmuz günü başlayacak, sonuçlar ise 24 Temmuz’da resmi olarak açıklanacaktır. İlk sonuçlara göre CHP’den 395, DP’den 66, bağımsız adaylardan ise 4 adayın kazandığı açıklanacaksa da sonradan net sayı 402 CHP, 62 DP, 3 Bağımsız olacaktır. CHP 60 ilde seçimleri kazanırken DP ağırlıkla batı illeri olmak üzere sadece 11 ilde kazanabilmiştir. Ancak

⁵⁷⁶ Toker, a.g.e., s. 115; İlgili haber başlıkları için bakınız. Vatan, “İzmirde hâdiseler devam ediyor”, *Vatan Matbaası*, 9 Temmuz 1946.; Vatan, “Ege baştan başa bir tedhiş bölgesi”, 10 Temmuz 1946; Vatan, “Demokrat Partinin beyannamesi”, 11 Temmuz 1946; Vatan, “İzmirde hâdiseler devam ediyor”, 12 Temmuz 1946; Vatan, “Bursa köylerinde neler oluyor”, 20 Temmuz 1946; Ulus, “Vali İzmir’deki hadiselerin esasını anlattı”, 12 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 16.03.2021).

⁵⁷⁷ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 61.

⁵⁷⁸ Cumhuriyet, “Celal Bayar şehrimizde”, 27 Haziran 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

⁵⁷⁹ Cumhuriyet, “H. Partisi ve Demokrat Partinin yeni tedbirleri”, 28 Haziran 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

⁵⁸⁰ Ulus, “İçişleri Bakanlığı illere yeni bir tâmin gönderdi” 8 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

⁵⁸¹ Vatan, “Demokrat Partinin beyannamesi”, 11 Temmuz 1946, s. 1.

⁵⁸² Cumhuriyet, “İçişleri Bakanlığının D. Partiye cevabı”, 12 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

⁵⁸³ Ahmet Emin Yalman, “Parti hesabına istibdat”, *Vatan*, 12 Temmuz 1946, s. 1.

⁵⁸⁴ Vatan, “Demokrat Partinin tamimi”, 14 Temmuz 1946, s. 1.

⁵⁸⁵ Vatan, “Kenan Öner’in Başbakana açık mektubu”, 14 Temmuz 1946, s. 1-2.; Cumhuriyet, “Kenan Ömer Başbakanı İstifaya davet ediyor”, 14 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

⁵⁸⁶ Cumhuriyet, “D.P. de daimî toplantı”, 21 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

dönemin yayınlarında sonuçlar açısından tam bir karmaşa bulunmaktadır. Diğer taraftan DP, 279 milletvekilliği kazandıklarını iddia edecektir.⁵⁸⁷ Demokratlar şehir merkezlerinde öndeyken CHP köylerde ezici çoğunlukla üstündür.⁵⁸⁸

Ancak kesin olan şey seçimlerde hile ve yolsuzluklar olduğudur. Daha seçim gecesi bazı çevrelerde seçim bitmiş gibi tutanakların tutulduğu haberi DP'ye ulaşmıştır.⁵⁸⁹ Toker'e göre seçim sonuçlarının gelmeye başladığı ilk anda DP Genel Merkezi'ndeki olumlu hava gecenin ilerleyen saatlerinde bozulmuş, CHP teşkilatı tarafından "bir şeyler" yapılmıştır. DP'nin kazandığına dair mazbatalar yok edilerek CHP mazbataları konulmuş, uzak köylerden gelen ve güvenirliliği artık şüpheli olan sandıklarla durum birden tersine dönmüştür.⁵⁹⁰ DP tarafından mazbatalara hile karıştırıldığı söylenerek İstanbul seçim kurullarındaki müşahitler geri çekilecek; İnönü'ye bir telgrafla durumun vahim olduğu ve düzeltilmesi gerektiği, aksi takdirde doğacak sonuçlardan sadece hükümetin sorumlu olduğu söylenecektir.⁵⁹¹ İnönü, seçim sonuçlarının ardından "her şeyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlıyarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir" diyecektir.⁵⁹² Ancak muhalefet tarafından seçimler protesto edilmektedir. İzmir, Bursa, Ankara gibi şehirlerde kalabalık şekilde protestolar gerçekleştirilmiştir. Bayar sonuçlar hakkında şöyle demiştir:

27.7.1946'da toplanan D.P. Genel Yönetim Kurulu'nda seçim sonuçlarını ve seçim memleketin gösterdiği manzarayı dikkatle inceledik. Karşımızda tehlikeli bir tablo vardı. Memleket, sahte seçim tutanakları ile aldatılmış olmanın öfkesi içinde idi. Birçok arkadaşımız haksız, kanunsuz, yersiz baskı ve müdahalelerle ölüme kadar uzanan hareketlerin içine düşmüştü.⁵⁹³

Anılarında seçimlerin baskı ve hileyle yürütülmüş bir seçim olduğunu kesin şekilde biliyorum, devrin canlı şahidiyim diyen Yalman, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'la olan bir anısını anlatmaktadır. Vali'ye göre kendisine gelen emir doğrultusunda seçimlere müdahale edilmiştir.⁵⁹⁴ Yalman devamında, Kırdar'ın İnönü'ye durumu anlattığını,

⁵⁸⁷ Cumhuriyet, "Seçimin Umumi Neticesi", 24 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021); Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 65; Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 515-520.

⁵⁸⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 250.

⁵⁸⁹ Cumhuriyet, "D.P. de daimî toplantı", 21 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021).

⁵⁹⁰ Toker, a.g.e., s. 123.

⁵⁹¹ Cumhuriyet, "İzmirde bütün tahminleri altüst eden netice", 23 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021); Cumhuriyet, "Seçimin Umumi Neticesi Henüz Meçhul", 23 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁵⁹² Vatan, "Cumhurbaşkanının beyanname", 25 Temmuz 1946, s. 1.

⁵⁹³ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 59'dan akt. Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 66.

⁵⁹⁴ İstanbul seçimlerini Demokrat Parti'nin tam olarak kazandığı ve 23 milletvekili çıkardığı belli olmasına rağmen seçim sonuçları açıklanmamıştır. Yalman, Lütfi Kırdar'ın kendisini bir gün danışmak üzere çağırdığını ve şunları söylediğini aktarmaktadır: "Size güvenim olduğu için memlekete aid bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul'da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cemil Cahit Toydemir, General Refet Bele ve Hüseyin Cahil Yalçın'ın çıkarılması ve Demokrat Parti'ye ancak onsekiz kişilik yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatı ile nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin onsekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırmaması ihtimali vardır. Bana ne

İnönü'nün bu duruma kızdığını ve kendisinin haberi olmadığını kendisine anlattığını söylemektedir.

Sıkıyönetim komutanlığı ise derhal seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve memleketin huzurunu sarsıcı nitelikleri yayımları yasaklayacaktır.⁵⁹⁵ Üstelik Celal Bayar'ın seçim sonuçları hakkındaki beyanı da bu sebeple yayımlanmamıştır.⁵⁹⁶ Bu doğrultuda söz konusu demeci yayımlayan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri 25 Temmuz günü süresiz olarak kapatılmıştır.⁵⁹⁷ Ancak aynı demeci yayımlayan hükümet taraftarı Tanin için bir kısıtlama olmamıştır.⁵⁹⁸ Karar hakkında DP, Başbakanlığa başvurarak Sıkıyönetim Komutanlığı'nın uygulamalarını eleştirecek ve sıkıyönetimin artık gereksiz olduğunu ve kaldırılmasını talep edecektir.⁵⁹⁹ Saraçoğlu ise Sıkıyönetim Komutanı'nın kanunun verdiği yetkileri kullanmakta serbest olduğu cevabını verecektir.⁶⁰⁰

Seçimlerin ardından Meclis 5 Ağustos 1946 tarihinde toplanacaktır. Demokrat Parti'nin meclis çalışmalarına katılıp katılmayacağı konusu konuşulmaktadır.⁶⁰¹ Bu arada CHP Cumhurbaşkanlığına İnönü, Meclis Başkanlığına da Kazım Karabekir'i gösterme kararı almıştır.⁶⁰² Nitekim Demokrat Parti tarafından yayımlanan bir tebliğle; “memleketi korumayı ve millî iradenin tam bir şekilde tecellisini temine çalışmayı D.P. Meclis Grubunun millete karşı borç saydığı” bildirilerek Cumhurbaşkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak, Meclis Başkanlığına ise Yusuf Kemal Tengirşenk'in aday gösterileceği açıklanacaktır.⁶⁰³ Seçimlerde İnönü tekrar Cumhurbaşkanlığına seçilecek, yeni hükümetin Recep Peker tarafından kurulması kararı alınacaktır.⁶⁰⁴ Ertesi gün DP grubu toplanacak, grup başkanlığına Celal Bayar, başkanvekilliğine ise Fuat Köprülü getirilecektir.⁶⁰⁵

tavsiye edersiniz?’ Hakkı vardı . O zamanki hava içinde herşey olabilirdi. Ben de durumu asgari zararlar kurtarılması hakkındaki görüşte beraber oldum. 24 Temmuz'da İstanbul listesi o şekilde ilan edildi.” Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)*, Cilt 4, İstanbul: Rey Yayınları, 1970, s. 79-81; Ayrıca sayılan isimler arasında Recep Peker de bulunmaktadır. Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 527.

⁵⁹⁵ Cumhuriyet, “Sıkıyönetim komutanının tebliği”, 25 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁵⁹⁶ Vatan, “Celal Bayar'ın seçim hakkında beyanatı”, 25 Temmuz 1946, s. 1.

⁵⁹⁷ Vatan, “Kapatılan gazeteler”, 26 Temmuz 1946, s. 1; Söz konusu demeçte Celal Bayar: “İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum; seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler memleketin hakiki iradesini göstermekten uzaktır” diyerek “Yapılan bunca tazyik ve kanunsuzluklar kafi gelmediği için , iktidar partisi sahte mazbata tanzim etmek ve seçim evrak ve mazbatalarında tahrifat” yapıldığını eklemektedir. Akt. Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 251; Timur, a.g.e., s. 72. Ayrıca İstanbul Milletvekili Cihat Baban'ın kapatılma gerekçesi ile ilgili mecliste sorduğu soru ve Başbakan Peker'in cevabı için bakınız: *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 1, Birleşim. 14 (13 Eylül 1946), s. 271-277.

⁵⁹⁸ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 252.

⁵⁹⁹ Cumhuriyet, “D.P. Genel İdare Kurulu toplantısı”, 27 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 17.03.2021); Cumhuriyet, “Demokrat Partininünkü kararı”, 28 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 18.08.2021); Cumhuriyet, “Demokrat Partinin müracaatı”, 29 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁶⁰⁰ Cumhuriyet, “Başbakanın Celâl Bayara cevabı”, 1 Ağustos 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁶⁰¹ Cumhuriyet, “Ankarada siyasî faaliyet”, 1 Ağustos 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁶⁰² Cumhuriyet, “Ankarada Partilerinünkü toplantıları”, 4 Ağustos 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁶⁰³ Cumhuriyet, “Demokrat Partinin tebliği”, 5 Ağustos 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁶⁰⁴ Cumhuriyet, “Meclis açıldı, İnönü 451 oydan 388 i ile tekrar Cumhurbaşkanlığına seçildi”, 6 Ağustos 1946, s. 1. (erişim 18.03.2021).

⁶⁰⁵ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 72.

4.2. Reform Sürecinin Çıkmaza Girmesi

Demokrat parti daha kurulduğu ilk günlerde hem CHP içerisinde hem basın tarafında oldukça olumlu karşılanmıştı. Atay “demokrasi hayatımızın hep hissetmekte olduğumuz bir eksiği böylece ortadan kalkmaktadır”⁶⁰⁶ diyor, ertesi gün ise CHP’lilere seslenerek dikkatli ve uyanık olunmasını, karşı partiyi asla hafife almamaları gerektiğini söylüyordu.⁶⁰⁷ Ancak Toker’e göre CHP, “çok partili bir sisteme geçildiğini ve karşısında ciddi, şakaya gelmeyen bir muhalefet partisinin bulunduğunu yavaş yavaş” fark edecekti. Başlarda “sadık muhalefet” olarak yaratılmaya çalışılan parti kurulduğunda hızlıca basının, aydınların ve özellikle halk kitlelerinin geniş desteğini kazanacak; beklenenden hızlı gelişimi yönetimin birçok umudunu yıkacaktı.⁶⁰⁸ CHP, başlardaki tutumuna rağmen giderek güçlenen ve teşkilatlanmasını hızlandıran DP’ye özellikle taşra örgütlenmesinde önemli engeller çıkaracaktı.⁶⁰⁹ İşte bu engeller, siyasi sistemin sağlıklı şekilde ilerlemesinin de yolunu tıkayacaktı. Çok partili sistemin ilk seçimleri bir şekilde şaibelerle anılmaya başladığında yeni dönemin nasıl geçeceğini de sinyalleri alınmıştı. Daha ilk günlerden itibaren muhalefet tarafından sert eleştiriler yapılmaya başlanacaktı. Üstelik muhalefet hiç de azımsanmayacak milletvekili sayısı ile artık Meclis’te de yerini alacaktı. Hükümetin bu duruma ilk tepkisi ise otoriter ve sert eğilimi ile bilinen Recep Peker’in hükümeti kurmak üzere görevlendirmesiydi. Çok partili hayatın ilk denemesi bir anlamda hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştı. Devam edip etmeyeceği ise hem iktidarın hem muhalefetin bu aşamadan sonra atacakları adımlara bağlıydı. 21 Temmuz seçimlerinden itibaren yeni bir dönem başlıyordu.

4.2.1. İdari Baskı İddiaları

İnönü’nün 1 Kasım Nutku tek parti rejiminin dönüşme isteğinin en net ifadelerinden biri olarak görülmektedir. DP, dörtlü taktik ile birlikte demokratikleşme ve özgürlük taleplerini sürekli olarak tekrarlamış, iktidar bu yolda önemli adımlar atmıştır. Reform sürecini başarıya götürecek olan kanuni düzenlemeler, birtakım engellerle karşılaşmış ve yeterli olmadığı görülmüştür. İktidarın seçimleri öne alma kararı ile birlikte henüz yeni kurulmuş olan partiler afallamıştır. Seçimlerin bağımsızlığı ve seçim güvenliği konularında tereddütler yaşanmaktadır.

Seçimlerden önce yapılan düzenlemelerin yetersiz olduğu seçimlerden sonra daha net anlaşılmaktadır. Düzenlemeler yüzeysel kalmıştır. İktidar ve muhalefet arasındaki

⁶⁰⁶ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Parti Kuruldu”, *Ulus*, 8 Ocak 1946, s. 1. (erişim 19.03.2021).

⁶⁰⁷ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Parti Etrafında”, *Ulus*, 9 Ocak 1946, s. 2. (erişim 19.03.2021).

⁶⁰⁸ Cem Eroğlu, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der., İrvin C. Shick ve E. Ahmet Toprak İstanbul: Belge Yayınları, 5. Baskı, 2006, s. 115-116.

⁶⁰⁹ Albayrak, a.g.e., s. 77.

tartışmalar seçimlerden sonra reformun gidişatını etkileyecek önemli sorunlar ortaya çıkacaktır. Ancak tüm bu çabalar ve demokratikleşme, iktidar için bir “tecrübe”dir. Nihat Erim’in Ulus’taki bir yazısı o dönem büyük tartışma yaratmıştır. Hürriyet’in üzerine bir “şal örtmek”ten bahseden Erim her an bir geri dönüş ihtimalini dillendirmiştir:

Ama şu ciheti de kesin olarak beli[r]tmeliyiz, sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için ‘hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtmek’ ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir. Siyaset ilmi ve siyaset sanatı üzerinde zihin yormuş, devlet nazariyeleri ortaya atmış olan belli başlı müelliflerin müşterek kanaati budur.⁶¹⁰

İstenildiği gibi bir gidiş olmazsa mevcut durumda dahi geri dönüş her zaman masada bir seçenek olarak vardır.⁶¹¹ Menderes, Erim’in makalesine, Vatan’da uzun bir yazı ile cevap vermektedir.⁶¹² Toker’in aktardığı gibi Çankaya çevrelerinde devrimlerin aksayacağı veya kesileceği yönünde kuşku bulunmaktadır. Toker bu konuda İnönü’ye çok fazla ikaz geldiğini, yeni dönemde şahsının eleştirilerden zarar göreceği ve otoritesinin zayıflayacağını kendisine çok defa söylendiğini aktarmaktadır. Buna karşılık İnönü, hepsi ile baş edebilecek güçte olduğunu ifade etmiştir.⁶¹³

Erim günlüğünde, Demokrat Parti’nin 1946 seçimleri sırasında basında ve yurt genelinde yürüttüğü propagandanın sakıncalı olduğundan ve bu işin anarşiye kaymasından şikayet ettiği bir konuşmada İnönü’nün cevabı şöyledir:

Buna imkân vermem. Ben ihtilalci ve Kuvayi Milliyeci İsmet’im. Bu devleti yoktan bu hale getirdik. Üç, beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak ne âlâ. Olmazsa vazgeçer, birkaç sene daha eski usulde gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz.⁶¹⁴

İnönü’nün de zihninde demokratikleşme kararının bir “tecrübe” olarak yer etmesi ilginçtir. Asım Us’un da notlarında tecrübe olarak bahsettiği görülmektedir. Nitekim devrin aktörleri demokrasiye geçiş aşamasında tüm bu hareketleri bir “tecrübe” olarak görmekte ve her an bir geri dönüşten bahsedilebilmektedir. Ancak Toker’e göre “İnönü’nün demokrasiye mutlaka geçmek kararı kesindir, fakat gidişi arzuladığı gibi durdurmak veya sürdürmek elindedir.” Üstelik bundan yıllar sonra Bayar Toker’e: “İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben İsmet İnönü’nün, bunu arzulamadığından emindim” diyecektir.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Nihat Erim, “Demokrasi gaye midir? Vasıta mıdır?”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946, s. 2. (erişim 15.03.2021).

⁶¹¹ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 404.

⁶¹² Adnan Menderes, “Bir cevap münasebetile”, *Vatan*, 22 Haziran 1946, s. 1.

⁶¹³ Toker, a.g.e., s. 91.

⁶¹⁴ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, Cilt 1, haz., Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2005, İstanbul, s. 59; Toker, a.g.e., s. 91; Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 405-406.

⁶¹⁵ Toker, a.g.e., s. 91.

Dolayısıyla bu dönemde demokrasi her zaman bir tehditle yaşamaya mecburdu. Üstüne örtülmek istenen şal aslında cümleler arasında söylenen ancak fark edilmeyen, önemi anlaşılmayan, belki de son derece bilinçli olarak söylenen “tecrübe”den ilerisi değildi. Her an tek parti rejimine dönüşün önü açık ve son derecede istenmekteydi.⁶¹⁶ Arzulanan şey tek parti yönetimi boyunca yapıldığı gibi demokrasi gelecekte bile bunun yukarıdan bir devrimle yapılmasıydı. CHP’nin, Cumhuriyetin kurucusu olarak bunu yapmaya hakkı vardı ve de buna muktedirdi. Her ne yapılacaksa yine bu kadro yapmalı ve bu kabul ettirilmeliydi. Atay, seçimler sırasında “Demokrat Parti bir siyasî parti olmaktan çıkmıştır. Bu bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir” demektedir.⁶¹⁷ Erim “şal” meselesinden sonra geri dönüşü reddederek CHP için: “...muhaliflerine, memlekete yarar muhalefeti öğretmek zorunda olduğunu biliyor. Halk Partisi, bu ödevini, yılmamak, şaşırılmamak, serin kanlılığını kaybetmemek ve yoluna devam etmek suretiyle yerine getirmektedir” derken yine buna atıf yapmaktaydı.⁶¹⁸ Demokrat Parti, teşkilatlanması tamamlayamamış, iktidar partisi karşısında idari ve siyasi baskıdan kurtulamamış ve parti seçime girme kararı vermekte zorlanmıştır. Emrullah Nutku’ya göre baskıdan dolayı bir korku havası hakimdir. Halk iktidardan korktuğundan partiye girmemekte, gerekirse kayıt olmadan parti işleriyle ilgilenmekte ve hatta parti binalarını bile kiraya vermekte tereddüt etmektedir.⁶¹⁹ Uran, anılarında teşkilatlanmasını tamamlamış olan DP’nin İstanbul gazetelerinin de yardımıyla cürmünden çok büyük yaygara çıkardığını, seçimden sonra bile yolsuzluklara halkı inandırmaya çalıştığını söylemektedir. Ona göre DP yalnız kendi kazandığı yerlerde seçimler meşru ve kanuni, diğer yerlerde kanunsuz olduğu iddiasındadır.⁶²⁰ Erim de idari baskı konusunda memurlara güvenmek gerektiğinden bahsetmektedir.⁶²¹ Teşkilatlanma çalışmalarının yoğun olarak başladığı Ege Bölgesi’nde de idari konuda zorluklarla karşılaşmaktadır. Menderes idarenin baskısından ve devletin idare memurlarının tıpkı bir CHP yöneticisi gibi davrandıklarından yakınmaktadır.⁶²²

⁶¹⁶ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 407-408.

⁶¹⁷ Cumhuriyet, “Ağır ithamlar ve acı tarizler başladı”, 4 Temmuz 1946, s. 1. (erişim 20.03.2021).

⁶¹⁸ Nihat Erim, “Tek Dereceli Seçim Kanunu”, Cumhuriyet, 2 Haziran 1946, s. 1. (erişim 12.03.2021). Ahmet Emin Yalman, 19 Nisan’da Halk Partisi yol ağzında başlığıyla yazdığı yazısında partinin önünde “biri hayrın diğeri şerrin yolu” olmak üzere iki yol bulunduğunu ve birini seçmek zorunda olduğunu söylemektedir. Ahmet Emin Yalman, “Halk Partisi Yol Ağzında”, *Vatan*, 19 Nisan 1946, s. 1.

⁶¹⁹ Emrullah Nutku, *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika’da Yitirdiğim Yıllar 1946-1958*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1979, s. 15-16.

⁶²⁰ Uran, a.g.e., s. 366.

⁶²¹ Nihat Erim, “Tek Dereceli Seçim Kanunu”, Cumhuriyet, 2 Haziran 1946, s. 1. (erişim 12.03.2021).

⁶²² Menderes: “Partimiz, çalışırken her yerde olduğu gibi Ege çevresinde de Halk Partisinin olağanüstü gayret ve faaliyetlerle karşılaşmaktadır...Fakat bazı mahalli idare âmirlerinin ve devlet memurlarının taşıdıkları memuriyet sıfatının kendilerine yüklediği kayıdlara hiç ehemmiyet vermiyerek ve tıpkı bir partili imişler gibi, bu gayret ve faaliyetlere bütün hızlarıyla kapıldıkları ve kendilerini kaptırdıklarını görmekte teessür duymaktayız. Bilhassa tek partili idarenin baskısı altında yaşamış ve birden fazla partilerle idareye henüz intibak edememiş olan bir memlekette tek parti idaresinin kökleştirdiği birçok hakikat ve itiyadlarla mücadele gibi zor şartlar altında bulunan partimizin, bir de hükümet teşkilâtını karşısında bulması durumu bir kat daha güçleştirmektedir” demiştir. Cumhuriyet, “Demokrat Partinin iddiaları”, 1 Nisan 1946, s. 1-3. (erişim 20.03.2021).

CHP ve idare tarafından ise yalanlamalar gelecektir.⁶²³ Toker'e göre DP'nin sadece 351 milletvekili adayı vardı. Hiçbir yolsuzluk veya aksilik olmasa ve hepsi seçilse dahi CHP'nin mecliste 114 sandalyesi olacaktı ve CHP 119 milletvekili daha kazansa iktidarı alırdı ki o şartlarda alma ihtimali de çok yüksekti.⁶²⁴ “Ama o hileler, mazbata değişiklikleri, tesirler yapıldığına göre gerçek şudur ki CHP ve bilhassa idare amirleri ile CHP teşkilatı 1946 seçimlerini boşu boşuna kirletmişlerdir.”⁶²⁵ Yalman da aynı doğrultuda bir yorumda bulunmaktadır.⁶²⁶ Yıllar sonra İsmet İnönü de bu konu hakkında konuşacaktır:

Bir talihsizliktir... Demokratik rejime girmek kararını verdiğimiz zaman bâzı zekâlar, ehemmiyetli ölçüde bu seçim mekanizmasına ne ölçüde hile karışabilir, bunu keşfetmeye gayret sarfetmişlerdir. (...) Biz geçen 1946 seçimlerinde İstanbul'daki mârifet yüzünden zedelendik. (...) [İstanbul'da] açıkça marifet yapıyorlarmış... Bütün ülke lekelenmişti... Sanki her yerde seçimler öyle geçmiş gibi gösterilmeye çalışıldı. (...) Ama Recep Peker vardı. Cevdet Kerim [İncedayı] da, her ne pahasına olursa olsun onu kurtarmayı doğru bir marifet sayarak, kendinden geçecek ölçüde olan Peker'e bağlılığını tüm ülkeye ödetti.⁶²⁷

Bir başka husus muhalefete olan bakışla ilgilidir. Dörtlü tahrir düşünüldüğünde bazı düzeltmeler ve demokratik denemeler yapmak gereklidir. Ancak seçimler de dahil olmak üzere ortaya çıkan sonuç düzenlemelerin yetersiz kaldığıdır. Koçak'ın şu görüşüne katılmak gereklidir:

İnönü'nün bu aşamada üzerinde durduğu bir başka önemli husus, “ikinci parti”nin kuruluş yöntemi idi. İnönü, açıkça muhalefet grubunun CHP'den ayrı bir parti kurmasının doğru çözüm olacağını belirtiyordu. Bu, açık bir davetti. Ancak muhalefet grubu açısından bakıldığında, onları bu davetin ardında kendilerini yasal bir güvence beklemiyordu. Aksine, sadece İnönü'nün ve hükümetin hoşgörüsü söz konusuydu. Bu da, nesnel bir temel olmaktan ziyade, sadece subjektif bir temeldi ve yalnızca siyasi atmosfere bağlıydı.⁶²⁸

4.2.2. Siyasi Gerilim ve Şiddet

Tartışmalı seçimler sonrasında oluşan yeni meclis ve rejimin yeni durumu kolaylıkla sindirilebilmiş olmamakla birlikte mevcut durumu ile konsolide olabilmış ve hukuki altyapısını kurabilmiş bir demokrasiden bahsedebilmek mümkün değildir. Muhalefet, iktidarın samimiyetine inanmazken iktidarın gölge muhalefet umuduyla izin

⁶²³ İzmir Valisi Şefik Soyer, CHP İzmir İl Başkanı Mehmed Orgun ve Aydın Valisi Fazıl Bürge'nin açıklamaları bu yöndedir. Cumhuriyet, “Adnan Menderes'in iddialarına cevap”, 2 Nisan 1946, s. 1,3. (erişim 15.03.2021); Cumhuriyet, “Ege bölgesindeki parti mücadelesi”, 3 Nisan 1946, s. 1. (erişim 15.03.2021).

⁶²⁴ Toker, a.g.e., s. 121.

⁶²⁵ Toker, a.g.e., s. 121.

⁶²⁶ O sırada Demokrat Parti, yurdun birçok kısmında henüz teşkilat kuramamıştı. Eski tek partinin nüfuz ve itibarı ve esaslı bir değişiklik yapmamak meyli de bir kısım halk arasında devam ediyordu. Halk Partisi, akıl edip de son derece dürüst bir seçim yapsaydı, seçilebilecek aday sayısı yüzelliye geçmeyecek, yani Halk Partisi üçte ikiyi çok aşkın bir çoğunluğa hâkim kalacaktı. Böyle bir dürüstlük, siyasi hayatımıza kök salacak, birçok sarsıntıları önleyecek, belki de 1950'de C.H.P. yüzünün akiyle iktidarda kalabilecekti. Yalman, a.g.e., s. 79.

⁶²⁷ Ulus, 5 Temmuz 1967'den akt. Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 528; Albayrak, a.g.e., s. 90.

⁶²⁸ Koçak, *İkinci Parti*, s. 745.

verdiği DP'nin halktan gördüğü ilgi karşısında afallaması ve bu ilgi sebebiyle geri dönüşün maliyetinin yüksek oluşu iktidarı baskı ve sindirme politikasına götürmekte, gerilim bu bağlamda artmaktadır.⁶²⁹ Seçimlere yönelik muhalefet tarafındaki tepki daha ilk günlerden DP yönetimini zora sokacaktır. Seçimlerde yapılan hileler ve yolsuzluklar öne sürülerek, meclise katılmamak, “sine-i millete” dönmek fikirleri ortaya atılmış, Bayar’a “Çankaya eteklerine kadar gelmiş ihtilali durdurdunuz” şeklinde telgraf bile çekilmiştir.⁶³⁰

Seçimlerden sonra geçmişte otoriter ve sert mizacı ile bilinen Recep Peker, Milletvekili seçimlerinin hemen ertesinde Saraçoğlu'nun yeni hükümeti kurmayı reddetmesi ile hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Hilmi Uran, Peker'den önce ısrarla kendisine teklif edildiğini ancak Peker ismini önerdiğini söylemektedir.⁶³¹ Uran'a göre Peker ismini İnönü beğenmemiş, geçimsizliği ve kaba hareketleri nedeniyle tereddüt etmiştir. Tek parti döneminin bir geleneği olan Başbakan'ın aynı zamanda parti genel başkan vekili olma görevini Şükrü Saraçoğlu'nun üstlenmesi ise ilginçtir. Bu ayırım İnönü'nün muhalefetin aşırılıklarına set çekmek için Peker'i ideal aday olarak gördüğünü ancak aynı zamanda denge kurmak isteğini güçlendirmektedir.⁶³²

Peker Hükümeti, rejimin demokratik dönüşümünün önünde sert bir kaya olarak döneme damga vurmuştur. Ancak Peker, çok partili düzene uyum sağlayacak ve muhalefete katlanabilecek birisi değildir.⁶³³ Geçmişte sert ve tutucu tavırları ile bilinen Peker, Demokrat Parti muhalefeti karşısında da bu tutumunu devam ettirecek, reformun önü bu hükümet görevde iken tıkanacaktır. Emrullah Nutku da anılarında hükümette İçişleri Bakanının Şükrü Sökmensüer olmasının kurulacak hükümetin şiddet kabinesi olacağı izlenimini verdiğini söylemektedir.⁶³⁴ İnönü'yü 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamaya götürecek olan süreçteki aksaklık ve gelişmeler hükümet ile DP arasındaki sert siyasi iklimde oldukça önemlidir. 12 Temmuz Beyannamesi ne kadar önemli ise Peker Hükümeti ve Recep Peker, reformun tıkanması yolunda bir o kadar önemlidir. Katı bir tek parti taraftarı olan Peker'in atanması, devlet denetiminde radikal bir reform

⁶²⁹ Taner Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, s. 60.

⁶³⁰ Samet Ağaoğlu, daha çok sol eğilimleri ile bilinen Zekeriya Sertel, Cami Baykut, Tevfik Rüştü Aras gibi isimlerin bu fikirleri öne attığını, telgrafı yazan ismin ise Baykut veya Sertel olduğunu söylemiştir. Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s. 50.

⁶³¹ Uran, a.g.e., s. 368.

⁶³² Recep Peker'in başbakan olarak seçilmesi genellikle iki açıdan değerlendirilmektedir. Ağırlıklı olarak bir değerlendirme Peker'in siyasal sahnede giderek artan çatışma ve kavgaların, DP'nin hücumlarının yatıştırılması ve bozulan otoritenin yeniden tesisinin yine sert ve otoriter bir kişilik olan Peker ile mümkün olduğu yönündeki kanaat ile seçilmiş olmasıdır. Diğer değerlendirme ise Peker'in bir “kurban” olarak ortaya atılması ve CHP'nin Pekerciler olarak bilinen grubun partiden tasfiyesini hızlandırmasının önünün açılmasıdır. Samet Ağaoğlu'nun Peker hakkında “Kurban Başvekil” olarak bahsetmesi ve bu yönde bilerek, isteyerek yönlendirildiği iddiası ilgi çekicidir. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2011, s. 130-141.

⁶³³ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 4. Baskı, 2006, s. 297.

⁶³⁴ Nutku, a.g.e., s. 30.

politikasından yana olunduğu göstermektedir.⁶³⁵ Nitekim Peker'in yürüttüğü siyaset CHP içerisinde özgürlükler ve siyasi partiler konusunda reforma bakış açıları tamamen zıt iki grubun varlığını da gün yüzüne çıkarmıştır. Demokratikleşme konusunda kontrollü geçişi savunan Peker liderliğindeki grup daha otoriter usullere bağlı iken, partinin gençleri olarak bilinen liberal kanat ise ayrı bir grubu meydana getirmektedir.⁶³⁶

Muhalefetin eleştirisi sınırlarını kendi denetiminde tutmak isteyen hükümet, bu denetimi Basın Kanunu'nda değişiklikler yapmak, İstiklal Mahkemelerini hatırlatmak gibi antidemokratik ve tehditkâr uygulamalarla sağlamaya çalışmıştır.⁶³⁷ Karşılıklı suçlamalar ve isteklerin had safhaya ulaştığı bu ortamda demokrasiye geçiş çabalarının olumsuz etkilenmesi ve reformun sekteye uğraması kaçınılmazdır. Her ne kadar seçimler öncesinde kanunlarda çeşitli değişiklikler yapılmış ve muhalif partilerin kurulmasına imkan verilmiş olsa da onları iktidar partisiyle eşit kılacak şartlar yaratılamamıştır.⁶³⁸ Daha ilk günlerden başlayan tartışmalar DP tarafında bir meşruluk mücadelesine, muhalefetin yaşamasını sağlama mücadelesine, dönüşürken hükümet, muhalefet imkanlarını daraltma ve denetim altına alma çabalarına girecektir. Dönem boyunca sürekli artarak devam eden tartışma ortamını iki açıdan değerlendirmek gerekecektir. İlki mevcut tartışmalar ekseninde Peker Hükümeti'nin başvurduğu şiddet politikası ve bu politikanın yarattığı gerginlik olurken diğeri ortaya çıkan bu tartışma ortamında her iki partinin de aşırıların reformu tehlikeye atacak düzeyde tartışmalara katılmasıdır. CHP ve DP içerisindeki aşırıların parti yönetimlerine yapacağı baskı ve özellikle DP içerisindeki muhaliflerin çeşitli açıklamaları gerilimi tırmandırarak DP yönetimini de zor durumda bırakacaktır. Muhalefetin ve hükümetin karşılıklı iddiaları ancak partiler üstü bir hakemlik ile hafifletebilecek ya da çözüme kavuşturulacaktır. Rejimi 12 Temmuz'a götürecek süreç, seçimlerin ardından başlayan yeni dönemin oldukça gerilimli sürecidir.

Bu bağlamda DP bir "meşruiyet sorunu" ile karşı karşıya kalmıştır. İktidar tarafından gerçek bir parti olarak algılanması noktasında bir düğüm bulunmaktadır. Zira DP, özellikle seçimler sonrasında git gide büyüyen ve Peker hükümeti ile yaşanan gerilimli dönemde sürekli olarak siyasi baskı ve şiddetten şikayet etmiştir. Anlaşma zemininin arandığı İnönü-Bayar görüşmelerinde bu konu sık sık Bayar tarafından dillendirilecektir. Bu konuda tepkilerle karşılaşan Demokrat Partililer, sık sık aksi yönde açıklamalarla bu gibi meselelerin parti gündeminde ve programında olmadığını vurgulamaktadırlar. Bu noktada ortada bir ikilem bulunmaktadır. Koçak'ın belirttiği gibi,

⁶³⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 39.

⁶³⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 258

⁶³⁷ Timur, a.g.e., s. 74.

⁶³⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 257.

DP bu gibi tehlikeli isnatlardan kaçınarak hem meşruiyetini korumak hem de kendi ideolojisi gereğini yerine getirmek amacını taşımaktadır. Ancak DP'nin kanunların daha demokratik hale getirilmesi yönündeki isteği, diğer taraftan iktidarın irtica veya komünist akımlara karşı önlemi niteliğinde olan kanunlardı ve CHP bu bağlamda taktik bir hareketle sürekli olarak bu kanunlara karşı gelmenin anlamsız olduğunu vurgulamaktaydı.⁶³⁹ Dolayısıyla DP bu ikilem arasında kanunların kendisi üzerinde de baskı aracı olarak kullanılması tehlikesini yaşamaktadır. Nitekim Belediye Seçimlerine ilişkin bazı tartışmalar DP'yi bu konuda zora sokmuştur. O günlerde Fuat Köprülü'nün iktidar partisinin uygulamalarına eleştiriler yönelttiği bir mülakatı, yönetimi yabancı devletlere şikâyet edecek şekilde yayınlanmış, basında da buna cevaben sert açıklamalar yapılmıştır.⁶⁴⁰ Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in laiklik ile ilgili talebi de basında yer bulunca geri adım atmak zorunda bırakılmıştır.⁶⁴¹ Çünkü kurucular bu konuya azami dikkat göstermekte ve iktidarı kışkırtmamaya çalışmaktadır. Bu konudaki tartışmalar uzun bir süre devam edecektir. Bayar, 10 Mayıs'taki Kurultay'dan sonra İnönü'ye cevaben seçimlerin serbest ve güvenli olmayacağını, devlet başkanı ile parti başkanlığının ayrılması gerektiğini söylemektedir.⁶⁴² Cevap ise yine Atay'dan gelecektir. Atay, seçimlerin serbestliğinden sadece Demokrat Parti ve Moskova radyosunun şüphelendiğini yazmaktadır.⁶⁴³ Bu tepkinin altında İnönü'nün de kurultayda bahsettiği "Balkan Komitacılığı" yatmaktadır. Bayar'ın Amerikalı bir gazeteciye verdiği demeçte Sovyet isteklerine karşı "rivayet" şeklinde cevap vermesi eleştirilmiş, Bayar da Vatan gazetesinde buna cevap verme gereği duymuştur.⁶⁴⁴ İlerde ise "yolumuz, balkan komitecilerinin yolunun tam zıddıdır" diyecektir.⁶⁴⁵ Muhtemelen Atay'ın cevabı da buna atıf vermektedir. Pek çok ülkede seçim boykotları genellikle komünist partiler tarafından gerçekleştirildiğinden DP de bu yönde dış kaynaklı olmakla suçlanacaktır.⁶⁴⁶ Muhalefetin kendisine çizilen sınırlar içerisinde kalması isteği bir kez daha ortaya çıkmış, ülke menfaatlerinin karşısında bulunmakla itham edilerek meşru görülmemiştir. Belediye seçimlerine ilişkin tartışmalar ve Moskova Radyosu ilişkisi DP'nin meşruiyetini zora sokarken, aralarında bağlantı kurmanın kolaylığı Moskova ile iş birliği suçlamasını tetikleyebilmektedir.⁶⁴⁷ Bahsedildiği gibi bu tip iddiaların karşılıksız olduğu 1947 yılının

⁶³⁹ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 382.

⁶⁴⁰ Cumhuriyet, "Demokrat Partinin son demecinin münakaşası", 15 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 25.03.2021); Toker, a.g.e., s. 94.

⁶⁴¹ Toker, a.g.e., s. 92-93.

⁶⁴² Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 48.

⁶⁴³ Falih Rıfkı Atay, "Basiret sahipleri dört gözle ibret alsınlar", *Ulus*, 15 Mayıs 1946, s. 1. (erişim 25.03.2021).

⁶⁴⁴ Bayar'ın demeci için bakınız: Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 52-53; Vatan, "Celâl Bayar, Ulus'a cevap veriyor", 7 Mayıs 1946, s. 1.

⁶⁴⁵ Nutku, a.g.e., s. 27.

⁶⁴⁶ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 380

⁶⁴⁷ Koçak, *İktidar ve Demokratlar*, s. 406.

başlarında Sökmensüer tarafından kabul edilmişse de bir dönem DP için sorun yaratmıştır. Bu konular belli bir süre sonra ciddiyetini yitirse de muhalefet olarak kabul edilmek şeklindeki meşruiyet krizi, 12 Temmuz’a kadar devam edecektir.

Meclis görüşmelerinde eleştiriler ve tartışmalar kendisi gösterirken iktidarın muhalefete yönelik tutumu da açıkça belli olmaktadır. Daha ilk günlerde başlayan tartışmalar, Peker Hükümetinin programı okunurken “sözün sokağa düşmesi” şeklinde yorumlanacaktır. Peker, DP’nin kalabalık mitinglerine atıfla sokakta yapmayı alıştıkları ‘büyük hata’yı hiç olmazsa bugün terk etmiş olmalarını dilediklerini söyleyerek, azlığın çokluğa tahakküm edemeyeceğini ayrıca belirtecektir.⁶⁴⁸ Hükümet programında kanunlara aykırı gösteriler ve gürültülü isteklerin susturulacağı, mevcut kanunların yetersizliği halinde yenilerinin çıkarılacağı da belirtilmektedir.

Esasında meclisin ilk gündemi, seçim tutanaklarının görüşülmesi olmuştur. Tutanakların görüşüldüğü Tutanakları İnceleme Komisyonu’nda DP’lilerin birçok ildeki seçimlerde yolsuzluklar yapıldığı yolundaki raporları ve seçim tutanakları kabul görmemiş, milletvekillerinin mazbataları bu şekilde kabul edilmiştir. Seçimlere yönelik iddialar iktidar tarafından küçük ve seçim sonucunu etkilemeyecek münferit olaylar olarak nitelenirken, DP’nin asıl amacının seçimlere gölge düşürmek ve meclisin meşruluğunu sorgulatmak olduğu savunulmaktadır. DP tarafında ise olayların sistemli şekilde yönlendirildiği ve seçimlerden önce muhalefet partilerine baskı kurulduğu söylenmektedir.⁶⁴⁹ Milletvekili seçim tutanaklarının onaylanması ve seçim sonuçlarına ilişkin tartışmalar uzun bir süre devam etmiştir. Bu tartışmalar seçimlerin güvenilirliğine gölge düşürürken yaklaşan İl Genel Meclisi seçimlerinin de aynı derecede güvenilirliği sorgulanmıştır. DP ise önceki seçimlerin yarattığı *izlenim* sebebiyle seçimlere katılma kararını ilgili il müteşebbis heyeti kararına bırakmıştır.⁶⁵⁰ Ancak seçim günü yine bazı usulsüzlükler sebebiyle DP ilgili bölgelerde seçimlerden çekilecektir.⁶⁵¹ Öyle ki seçimlerin güvenliği konusu, 1950 seçimlerine kadar DP propagandasının ana maddesi haline gelecek, seçim kanununda yapılması istenen değişiklikler her fırsatta dile getirilecektir. Meclis içerisindeki gerilim hükümetin ekonomik alanda 7 Eylül Kararları,

⁶⁴⁸ Hükümet programının okunması sonrasında DP Milletvekili Fuat Köprülü, programın uzun ve önemli meseleleri içerdiğinden bahisle DP tarafından incelenmesi için iki gün süre isteyecek, istek karşılanmayacak ve karşılıklı tartışmaların ardından yine aynı gün 53 oya karşı 378 oyla kabul edilecektir. Tartışmalar sırasında CHP’li Cemil S. Barlas: “Demokrasi demek milletin iradesinin parlâmentoda tecellisi demektir, sözün sokağa düşmesi değildir... sözü hükümet sokağa düşürmeyecek” diyerek karşı gelecektir. Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in de ayrı ayrı itiraz ettiği ve Menderes’in kürsüden inerek salonu terk ettiği tutanaklarda görülmektedir. Tüm tartışmalar için bakınız: *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 1, Birleşim. 3 (14 Ağustos 1946).

⁶⁴⁹ Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 Rejim Krizi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2013, s. 185.

⁶⁵⁰ Şahingiray, der., *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri*, s. 450.

⁶⁵¹ Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, s. 19; Cumhuriyet, 3 Eylül 1946’dan akt. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 201. Ayrıca Milletvekili Erken Genel Seçimi sonuçlarına göre seçime katılım oranında yaklaşık yüzde 15’lik bir düşüş söz konusudur.

basında sıklaşan eleştiriler sebebi ile Basın Kanunu'nda yapılması istenen değişiklikler ve ardından 1946 yılı bütçe görüşmeleri sırasında da sürmüş, DP ile iktidar arasındaki gerginlik giderek artmıştır.⁶⁵²

Bir önceki dönemde oldukça tartışılan Basın Kanunu, 50. Madde ile sınırlı şekilde değiştirilmesi dışında köklü bir değişikliğe uğramamış ve yeni dönemde tekrar gündeme gelmiştir. Üstelik seçimlerin ardından Sıkıyönetim Komutanlığı aracılığı ile bazı gazetelerin kapatılması ve buna yönelik tartışmalar devam ederken meclise getirilen yeni tasarı,⁶⁵³ Menderes tarafından “Vatandaş hürriyetine saygı göstermek, millet ve devlet menfaatlerine hâdim olmak gibi tâbirler altında hükûmete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek isteniyor” sözleriyle eleştirilecektir.⁶⁵⁴ Ancak bu eleştiriler sonuç vermeyecek, tasarı kabul edilecektir.⁶⁵⁵

Partiler arasındaki mücadele bir yandan mecliste diğer yandan tek parti döneminin aksine artık sokaklarda, halk arasında da konuşulmaktadır. Demokrat Parti'nin kurulduğu ilk andan itibaren kamuoyunda yarattığı heyecan, tartışmalı seçimlerden sonra da devam etmiştir. DP'nin arkasında bu destek, parti teşkilatını cesaretlendirdiği gibi aşırıların sert beyanları ile birlikte CHP içinde de kaygıları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda gerilim, DP'nin meclis dışındaki propaganda faaliyetlerinin CHP tarafından hoş karşılanmaması ve yer yer “ihtilal metodları uygulamak” olarak anlaşılmaması sonuçlarını doğurmuştur.⁶⁵⁶

Diğer yandan Goloğlu'nun ifadesiyle iktidar tarafında başlayan “bocalama”, meclisin yolsuzluk ve usulsüzlük iddiaları ile meşgul olmasına yol açmış, bu tartışmalardan birinde DP grubu toplantıyı terk etmiştir. Gerilimi artıran esas olay ise DP Milletvekili Samet Ağaoğlu'nun Başkent gazetesinde yazdığı yazıdır. Yazıda DP'nin toplantıyı terk etmesini haklı bulan Ağaoğlu; “Çoğunluğun tahakkümü karşısında Demokrat Parti, milletin sinesine çekilmelidir” diyerek meclisten tamamen çekilmeyi önermiştir.⁶⁵⁷ Toker'e göre ise “sine-i millet” tartışmaları seçimlerden beri devam etmektedir. Parti içerisindeki “müfritler” CHP ile uzlaşmamak niyeti ile her türlü kapıyı kapatmak ve mecliste bulunmamak taraftarıdır.⁶⁵⁸ Nitekim bu terk uzun sürmemiş

⁶⁵² Albayrak, a.g.e., s. 97.

⁶⁵³ Gazetelerin kapatılma nedenlerini Peker'den soran Cihat Baban, basının merkezinin ağırlıklı olarak İstanbul olması sebebiyle kaldırılan 50. Madde'nin Sıkıyönetim Komutanlığı aracılığı ile kullanılabildiği ve pratikte değişikliğin hükümsüz kaldığını, basın yayın organlarının bu yolla keyfi şekilde denetlenebildiğini belirtmektedir. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 204; *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 1, Birleşim. 14 (13 Eylül 1946), s. 272-273.

⁶⁵⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 1, Birleşim. 14 (13 Eylül 1946), s. 292.

⁶⁵⁵ Değişiklikler hakkında ayrıntılı inceleme için bakınız: Koçak, *Rejim Krizi*, s. 202-222.

⁶⁵⁶ Peker bir kısım Halk Partililer sık sık DP'yi “ihtilal metodları” uygulamakla suçlamaktadır. Peker'e göre “Üç aya, altı aya kadar iktidara geleceğiz. Nasıl geleceğiz, geldiğimiz zaman görürsünüz” gibi cümlelerin başka açıklaması yoktur. 12 Temmuz'a kadar bu gibi isnadlar sürmüştür. Fehmi Akın, “12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2012), s. 94. (erişim 20.06.2021).

⁶⁵⁷ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 142.

⁶⁵⁸ Toker, a.g.e., s. 134.

DP'liler oylama sırasında tekrar içeri girmiş ve görüşmeler devam etmiştir. Ancak bu olay ilk değildir, bu dönemde DP birkaç kez daha çeşitli nedenlerle protesto maksatlı görüşmeleri terk etmiştir.⁶⁵⁹ Üstelik sine-i millet tartışmaları DP içerisindeki bölünmenin de bir anlamda temeli olacaktır. Demokrat Parti 1. Kongresinde parti yönetimi eleştirilecek, “sine-i millet”e dönmek gerektiği dile getirilecektir. İktidara karşı yürütülen muhalefetin daha sert olması gerektiğini savunan grup iktidarın gayri meşru ilan edilmesini istemektedir.⁶⁶⁰

Partiler arasındaki bir diğer gerilim ise 1947 yılı Bütçe Kanun Tasarısı görüşmeleri sırasında gerçekleşen ve “psikopat olayı” olarak bilinen tartışmadır. Peker hükümetinin tartışmalı ekonomi yönetiminin görüşmelerde etkili olduğu fark edilmekte ve ekonomik başarısızlıkların hükümeti zor durumda bıraktığı ortadadır. Buna rağmen 18 Aralık 1946 tarihinde başlayan görüşmelerde Recep Peker'in ekonomiden çok siyasi bir konuşma ile başlaması, iç huzur ve güvenlikten bahsetmesi dikkat çekicidir.⁶⁶¹ DP adına söz alan Menderes ise Peker'in konuşmasını bütçeye yönelik tepkileri azaltmak ve “şiddetli bir lisan kullanarak, bir nevi ürkütme tesiri icra etmek” olduğunu belirten sözlerle başlayarak eleştirmiştir. Menderes'in uzun ve detaylı konuşmasının ardından kürsüye gelen Peker, Menderes'e yönelik sert ifadeler kullanarak şöyle diyecektir:

Demokrat Parti adına dinlediğimiz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve “pisikopat” bir ruhun mariz karanlıklar içinde şanlı bir milletin[milletin] ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik.⁶⁶²

Bu sert tepki karşısında DP'nin cevabı ise Bayar'ın talimatı ile meclisi terk etmek olacaktır. DP'lilerin salondan ayrılmasının ardından konuşmasına devam eden Peker, “bozgunculuğa karşı nizamı muhafaza etme”nin gereğine işaret ederek muhalefeti ihtilale teşvik suçlamasında bulunacak, Bayar'ın gezilerinde halkla olan konuşmalarını eleştirecektir.⁶⁶³ Nihat Erim ertesi gün Ulus'ta “meclisi terk etmek vazifeden kaçmaktır” diyecektir.⁶⁶⁴ Us'a göre ise bir bahaneden fazlası değildir. Menderes'in sözleri faydalı olmaktan ziyade “propaganda” amacı taşımaktadır.⁶⁶⁵ Peker geri adım atmazken bu terk ediş bu sefer daha ciddidir ve çözümü için partiler arasında birtakım görüşmeler yapılması gerekmektedir. Diğer taraftan parti teşkilatından DP yöneticilerine gelen çok sayıda

⁶⁵⁹ Koçak, *Rejim Krizi*, s. 253.

⁶⁶⁰ Albayrak, a.g.e., s. 104.

⁶⁶¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 3, Birleşim. 18 (20 Eylül 1946), s. 4.

⁶⁶² *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 3, Birleşim. 18 (20 Eylül 1946), s. 23-24.

⁶⁶³ Koçak, *Rejim Krizi*, s. 253; *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 3, Birleşim. 18 (20 Eylül 1946), s. 23-27.

⁶⁶⁴ Nihat Erim, “Meclisi terk etmek vazifeden kaçmaktır”, *Ulus*, 19 Aralık 1946, s. 1. (erişim 26.03.2021).

⁶⁶⁵ Us, a.g.e., s. 699.

telgrafta karardan memnuniyetler bildirilmekte ve meclisi boykot desteklenmektedir.⁶⁶⁶ Us, bu gibi taleplerden olacak, DP içerisinde sözü ayağa düşürmek ve kargaşadan faydalanmak isteyen “müfritler” var yorumunu yapacaktır.⁶⁶⁷ Sorunun çözümü için Saraçoğlu’nun temasları ile başlayan arabuluculuk faaliyetlerine Adnan Adıvar, Üzeyir Avunduk, Mümtaz Ökmen ve H. Suphi Tanrıöver gibi isimler de katılmış; nihayet 22 Aralık’ta İnönü Celal Bayar ve Fuat Köprülü’yü Çankaya’ya davet etmiştir.⁶⁶⁸ Toker’e göre İnönü’den gelecek bir davet özellikle istenmiştir. Çünkü DP’liler İnönü’nün çok partili rejimi yürütmek niyetinde olduğuna güvenmişler, ona meydan okumak istememişlerdir.⁶⁶⁹ Nitekim karşılıklı görüşmeler birkaç gün daha devam ettikten sonra İnönü kendi partisi ile muhalefet partisi arasında uzlaştırmacı taraf olarak ön plana çıkacaktır. Önceden Bayar’a da gönderilen ve ufak bir değişiklik ile kabul edilen mutabakat metnini yayımlayarak sorunun çözümünü rica etmiş ve anlaşmaya varılmıştır.⁶⁷⁰ Anadolu Ajansı’ndan yayımlanan metinde: “Karşılıklı sevgi ve iyi niyetin vücuduna katıyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı, mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica” etmiştir.⁶⁷¹ Erim’e göre Cumhurbaşkanı tarafsız kalarak partiler arasında hakemlik yapabileceğini göstermiş ve İnönü demokratların dönüşüne herkesten çok sevinmiştir. Ayrıca Bayar ve Köprülü’yü de oynadıkları yatıştırıcı rol ve anlayışlarından ötürü övmek gerektiğini ekleyecektir.⁶⁷² Us’a göre İnönü, haklı haksız ayırmadan, hadiseden duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir. Us, Demokratlar’dan tahripkâr ihtiraslara kapılmadan ciddi bir muhalefet partisi yolunda devam etmelerini beklemektedir.⁶⁷³

Böylece İnönü, kendi partisi ile muhalefet arasında ilişkilerin kopma noktasına geldiği bir anda uzlaştırmacı olarak çok önemli bir eşiğin aşılmasında rol oynamış, partiler arasındaki iyi ilişkinin teminatını sağlamıştır. Erim’e göre bu olaydaki en büyük kazanç demokratların her türlü hasmane tutumlarına karşılık İnönü’nün hakemliğini kabul etmeleri olurken Peker takımına da iyi bir ders verilmiştir.⁶⁷⁴ Goloğlu’na göre İnönü, arabulucuların görüşmelerinden yararlanarak CHP başkanlığından uzaklaşmış, partiler üstü bir kişilikle uzlaştırmaya çalışmıştır.⁶⁷⁵ Ancak Anayasa’nın Cumhurbaşkanı’na

⁶⁶⁶ Toker, a.g.e., s. 157.

⁶⁶⁷ Us, a.g.e., s. 699.

⁶⁶⁸ Koçak, *Rejim Krizi*, s. 255.

⁶⁶⁹ Toker, a.g.e., s. 158.

⁶⁷⁰ Toker’e göre bu değişiklik Bayar tarafından özellikle istenmiştir. Uzlaş metnine kendilerinin İnönü tarafından bizzat davet edildiğinin eklenmesi istenince İnönü itiraz etmeyecektir. Toker, a.g.e., s. 158.

⁶⁷¹ Ulus, “Cumhurbaşkanımız Meclisteki hâdise için Celâl Bayar ve Fuat Köprülü ile görüştü”, 27 Aralık 1946, s. 1. (erişim 26.03.2021).

⁶⁷² Nihat Erim, “Cumhurbaşkanımızın İlgişi”, *Ulus*, 27 Aralık 1946, s. 1. (erişim 26.03.2021).

⁶⁷³ Us, a.g.e., s. 700.

⁶⁷⁴ Erim, *Günlükler*, s. 80.

⁶⁷⁵ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 148.

böyle bir siyasal yetki vermemiş olması ayrı bir sorun olduğu gibi Peker'e göre hiç uygun değildir.⁶⁷⁶ Zaten Peker de rejimin geldiği noktada bu değişime ayak uydurabilecek mizaca sahip değildir, İnönü'nün bu krize müdahalesi gerekli ve yararlıdır.⁶⁷⁷ Ardından demokratların meclise geri dönmesi ile devam eden bütçe görüşmelerinin kapanışında Peker, kabul edenler kadar etmeyenlerin de vazifelerini yaptığını, onların görüşlerine dikkat edileceğini söyleyecektir. Yılın sonlarında yaşanan bu olay ile birlikte ortaya çıkan durum iktidarın çok partili hayattan geri dönüşe izin vermeyeceğinin bir işareti sayılmaktadır. Ancak bir taraftan da DP tabanının uzlaşma görüşmeleri sırasında boykotu desteklemesi ve sine-i millet tartışmaları, DP için önemli bir sorun olmaya devam edecektir. Yaklaşmakta olan kongre öncesi yaşanan durum her ne kadar olumlu olsa da kongrede DP yönetimi eleştirilecektir. Erim'in günlüğünden İnönü-Köprülü görüşmesinde bazı isimlerin aykırı hareketleri sebebi ile DP içerisindeki "müfritler" in varlığından bahsedildiği ve Köprülü'nün başıyla onayladığını okumak mümkündür.⁶⁷⁸

Demokrat Parti muhalefette birinci yılını doldururken 1946 yılının siyasi krizleri de bir şekilde atlatılmış, İnönü'nün hakemliği ve reformcu kadronun girişimleri ile yatışan ortamda DP 1. Kongresine gidilmiştir. Kongre iktidar tarafından oldukça olumlu karşılanmış, hatta kongre salonunda İnönü için yer ayrıldığı söylentileri bile çıkmıştır.⁶⁷⁹ Ancak kongre sonrası siyasi hava tekrar soğuyacaktır. Kongrede amacını aşan konuşmalar ve iktidara yönelik tehditlerden sonra kabul edilen Hürriyet Misâkı iktidarın tepkisini çekecektir. Kongre 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında toplanmıştır.⁶⁸⁰ Kongrenin önemi daha önce kurulmuş muhalif partilerin kongre yapabilecek kadar uzun ömürlü olmayışı ve ilk defa bir muhalefet partisinin genel kongresini yapmasıdır.⁶⁸¹ Kongre'de bir yandan demokratikleşme istekleri yenilenirken diğer yandan iktidarın ve geçmiş dönemlerin eleştirileri yapılmıştır. Bayar, Anayasa'ya uymayan kanunların kaldırılması, seçim kanununun değiştirilmesi ve devlet ve parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi olmak üzere üç isteğini bildirmiştir.⁶⁸² Diğer taraftan DP'nin meclisi terk etmesini ve ardından geri dönmesini bir kısım delegeler yanlış bulurken bir kısım delegeler yerinde bulmuştur. Kongrenin siyasal anlamı, klasik tek parti kurultaylarının

⁶⁷⁶ Koçak, *Rejim Krizi*, s. 260.

⁶⁷⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 446-447'dan akt. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 260.

⁶⁷⁸ Erim, *Günlükler*, s. 78.

⁶⁷⁹ Ayrıca Erim'in günlüğünde yazdıklarına göre İnönü, Kongre'de bulunmak isteğini Köprülü'ye üstü kapalı şekilde birkaç kez belirtse de resmi bir davet gelmemiştir. Erim bunun sebebini Mareşal Çakmak'ın karşı çıkması ve DP içerisindeki aşırıların tepkisinden korkulmasına bağlamaktadır. Erim, *Günlükler*, s. 81-82; Toker, a.g.e., s. 162.

⁶⁸⁰ Cumhuriyet, "'D.P.' Kurultayı Bugün Toplanıyor", 7 Ocak 1947, s. 1. (erişim 26.03.2021); Vatan, "Demokrat Parti büyük kongresi dün Celâl bayar'ın nutku ile açıldı", 8 Ocak 1947, s. 1.

⁶⁸¹ Alpaslan Öztürkci, "Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi", *CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 7 (2019), s. 744. (erişim 21.05.2021).

⁶⁸² Cumhuriyet, "D.P. Büyük Kongresi Dün Toplandı", 8 Ocak 1947, s. 1. (erişim 26.03.2021).

aksine her türlü fikrin tartışabildiği ve eleştirilerin dile getirilebildiği ortamı yaratmış olmasının, partinin muhalefet olarak savunduğu ilkelerin uygulanmasında başarılı olmasıdır. Parti yönetiminin delegelerin ifade özgürlüklerini herhangi bir kurala dayandırmadan kullanmalarını sağlaması ve onların iktidarın otoriter uygulamalarına yönelik eleştirilerinin önünü açması, üstelik bunu eşitlikçi bir ortamda zeminde sunması kongreyi bir demokrasi platformuna dönüştürmüştür.⁶⁸³

Birçok konunun görüşüldüğü kongre “Hürriyet Misakı” adı altında bir rapor yayınlamıştır. Ethem Menderes’in önerisi ile kurulan “Ana Davalar Komisyonu”, Anayasa’da yapılması istenen değişiklikler ile dile getirilen demokratikleşme isteklerini kararlaştırmak üzere çalışacaktır. “DP’nin izlemesi gereken siyasi stratejiye ilişkin anlaşmazlıklar ve çatışmalar, elbette kendisini bu komisyondaki çalışmalar sırasında belli etmiştir.”⁶⁸⁴ Kongre sonunda kabul edilen kararlar “Hürriyet Misakı” adı ile bildiri haline getirilmiş, bu belge kongrenin sembolü haline gelmiştir.⁶⁸⁵ Ancak kongredeki ortam bir denge kurmayı gerektirmektedir. “Sine-i millet” isteği ve diğer tartışmalar kurucular ile aşırıları karşı karşıya getirmiştir. Bu noktada Genel Kurul ve Merkez Komitesi arasında denge sağlanmıştır. Bu isteklerin iktidar tarafından yerine getirilmemesi halinde milletvekillerinin meclisten çekilmelerini isteme hakkına sahiptir.⁶⁸⁶ Ancak bu konudaki son karar, DP Genel İdare Kurulu’na bırakılmıştır.⁶⁸⁷

Kongre kapanmakta iken Menderes, “devlet partisi devlet kılıcını kuşanmış, hükûmet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır” demektedir.⁶⁸⁸ Buna rağmen bir manzara önemlidir. Samet Ağaoğlu, Mükerrer Sarol ile birlikte memleketin durumunu Fransız İhtilali’nden önceki manzarada gördüklerini, gerekirse halk ayaklanmasının bile düşünülebileceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Menderes, “biz bu partiyi yalnız ve yalnız kanun yollarından yürümek, seçim kanalından geçmek şartıyla kurduk... böyle bir bahsin konuşulmasına bile tahammülümüz yoktur. Aksini düşünenler ayrılır gider, kendilerine göre bir parti kurarlar” diyecektir.⁶⁸⁹ Nitekim ilerde aksini düşünenler ortaya çıkacaktır.

⁶⁸³ Öztürkci, “Türk Siyasal Tarihinde”, s. 748; Mümtaz Faik Fenik, “Kongrenin üzerinde duracağı dilekler”, *Vatan*, 9 Ocak 1947, s. 1.

⁶⁸⁴ Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 70; Mükerrer Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, s. 46-47; Nutku, a.g.e., s. 49; İsmet Bozdağ, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, s. 31’den akt. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 283.

⁶⁸⁵ Albayrak, a.g.e., s. 103.

⁶⁸⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 268.

⁶⁸⁷ Bayar’a göre komisyondaki tüm tartışmalar Adnan Menderes’in kişisel kabiliyetleri üstün çabaları ile dizginlenebilmişti. “Hem komisyona başkanlık yapıyor hem konuşulanları toplayıp, değerlendirirken, aşırı fikirleri, kuvvetli mantığı [ve] polemik gücü ile törpüleyip yumuşatıyordu.” Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 70’den akt. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 284.

⁶⁸⁸ *Vatan*, “Celâl Bayar ve Adnan Menderes’in Konuşması”, 12 Ocak 1946, s. 4.

⁶⁸⁹ *Vatan*, “Celâl Bayar ve Adnan Menderes’in Konuşması”, 12 Ocak 1946, s. 4.

Kongre sonrası Mümtaz Faik Fenik, kongrenin CHP tarafından önemle takip edildiğini söylerken daha şimdiden parti gazetelerinin alınan kararların tatbik edilemez şeyler olmadığını söylediğini, ancak eski sert ifadelerin yerini yumuşak ifadelere bıraktığını aktarmaktadır. Dikkate değer bir diğer önemli nokta, Fenik'in sözlerindeki CHP tarafından artık demokrasi yolunda parti içerisinde önemli değişiklikler yapma gerekliliğinin kabul edildiği, bu yönde adımlar atılacağı bilgisidir. Parti içerisinde millet menfaatlerinin kişisel çıkarlardan üstün olduğu ve baskı ve şiddet politikası ile bir yere varılamayacağını anlaşıldığı, partiyi “ıslah” etmek gerektiği konuşulmaktadır. Ancak partinin başında bulunan birtakım “müfrit” kimselerin, konumlarını kaybetme korkusu ile bu çalışmaları önlemeye çalışacaklarının beklendiğini söylemektedir. İlerleyen günlerde yapılacağı haber verilen Yüce Divan'da bu konuda önemli görüşmeler gerçekleştirilmesi beklenmektedir.⁶⁹⁰ Fenik'in birbiri ardına üç gün boyunca izlenimlerinden aktardıklarına göre CHP içerisindeki birtakım kimselerin tasfiyesi istenmekte ve parti tüzüğünde yapılacak değişikliklerle demokratik esasların ilerletilmesi isteği ağır basmaktadır. Tüm bunların DP Kongresi sonrasında yaşanması kongrenin CHP'nin reformcu kanadı tarafından olumlu karşılandığına örnek oluşturmaktadır.

DP'li Sadık Aldoğan “yapılacak iş, Anayasayı tadil etmek değil, Anayasaya aykırı kanunlar yapan Cumhuriyet Halk Partisi'ni yaptığı kanunlarla beraber süpürüp atmaktır”⁶⁹¹ diyecek, Osman Bölükbaşı ise “23 senedir kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare olunduk”⁶⁹² sözleriyle sert şekilde eleştirecektir. Menderes; “Devlet Partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır” diyecektir.⁶⁹³ Us'un yorumu, kararların tek hedefinin iktidarı ele geçirmek için her çareye başvurmak olduğu şeklindedir.⁶⁹⁴ Nadir Nadi konuşmaları çok çirkin bulduğunu yazacaktır.⁶⁹⁵ Erim'in günlüğünde Peker'in DP'den ümitsiz olduğu ancak yine de “devleti onların elinde eritemeyeceği, İnönü'nün çabaların boşa gideceğinden endişelendiğini ve DP içerisindeki aşırıların hareketlerini izlemek gerektiğini söylediği yazmaktadır.⁶⁹⁶ H. Suphi Tanrıöver; Bayar, Köprülü ve Menderes ile görüşmesinde tepkiyle karşılanan Hürriyet Misâkı ile meclisi tehdit eder hale geldiklerini, ancak “müfritleri önlemek için bu kadar fedakarlıkta bulunmak zorunda oldukları” cevabını aldığını ileticektir. Erim'e göre meclis üzerinde baskı kurmak isteği ve meclisi terk etme

⁶⁹⁰ Mümtaz Faik Fenik, “Partide ıslahatçı muhafazakar denilebilecek bir grup var”, *Vatan*, 13 Ocak 1947, s. 1-2.

⁶⁹¹ Orhan Mete, *Bütün Taşilatıyla ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi*, İstanbul: Ticaret Dünyası Matbaası, 1947, s. 31'den akt. Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, s. 31.

⁶⁹² Toker, a.g.e., s. 163.

⁶⁹³ Şükrü Esirci, *Menderes Diyor ki*, İstanbul: Demokrasi Yayınları, 1967, s. 37'den akt. Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, s. 34.

⁶⁹⁴ Us, a.g.e., s. 702.

⁶⁹⁵ Nadir Nadi, “Hürriyet içinde istibdad”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1947, s. 1. (erişim 28.03.2021).

⁶⁹⁶ Erim, *Günlükler*, s. 83.

tehdidi İnönü'yü de kızdıracak ve demokratlara duyurulması isteği ile söylediği sözlerle bu şekilde istenilecek kanun değişikliklerini meclisten geçse bile veto edeceğini söyleyecektir.⁶⁹⁷ İnönü de konuyu Tanrıöver ile görüşmüştür.⁶⁹⁸ Buna rağmen İnönü Hilmi Uran'a, "bekleyin bakalım, göreceğiz. Biz yumuşak ve sakin olalım" diyecektir.⁶⁹⁹ Bu bağlamda CHP içerisindeki ılımlı kanat, muhalefete demokrasinin gelişmesinin engellemek niyetinde olunmadığını temin etmiştir.⁷⁰⁰ 21 Ocak'ta ise İnönü DP aleyhinde şunları söyleyecektir:

Onların kafasında benim bütün yaptıklarımı İngiliz ve Amerikalıların baskısına veren düşünce yaşadıkça rahat çalışamayacağız. Bir de 'seçimlerde iktidarı alabilecekken, kaçırdık; binaenaleyh dört yıl beklemeyelim' düşüncesi devam ettikçe, bu iş sürmeyecek. Onun için şimdi meclisi terk etme tehdidini kullansınlar ve Meclisi terk etsinler. Yahut etmesinler. Her iki şıkta da mesele halledilecek. Eğer memleketin herhangi bir yerinde karışıklık çıkarmaya kalkarlarsa onu da göze aldım.⁷⁰¹

Görüleceği üzere DP Kongresi, bir anlığına bozulan barış havasını dağıtmış gerilimi tekrar tırmandırmıştır. Parti içerisindeki siyasi anlaşmazlıkların gün yüzüne çıktığı kongre parti içerisindeki ılımlılar ile aşırılar arasındaki ilk ciddi mücadele olacaktır. Muhalefetin kongreye kadar her fırsatta dile getirdiği sorunları yinelemekten daha fazla bir işlevi olmayan Hürriyet Misâkı, yerine getirilmeyen talepler karşısında izlenmesi gereken politikayı belirlemekte, asıl olarak DP tabanı ile DP yöneticileri arasındaki politik anlaşmazlıkta aşırıların isteklerinin mecburi bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁰² Bu çatışma frenlenemediği ölçüde iktidar karşısında zor duruma düşen DP yönetimin, bir yandan meşruluğunu korumaya çalışırken diğer taraftan kendi içerisindeki anlaşmazlıkları çözmesi gerekecektir. Partiler arası sertleşmenin arttığı nisan ayında İstanbul'da bir ortamda DP milletvekilleri Ahmet Tahtakılıç'ın "Seçimler [1]947'de yenilenecek" sözü ve Refik Koraltan'ın "kafalarını koparacağız" diye haykırması iktidar basını tarafından tepki görürken Köprülü bu durumdan memnun olmayacaktır. Adnan Menderes ve Samet Ağaoğlu ise Menderes'in bir konuşması dolayısı ile mahkemeye verilecektir.⁷⁰³

Kongre'nin ardından iktidarın ilk ciddi tepkisi son dönemde artan komünist faaliyetler hakkında meclisteki tartışma olacaktır. 16 Aralık'ta sınıf esası üzerinden

⁶⁹⁷ Erim, *Günlükler*, s. 88.

⁶⁹⁸ Tanrıöver Bayar, Köprülü, Menderes üçlüsü ile görüşmesini anlatmaktadır. Kongre'deki konuşmalardan rahatsız ve üzgün olduklarını belirtmişlerdir. Bayar, müdahale etmeyi düşünse de Kongre'nin havası içinde cesaret edememiştir. İnönü'ye bunu bir mülakat isteyerek anlatmak istemektedirler. İsmet İnönü, *DeFTERler 1919-1973*, Cilt 2, haz., Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 447.

⁶⁹⁹ Toker, a.g.e., s. 164.

⁷⁰⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 270.

⁷⁰¹ Erim, *Günlükler*, s. 94.

⁷⁰² Koçak, *Rejim Krizi*, s. 288.

⁷⁰³ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 62-63.

dernek kurma yasağının kaldırılmasından sonra kurulan sendikalar, iki siyasi parti, altı gazete ve dergi kapatılmıştır. Sıkıyönetim komutanlığınca yapılan bu hareketin gerekçesi ise son günlerde çokça konuşulan aşırı sol akımlar ve komünizm tehdididir.⁷⁰⁴ Mecliste milletvekili Ahmet Ulus'un komünist faaliyetler hakkında sözlü sorusu üzerine söz alan İçişleri Bakanı Sökmensüer, mevzubahis ve geçmişteki komünist faaliyetlerden, Tan, Yurd ve Dünya, Adımlar dergisi gibi yayınlardan faydalandığından ve daha da önemlisi ele geçirilen ve geçmişte bu tip faaliyetlere isimleri karışmış Tevfik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel, Cami Baykut imzalı mektuplardan bahsetmiştir. Bir mektupta Sertellerin Görüşler dergisine yazı vereceği belirtilen Bayar, Menderes ve Köprülü'nün adları geçmekte; başka bir mektupta Mareşal Çakmak'a hitaben Meclis'in, Hükümet'in ve Cumhurbaşkanı'nın meşruiyetinin olmadığı, Demokrat Parti'nin halkın kendisine verdiği görevi yerine getiremeyerek millete ihanet ettiği gibi sebeplerle mecliste kalmanın bir anlamı kalmadığı ifade edilerek meclis faaliyetleri gayrimeşru gösterilmekte ve Çakmak'tan bu mücadelede yardım istenmektedir. Sökmensüer, mektupları okumasının ardından devam ederek solcuların Meclis'i milletin gözünde gayrimeşru göstermek amacı ile DP'den ümit kestikten sonra oyunlarına Mareşal Çakmak'ı alet etmeye çalıştıklarını belirtmiş, DP yöneticilerine ise bu oyuna alet olmadıkları için teşekkür etmiştir.⁷⁰⁵ Uran da, "Benim elimde Demokrat Partinin komünistleri desteklemekte olduğu hakkında bir vesika yoktur" diyecektir.⁷⁰⁶ Nitekim bu açıklamalar geçmişte de olduğu gibi muhalefeti sol ile yakın göstermeye yönelik siyasi bir manevradan ibaretti ve kongredeki sert konuşmalarla paralel okunduğunda DP'yi oldukça zor durumda bırakacaktı. Üstelik İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşunda da benzer bir yakınlık kurulmuştu.⁷⁰⁷ Esas amaç demokratların meclisten çekilme tehdidini komünist taktiği ilan ederek bu kozu etkisiz kılmaktır.⁷⁰⁸ Bir diğer amaç ise Mareşal'i gözden düşürmektir.⁷⁰⁹ Bayar ise birkaç gün sonra yayımladığı tamimde iddialara açıklık getirmektedir. Partilerinin komünistlikle suçlanmak istendiğini ve Sökmensüer'in seçimler öncesinde DP'yi komünistlikle suçlayan açıklamalarını hatırlatarak kendi kendisi ile çeliştiğini ve haksız olduğunu söyleyecektir.⁷¹⁰ Bu tartışmalar sırasında kendisi savunan Mareşal "bir eski bakanı" solcuları korumakla itham edince Hasan Ali Yücel, "Bu, ben miyim?" diye soracak, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, "evet sensin" diyecektir.⁷¹¹ Böylece açılan hakaret

⁷⁰⁴ Ulus, "Komünist tahriklerine karşı tedbirler", 17 Aralık 1946, s. 1. (erişim 28.03.2021).

⁷⁰⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Cilt. 4, Birleşim. 37 (29 Ocak 1947), s. 66-72.

⁷⁰⁶ Vatan, "C. Halk Partisi Genel Sekreterinin tamimi", 1 Şubat 1947, s. 1.

⁷⁰⁷ Koçak, *Rejim Krizi*, s. 312.

⁷⁰⁸ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", s. 37.

⁷⁰⁹ Albayrak, a.g.e., s. 113.

⁷¹⁰ Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 469-474.

⁷¹¹ Toker, a.g.e., s. 169; Vatan, "Hasan Ali Yücel Soruyor:", 9 Şubat 1947, s. 1.

davası kamuoyunda Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davası olarak konuşulacak; dava içerisine sol görüşlü yayınları, Köy Enstitülerini, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesini, 1944 tarihli Irkçılık-Turancılık davasını ve yargı özelinde ispat hakkı tartışmalarını da içine alacak şekilde genişleyecektir. Nitekim dava sonucunda Yücel hukuki olarak kazansa ve yargı önüne çıkarılması dahi siyasi açıdan Öner için bir galibiyet sayılabilirdi ve dava sürecinde tartışılan meseleler Yücel'in CHP tarafından dışlanması için yeterli sebeplerdi.⁷¹²

Bir önceki tartışmaların nedeni sol görüşlü Zekeriya Sertel ve Cami Baykut'un, Mareşal Fevzi Çakmak'ı da yanlarına alarak İnsan Hakları Derneği'ni kurmalarıdır. Dernek, Sertel'e göre DP kurucularının halkın istediği demokrasiyi kurmaktan uzak oldukları gerekçesi ile kendi istedikleri başka bir yoldan özgürlük ve demokrasiyi savunmak amacı ile kurulmuştu.⁷¹³ Nitekim derneğin kurucuları arasında DP İstanbul il başkanı Kenan Öner de bulunmaktadır. Derneğin Çakmak tarafından verilen dilekçe ile kurulmuş olması ise hem CHP hem DP'yi kuşkulandırmıştır.⁷¹⁴ Derneğin her iki taraftan üye bulabilmiş olması ve sol görüşlü isimlerin yoğunlukta olmaları sebebiyle "partisiz bir kokteyl olarak algılanmaktaydı ve amacı da tam olarak belli değildi."⁷¹⁵ Ancak sol görüşlü isimlerin öncülüğü derneğin amacının ne olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim Kenan Öner ve Fevzi Çakmak birbiri ardına iddiaları yalanlayacak ve dernek faaliyetlerine girişmeyeceklerdir. Sökmensüer, Meclis'teki izahatında Türkiye'deki komünist faaliyetlerinin tarihçesini yapmış, "kapalı bir şekilde Komünist Partisi kuranlar, Mareşalden işçiler ve köylülere kadar bütün unsurları meşru devleti yıkmak için vasıta olarak kullanmayı esas tutmuşlar ve metodlu bir surette tatbik etmişlerdir" diyerek eleştirmiştir.⁷¹⁶ Uran, DP'lileri yıkıcılıkla suçlamaktadır. Bayar, komünistlik suçlaması ve oluşan tartışmaları DP'nin meşruluğuna bir tehdit olarak, Fevzi Çakmak üzerinden devam eden polemik de Çakmak'ı DP'den ayırmak amaçlı olarak değerlendirmektedir.⁷¹⁷ Nitekim bu sıralarda artan sol akım olaylarına karşı da Sıkıyönetim Komutanlığı, yayınladığı bildiri ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi ile İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübünü; aşırı sol, komünizm ve gericilik ile ilgili yayınları gerekçesi ile birçok gazete ve dergiyi de kapatmıştır.⁷¹⁸

⁷¹² Konu hakkında tüm hatlarıyla detaylı okuma için bakınız: Koçak, *Rejim Krizi*, s. 305-363.

⁷¹³ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Baskı, 2001, 235.

⁷¹⁴ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 131.

⁷¹⁵ "Partisiz bir kokteyl" tanımını Cumhuriyet Gazetesinin 20 Ekim 1947 tarihli sayısında Nadir Güler imzalı karikatüre aittir. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 Uzlaşma*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2016, s. 233.

⁷¹⁶ Vatan, "Komünistlerin Türkiye'de faaliyeti", 31 Ocak 1947, s. 1.

⁷¹⁷ Vatan, "C. Bayar bir tamimle cevap veriyor", 9 Şubat 1947, s. 1.

⁷¹⁸ Ulus, "Komünist tahrıklarına karşı tedbirler", 17 Aralık 1946, s. 1. (erişim 28.03.2021).

Partiler arası mücadelede gerginliğin diğerk bir çıkış noktası yaklaşmakta olan ara seçimler ve muhtarlık seçimleri olacaktır. Uşak'ta yapılan ara seçimde DP iddialarına göre, DP adayının kazanmasının ardından Danıştay tarafından iptal edilerek yenilenen seçimleri baskılar sonucu CHP kazanmıştır.⁷¹⁹ Şubat ayında yapılacak olan muhtar ve köy ihtiyar heyeti seçimleri yine seçim güvenliği tartışmaları etrafında şekillenecektir.⁷²⁰ Muhalefetin iddiasına göre hükümetin seçimlere kendi adayları yararına karışması nedeniyle bir "seçim"den bahsetmek imkanı kalmamıştır.⁷²¹ Vatan gazetesinin haberine göre çeşitli bölgelerden İnönü ve Peker'e seçimlerdeki yolsuzluklar sebebiyle telgraflar çekilmektedir.⁷²² Bayar'a göre seçimler "zor darbesi" haline gelmiş, bunca hukuksuzluk ve yolsuzluk karşısında hiçbir vazifelinin görevden alınmaması ve muhalefet için şikayet yollarının kapalı olması acı şekilde tecrübe edilmiş ve karşılarındaki zihniyet çok partili idareye tahammül gösterememiştir.⁷²³ Oysa Peker'e göre zor kullanıldığı ve baskı yapıldığı iddiaları tamamen uydurmadır.⁷²⁴

Muhtarlık seçimlerinde yaşanan olayların ardından yapılacak olan ara seçimlerde DP'nin tavrı merak edilirken CHP seçimlere titizlikle hazırlanacaktır.⁷²⁵ Gelişmeler üzerine İzmir'de ara seçimlere yönelik toplantılar yapılması planlanmış, Peker'in de İzmir'e hareket etmesi üzerine başlayan olaylar siyasi ortamı daha da hareketlendirmiştir. Öncesinde ise basında seçim güvenliğine yönelik tartışmalar devam etmektedir.⁷²⁶ Peker ve Bayar İzmir'de kalabalık gruplar tarafından karşılanmasına rağmen Bayar'ı karşılayan grubun polis kuvvetleri ile dağıtılmak istenmesi ve ateş açılması tansiyonu artırmıştır.⁷²⁷ Üstelik öncesinde Peker'in merakla beklenen nutku da oldukça sert olmuştur.

Seçime katılmama kararının ağır ve yanlış bir hareket olacağını söyleyen Peker, "bütün tarih boyunca yurda karşı suç sayılacak bir hataya düşmemelerini kendilerine hatırlatırım" diyerek tehdit üslubu kullanacaktır. DP'yi programsızlıkla itham etmiş, Hürriyet Misâkı'nın Misâkı Milli'ye benzetilmeye çalışıldığını söyleyerek eleştirmiş, mevcut kanunların bu hali ile gerekli olduğunu, idari baskının söz konusu olmadığını ve

⁷¹⁹ Cumhuriyet, "Uşak Seçimi", 30 Ocak 1947, s. 1. (erişim 12.04.2021).

⁷²⁰ Muhtarlık seçimleri açısından dikkate değer iki önemli olay Arslanköy ve Senirkent seçimleridir. Arslanköy'de yapılan muhtarlık seçimlerinde iddialara göre DP adayının kazanması sonucu Vali emriyle Jandarma gönderilmiş, seçim sandığı istenmiş ancak köylüler sandığı teslim etmemişlerdir. Bunun üzerine Jandarma "ateş" emri verirken köylüler taş ve sopalarla saldırmış, olaylar büyümüştür. Ardından başlayan yargılama süreci uzun sürmüş, DP'liler yakından takip etmiş, dava sonucunda olaya neden olan görevliler hakkında soruşturma açılmasına karar verilmiştir. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 515; Albayrak, a.g.e., s. 113.

⁷²¹ Vatan, 1, 7, 27 Mart 1947'den akt. Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 271.

⁷²² Vatan, "Muhtar seçimlerinde yolsuzluk", 27 Şubat 1947, s.1.

⁷²³ Vatan, "Celâl Bayar", 7 Mart 1947, s. 1.

⁷²⁴ Vatan, "Muhtar Seçimleri Hakkında Başbakan'ın demeci", 8 Mart 1947, s. 1.

⁷²⁵ Aralık ayındaki İstanbul İl Kongresinde seçimin boykot edilmesi istenmiştir. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 517; Ulus, "İstanbul'da Demokrat Parti İl kongresinde gürültüler oldu", 27 Aralık 1946, s. 1. (erişim 02.04.2021).

⁷²⁶ Fuat Köprülü, "Seçim emniyetinden nasıl bahsediyorlar?", Vatan, 27 Mart 1947, s. 3. Ayrıca Falih Rıfkı Atay, "Şantajın sonu gelmelidir" derken, Köprülü, " Bu hazin komedyada daha ne kadar sürecek" diyecektir. Cumhuriyet, "D.P.nin kararı yurdda merakla bekleniyor", 31 Mart 1947, s. 1. (erişim 01.04.2021).

⁷²⁷ Vatan, "İzmir heyecan içinde çalkalanıyor", 2 Nisan 1947, s. 1.

sıkıyönetimin de devam edeceğini ifade etmiştir.⁷²⁸ Bu gelişmeler ışığında ertesi gün, DP Genel İdare Kurulu, ara seçimlere katılmama kararı alacak; Bayar, “Antidemokratik kanunlar üzerinde ısrar edildiği takdirde meclisten bile çekilmek zorunda kalabiliriz” açıklamasını yapacaktır.⁷²⁹ Beyannamede gerekçe olarak “seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare makinesinin tarafsızlığına imkân bırakmıyan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz” denilecektir.⁷³⁰ Ağaoğlu’na göre seçimlere katılmamakla birlikte seçim günü matem havasına çevirilmeli, halk sandık başına gitmekten alıkonulmalıdır.⁷³¹ Çeşitli illerde yapılan mitinglerde de antidemokratik davranışlar şiddetle eleştirilecektir.⁷³² Karpat’a göre bu kalabalık ve coşkulu mitingler hükümetin DP’yi kapatmak arzusuna karşı bir ihtar ve Hürriyet Misakı’nı kabul ettirmek için bir baskı görevi görmektedir.⁷³³ Bugünlerde hem iktidar hem muhalefet cephesinden yapılan karşılıklı açıklamalar oldukça sert olmaktadır. CHP yanlısı gazetelerde çıkan “Kana Susamış Hürriyet Kahramanları” ve “Entrika ve İhtilal Hürriyeti” gibi yazılar gerginliği tırmandırmaktadır.⁷³⁴ Uran karardan üzüntü duyduğunu ve karar verenlerin bu kararın sorumluluğunu taşıyacağını söyleyecek, Atay ise DP yöneticilerine yüklenerek komitacılıkla suçlayacak, il gezilerinde halkı kanun aleyhine kışkırttıklarını söyleyecektir.⁷³⁵ Peker de Manisa’da “seçime girmemek milli vazifede bir sabotaj yapmaktır” diyerek sert üslubu devam ettirecektir.⁷³⁶ Bundan yaklaşık bir ay sonra ise 7 Mayıs’ta hükümet tarafından meclise getirilecek mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimi kanunundaki değişiklikler nispeten önemli olsa da DP tarafından yeterli seçim güvenliği sağlamadığı gerekçesi ile reddedilecektir.⁷³⁷

Ardından Peker’in işaretini verdiği gibi sıkıyönetimin uzatılması başka bir gerginlik yaratacaktır. Basına yönelik sansür devam edecek, İstanbul’da yayın yapan Tasvir ve Demokrasi gazeteleri Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılacaktır. Üstelik bu sefer kapatmalarda İnönü’nün de rol oynadığı Erim’in günlüğünden okunabilmektedir.⁷³⁸ İnönü, Tasvir gazetesini okuduktan sonra “bunlar kanunen suç değil mi?” diye soracak ve “Sıkıyönetim Komutanlığı kapatabilir ve iyi bir ders olur. Bunlar işi azıttılar. Daha da

⁷²⁸ Cumhuriyet, “Başbakanın dünkü nutku iki saatten fazla sürdü”, 2 Nisan 1947, s. 1. (erişim 01.04.2021); Vatan, “Başbakanın konuşması”, 2 Nisan 1947, s. 1.

⁷²⁹ Vatan, “C. Bayarın konuşması”, 4 Nisan 1947, s. 1,5.

⁷³⁰ Cumhuriyet, “D.P. Beyannamesinin Metni”, 4 Nisan 1947, s. 1. (erişim 01.04.2021).

⁷³¹ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 54.

⁷³² Bu konuşmalardan birisini yayımladıkları gerekçesi ile Yeni Asır ve Demokrat İzmir gazeteleri hakkında soruşturma açılacaktır. Albayrak, a.g.e., s. 115-116.

⁷³³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 274.

⁷³⁴ Albayrak, a.g.e., s. 116.

⁷³⁵ Falih Rıfkı Atay, “Particilikten komiteciliğe doğru”, *Ulus*, 4 Nisan 1947, s. 1. (erişim 01.04.2021).

⁷³⁶ Toker, a.g.e., s. 174.

⁷³⁷ Eroğlu, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, s. 39.

⁷³⁸ Koçak, *Rejim Krizi*, s. 532.

azıtacaklar” diyecektir.⁷³⁹ Birkaç gün sonra yine Çankaya’da DP aleyhinde konuşmalar olacaktır. “Bunlar suikast dahi yapabilir” cümlesi üzerine İnönü, “Mümkündür. Bu takdirde dahi Demokrat Parti’yi kapatmayınız. Elebaşlarını cezalandırır, geri kalanlara dokunmazsınız” demektedir. Günlükte çeşitli raporlarda bir DP milletvekilinin yazışmalarında “bu işi ihtilal temizler” gibi cümleler geçtiği de not edilmektedir. 4 Mayıs’ta İnönü, “iş dejenere ettirmem... millete durumu ilan eder, tedbirini alırım” diyecektir. Devamında İstanbul’da ordu komutanları ile olan görüşmesinde demokrasi yolunda devam etmek gerektiğini, dışarıya yaranmak gibi bir durumun söz konusu olmadığını söyleyecek; “eğer muhalifler memleket için tehlikeli bir durum yaratırlarsa, o zaman onları kanun yoluna sokmak her zaman elimizdedir” diye ekleyecektir. 6 Mayıs’ta yine komutanlarla olan görüşmesinde aynı meseleden devamla şu direktifleri verecektir:

Muhalifler apaçık ihtilale tahrik etmektedirler. Bu işte ordu metin durmalıdır... Ordu politikaya karışmamalı. Hususi konuşmalar esnasında da kanunlara riayet etmek lazım geldiğini söylemeli. Onlar zannederler ki ayaklanırlarsa ordu kendilerine silah atmaz. Hatta bunu size sorabilirler. ‘Atarız çünkü biz kanuna riayet bekçisiyiz’ demelisiniz. Hususi konuşmalarınızda da böyle yapmalısınız.⁷⁴⁰

Bu sıralarda sıkıyönetimin uzatılması da mecliste kabul edilecektir. Görüşmeler sırasında Sadık Aldoğan sıkıyönetim hakkında, “Bu tarife nazaran Sıkıyönetim Mutlakiyet İdaresine bile rahmet okutacak zalimane bir idare tarzıdır” deyince çıkan tartışmadan sonra meclisten on beş gün süre ile uzaklaştırılmasına karar verilecektir.⁷⁴¹ Diğer yandan Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Sadık Aldoğan’ın milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılması hakkındaki tezkere de meclise gelecektir.⁷⁴² Tartışmalar açısından sıkıyönetim, muhalefete göre siyasi baskı aracı olarak kullanılmaktadır ancak Peker’e göre iç politikaya hiçbir etkisi olmayan sıkıyönetim ülkenin içinde bulunduğu durumda güvenlik tedbiri olarak dış politik bir konudur. Peker açısından basına yönelik tedbirler iç politika açısından sorun yaratmadığı gibi hukuki olarak da kendi yetkilerini kullandığından sorun olmamaktadır.⁷⁴³

Gerilim, bu noktaya kadar iç politikadaki sert çatışma olarak devam etse de diğer taraftan gerilimi dış politikadaki gelişmelerle paralel okumak da mümkündür. Savaş sonrası Sovyet Rusya ve Batı ülkeleri arasında yaşanan gelişmelerde Türkiye, Sovyetlerin Boğazlarda ve Kars-Ardahan üzerindeki istekleri nedeni ile açıkça tehdit altındadır. Bu ortamda ABD Başkanı Truman’ın adıyla anılan Truman Doktrini, Türkiye ve

⁷³⁹ Erim, *Günlükler*, s. 111.

⁷⁴⁰ Erim, *Günlükler*, s. 117-119.

⁷⁴¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 5, Birleşim. 65 (28 Mayıs 1947), s. 240-241.

⁷⁴² Eroğlu, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”, s. 40; Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 72.

⁷⁴³ Koçak, *Rejim Krizi*, s. 537.

Yunanistan'ın mali açıdan desteklenmesi olarak formüle edilmiştir. Ancak o günlerde ABD Kongresi'nde yardımlara yönelik "Yunanistan ve Türkiye'nin demokratik değil otokratik rejimlerle yönetildiğini ve yardımın bu rejimleri güçlendireceği" şeklinde itirazlar yükselmiştir.⁷⁴⁴ Bu gelişmelerin paralelinde Türkiye'de muhalefet-hükümet ilişkileri açısından tansiyonun oldukça yüksek oluşu, Türkiye'yi de zor duruma sokacaktır. Türkiye kongreyi yakından izlerken İnönü yabancı bir muhabire, yardımların "demokrasiyi savunmak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı ilişkiler kurulmasının Türkiye'de demokrasinin sağlam bir şekilde yerleşmesine yardım edeceğini"⁷⁴⁵ söylemekte; diğer taraftan da iç politikadaki gelişmeler için "memleketi ve rejimi dışarıya jurnal etmek"⁷⁴⁶ olarak ifade etmektedir.

4.3. Sözleşme

İktidar ve muhalefet arasındaki çatlak tüm bu sebeplerle gittikçe derinleşmiştir. Recep Peker ve hükümetinin baskısı artarak devam etmiş, muhalefet ise bu baskı karşısında geri adım atmamıştır. Karşılıklı sert açıklamalar siyasi ortamı gittikçe gerginleştirirken ocak ayındaki krizin çözümünde başlayan yumuşama nisan-mayıs aylarında "ihtilal" ihtimallerini bile akla getirecek duruma gelecektir. Özellikle 21 Temmuz seçimlerinden sonra muhalefete yönelik tatlı-sert politika izleyen ve çok partili hayatı devam ettirmek kararında olduğu anlaşılan İnönü bile son günlerde görüldüğü üzere muhalefetin "sert" hareketlerinden şikayetle çevresindekileri ve dahi orduyu uyarmaktadır. Bu arada DP yöneticileri İnönü'nün ordu ile temaslarını kendi aralarında konuşacaklardır.⁷⁴⁷ Bu ortamda demokratik dönüşümün sağlıklı şekilde gerçekleşme ihtimali oldukça zayıflamış, partiler arasındaki iletişim gittikçe kopmuştur. Rejimin mevcut durumunun tehlikeye girmesinin yanında herhangi bir "ihtilal" ihtimali, tek partili rejime dönüşe neden olabileceği gibi bundan daha fazlası bile mümkündür. Üstelik bu sefer İnönü bile muhalefete kızgındır. Muhalefet açısından ise Hürriyet Misâkı, gerekli değişiklikler yapılmadıkça uzlaşma zemini öngörmemekteydi. Bu bağlamda partiler içerisindeki ikili durum yöneticileri zor duruma soktuğu kadar iktidar-muhalefet ilişkilerini de zedelemiştir. Reform, partiler arası ilişkiler anlamında artık geçerliliğini yitirmiş görünmektedir. Kopan ilişkiler, yeni bir uzlaşma zemininin yaratılması ve

⁷⁴⁴ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt: 1, s. 530.

⁷⁴⁵ Aktaran Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 276.

⁷⁴⁶ Toker, a.g.e., s. 174. Ağaoğlu ise günlüğünde Köprülü'nün, ara seçimlere katılmama kararının bu görüşmeler nedeniyle kongre sonrasına bırakılmasını istediğini yazmıştır. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 56.

⁷⁴⁷ Ağaoğlu günlüğünde konunun DP Genel İdare Kurulu'nda konuşulduğunu, kendisinin meclis kürsüsünden sorulması gerektiğini söylediğini, Bayar'ın ise Grup İdare Heyeti'nin bunu kabul etmediğini söylemiştir. Yazılanlara göre DP içerisinde meclis grubu ile GİK arasında bir anlaşmazlık baş göstermiştir. Nitekim ilerleyen günlerde bu anlaşmazlık büyüyecektir. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 72-73.

iletişim imkanlarının iyileştirilmesini gerektirmektedir. Siyasi çatışmanın ve taraflar arası güvensizliğin giderilmesi, tarafsız mevkideki birinin olayları yatıştırmasına bağlıdır.⁷⁴⁸ Nitekim bunun farkında olarak harekete geçen her iki partinin “mutedilleri” arabuluculuk çalışmalarına başlamıştır.

4.3.1. Sözleşmenin Senedi: 12 Temmuz Beyannamesi

Partiler arası ilk münasebetlerin Londra’da Türk Heyeti olarak bulunan CHP’li Nihat Erim ve DP’li Fuat Köprülü arasında gerçekleşen karşılıklı görüşmeler olduğu düşünülmektedir. Bu görüşmelerde karşılıklı uzlaşının, partiler arası dostluğun yeniden tesisi gibi konular üzerinde anlaşmaya varıldığı söylenmektedir.⁷⁴⁹ 8 Mayıs’ta ise Peker-Bayar görüşmesi gerçekleşmiş ancak bundan aynı sorunların tekrarlanması başka sonuç çıkmamıştır.⁷⁵⁰

Siyasi havanın yumuşaması gerekliliği hissedilirken İnönü-Bayar arasında görüşmeler olduğu şeklinde haberler basına yansımakta ancak içeriğinin bilinmediği basında belirtilmektedir.⁷⁵¹ Peker-Bayar görüşmesinin ardından DP Genel İdare Kurulu’nda görüşmelerle ilgili konuşmalar geçmiş, birkaç gün süren toplantılardan sonra arabuluculukların kabul edilmeyeceği ve davet bizzat İnönü’den gelmedikçe gidilmeyeceği kararı alınmıştır.⁷⁵² Bu doğrultuda ilk görüşme 6 Haziran’da İnönü’nün daveti üzerine İnönü ve Köprülü arasında gerçekleşen görüşmedir. İnönü günlüğünde Köprülü ile olan görüşmesini anlatmaktadır. “Hülasa olarak, kendisiyle konuşmak, partiler arasında daha iyi anlaşmayı temin etmek için bana bir ışık gibi geldiğini söyledim” sözleriyle görüşmeden memnun kaldığını yazmıştır.⁷⁵³ Erim’e söylediklerine göre ise Köprülü’ye, “Halk Partisi genel başkanı cumhurbaşkanı olursa parti başkanlığını yalnız kurultay ve seçim zamanı bilfiil yapar” hükmünü kurultayda tüzüğe koyduracağını söylemiş, kimseye söylememesini tembihlemiştir.⁷⁵⁴

⁷⁴⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 275.

⁷⁴⁹ Köprülü’ye göre burada anlaşılacakları gibi döndüklerinde de anlaşılabilir. İnönü iyi niyet sahibi olmasına rağmen diğerleri değildir. Muhalefet yöneticileri bu kadar vatansever olmasa durum çok fena olacaktır. Heyetteki Nurullah Esat’ın aktardığı bu ifadeler Erim, Koraltan’ın İstanbul’daki sözlerine işaret ederek “cümlemizin canına kast ettiler, bunu hatırlatsaydın” cevabı ile karşılık verecektir. Erim, *Günlükler*, s. 126.

⁷⁵⁰ Erim önce neden Peker ile görüşülmek istendiğini anlamadığını söylerken sonra Üzeyir avunduk gibi demokratların zorlaması ile mecbur kaldığını anladığını söylemektedir. Erim, *Günlükler*, s. 120-121.

⁷⁵¹ Cumhuriyet, “İnönünün görüşmeleri”, 20 Haziran 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

⁷⁵² Ağaoğlu’nun yazdıklarına göre DP Ankara İl Başkanı Üzeyir Avunduk, Emin Sazak, iş adamı Vehbi Koç, CHP’li Mümtaz Ökmen ve Şükrü Saraçoğlu gibi isimlerin aralarında geçen konuşmalar toplantıda aktarılmış, Ökmen: “Meclisin meşruluğundan bahsetmeyin, kalan meseleler üzerinde anlaşırız” demiştir. Ökmen’in “uygunsa Bayar bugün İnönü ile görüşsün” demesi üzerine Bayar vakit geç cevabı verecek ve kurul Peker ile 8 Mayıstaki görüşmenin kararını alacaktır. Ertesi gün ise Üzeyir Avunduk, Ağaoğlu’na Koç’u Ökmen ile görüşme için ikna ettiğini, Ökmen’in “Sizin Sadık Aldoğan’ınız, Koraltan’ınız varsa, bizim de vardır. Hayatımızı tehlikede görüyoruz, Arkadaşlar çok ileri işler yapmak istiyorlar Gemlerini çeke çeke kollarım bitti” dediğini aktaracaktır. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 64-66. Ayrıca Erim 6 Haziran’da Bayar’ın İnönü ile görüşmek istediğini günlüğüne yazmıştır. Erim, *Günlükler*, s. 136.

⁷⁵³ İnönü, *Defterler*, s. 453.

⁷⁵⁴ Erim, *Günlükler*, s. 136.

Bu görüşmenin hemen ertesi günü 7 Haziran'da ise Bayar-İnönü görüşmesi gerçekleşmiştir. Bunun kaydını da İnönü'nün günlüğünde görmek mümkündür. Bu görüşmede Bayar tekraren idari baskılardan ve parti teşkilatının yaşadığı zorluklardan bahsetmiş, İnönü ise DP'lilerin ihtilal metotları takip ettiğini, suikaste teşvik ve telkin etmek gibi yasadışı hareketler içinde bulunduğunu söylemiştir.⁷⁵⁵ İnönü uzun süren görüşmenin ardından Bayar'ın sinirli tavrını ve zoraki görüşmeden memnuniyetsizliğini ifade ederek şunları yazmıştır:

Ben, ihtilal metotları takip etmeyeceklerini ve yahut zaten etmiyorlarsa dikkat edeceklerini gösterir bir vaat almağa çalıştım. O, gördükleri muamelede iyilik ve iyileşme olduğunu gösterir birkaç misal görse kendisinin bizzat Hükümette hüsnü niyet olduğuna dair konferanslar vermeğe hazır olduğunu söylüyordu. En nihayet, şuraya bağladık. Hükümetle aranızda iyi münasebetler temin etmek için hiçbir ümit göstermiyorsunuz. Mutehayyir bir haldeyim, dedim. 'Bilakis, ümit vardır' gibi müphem bir şey söyledi.

Anlattıklarınızı Hükümete ve diğer arkadaşlara anlatınız. Bir çıkar yol bulmağa çalışırım ve sizi tekrar ararım, dedim. Memnun göründü. Ayrıldık.⁷⁵⁶

Görüşmenin ardından İnönü, Başbakan Peker'e durumu izah ettikten sonra Peker, şimdilik yeni bir temas kurmanın doğru olmayacağı ve temaslarını kesmesini istemiştir. İnönü, "hele bir düşünelim" cevabını vermiştir. Ancak görüşmeler kesilmemiştir. 11 Haziran'da yeniden bir görüşme talebi Bayar'a bizzat İnönü tarafından iletilmiştir. Üstelik bu sefer görüşmenin hükümet ile birlikte karşılıklı ve İnönü'nün nezaretinde olması planlanmaktadır. Bayar ise "arkadaşlarla görüşeyim" cevabını vermiştir. 14 Haziran ve 17 Haziran olmak üzere arka arkaya iki görüşme gerçekleştirilmiş, Bayar bu görüşmelere yalnız katılmıştır.⁷⁵⁷

İlk görüşme İnönü, Ökmen, Peker ve Bayar arasında gerçekleşecektir. İnönü, Bayar'ın yalnız gelmesinden, muhalif basındaki tahrik edici yayınlardan ve Köprülü'nün bazı yazılarından dolayı ümidinin daha en başından kırıldığını yazmaktadır. Ayrıca Peker de bu görüşmelerden dolayı İnönü'ye kırılgan ve neşesizdir. Konuşmalara geçildiğinde Peker, idari baskı iddialarının doğru olmadığını, seçimlerde yaşanan olayların hakikati yansıtmadığını söyleyerek başlamıştır. Bayar, Peker'e kişisel olarak verdiği teminata teşekkür ettiğini ancak yeterli olmadığını, seçimlerde yaşanan olaylara ilişkin şikayetlerin değerlendirilmediğini, Demokratların işten çıkarıldığını söylemiştir. Peker, ihtilal metotları takip edildiğinden şikayet etmiş, Bayar ise kati olarak reddetmiş ve seçimlerde

⁷⁵⁵ İnönü, *Defterler*, s. 454.

⁷⁵⁶ İnönü, *Defterler*, s. 455-456.

⁷⁵⁷ Bayar görüşme sonrasında DP Genel İdare Kurulu'nda "böylelikle bu konuşmaya fazla önem vermediğimi belirtmiş oldum" demiştir. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 78.

yaşanan olaylardan hareketle meselenin Meclis meselesi olmadığını, seçim güvenliği meselesi olduğunu ifade etmiştir. İnönü birkaç gün sonra “elbette... Ben bunu temin etmeyi kendim için vazife bilirim ve yapacağım”⁷⁵⁸ diyecektir. Peker devamla, ihtilal edebiyatından vazgeçilmesini rica etmiş, İnönü ise konuşmaların sakın ve saygılı şekilde devam etmesinden ötürü ileriye dair bir arada çalışmanın mümkün olduğunu söylemiştir. Peker görüşmeden memnun ayrılırken Bayar, partiye hakim olduğunu özellikle belirtme gereği duyarak bazı parti mensuplarının aşırı sözlerini “halt” olarak nitelemiştir.⁷⁵⁹ İnönü bu görüşmeyi günlüğünde şöyle özetlemiştir:

Başbakan, muhalefet partisinin çalışması ve bu rejimin alışıla yerleşmesi için birçok fırsatlarda en iyi arzuları canlandırıyordu. İhtilal edebiyatından vazgeçilmesini rica ediyordu. İleriye ait geçinme hisleri üzerinde duruyordu.

Celal Bayar, geçmiş hadiseleri değil, istikbali düşündüğünü, iktidarı alacak kadar hazır olmadığını, muhalefet partisi ve liderliği ile bir inkılap vazifesini yaptığını inandığını söylüyordu. Hava iyice yumuşamıştı.

Ben dedim ki: Acı ve sert taraftan ile beraber bu konuşmalar eğer aynı ile dışarıda bilinmiş olsa, şikayet konusu olan mesele ve havanın halledilmiş olacağını zannederim. İki tarafın söyledikleri o kadar tesirlidir. Teessüf ederim ki mümkün değil. Fakat görüyorum ki itimadı muhafaza ederek bir arada çalışmak iki taraf için mümkündür.⁷⁶⁰

17 Haziran’daki ikinci görüşmede Bayar ve İnönü arasında geçmiştir. Bayar, “durumu arkadaşlara ilettim, sizin durumunuzdan memnunlar” dedikten sonra idare tarafından muhalefet partisine baskı uygulandığı konusundaki kanaatimizi muhafaza ediyoruz diyerek devam etmiştir. İnönü Peker’le olan görüşmeyi hatırlatarak “bir beyanat yahut bir sual cevap efkârı çok teskin edeceğini düşünmüştüm” diyerek beyanname yayımlama niyetinde olduğunu söylemiştir. Bayar, “Kanun dışı hareket, ihtilal teşebbüsleri düşünmüyoruz demek bile gücüme gidiyor” diyerek ihtilal iddialarını da bir kez daha reddedecektir. İnönü, 19 Haziran’da Peker ile görüşecek; Peker, İnönü’ye üzerine düşen vazifeleri sadakat ile yerine getireceğiz sözünü verecektir. Bayar ise geçmişin üzerinde durmayız, “istikbali temin edelim” diyecektir. Sonuç olarak her iki tarafın ve İnönü’nün görüşmeden memnun ayrıldıkları görülmektedir. Bu görüşmelerin detayları basına pek yansımaya da günlüklerden okumak mümkündür.

Diğer taraftan partiler arası arabuluculuk çalışmalarının devam ettiği, Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Bayar arasında bir görüşme gerçekleştirildiği, İnönü-Bayar görüşmelerinin de devam edeceği ve henüz bir bilgi alınamadığı haberi verilmektedir.⁷⁶¹

⁷⁵⁸ Erim, *Günlükler*, s. 144.

⁷⁵⁹ İnönü, *DeFTERler*, s. 458-460.

⁷⁶⁰ İnönü, *DeFTERler*, s. 459-460.

⁷⁶¹ Cumhuriyet, “İsmet İnönü-Celâl Bayar mülâkâtı devam edecek”, 22 Haziran 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

DP'liler ise Cumhurbaşkanı isterse kendisi izah edebilir diyerek bilgi vermemektedir. Bu sıralarda görüşmelerin partinin İnönü'ye teslim olduğu şeklinde dedikoduları üzerine DP bir tebliğ yayımlamış, iddialar yalanmıştı ancak yıllar sonra ilk defa muhalefetin tebliği resmi olarak Anadolu Ajansı tarafından yayımlanıyordu. Nadir Nadi, Cumhuriyet'te "Ajans demokratlara selâm verdi" demişti ve bu durum partiler arası ilişkilerde önemli bir adımdı.⁷⁶² Arabuluculuk çalışmalarında ise Mümtaz Ökmen-Üzeyir Avunduk, Adnan Adıvar-Fuat Köprülü arasındaki temaslardan başka işadamı Vehbi Koç'un da görüşmeler yaptığı görülmektedir.⁷⁶³ 25 Haziran'da Halk Partililerin "muhakkak ki iç politikada bir devir kapanmış ve yeni bir devir açılmıştır", "bu temaslardan sonra hava temizlenmiş, suitefehhümler hafiflemiş, ileriki gelişmeler için saha oldukça müsâid bir hale getirilmiştir" dedikleri basına yansırken DP tarafının iyimser bakmadığı söylenmektedir.⁷⁶⁴ Ayrıca DP içerisindeki aşırıların hareketlerinin DP yöneticilerince de hoş karşılanmadığı belirtilirken, müsait havayı bulandırmaya çalışan kişilerin gerçeğe aykırı yorumlar yaptıklarından şikayet edilmektedir. 27 Haziran'da tekrar İnönü-Bayar görüşmesinin gerçekleştiği ve partiler arası anlaşmazlıkların Cumhurbaşkanının müdahalesi ile bertaraf edilmiş olma ihtimalinden bahsedilmektedir.⁷⁶⁵

Bayar'ın bugünlerde Sivas'taki nutku sakın havayı biraz hareketlendirecektir. Partiye yönelik baskının kaldırılması için İnönü'nün yardımını rica ettiğini, muhtemelen hükümetle görüşmesinden sonra baskının kaldırılacağı yönünde hükümetin vaatte bulunduğunu söylemektedir.⁷⁶⁶ Ancak Peker nutku sert bulmuş "bunlar adam olmaz, bunlar yola gelmez" demiştir.⁷⁶⁷ Ona göre hükümetin böyle bir vaadi olamazdı çünkü zaten baskı yoktu, bunu vadetmiş olmak baskının var olduğunu da kabul etmek olacaktı.⁷⁶⁸ Erim ise Ulus'ta, DP'nin bir zamandır tutulan şiddet ve inkar yolundan normal muhalefete dönüşü yönünde belirtiler olduğunu, CHP'nin isteğinin "ihtilal metodlarından" uzak bir muhalefet görmek olduğunu belirtmiştir. Devamında ise DP'nin kurulduğu günden beri sürdürülen politikasını eleştirmiş, DP içerisindeki "müfritlerin" aşırı beyanlarını asıl emniyetsizlik olarak ifade ettikten sonra "ümidimiz kırılmamıştır" demiştir.⁷⁶⁹ Oysa Bayar, Sivas'ta ikinci gün "milletin iradesi mutlaka Anayasa çerçevesi içinde hakim olacaktır" diyecektir.⁷⁷⁰ Nitekim Erim, Peker'in demecinden sonra yumuşak

⁷⁶² Nadir Nadi, "Ajans demokratlara selâm verdi", *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021). Bayar, Sivas Nutku'nda bu konuyu İnönü ile konuştuklarını açıklamıştır.

⁷⁶³ Koçak, *Uzlaşma*, s. 13.

⁷⁶⁴ Cumhuriyet, "İsmet İnönü-Celâl Bayar görüşmeleri ve 'C.H.P.'" 25 Haziran 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

⁷⁶⁵ Cumhuriyet, "İnönünün C. Bayarla dünkü görüşmesi", 27 Haziran 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

⁷⁶⁶ Cumhuriyet, "Celâl Bayarın Sıvasta dün söylediği nutuk", 28 Haziran 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

⁷⁶⁷ Erim, *Günlükler*, s. 145.

⁷⁶⁸ Cumhuriyet, "Başbakan, C. Bayarın nutkuna cevap veriyor", 2 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

⁷⁶⁹ Nihat Erim, "Muhallif Parti liderinin son nutku", *Ulus*, 29 Haziran 1947, s. 1-2, (erişim 11.04.2021).

⁷⁷⁰ Cumhuriyet, "Celal Bayar Sivasta dün Ankara'ya döndü", 29 Haziran 1947. Nadir Nadi, Bayar'ın nutkundaki bu noktaya neden temas edildiğini sormak gereği hissetmiş, CHP tarafının "ihtilal" kaygısı içinde olup olmadığını

bir edayla “karşılıklı iyi niyet ile çözülmeyecek güçlük pek azdır”, “iç politikamızda taze ve ferahlık verici bir hava esmeğe başlamıştır” demiştir.⁷⁷¹ Vatan’a göre CHP içerisindeki “müfrit ve totaliter çevreler” son gelişmeler ışığında şaşkın bir haldedir. Aynı günlerde ise Peker kabinesinin istifa edeceği ve yerine mutedillerden oluşan yeni bir kabine kurulacağı haberleri çıkacaktır.⁷⁷² Peker’in cevabından sonra ise DP tarafından cevap verileceği beklentisi basında devam etmektedir. Beklenen cevap 8 Temmuz’da verilecek; Bayar, “Recep Peker kabinesi ile demokrasi yapılamaz” diyecektir.⁷⁷³ Aynı gün İnönü-Bayar arasındaki görüşmelere ilişkin tebliğin hafta sonunda yayınlanacağı bildirilmekte ve ayrıca İnönü’nün Peker’le bir görüşme gerçekleştireceği haber verilmektedir.⁷⁷⁴ Görüşmeler boyunca partiler arasındaki münasebet İnönü garantisinde sağlanırken Peker ve birtakım kimselerin muhalefete yönelik sert açıklamaları devam etmiştir. Buradaki ikilik, beyannamenin yayınladığı gece bile sürmüştür. Peker, kanunların istibdata yol açtığı şeklindeki iddiaların altındaki kasta dikkat etmek gerektiğini söylemektedir.⁷⁷⁵ Ayrıca Peker, “Hükûmetin terör yaptığı iddiaları, tahrik ettikleri ve muvaffak olamadıkları ayaklanmanın omuzlarına yüklettiği büyük siyasi mes’uliyeti örtmek içindir” diyerek DP’ye yüklenmektedir. Görüldüğü üzere Sivas nutkunun etkileri hükümet-muhalefet-CHP arasında bir dengede devam edecektir. Son dakikalara kadar Peker tarafında tansiyonu koruyan açıklamalar, görüşmelere olan tavrını da belli etmektedir. İnönü’nün partiler arası rolünden ve temaslarından duyduğu rahatsızlığı görüşmelerin devam ettiği böylesine kritik süreçte İstanbul’a “tatil” amaçlı ve üstelik bir ay süreyle giderek göstermiştir.⁷⁷⁶

Yine bu sıralarda gazete manşetlerinde Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılacağı bildirilmektedir. Bir sonraki kurultayda parti tüzüğünde değişiklik yapılacağı, ayrılma kararının CHP çevrelerince açıklandığı haberleri yer almaktadır.⁷⁷⁷ Haber siyasilerin günlüklerinde de bahsedildiği üzere doğrudur. Ancak beyanname metnine de işlenmesi düşünülen bu konu, yayımlanmadan önceki birçok düzeltme esnasında doğru

irdelemiştir. Ona göre DP içerisindeki aşırıların birtakım sert açıklamalarının iktidarı kaygılandırması normal olsa da DP’lilerin hareketleri ancak bir sinir anının sonucudur ve ortalık yatıştıkça bu hareketlerden de vazgeçilmiştir. CHP tarafından sürekli olarak ihtilal çıkarmak istiyorsunuz şeklinde açıklamalar yapmak sakat bir politikanın işaretidir. Nitekim DP’li yöneticiler de sürekli olarak kanun yolundan ayrılmayacaklarını yineleyerek bu konuda güvence vermektedirler. Bu yüzden “ifratlardan ve ifratçılardan sakınmanın yolu elbirliğile” aranmalıdır. Nadir Nadi, “İsyan mı İhtilal mi”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

⁷⁷¹ Nihat Erim, “Başbakanımızın demeci”, *Ulus*, 3 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 11.04.2021).

⁷⁷² Vatan, “Demokratlar Başbakana cevaplarını hazırlıyorlar”, 4 Temmuz 1947, s. 1.

⁷⁷³ Cumhuriyet, “Celâl Bayardan Başbakana cevab”, 8 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 11.05.2021).

⁷⁷⁴ Cumhuriyet, “Partiler arası ihtilâfta mühim gelişmeler”, 8 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 11.05.2021).

⁷⁷⁵ Cumhuriyet, “İç politikada hareket ve heyecanlı bir gün”, 11 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 11.05.2021).

⁷⁷⁶ Koçak, *Uzlaşma*, s. 35.

⁷⁷⁷ Cumhuriyet, “Devlet Reisi Parti Başkanlığı Yapmıyacak”, 30 Haziran 1947, s. 1. (erişim 11.04.2021).

olmayacağı gerekçesi ile çıkarılmıştır.⁷⁷⁸ Uran ve Saraçoğlu'na göre İnönü'nün CHP başkanlığını bırakması partiyi parçalayacaktır.⁷⁷⁹

Nitekim İnönü'nün yayımlamak istediği beyanname son şeklini alana dek CHP yöneticileri arasında gidip gelmiş, sürekli değişiklikler yapılmıştır. Demokrat Parti tarafında da Bayar aracılığıyla değerlendirmeler yapılmaktadır. 3 Temmuz'da yazılmasına başlanan metin Erim'e göre İnönü'yü partiler üstü tutacaktır, tarafsızdır ve hatta muhalefeti korumaktadır.⁷⁸⁰ Peker'in itirazları devam ederken 4 Temmuz'da birkaç noktaya olan itirazını Ökmen aracılığıyla bildirmiş, metin 5 Temmuz'da yeniden yazılmış ve bir nüshası Bayar'a da gönderilmiştir. Ancak Peker'in Ankara'ya döneceğini haber vermesi ve beyannameye yönelik müdahaleleri İnönü'yü üzmüştür; dönüşün asıl amacı beyannamenin yayımlanmasını önlemektir.⁷⁸¹ Peker, metin içerisinde muhalefete yönelik tavizlerin haddinden fazla olmasından şikayetçidir.⁷⁸²

Taraflar arasındaki görüşmelerin, karşılıklı itirazların ve isteklerin ardından son şekli verilen metin, 11 Temmuz akşamı radyoda yayımlanmış ve 12 Temmuz'da basın tarafından ilan olunmuştur. Yayımlanmasından önce İnönü, Bayar'la bir kez daha görüşmüş ve mutabakat sağlanmıştır.⁷⁸³ Beyanname ile birlikte geçmiş sorunların üzerinden yeni bir dönem başlayacak, İnönü partiler üstü ve tarafsız hakemlik rolünü benimseyecektir.⁷⁸⁴

İnönü beyannamede her iki tarafı da kabul ettiğini, karşılıklı itiraz ve taleplerini dinlediğini belirterek düğüm haline gelen sorunları çözmek noktasında çalışacağını belirtmektedir. Nitekim her iki taraf da karşılıklı olarak birbirlerini suçlamış, iddialarını reddetmişti. Bu noktada İnönü, bu iddiaların açıklanmasında fayda görmediğini belirtmiştir. Peker'in baskı iddialarını reddetmesini ve tasvip etmediğini söylemesini, Bayar'ın da kanun dışı metotlar takip edildiğini reddetmesini ayrı ayrı teminat olarak almış ve karşılıklı olarak taraflara iletmiştir. Bu görüşmeleri “memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kât-i ümit veren bir merhale” olarak sayan İnönü, bu durumu korumayı her iki tarafın vazifesi olarak kabul etmektedir. İnönü'nün şu cümleleri önemlidir:

⁷⁷⁸ Erim, *Günlükler*, s. 153.

⁷⁷⁹ Erim, *Günlükler*, s. 149.

⁷⁸⁰ Erim, *Günlükler*, s. 151.

⁷⁸¹ Koçak, *Uzlaşma*, s. 35.

⁷⁸² Uran, a.g.e., s. 382.

⁷⁸³ İnönü, *Defterler*, s. 466. Ayrıca iş adamı Vehbi Koç, anılarında İnönü'nün beyanname metnini yayımlanmadan önce kendisine okuyarak görüşünü sorduğunu ve kendisinin çok isabetli bulduğunu söylemektedir. Vehbi Koç, *Hayat Hikâyesi*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi, 1973, s. 135.

⁷⁸⁴ Beyannamenin tam metni için bakınız: Ulus, “İnönü'nün Beyanatı”, 12 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 12.04.2021). Ayrıca DP Genel İdare Kurulu'nda beyannamenin son şeklinin onaylandığı 10 Temmuz 1947 tarihli toplantıda tek muhalif oy Yusuf Kemal Tengirşenk'e aittir. Karar örneği için bakınız: Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 430.

Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar kânun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir.⁷⁸⁵

Beyannameye tepki genel olarak olumludur. Köprülü, “Cumhurbaşkanı'nın tam bir anlayış ve tarafsızlıkla hareket ederek siyasi durumu normale getirmek için gerekli şart ve araçları açıklamış olduğunu, böylece siyasi çıkmaza bir son verdiğini” yazmaktadır.⁷⁸⁶ Demokratlara göre beyanname “memlekette yeni bir hayat neşesi yaratacaktır.”⁷⁸⁷ Bayar, “istikbale ait yapılması gereken bir işin vadesinde ödenmesi lazım gelen senedi” olarak niteleyecek, “ödeme zamanı geldiğinde bunun ödenmesini isteyeceğiz” diyecektir.⁷⁸⁸ Nadir Nadi'ye göre Peker, yeni sistemin gerekliliklerini kavrayamamış ve kendini buna inandıramamıştır. İnönü'nün çabaları gayet yerindedir ve bundan sonra yapılacak iş fiili duruma ilk fırsatta hukuki şekil vermektir.⁷⁸⁹ Erim, bazı fırsatçı unsurların siyasi havayı bozmaya çalıştığını ancak son durumda İnönü'nün sabırlı gayretleri ve her iki tarafın anlayışlı ve vatansever yardımları ile partiler arasındaki “kör dövüşü” sona ermiştir.⁷⁹⁰ Her iki tarafın da aleyhine sayılmayacağı düşünülen beyanname, iki tarafın da şikayetlerinde haklı olduğunu ancak bunların neler olduğunu açıkça belirtmeden aralarında bir köprü kurmaya çalışmaktadır.⁷⁹¹ 11 Temmuz akşamı Erim'in aktardıklarına göre İnönü herkesin fikrini sormuştur. İnönü, Sökmensüer'in baskı olmadığını ispata çalıştığını ve bazı partililerin İnönü'nün partiden ayrılması konusunda telaşlı olduğunu duyduktan sonra şunları söyleyecektir:

Eski hal devam edemez, Bunu aklınızdan çıkarın... Birbirimizi mi aldatacağız efendim? Baskı yapılmıştır. Valiler Halk Partisi için çalışmıştır ve bizden takdir ve teşvik görmüştür. Vaziyeti olduğu gibi görmek lazımdır. Bundan sonra yaptırmayacağım. Bir taraftan böyle beyanname neşret, öte taraftan bildiğini oku. Ben buna meydan vermeyeceğim... Beni aldattılar. Başbakan, genel sekreteri gönderdim. Seçimin dürüst yapılması için sıkı talimat verdim. Böyle olduğu halde sandıklara pusula tıktılar. Söyleyin bana ben parti şefi miyim yoksa birtakım külhanbeylerinin maskarası mıyım? Bütün dünyaya beni rezil ettiler. Bundan sonra yaptırmayacağım.⁷⁹²

Ertesi gün ise “Demokrasi oyunu oynayamayız. Bu iş ciddidir. Bu asırda başka türlü yapılamaz. Yüzlerce yıllık hanedan sandıktan çıkan oylar neticesine boyun eğip vapura

⁷⁸⁵ Ulus, “İnönü'nün Beyanatı”, 12 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 12.04.2021).

⁷⁸⁶ Kuvvet, 12 Temmuz 1947'den akt. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 282.

⁷⁸⁷ Cumhuriyet, “Bütün yurdda uyanan iç ferahlığının akisleri”, 13 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 12.04.2021).

⁷⁸⁸ Halit Tanyelli ve Adnan Topsakallıoğlu, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958, s. 96'dan akt. Albayrak, a.g.e., s. 121.

⁷⁸⁹ Nadir Nadi, “Kılıçları hatalarımıza saplıyalım”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 12.04.2021); Cumhuriyet, “Bütün yurdda uyanan iç ferahlığının akisleri”, 13 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 12.04.2021).

⁷⁹⁰ Nihat Erim, “Cumhurbaşkanı İnönü'nün beyannamesi”, *Ulus*, 12 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 10.04.2021).

⁷⁹¹ Us, a.g.e., s. 712.

⁷⁹² Erim, *Günlükler*, s. 157.

biniyor, memleketi terk ediyor. Biz hâlâ sandık oyunu ile iktidarda kalacağız düşüncesinde olanların aklına şaşarım” diyecektir.⁷⁹³ Anlaşıldığı üzere İnönü kararlıdır. Üstelik parti başkanlığından ayrılma kararı da aynı gün Erim’in yanında Hasan Saka’ya söylediklerine göre kesindir. “Kurultay yeni başkan seçsin” diyecektir.

Cumhurbaşkanının tarafsız kalarak partiler arasında uzlaştırıcı bir rol alması, çok partili hayatın devam ettirilmesi yönündeki kararlı tutumu göstermektedir. Beyannamede belirtildiği şekliyle her iki tarafın da geçmiş tartışmalarda takılıp kalması, sorunun çözümünü sağlamamakla birlikte tartışmaların gereksizliğini de ortaya koymaktadır. “Bu noktada bir garantör, bir hakem olarak devreye giren İnönü, tarafların karşılıklı itirazlarını, taleplerini dinleyerek, 12 Temmuz Beyannamesini...” yayımlamıştır.⁷⁹⁴ Sağlanan sulh ortamının korunması ve devam etmesinde sorumluluk partilerin olacaktır. İnönü kararlılığını göstermek adına, kısa bir süre sonra çıkacağı Anadolu gezisine yanına DP Milletvekili Nuri Özsan’ı da alacaktır. Devlet Başkanı sıfatıyla yaptığı gezide idare amirlerine partilere eşit muamele yapılmasının vazifeleri olduğunu anlatmış, ilk defa olarak Erzurum’da DP İl Başkanlığını ziyaret etmiş, “demokrat arkadaşlara başarılar” dilemiştir.⁷⁹⁵

Ancak gerek görüşmeler öncesinde gerek beyanname sonrasında keskin bir dönüş beklemek iyi niyetli bir davranış olsa da mevcut şartlar dolayısı ile mümkün değildir. Zira CHP içerisinde Recep Peker ve ona destek veren muhalif bir grup olduğu artık İnönü tarafından da bilinmektedir. Beyannamenin yayımlanması sırasında da görüşlerini söyleyen Peker’e göre muhalefete fazla yüz verilmemelidir. Ayrıca bu gruba göre İnönü’nün hakemlik rolüne soyunması da Anayasa’ya aykırı bir durumdur. Dolayısıyla iktidar partisi içerisinde ayrılık baş gösterecektir.

4.3.2. Sözleşmenin Diyeti

Rejim dönüşürken bir yandan yeni dönemin kurallarına uygun adımlar atılmaya çalışılmış ancak diğer yandan bahsedilen engeller, karşılıklı tartışmalar ve idari baskı iddiaları gibi birçok sebeple reform yolundan sapmalar, tıkanmalar yaşanmıştır. Yaşanan iki yıllık süreç reform modelinin değişimini gösterirken demokratik dönüşümün farklı aktör gruplarını da ortaya çıkarmıştır. Bunlar teorik kısımda bahsedilen reformcular, tutucular, ılımlılar ve aşırı-radikallerdir. Partiler arası uzlaşma bu gruplar arasında karşılıklı anlaşma ve tasfiyeleri içerecektir.

⁷⁹³ Erim, *Günlükler*, s. 158.

⁷⁹⁴ Bülent Bal, “Aydın Siyaset İlişkisi Bağlamında Hürriyet Partisi”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017, s. 211.

⁷⁹⁵ Yalman, a.g.e., s. 119.

İnönü ile muhalefet arasında süren ve 12 Temmuz Beyannamesi ile sonuçlanan süreç sonrasında her iki partinin tavırlarında bir yumuşama olduğu, ılımlılarının sonuçtan memnun kaldığı görülmektedir. Beynamede, partiler arasında bozulan ilişkileri tamir etmek ve diyalogun devamını sağlamak amaçlanmıştır. Böylece partilerin “mutedil” kanatları çok partili hayatın devamı konusunda kararlılık gösterebilmiştir. Ancak beyanname CHP tutucuları tarafından nasıl partiyi muhalefete teslim etmek olarak görüldüyse, DP içerisinde de aşırıları tarafından İnönü’nün kucağına itilmek olarak yorumlanmıştır.⁷⁹⁶ Cumhurbaşkanı İnönü, her ne kadar tarafsız bir hakemlik rolü oynasa da hükümet tarafında Peker gibi tutucu ve sert isimlerle böyle bir uzlaşmaya varılamayacağı da bir gerçektir. Henüz genel başkanlığını koruduğu bir zamanda, İnönü’ye denk bir siyasi aktörün de olmaması düşünüldüğünde böyle bir görev üstlenmesi, siyasal sistemin devamlılığı için gerekli sayılabilmektedir. Anayasa’nın Cumhurbaşkanıya siyasal sisteme doğrudan bu tarz bir müdahalede bulunma yetkisi vermemiş olması özellikle Peker tarafından eleştirilmişse de İnönü’nün hakemliği çoğunluk tarafından kabul görecektir. Ayrıca sadece İnönü değil, CHP içerisindeki reformcu kanadın da bu gelişmeleri desteklediği görülmektedir.⁷⁹⁷ DP tarafında da aynı kararlılığın gösterilmesi, ayrıca gerginliğe neden olan tavır ve davranışlardan vazgeçilmesi gerekmektedir. Tahmin edilebileceği gibi DP’nin elindeki siyasi kozları yitirmek istememesi de doğal kabul edilmektedir. Ancak siyasi kozlar uğruna elde edilen tecrübelerin de yitirilmesi göze alınacak bir ihtimal olmadığı gibi her iki taraf da bunu kabul etmemiştir.

Tüm bu sebeplerle uzlaşma, iki parti arasında karşılıklı tavizler verilerek kendi aşırılarının isteklerinden vazgeçirilmesi, gerektiğinde uzaklaştırılması şeklinde “diyet” ödenmesini gerektirmiştir. 12 Temmuz sonrası dönem bu bağlamda sözleşmenin diyeti olarak şekillenecek, partiler ağırlıklarını kenara iterek hafifleyecektir.

İkinci bir husus, gerginliğin ana sebeplerinden olan seçim güvenliği ve özgürlükler gibi temel konularda yapılması istenen kanuni düzenlemelerdir. Beyanname, bu kanunların tadili ve istenilen düzenlemelerin yapılması noktalarında güvenceler içerse de ilk aşamada böyle bir temizliğe girişilmesi, düzenlemelerin daha sağlıklı yapılabilmesi için bir zorunluluk olarak görülmüştür. Nitekim Bayar da sürekli olarak “fiili sonuçları” görmek gerektiğinden bahsetmiştir. Sonuç olarak en iyi özeti Toker yapacaktır:

⁷⁹⁶ Toker, a.g.e., s. 211.

⁷⁹⁷ Başta Nihat Erim olmak üzere CHP’nin gençleri ve ilerde “Otuzbeşler” ismiyle ortaya çıkacak grup, Pekercilerin karşısında demokratik ilerlemeden yana tavır almışlardır.

Türkiye'de siyaset hayatı, belki de hiçbir zaman 1947 yazında olduğu kadar garip geçmemiştir. Şahıslar kendi aralarında politika yapıyorlardı. Partilerin birbirleriyle münasebetleri vardı. Partilerin içinde aklarla kararlar mevcuttu. En önemlisi, aynı partiden olanlar kendi bazı partililerini öteki partiden kimselere çekiyorlardı. Mesela Nihat Erim ile Fuat Köprülü birbirlerine, Erim ile Peker'in veya Köprülü ile Tengirşenk'in olduklarından daha yakındılar. İnönü, Bayar'ı Peker'e, kendi Başbakanı Peker'e nazaran uysal ve yumuşak buluyordu. Onunla daha rahat anlaştığını sanıyordu. Peker Başbakanı ama, Cumhurbaşkanının, Anayasa önünde hiç yetkisi yokken şahsi politika yaptığını görüyordu ve kendisini bu politikayı takibe zorladığından dolayı hiddetliydi, sinirliydi. DP'de bir grup vardı ki, başlıca hedefi Recep Peker'i değil, Bayar ile arkadaşlarını devirmektir. CHP'deki bir hizip ise, sadece Peker grubuyla uğraşıyordu ve ona karşı Demokratlarla ittifak yapıyordu. Böylesine acaip ve anormal bir durumun sürüp gitmesine elbette ki imkan yoktu ve iki partide de hesaplar mutlaka görülecekti.⁷⁹⁸

4.3.2.1. CHP İçerisindeki Tasfiyeler

Demokratik dönüşüm kararını vermiş olan iktidar, bu bağlamda reformcular olarak adlandırılacaktır. Reformcular başta İnönü olmak üzere geçişe olumlu bakan ve bu yönde destekleyen aktörlerdir. İnönü'nün 1 Kasım Nutku ile başladığı düşünülen bu süreç boyunca yaşanan tikanıklıklar reformcu kadronun ve özellikle İnönü'nün ağırlığını koyması ile aşılabilmektedir. İnönü'nün itici gücü tartışmalı olsa da sürece verdiği yön ve kritik noktalardaki tutumları sürecin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bahsedildiği gibi 19 Mayıs ve 1 Kasım nutuklarındaki demokratikleşme isteği rejimin önünü açmış, başta 12 Temmuz süreci olmak üzere birçok defa partiler arası gerginliği yatıştırmıştır.

Geçişin sağlıklı şekilde ilerlemesinin yolu reformun başlatıcılarının süreçte etkin rol almaları ve süreci yönlendirebilme yeteneklerinin yüksek olmasından geçmektedir. Ortaya çıkan durum geçişin korunmak istendiğini göstermektedir. Ancak genellikle karşısında reforma direnen veya tedrici geçişi savunan bir tutucular kadrosu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda CHP içerisinde de reformcular ve tutucular kendini göstermiştir. Reformcu kanat, geçişin itici gücü olarak tutucular karşısında çaba göstermektedir. Bu savın dayanaklarını özellikle DP 1. Kongresi sonrasındaki gergin havada Nihat Erim'in günlüğünden okumak mümkündür. İnönü'nün kritik rolü ise liberalleşme isteği ile başlayan sürecin sağlıklı şekilde sonuçlandırılması için önemlidir. Reform açısından İnönü sürecin belirsizliğinin ve kontrolünün zorluğunun farkında olarak hem içerdeki hem dışardaki muhalefetin yatıştırması için çabalayacaktır.⁷⁹⁹ Bu belirsiz durumda İnönü'nün denge kurmak istediği de Erim ile gerçekleştirdiği birçok diyalogdan çıkarılabildiği gibi reformcu kanadın tavrını da göstermektedir.⁸⁰⁰

⁷⁹⁸ Toker, a.g.e., s. 194.

⁷⁹⁹ Taner Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, s. 48.

⁸⁰⁰ İnönü'nün denge kurmak isteği Koçak'ın araştırmasında karşılaştırmalı diyaloglarla ortaya konulmaktadır. Günlükteki ifadelerden de bu izlenim çıkarılabilir. Koçak, *Rejim Krizi*, s. 269. Erim'in günlüğü reformcu kadronun yapıcı tavrına ışık tutmaktadır. İnönü-Erim görüşmelerinde İnönü'nün Ulus Gazetesindeki mutedil tavrın sürdürülmesini istediği; Erim'in Amerikan Büyükelçisi ile görüşmesi ve olumlu konuşmaların İnönü'ye aktarılması sonrası "demek ki bitaraf gözler, bizi takdir ediyor" sözü ve Erim'in büyükelçiye rejimin geleceğinden mutlu olduğunu söylediği şeklindeki sözleri günlükten okunabilmektedir. 12-13 Ocak 1947

Bu bağlamda İnönü dışındaki reformcu kanat, tutucularla bariz çekişme içerisinde olan ve aynı zamanda parti içinde de dönüşüm isteyen, “Otuzbeşler” olarak ortaya çıkan gruptur. Nihat Erim başta olmak üzere partinin demokrasiden yana otuz beş ismi bu gruba dahil edilebilmektedir. Bu grup esasında 12 Temmuz Beyannamesi süreci ve devamındaki fikir ayrılığının somutlaşmış hali olarak belirlemiştir. Bu çekişmenin kendisi ve gruba dahil isimler önceleri net olmasa da 26 Ağustos 1947’deki CHP Meclis Grubu Toplantısı, CHP içerisindeki bölünmeyi ve reformcuları ortaya çıkarması açısından önemlidir. Peker hükümetinin güvenoyu istemesinin ardından tek parti geleneğinin aksine 303 milletvekilinin güvenoyuna karşılık 35 güvensizlik oyu alması kuşkusuz Peker’i de sarsmıştır.⁸⁰¹ Böylece reformcular, varlığı ve var olmasında İnönü’nün belirleyici rolü tartışmalı da olsa kendisini göstermiştir.

Geçiş aşaması tüm aktörlerin ortak isteği ile kusursuz şekilde gerçekleşmemektedir. Süreç hem iktidar hem de muhalefet içerisinde bölünme yaratabildiği ölçüde iktidar içerisinde demokratikleşmeye pek de sıcak bakmayan veya kontrollü açılmayı isteyen grupları ortaya çıkarmaktadır. Tutucular grubu bu bağlamda iktidar içerisindeki muhalefeti temsil etmektedir. Geçmişte de otoriter ve sertlik yanlısı eğilimi ile bilinen Peker’in seçimlerin ardından hükümeti kurmakla görevlendirilmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Seçim üzerindeki tartışmaların bitmemesi ve muhalefetin üzerindeki baskı ve denetimin artmaya başlaması, iktidar-muhalefet ilişkilerini yıprattığı gibi siyasi gerilimi de had safhaya çıkarmıştır. Muhalefetin hükümeti desteklemesini ve CHP’ye karşı saldırılarından vazgeçmesini isteyen sindirme politikası DP tarafından reddedilse de siyasi ortamın gerginleşmesi kaçınılmazdır.⁸⁰² Bu ortamda sağlıklı bir demokratik rejim kurulamamış olsa da elde edilen mevcut kazanımların kaybedilmemesi ve ilerlemenin sağlanması için verilecek mücadele, iktidar içerisindeki reformcular ve tutucular arasında bir bölünmeyi tetikleyecektir. Peker Hükümeti’nin DP’nin isteklerine olumsuz yaklaşması ve Peker’in uzlaşmaz tavırları gerek kendi partisi gerekse de DP tarafından sürekli olarak eleştirilmesi, parti içinde Pekerciler grubunun ayrışmasına neden olacaktır. Reformcular ve tutucular arasındaki çekişme, esas olarak CHP içerisindeki bu iki grubun

tarihlerinde Kazım Özalp, Şemsettin Günaltay, Hamdullah Suphi, İsmet İnönü ve Nihat Erim arasındaki görüşmeler de bu yöndedir. O günlerde toplanacak parti divanında partiye yönelik değişiklikler gündeme gelecektir. Erim, partinin baştan aşağı ıslaha muhtaç olduğunu, onu partide tutan tek şeyin İnönü olduğunu söylemektedir. Ertesi gün İnönü ile Erim arasında bu sözler üzerine olan konuşmalarında Erim, “parti berbatça bir haldedir. Merkez idare heyeti birtakım uyusuk adamlarla doludur. Bunlar tek parti sisteminde her şeyi sizden bekleyerek çalışmaya alışmışlardır. Kendi kendilerine harekete geçemezler... Öte tarafta Meclis’te, parti içinde türlü hizipler var” demiştir. Ayrıca Erim İnönü’ye, “Memlekete çok partili sistemi siz getirdiniz. Büyük eser bırakacaksınız. Kendi partinizi de bu sisteme göre ayarlamamız lazımdır” diyecektir. Amerikan Büyükelçisinin de birkaç gün önce aynı doğrultuda “Atatürk’ü İnönü tamamlamıştır” dediği görülmektedir. Erim, *Günlükler*, s. 81-89.

⁸⁰¹ Nihat Erim günlüğünde bu şaşkınlığı doğrulamaktadır. Erim, *Günlükler*, s. 175-176.

⁸⁰² Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 309.

öne çıkma mücadelesi olacak ve sertlik yanlısı muhalifler Peker etrafında birleşeceklerdir. Ancak siyasi gerilimin çözüm noktası sayılacak 12 Temmuz Beyannamesi ile birlikte çok partili siyasal hayatın gerekliliklerine uyum sağlayamayarak parti içinde de yalnızlaşmaya başlayacak olan ve aynı zamanda “müfrit” diye adlandırılan grup, parti üzerindeki etkilerini de kaybedecektir.⁸⁰³ CHP içerisindeki siyasi mücadeleyi reformcular karşısında kaybedecek olan tutucu grup, tasfiye edildikten sonra iktidar-muhalefet ilişkileri de iyileşecek ve dönüşümün önü açılacaktır.

Görüşmelerin başlamasından 12 Temmuz ve sonrasına kadar Peker ile İnönü arasındaki görüş ayrılığı, çok geçmeden parti içerisinde de derinleşecektir. Cumhurbaşkanı olarak İnönü’nün hükümetin alanına girerek siyasi politika yürütmesi, Peker için kabul edilebilir bir durum olmayacaktır. Çünkü Peker’e göre Anayasa Cumhurbaşkanı’na böyle bir hakemlik rolü vermediği gibi bu durum aynı zamanda antidemokratiktir.⁸⁰⁴ Zaten ona göre 12 Temmuz Beyannamesi gerilimi yatıştırmak amacıyla partilere verilmiş tavsiyelerden oluşmaktaydı ve Meclis’e karşı sorumluluğu değiştirebilecek belge değildi, o yüzden ömrü de kısa olmaya mahkumdu.⁸⁰⁵ Bu sebeple yeni dönemde Peker’in siyaset anlayışı ile İnönü’nün siyaset anlayışı tamamen zıttır. Koçak’a göre İnönü-Peker ilişkisi zedelendiği ölçüde rejim açısından başbakan-cumhurbaşkanı ilişkisi de zedelenmektedir. Bu durumun yarattığı paradoks sürecin devamlılığı için bir açmaz oluşturmaktadır. Buna göre İnönü reform kararı vermiş olmakla zaten Anayasa’nın dışında hareket etmiş ve kurallara aykırı davranmıştır. Müdahale şekli siyasi sistemin devamlılığı için gerekli olsa da eski sistemin müdahaleci anlayışı ile örtüşmektedir. Peker ise bu duruma karşı çıkarken kurallara saygılı olunmasını istemekte, ilke ve usul olarak karşı çıkmaktadır. Ancak Peker’in savunduğu durumda siyasi sistem zaten tehlikeye girmiştir. Bu sebeplerle aslında İnönü’nün izlediği politika her ne kadar eski usullere uygun düşse de devamlılık açısından gerekli ve Peker’in politikasına göre daha gerçekçidir.⁸⁰⁶ Nitekim Peker de bu ayrımın farkında mıdır bilinmese de İnönü’nün politikasına karşı gelemeyecektir. İnönü’ye, onun izlediği politikayı takip etmek zorunda olmasından dolayı kızgındı. Peker beyannameyi görmüş, kabul etmiş ancak hiçbir zaman yürekten inanarak bu teşebbüse katılmamıştı. İnönü istediği değişiklikleri kabul etse de Peker usul olarak itiraz ediyordu. Muhalefetin bir

⁸⁰³ Aydemir, a.g.e., s. 456’dan akt. Kadri Unat, “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48 (2011), s. 847. (erişim 20.07.2021).

⁸⁰⁴ Ara seçimlerden önce Halil Menteşe, İnönü’ye açık mektubunda partiler arasında hakemlik yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Peker, Cumhurbaşkanının böyle bir yetkisi yok cevabını verecektir. Cumhuriyet, “Halil Menteşenin Cumhurbaşkanına açık mektubu”, 25 Şubat 1947, s. 1. (erişim 13.04.2021).

⁸⁰⁵ Ulus, “B. Recep Peker’in açıklamaları”, 4 Aralık 1947, s. 6. (erişim 14.04.2021); Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 283.

⁸⁰⁶ Koçak, *Uzlaşma*, s. 65.

derdi varsa muhatabı, bu kişi İnönü de olsa, Cumhurbaşkanı değil hükümet olmalıydı.⁸⁰⁷ Nitekim bu fikir ayrılığı kısa sürede yolların da ayrılmasına neden olacaktır.

Toker'e göre CHP içerisinde aslında üç grup vardır. Yeni siyasete ayak uyduramayan Pekerci tutucular ve İnönü'nün arka planda destek verdiği düşünülen ve sonraları "Otuzbeşler" olarak ortaya çıkacak olan reformcu grup zaten bilinmektedir. Üçüncü grup bunlardan ayrı olarak Recep Peker, Mümtaz Ökmen ve C. Kerim İncedayı üçlünün CHP'yi ele geçirmek gibi planları olduğundan şüphelenerek onlara karşı faaliyet yürüten Genel Sekreter yardımcısı Faik Ahmet Barutçu tarafından öncülük edilen gruptur. Bunu Erim'in günlüğü de doğrulamaktadır. Barutçu'ya göre İnönü karışmamalı, işi partiye bırakmalıdır. Böylece hükümetin hakkından gelinebilecektir. Bu hesaplaşmada hesabı ilk görülen ise Peker ve arkadaşları olacaktır.⁸⁰⁸

Peker'in konumu bu ortamda sarsılmaktadır. Nitekim 4 Ağustos'ta İnönü'yü ziyaret ederek Cumhurbaşkanı'nın "yeni politikasını takip etmek kudretini kendinde bulamadığını söyleyecektir."⁸⁰⁹ Ancak Meclis'in açılacağı eylül ayına kadar devam edilmesi kararını alacaklardır. Bu sıralarda İnönü'nün Peker'den Polis Kanunu 18. Maddesi'nde değişiklik sürecinin hızlandırılması isteğini ve İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin Sıkıyönetim tarafından kapatılan gazetelerin açılması yönündeki ricayı reddetmesi de bu istifa ile ilgilidir.⁸¹⁰ İnönü de Peker hakkında Erim'e, "onunla demokratik gelişmeler yapmak hakikaten güç" demiştir.⁸¹¹

Haziran ayı içerisindeki haberlere göre İnönü, CHP içinde DP'ye tahammülsüzlük gösteren "müfritlere", iki partili hayatın günün koşulları açısından katı bir zaruret olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.⁸¹² Erim'in günlüğünden ve basındaki haberlerden okunabilecek duruma göre İnönü ve Peker arasındaki ihtilaf artık gizlenmemektedir. Yalman'a göre CHP'yi totaliter bir tek parti halinde görmek isteyen grup ve onları destekleyenler, beyannameden sonra istiflerini bozmamıştır. Peker de onlarla beraberdir.⁸¹³

Parti içi anlaşmazlığın bir diğer nedeni Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı meselesidir. Hatırlanacağı gibi İnönü, parti başkanlığını bırakmak niyetini açıkça ifade etmektedir. Ancak parti içerisinde bu konuda görüş ayrılığı oluşacaktır. Kimilerine göre Anayasa değişikliği gerekmekte, kimilerine göre ise farklı bir formül bulunabilecektir. İleride

⁸⁰⁷ Toker, a.g.e., s. 277-279'dan akt. Koçak, *Uzlaşma*, s. 65; Toker, a.g.e., s. 194.

⁸⁰⁸ Toker, a.g.e., s. 194-195; Erim, *Günlükler*, s. 168-169.

⁸⁰⁹ İnönü, *Defterler*, s. 471.

⁸¹⁰ Peker bu değişikliklerin DP karşısında taviz vermek anlamına geleceği ve siyasi havanın buna müsait olmadığı gerekçeleri ile geri çevirecektir. Toker, a.g.e., s. 196-197.

⁸¹¹ Erim, *Günlükler*, s. 171.

⁸¹² Vatan, "İç politikada mühim hâdiselere doğru", 24 Haziran 1947, s. 1.

⁸¹³ Yalman, a.g.e., s. 117.

görüleceği gibi Peker'in istifasına giden yol, İnönü'nün ardından parti başkanlığını üstlenme çabaları olacaktır. Bu yöndeki tartışmalar bu istekle de ilgilidir.

Bu sıralarda yaklaşan 26 Ağustos'taki CHP Parti Meclis Grubu toplantısı öncesi kulis faaliyetleri yürütülmeye başlanmış, Erim 23 Ağustos'ta: "Recep ve Mümtaz takımı müthiş faaliyete başladılar", 24 Ağustos'ta: "Meclis koridorlarında faaliyet var, Hükümeti tutanlarla benim gibi düşmesini isteyenler karşılıklı faaliyet gösteriyoruz" notlarını düşmüştür. Bu sıralarda Ulus'taki yazıları da devam etmektedir. Nitekim Peker'in parti içinde kulis faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir. Toker'e göre "parti içi darbe" teşebbüsü olan bu durumda Peker'in amacı olabildiği kadar milletvekilini yanına çekerek Meclis grubunun desteğini almaktır. Bu destekle birlikte Cumhurbaşkanı'nın karşısına çıkabilecektir.⁸¹⁴ İnönü de bunun farkındadır. Günlüğünde 22 Ağustos'ta "Parti grubundan güvenoyu. Bana karşı gibi manası da var" yazılıdır.⁸¹⁵ Erim'e göre ise güvenoyu istenmesi durumunda Peker İnönü'ye kafa tutacaktır. Bu durumda ya güvenoyuna gidilmemesi ya da güvensizlik oyu verilmesi gerekecektir.⁸¹⁶

CHP Grubu bu siyasi hava içerisinde 26 Ağustos'ta toplanacaktır. Toplantıda beklenilenin de üstünde çok sert tartışmalar yaşanmış, hükümet ağır şekilde eleştirilmiştir. Peker toplantıda uzun bir konuşma yapmış hükümetin sadece parti grubunun desteğini alabildiği ölçüde faaliyetlerine devam edebileceğinden hareketle güvenoyu talep etmiştir. Zira Peker de kendisine karşı oluşan cephenin farkındadır. Konuşmasında mevcut tartışmaları değerlendirmiş, İnönü ile aralarında bir husumet olmadığını belirtmek gereği duymuştur. Ona göre demokratik hayat münakaşa gerektirmektedir ve zaten münakaşa da vardır.⁸¹⁷

Grup toplantısındaki tartışmalar bir anlamda Peker ile İnönü arasındaki ihtilaftan da kaynaklanmaktadır. H. Suphi Tanrıöver'in "bizden oy alıp, İnönü'nün karşısına 'meclis benimle beraber' demek için mi çıkacaksınız?" sorusu önemlidir. CHP açısından hükümete yönelik bu derece tenkit ilk defa bu grup toplantısında ortaya çıkmıştır. Erim'e göre "Halk Partisi'nde bugün inkılap" olmuştur. Yıllardır meclisi haraca kesen gruba karşı gençlerin ve münevverlerin ayaklanmasıdır.⁸¹⁸ Nihayet güvenoyuna geçildiğinde şaşırtıcı şekilde 303 güvenoyuna karşılık 34 güvensizlik oyu verilecektir. Sonradan ret oyu verecek olan M. Şevket Esendal ile birlikte tarihe "Otuzbeşler" olarak geçen, hükümete karşı parti içi muhalefet böylece ortaya çıkmış olacaktır.⁸¹⁹ Yine Erim'e göre

⁸¹⁴ Toker, a.g.e., s. 197.

⁸¹⁵ İnönü, *Defterler*, s. 474.

⁸¹⁶ Erim'in şahsi fikrine göre İnönü hükümetin düşmesinden hoşlanacak gibidir. Erim, *Günlükler*, s. 174.

⁸¹⁷ Koçak, *Uzlaşma*, s. 83; Vatan, "Başbakanın Parti Grubundaki demeci", 29 Ağustos 1946, s. 1.

⁸¹⁸ Erim, *Günlükler*, s. 175-176.

⁸¹⁹ Bu otuz beş isim şu şekildedir: Nihat Erim, Vedat Dicleli, Kasım Gülek, Kasım Eren, İsmail Rüştü Aksal, Cavit Oral, Sinan Tekelioğlu, Fahri Kurtuluş, Mahmut Nedim Gündüzalp, Cevat Dursunoğlu, Ali Fuat Cebesoy,

Pekercilerin kendilerine güven duyguları bir günde yok olmuştur.⁸²⁰ Alınan 303 oya karşılık toplantıdaki tartışmalar ve genel siyasi hava düşünüldüğünde parti içindeki kaynama da açığa kavuşmaktadır. Otuzbeşler beklenmedik bir etki yaratmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi sayıları henüz tam olarak belli olmayan reformcular grubunun üyeleri de böylece açığa çıkmaktadır. Ancak bu grup tam bir sayı vermekten uzak olduğu gibi reformcu grubu ifade edecek kadar homojen de değildir. Erim de grup toplantısında ortaya çıkan sayının kendiliğinden oluştuğunu ifade etmektedir. Ortak noktaları Peker'in karşısında İnönü'nün yanında bulunmaları veya bulunmak istemeleridir.⁸²¹ Hilmi Uran'a göre Peker ve İnönü arasındaki çekişmede Meclis'te karşı hizip yaratmak amacı ile ortaya çıkan "Otuzbeşler", İnönü'nün desteğini almışlardır. İnönü bütün ağırlığı ile "Otuzbeşler"e kayınca Peker savaşı kaybetmiştir.⁸²²

Eylül ayı başında ise kabinede değişiklik olacağı şeklinde haberler ortaya çıkmıştır. Peker, kabinedeki bazı bakanlarla çalışamaması sebebiyle değişiklik yapmak istediğini açacak ancak İnönü kabul etse de değişikliğin meclise haber verilmeden yapılmamasını isteyecektir. İnönü bu konuyu Bayar ile de konuşacak ve bazı bakanların değişeceğini haber verecektir. DP'lilere göre Peker kabinesi, "bütün takatini yalnız iktidarda kalabilmek gayretine harcamaktadır."⁸²³ Nitekim 4 Eylül'de toplanacak parti grubunda yine tartışmalar olacaktır. Erim, daha birkaç gün önce güvenoyu alan hükümette değişikliğin lüzumsuz olduğunu ve kabinenin yarısını değiştirmek yerine istifa etmesinin daha doğru olduğunu söyleyecektir. Peker, Anayasa'nın kendisinden yana olduğunu söylese de aleyhinde yapılan sert çıkışlar sonunda kürsüye gelecek ve "Grubun havasından beni tutmadıklarını anladım. Ben de üstüme düşen vazifeyi yapmak üzere arkadaşlarla konuşacağım" diyerek aslında istifa niyetini belli etmiştir.⁸²⁴ İstifa edeceği düşünülen Peker, verilen arada meclisten ayrılarak Çankaya'ya çıkacak ve İnönü'ye çekilmek niyetini söyleyecektir. Ancak İnönü, güvenoyuna gitmesini tavsiye etmiş, "verirlerse kalırsın" demiştir. Bunun üzerine tekrar cesaretlenen Peker ve Pekerciler, "İnönü istifayı kabul etmedi" diyerek kulis çalışmalarına girişecek, havayı lehlerine

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Tahsin Banguoğlu, Ali Kemal Yiğitoğlu, Nazif Ergin, Said Odyak, Muhtar Ertan, Tezer Taşkıran, Celal Sait Siren, Hasan Şükrü Adal, Avni Refik Berkman, Muhsin Adil Binal, Şevket Raşit Hatiboğlu, İhsan Hamit Tığrel, Sedat Çumralı, Suud Kemal Yetkin, Hilmi Öztarhan, Raşit Börekçi, Abdurrahman Melek, Hilmi Hakkıoğlu, Osman Agan, Kamil Kitapçı, Bekir Kaleli, Vehbi Sarıdal. Toker, a.g.e., s. 200.

⁸²⁰ Pekerciler grubu başta Recep Peker, C. Kerim İncedayı ve Mümtaz Ökmen olmak üzere, M. Baha Pars, Behçet Kemal Çağlar, F. Fikri Düşünsel, Muzaffer Canbolat, M. Ali Yörükler, Kemali Beyazıt, Süreyya Örgüven gibi isimlerden oluşmaktadır. Toker, a.g.e., s. 197.

⁸²¹ Koçak, *Uzlaşma*, s. 87.

⁸²² Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 3. Baskı, 1965, s. 330.

⁸²³ Cumhuriyet, "D.P. nin beyannamesi dün gece neşredildi", 5 Eylül 1947, s. 1. (erişim 11.05.2021).

⁸²⁴ Erim, *Günlükler*, s. 182-183.

çevirmeye çalışacaktır. Nitekim oylama yapılacak ancak bu sefer güvensizlik oyları 47'ye çıkacaktır.⁸²⁵ Bu artış partideki hoşnutsuzluğun arttığını belli etmiştir.⁸²⁶

Böylelikle hükümet değişikliği gerçekleştirilecek, İnönü'nün isteği ile tatile girmeden hemen önce 5 Eylül'de Meclis'e takdim edilecek, 8 Eylül'de ise İnönü'nün başkanlığında ilk toplantısını yapacaktır. Ancak Peker tüm bu gelişmeler rağmen şaşırtıcı bir şekilde 9 Eylül'de istifasını Cumhurbaşkanı'na sunacaktır. Resmi sebep ise bir CHP geleneği olarak "sağlık nedenleridir."⁸²⁷ Ertesi gün kurulacak hükümetin başbakanı ise Peker hükümetinde Dışişleri Bakanı olan Hasan Saka olacaktır. Açıklanan yeni kabine ile birlikte asıl tasfiyenin Pekerciler olduğu ortaya çıkmıştır. Zira eski bakanların birçoğu yerlerini korurken Peker'e yakın isimler Mümtaz Ökmen ve Cevdet Kerim İncedayı görevden alınmışlardır.⁸²⁸ Muhalefet açısından ise Peker'in istifası bir zafer olarak ifade edilebilirdi. Bayar: "Yeni kabinem demokratik gelişmemize uygun bir yol takip edeceğine inanmak istiyoruz" diyordu.⁸²⁹ Peker'in asıl istifa sebebi ise ayrı bir konu olarak tartışılmaktadır. Bu konuda Toker'in düşüncesine göre eski uygulamadaki gibi Başbakanlık ile Parti Başkanlığı'nın birleştirilmesini isteyen Peker, bu imkan tanınmayınca istifa etmiştir.⁸³⁰ Us, kararın sebebinin sağlık değil, divan toplantısında kendi düşüncesinin kabul edilmemesi olduğunu söylemektedir. Ona göre de Peker, parti genel başkanlığı ile hükümet başkanlığının birleştirilmesini istemiştir ancak parti idare heyeti bu fikre karşıdır.⁸³¹

CHP'nin 7. Kurultayı ise tasfiyenin son aşaması olacaktır. Peker, son kez girişimde bulunacak ancak başarılı olamayacaktır. İstifasından sonra belli bir süre daha parti içinde çatışmalar devam etmiş, Kurultay'da iyice kendini hissettirmiştir.⁸³² Çalışmalarını sürdürmesine rağmen Toker'e göre Kurultay yaklaşırken cesaretini kaybetmiş, genel başkanlık seçimi için aday olmamış, buna rağmen yirmi beş oy almıştır.⁸³³ Ardından genel başkanvekilliği için yarışan Peker grubu gövde gösterisi yapmış, Hilmi Uran'ın karşısında Peker 129 oy almıştır ancak yeterli değildir. Bu kesin yenilgiden sonra Peker, Parti Divanı üyeliğinden de istifa edecek ve bundan sonra pasif bir siyaset izleyecektir.⁸³⁴ Yalman sonucu, "Halk Partisinin içindeki totaliter vasıf kalesinin bir tarafı zaten çökmüştü. Kurultay neticesinde kale tamamiyle yıkıldı. Yarın Recep Peker etrafına

⁸²⁵ Toker, a.g.e., s. 203-204; Erim, *Günlükler*, s. 182-183; Cumhuriyet, "C.H.P. Grubu dün üç defa toplandı", 5 Eylül 1947, s. 1. (erişim 20.04.2021).

⁸²⁶ Yalman, a.g.e., s. 118.

⁸²⁷ Cumhuriyet, "Kabine Dün İstifa Etti", 10 Eylül 1947, s. 1. (erişim 18.04.2021); Toker, a.g.e., s. 205.

⁸²⁸ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 181.

⁸²⁹ Cumhuriyet, "Partiler yeni kabineyi nasıl karşıladılar", 11 Eylül 1947, s. 1. (erişim 20.04.2021).

⁸³⁰ Toker, a.g.e., s. 205-206.

⁸³¹ Us, a.g.e., s. 716.

⁸³² Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde", s. 862.

⁸³³ Toker, a.g.e., s. 208.

⁸³⁴ Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde", s. 862.

baktığı zaman mensuplarının katile katile dağıldığını görecekler” sözleriyle özetlemiştir.⁸³⁵

Peker grubu, son yenilgisini ise 1 Kasım’da Meclis başkanlığı için Peker’in de aday olduğu CHP Grubunda alacak, Kazım Karabekir onun yerine aday olacaktır.⁸³⁶ Reformcular, bu mücadeleden galip ayrılmıştır. Böylece CHP demokratik dönüşüm için kendi içerisindeki dönüşümü gerçekleştirebilecektir. Tek parti olarak yıllarca siyasal sisteme hakim olan otoriter zihniyet, yerini partinin gençlerine bırakacaktır. Partideki çekişme, İnönü’nün ağırlığını liberal kanata koyması ile nihayete erecek, CHP’nin resmi politikası değişecektir.⁸³⁷

4.3.2.2. DP İçerisindeki Tasfiyeler

Muhalefet açısından ise süreç yine benzer bir ikilik gündeme getirmiş, parti içerisinde ılımlılar ve aşırılar olmak üzere iki aktörler grubu ortaya çıkmıştır. Bahsedildiği gibi CHP ve daha da özelde Cumhurbaşkanı İnönü, karşısına çıkacak olan parti konusunda temkinli davranmış; aşırı hareketlere girişecek, tehdit unsurlarını barındıracak bir muhalefetten imtina etmişlerdir. Savaş sonrası dönemdeki Sovyet tehdidi ve ülke çapında taraftar bulduğu fark edilen sol-sosyalist akımların yarattığı komünizm tehlikesi iktidar açısından her zaman sıkıntı yaratmıştır. Bu ortamda ortaya çıkacak muhalefetin devrimlere ve rejime karşı bir harekete girişmesi veya ülke içi bir karışıklık çıkması ihtimaline karşılık kendisi gibi bir parti istenmektedir. CHP için bahsedildiği gibi DP kurucuları ve özellikle Celal Bayar en iyi seçenek olmuştur. Zaten yıllarca CHP içerisinde bulunan DP kurucularının radikal bir tavır almaları ve CHP’ye karşı aşırı hareketlere girişmeleri beklenmemektedir.⁸³⁸ Bu ortamda kurulmasına izin verilen ve kurulduğu ilk andan itibaren büyük bir kitle desteğine ulaşan DP, tek parti dönemi boyunca rejime muhalif tüm grupları hak, özgürlük ve demokrasi talepleri etrafında birleştirmiştir.

Yine bahsedildiği gibi rejime muhalif tüm grupları birleştiren muhalefet cephesi, ilk anda iktidara karşı tek yürek olacaksa da zamanla bu birliktelik onu oluşturan grupların fikir ayrılıkları sonucu bölünmeye başlayacaktır. Bu bağlamda muhalefet cephesindeki bölünme henüz tam anlamıyla dönüşümünü sağlamayan ve otoriter rejime geriye dönüş ihtimalinin bulunduğu bir ortamda, iktidar ile anlaşma yoluna giderek ılımlı geçinen ılımlılar grubunu ve kendi içerisinde her zaman sertlik yanlısı uzlaşmaz davranışları ile öne çıkan radikal-aşırı grubu olarak ortaya çıkacaktır. Demokrat Parti içerisindeki bu

⁸³⁵ Yalman, a.g.e., s. 125.

⁸³⁶ Yalman, a.g.e., s. 123.

⁸³⁷ Toker, a.g.e., s. 209.

⁸³⁸ Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950)*, Cilt 1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. 13.

bölünmede ılımlılar grubu Celal Bayar ve kurucular olurken parti teşkilatında bu bölünme net olarak ortaya çıkabilecektir. Demokrat Parti'nin halk ile olan yakınlaşması, parti tabanının çok farklı kesimlerden oluşmasına neden olacak; Genel İdare Kurulu, Meclis Grubu ve parti tabanı arasındaki bölünme ılımlılar ve aşırılar olarak kendisini gösterecektir. Özellikle Demokrat Parti'nin 1. Kongresi'nde ortaya çıkacak olan bu bölünme parti içerisinde rahatsızlık oluşturacağı gibi iktidar tarafında da kuşku ile izlenecektir. Celal Bayar'ın İnönü ile görüşmelerinin sıklaştığı haziran aylarındaki bir durağında “milletin iradesi mutlaka Anayasa çerçevesi içinde hâkim olacaktır” şeklindeki sözleri, hem aşırılara bir gönderme olarak hem DP'nin çizgisini gösteren bir mesaj olarak görmek mümkündür.⁸³⁹ Bu bağlamda ılımlı kanat, parti içerisindeki muhalefeti dizginlemeye çalışırken diğer taraftan elde edilmiş kazanımları korumak ve geçiş sürecini tamamlamak adına geçmiş olaylara ve iktidara olan güvensizliğe rağmen iktidar ile yakınlık kurmaya başlayacaktır. Yine 12 Temmuz'a varacak olan süreçte ılımlı grup, rejimin demokratik dönüşümünde başat rol oynayacaktır.

Geçiş süreci boyunca muhalefet, CHP'nin kılıcı altında temkinli davranmak zorunda kalmıştır. Ancak bu davranış bir “uydu parti” görünümünde değildir. Bayar muhalefetin lideri olarak ön plana çıkmıştır. Onun liderliği İnönü ve CHP tarafından iyi karşılanmaktadır. Çünkü Atatürk'ün başbakanı olarak İnönü yerine tercih edilmesi bile devrimlere karşı çıkmayacağının güvencesidir. İnönü'nün de Bayar'a saygı duyduğu bilinmektedir. Bunun Bayar da farkındadır. Basın da da bu şekilde haberler yapılmakta kulislerde bu yönde fikirler ön plana çıkmaktadır. Diğerleri ise sert çıkışları olsa da bir aykırılık göstermeyerek ve belirtilen nedenlerle sol-sosyalist çizgide anlaşılacak şekilde muhalefet etmeyerek titiz davranmaktadırlar. Onlar Dörtlü Takrir ve Hürriyet Misâkı çizgisinde demokratikleşme ve özgürlüklerin giderek artması taraftarlarıdır.

Her ne kadar 12 Temmuz süreci parti içi fikir ayrılıklarını ortaya çıkarsa da DP açısından bu mücadele çok daha önce başlamıştır. Bir demokratikleşme hareketi sırasında otoriter bir yönetime karşı girişilen muhalefet hareketinin toplumun birçok kesiminden farklı görüşlere sahip grupları bir araya getirmesi mümkündür. DP de kurulduğu günlerden itibaren iktidara karşı tepkinin birleşme noktası olmuş, her kesimden destek alarak teşkilatlanmıştır. Bu süreçte partinin kendi iç disiplinini sağlaması, homojen bir yapıya bürünmesi gerekecektir ancak parti teşkilatının çok kısa sürede ulaştığı büyüklük göz önüne alındığında bu pek kolay olmayacaktır. Bu açıdan parti içi mücadelenin bir boyutu parti teşkilatı ile parti yönetimi arasındaki mücadele olacaktır.

⁸³⁹ Cumhuriyet, “Celâl Bayar Adanada tezahüratla karşılandı”, 30 Haziran 1946, s. 1. (erişim 25.04.2021).

21 Temmuz seçimlerinden önce mecliste sadece DP kurucuları bulunmakta ve parti içi disiplin sorunundan bahsedilemezken, seçimlerden sonra çok hızlı büyüyen ve kalabalıklaşan DP Meclis Grubu ile ağırlıklı olarak ılımlı muhalefet yürüten kuruculardan oluşan DP Genel İdare Kurulu arasında gerginlik yaşanması, disiplin sorununun ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.⁸⁴⁰ Koçak’a göre böyle bir durumda meclisteki milletvekilleri ile kurucular arasındaki ilişkilerin zayıf olması doğaldır çünkü partinin homojenliğinin sağlanması bu kadar kısa sürede mümkün değildir. Bu bir anlamda merkez-taşra gerginliğidir. Diğer taraftan CHP’nin güçlü kadroları ve en başta İnönü’nün siyasi ağırlığı karşısında denge unsuru olarak partiye kazandırılan Mareşal Çakmak, Yusuf Kemal Tengirşenk gibi isimlerin DP kurucularına baskın gelmesi veya parti disiplinine aykırı hareketler göstermeleri ihtimali ortaya çıkacaktır.⁸⁴¹

Bunlara rağmen DP’nin kendi içerisindeki fikir ayrılığı uzun bir süre parti içinde kalabilmiş ve ufak tefek anlaşmazlıklar olsa da dışarıda geniş yankılar uyandırmamıştır. 21 Temmuz seçimleri ile başlayan ve giderek büyüyen siyasal ve ideolojik fikir ayrılığı, partiler arası gerginliğin yatıştırılması ile birlikte parti içi mücadeleye dönüşmüştür. DP’nin “psikopat” olayı sonrası meclisten çekilme protestosu ve hemen sonrasında DP 1. Kongresi ile iyice belirginleşen parti içi muhalefet artık parti içinde kalamayacak kadar büyük sorunlara yol açacaktır. Siyasi gerginlik bölümünde belirtildiği gibi “aşırı” söylemler büyük sorunlara yol açmış, iktidar çevrelerinden büyük tepkiler almıştır. Radikal aşırıların iktidar ile ilişkileri zora sokacak sert açıklamaları ile büyüyen çatlak, DP kurucularının iktidar ile anlaştığı yönünde karşı propaganda, partiye yönelik “muvazaa” isnadı gibi sebeplerle kapanamaz hale gelecektir. İlimli kanat karşısında daima sertlik taraftarı olan aşırıların bu hareketleri dönemin siyasi politikasına yön vermiştir. DP’li aşırılara göre partinin asıl kuruluş amacı CHP yönetimine son vermektir.⁸⁴² Böyle bir anlayış, radikal bir söylem olarak gelişmiş ve aşırıların uç noktalara varan politik dilini oluşturmuştur. Aşırıları, iktidar ile keskin bir hesaplaşma gayreti içerisinde. Ağaoğlu’na göre de bu fikir ayrılıkları Kongre’de ilk belirtilerini vermeye başlamıştır. Tartışmalarda öne çıkan isimlerin ve onların yanlarına çektikleri diğerlerinin kimisi sadece kavgacı kimisi geçimsiz mizaca sahipken ideal ve fikir birlikleri yoktur.⁸⁴³ Kongreden sonra özellikle Mareşal Çakmak, Sadık Aldoğan, Osman

⁸⁴⁰ Koçak, *Uzlaşma*, s. 110. Samet Ağaoğlu günlüğünde bu noktaya temas etmektedir. Genel İdare Kurulu’nda toplantıların birkaçında GİK ile Meclis Grubu arasındaki yetki çatışması konu olmuştur. Buna göre Meclis Grubunun ayrı bir organ olarak kendi kararlarını kendisinin alacağı ve GİK’in buna karışmayacağı savunulurken başta Ağaoğlu, GİK’in partinin en üst karar organı olarak her türlü kararlarda son merci olduğunu savunmaktadır. Bu konu partinin temel bölünme noktalarından birisini teşkil etmektedir. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 75-76.

⁸⁴¹ Haydar Temür, “Demokrat Parti’de Parti İçi Muhalefet”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020, s. 93.

⁸⁴² Çufalı, a.g.e., s. 13.

⁸⁴³ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 74.

Bölükbaşı, Kenan Öner gibi isimlerin başını çektiği, uzun bir süre parti içerisinde kaynayan muhalefet kazanı DP yöneticileri ile büyüyen anlaşmazlıklarla birlikte taşacak; istifalar ve ihraçlarla Millet Partisi'ne giden yolu açacaktır. Aşırı hareketler geçiş dönemlerinde uzlaşmanın değil; kavganın, şiddetin görünümüdür. Bu sebeple aslında aşırıları için geçiş, reform veya sözleşme değil, kopma modelinin izah ettiği şekilde sert ve devrim gerektiren bir geçiştir.

Muvazaa iddiaları ise özellikle bu süreçte aşırıların, sıklıkla DP'yi iktidarla anlaşmış ve milletin onlara verdiği muhalefet imkanını suiistimal etmiş oldukları şeklinde görülmüştür. Parti içi muhalefet beyannameyi, Genel İdare Kurulu'nun İnönü'nün ağına düşmesi olarak yorumlamıştır. “İşte, tek partinin eski yoldaşları anlaşmışlar, milletin son ümidi, hasretlerinin son sığınağı, heyecanının son kanalı Demokrat Partiyi Milli Şefe teslim” etmişlerdir.⁸⁴⁴ 12 Temmuz Beyannamesi'nin bunun en büyük kanıtı olduğu dillendirilmiş, DP'liler ise her mitingde Hürriyet Misâkı'na bağlı olduğunu ancak beyannameye sırt çevrilemeyeceğini anlatmaya çalışmıştır.⁸⁴⁵ Bayar, muvazaa iddialarını ortaya atanların kelimenin anlamını dahi bilmediklerini, 12 Temmuz'da nasıl bir pazarlığa girildiğini, DP'nin ne kazandığını açıklamalarının zaruri olduğunu, verecekleri hiçbir cevabın bunu açıklayamayacağını ve dolayısıyla “muvazaa” iddialarının iftira olduğunu söyleyecektir. Ek olarak karşılarındakileri bu şekilde iftiralarla muhalefeti bölmekle, iktidarın “ekmeğine yağ sürmekle” itham edecektir.⁸⁴⁶ Yalman'a göre Millet Parti'sinin bu isnadı, CHP ile DP'nin aralarındaki sert siyasete rağmen “danışıklı döğüş” olduğunu halka inandırmak imkanı yoktur. Bu tarzda koparılan gürültü ile halkı değil kendilerini aldatmış ve umduklarını bulamamışlardır.⁸⁴⁷ Öte yandan aşırı isimlerin sıklıkla görülen ifadeleri geçmiş dönemle radikal bir hesaplama gerektiği yönündedir.⁸⁴⁸ İktidarla dişe diş, başa baş mücadele gerekmektedir.⁸⁴⁹ Partinin yayın organı olan Kudret gazetesinde partililerin eleştirilerini görmek mümkündür.⁸⁵⁰

⁸⁴⁴ Samet Ağaoğlu, *Aşına Yüzler*, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1965, s. 59.

⁸⁴⁵ Mesela Bayar 22 Ocak'taki Balıkesir Mitinginde bu konuya değinmiş, Beyanname hakkında konuşmuştur. Bayar, şiddet yoluyla amaca ulaşmaktan sakındıklarını, Beyanname'nin kendilerine karşı şiddeti dejenere ederek yer yer Demokratlara hizmet dahi ettiğini, bu yeterli olmasa bile Hürriyet Misâkı'nın geçerli olduğunu ve ona dokunulamayacağını söylemiştir. Beyanname'nin DP'nin ihtilal partisi olmadığını, kanuni yollardan siyaset yürüttüğünü, idare amirlerine tarafsızlığı telkin ettiğini, siyasi düşüncelerin tarafsız olarak korunacağını taahhüt ettiğini söylemektedir. Bu sebeplerle beyannameye sırt çeviremeyeceklerini, ancak fiili neticelerin de takip edileceğini ilave etmiştir. Nazmi Sevgen, *Celâl Bayar Diyor ki 1920-1950*, İstanbul: Tan Matbaası, 1951, s. 232.

⁸⁴⁶ Bayar'ın gezileri sırasında İzmir'de 22 Ağustos 1948 tarihli bir mitingdeki konuşması. Sevgen, a.g.e., s. 289.

⁸⁴⁷ Yalman, a.g.e., s. 145.

⁸⁴⁸ Bal, “Aydın Siyaset İlişkisi”, s. 212.

⁸⁴⁹ Bayar, s. 91'den akt. Bal, “Aydın Siyaset İlişkisi”, s. 212.

⁸⁵⁰ Bu eleştiriler için bakınız: Sadık Aldoğan, “Millet Partisi Niçin Doğdu?”, *Kudret*, 8 Ağustos 1948; Nureddin Arıçoğlu, “Biz Fethedilmiş Kale Göremiyoruz”, *Kudret*, 24 Ağustos 1948; Mustafa Kentli, “Muvazaa Cephesi Nasıl Kuruldu?”, *Kudret*, 30 Ağustos 1948; Hikmet Bayur, “Havanın Değişmesi İçin”, *Kudret*, 1 Kasım 1948; Kenan Öner, “Memlekette Huzur ve Sükun Gösterilecek Samimiyete Bağlıdır”, *Kudret*, 24 Kasım 1948.

Nitekim parti içerisindeki tartışmalar uzun bir süre parti içinde kalabilmiş, kurucuların siyasi manevraları ile kontrol edilebilmişti. Kriz anlarında aşırıların istediği radikal tepki meclisten çekilmek gibi kararlarla verilmiş, gerekli şartlar oluştuğunda geri dönülerek iç ve dış tepkiler dengelenebilmişti.⁸⁵¹ Aynı şekilde Hürriyet Misâkı da içerideki tepkiyi hafifletmişti ancak bu konudaki yetkinin Genel İdare Kurulu'na bırakılması yine böyle bir denge gözetmek amaçlıydı. Böylece tabandan gelen istekler teşkilatın heyecanını bozmadan yönetimin kontrol edebileceği seviyede tutulabiliyordu. Siyasi gerilim kısmında anlatıldığı gibi bu şekilde uzun süre dağınık bir görüntü gösteren parti içindeki muhalefet hareketi, artık parti dışına da taşacaktı. DP içerisindeki aşırıların tehlikeli açıklamaları rejim açısından da tehlikeli görülmeye başlanmıştı. Artık sorun bir “rejim krizi” olmuştu. Bu aynı zamanda DP kurucularının temsil ettiği ılımlılar grubu için de tehlike demektir. Neticede kurucular da CHP içerisinde, CHP kültüründen yetişmiş kadrolardan oluşmaktaydı ve bu tip aşırı hareketler onlardan beklenemezdi.⁸⁵² Üstelik DP bu hesaplaşmayı sürdürecektir güce sahip değildi. “Başta ordu olmak üzere reel/yerleşik güçler iktidarın elinde bulunuyordu. DP kurmayları da CHP ile aralarındaki bu güç asimetrisinin bilincindeydi.”⁸⁵³ Bu açıdan kurucuların önünde iki yol vardı; ya ihtilal ve isyan ya da sabır ve istikrar yolu tercih edilecekti. Onlardan bekleneneği gibi ılımlı grup sabır ve istikrarı seçti. Mükerrrem Sarol'a göre “memlekette istikrarı muhafaza ederek, müşkül dahi olsa, zaman kaybı dahi olsa” tercih edilmiştir.⁸⁵⁴ 12 Temmuz Görüşmeleri ve Beyanname onlar için çıkış yolunu gösterecekti. İktidar ile varılan uzlaşmanın diyeti olarak partinin aşırılardan arındırılması ve siyasi sistemin de bu yolla istikrarı hedeflenmişti. 27 Temmuz'daki görüşmelerinde İnönü Bayar'a: “İlerliyor muyuz? Müsterih olayım mı? Ne kadar zamanda hâkim olursunuz? [aşırıları kastederek]” gibi sorular soracak, Bayar da “evet, evet; zaten hâkimdim” cevabını verecekti.⁸⁵⁵ Dolayısıyla İnönü de tasfiye bekliyordu. İktidar neticede muhalefetteki kadar sert olmasa da kendi aşırılarını tasfiye etmişti. İktidardaki sertlik yanlılarının arındırıldığı ölçüde DP de kendi aşırılarını dizginleyecekti. 12 Temmuz beyanname ile birlikte CHP'ye olduğu kadar DP yöneticilerine de kızgın olan aşırıların parti disiplinine uygun şekilde hareket etmeleri ihtimali fazla değildi. Çünkü neticede Bayar, İnönü değildi; Cumhurbaşkanlığı gibi bir kudret hırkası da üzerinde yoktu.⁸⁵⁶ Bu girişim DP'nin CHP'ye nazaran çok daha yeni,

⁸⁵¹ Temür, “Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet”, s. 92.

⁸⁵² Çufalı, a.g.e., s. 13.

⁸⁵³ Bal, “Aydın Siyaset İlişkisi”, s. 212.

⁸⁵⁴ Sarol, a.g.e., s. 90'dan akt. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, “12 Temmuz Beyanname'si'nin Siyasal Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2012), s. 92. (erişim 12.06.2021).

⁸⁵⁵ İnönü, *Defterler*, s. 469.

⁸⁵⁶ Toker, a.g.e., s. 210.

kırılğan örgütü için hiç kolay değildi. Parti içinde belirli kişilerin ikili çekişmeleri, meclis grubu ile genel idare kurulu arasındaki anlaşmazlıklar ve parti örgütünden gelen talepler belirli kırılma anlarını ayrılığa kadar götürecektir ve kendi içerisinde yeni bir parti dahi ortaya çıkaracaktı. Millet Partisi, DP'nin aşırı kanadının politik söylemi üzerine kurulmuş; programı, CHP karşıtlığı ile dolu bir parti olarak siyaset sahnesine çıkmıştı. Ancak kurucuların profilleri 12 Temmuz sonrası siyasal konjonktür için uygun değildi. Neticede sözleşme, böyle bir karşıtlığı geride bırakmıştı. DP'nin, iktidarın gazap oklarını üzerine çeken aşırıları, MP'nin kurucu kadrosu olarak ortaya çıkmıştı. DP içerisinde bulundukları sırada görüşleri partinin genel tutumunu temsil etmeyen aşırıların tasfiyesi de oldukça sancılı olacaktı. Birçoklarına göre ilk büyük kırılma DP'nin 1. Kongresi'ydı.

Her iki partinin de “mutedilleri tarafından onaylanan ve sevinçle karşılanan 12 Temmuz Beyannamesi, aşırıları için aynı şekilde iyi karşılanmamıştır. İktidar ile ne pahasına olursa olsun anlaşılacak görüşüne sahip olan aşırı kanat için beyanname İnönü'nün oyalama ve uyuşturma taktiklerinden birisidir.”⁸⁵⁷

Muhalefetin aşırıları daha ilk bakışta ayırt edilebilmektedir. Mareşal Çakmak, Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Ahmet Tahtakılıç, Mustafa Kentli ilk akla gelenlerdir. Daha beyanname yayımlanmadan hemen önce görüşmelerin hayırlı netice vermeyeceğini söyleyen Öner'e göre bu görüşmeler iktidarın uyuşturma politikasıdır.⁸⁵⁸ Öner'in DP içerisindeki muhalefet konusunda Köprülü ile aralarındaki çekişmeden kaynaklı özel bir yeri de bulunmaktadır.⁸⁵⁹ Ahmet Tahtakılıç zaten görüşmeler başlamadan önce de muhaliftir.⁸⁶⁰ Genel İdare Kurulu'nda da beyannameye ilişkin tereddütler vardır. Beyannamenin genel kurulca onaylanacağı toplantıda tek muhalif oy Y. Kemal Tengirşenk'e aittir.⁸⁶¹ Şubat sonlarında Bayar, Beyannamenin onaylandığı Genel Kurul toplantısında bulunanların o gün ses çıkarmadığını, ancak şimdi partiyi sarsmak, parçalamak, yıkmak için bir silah olarak kullanılmak istendiğini söyleyecektir.⁸⁶² Beyannameden sonra Sadık Aldoğan'ın “biz bu kanunları tanımıyoruz” şeklindeki sözleri ise Bayar tarafından “DP'yi bağlamaz, takip ettiğimiz prensiplere uygun değildir” denilerek tekzip edilecektir.⁸⁶³ Nitekim Aldoğan da ertesi gün bu

⁸⁵⁷ Bu görüş bahsedileceği gibi muhalifler tarafından birçok kere tekrar edilecektir.

⁸⁵⁸ Cumhuriyet, “İstanbul DP Başkanının Kanaatı”, 7 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 27.04.2021).

⁸⁵⁹ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 231.

⁸⁶⁰ Ağaoğlu'nun günlüğüne göre Tahtakılıç haziran ayı görüşmeleri sırasında bir Genel İdare Kurulu toplantısında görüşmelere karşı çıkarak “başka kanallara ne lüzum var” deyince Bayar asabilesmiş ve “Arkadaşların bu zihniyetini anlamıyorum” demiştir. Genel Kurul ise neticede Bayar'ın İnönü ile görüşmesine karar vermiştir. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 77.

⁸⁶¹ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 430.

⁸⁶² Sevgen, a.g.e., s.241.

⁸⁶³ Aldoğan devamında “bunların ayaklarını, kafalarını kıracağız ve kanlarını içeceğiz... Biz hakiki demokrasiyi yapacağız ve göstereceğiz” diyerek sözlerini ilerletmiştir. Cumhuriyet, “(DP)'nin kabul etmediği demeç”, 15 Temmuz 1947, s. 3. (erişim 01.05.2021).

sözlerini uydurma olarak niteleyerek geri adım atacak ancak birkaç gün sonra tekrar beyanname aleyhinde konuşacaktır.⁸⁶⁴ Ağaoğlu günlüğünde, DP üyesi Mustafa Kentli ve beraberindekilerin partiye çektikleri telgrafta, Londra'ya gidecek heyete iştirak edilmesinden şikayet ettiklerini, partinin en ufak teşkilatlardan gelecek direktiflerle yönetilemeyeceğini yazmıştır.⁸⁶⁵ Osman Nuri Köni'nin Bayar'a yazdığı mektuba göre de CHP'nin politikası bir oyalama siyasetidir. 21 Temmuz Seçim Beyannamesi ile 12 Temmuz Beyannamesi'nin bir fark yoktur ve İnönü'nün Meclis açış nutku ile son Kurultay'da söyledikleri de yalan çıkmıştır. Tüm bunlar Hürriyet Misâkı'na muhaliftir ve Kongre bir an önce çağırılıp gereken yapılmalıdır. Ağaoğlu'na göre bu mektup Öner'in telkinleri ile yazılmıştır. Bir komplodur.⁸⁶⁶ Bir başka önemli isim Osman Bölükbaşı ise gerek beyanname öncesi gerekse sonrasında disiplinsiz hareketleri ve parti yöneticilerini eleştiren yazıları sebebi ile önce altı aylığına uzaklaştırıldığı DP'deki müfettişlik görevinden, 4 Ekim tarihinde ise partiden istifa etmiştir.⁸⁶⁷ Bölükbaşı, DP'deki ihtilafın ve bu derece büyümesinin sebepleri nedir sorusuna “kanaatimce zihniyet ve itiyatları ayrı insanların bir araya gelmelerinden ve bunun neticesi olarak da, yeni evde eski adetin zamanla hortlamasından doğmuştur” cevabını verecektir.⁸⁶⁸ Beyanname ile ilgili ise DP'deki bazı kişilerin bu beyanname ile iktidarın sarhoşluğuna sürüklendiğini ve gaflete düştüklerini, tek parti taraftarlarının “tahakkümü öldürecek bir işte rol oynayan medenî cesaret sahibi mizaçları ve mazileri baş eğmeğe müsait olmayan insanları ‘müfrit’” olarak damgaladıklarını söylemiştir.⁸⁶⁹

Partide beyannameye karşı oluşan bu tepkilerin giderilmesi gerekmektedir. Koçak'a göre muhtemelen arka plandaki bu amaçla toplanan 22 Temmuz'da Ankara'da yapılan il delegeleri toplantısında parti programı tekrar onaylanırken Peker'in beyanname sonrasında dahi baskı iddialarını reddeden açıklamaları eleştirilmektedir. Anlaşılan parti tabanı bir kez daha ağırlığını koymuş ve Peker'e yönelik tepki bir kez daha dile getirilmiştir.⁸⁷⁰

Bir parantez açmak gerekirse Beyanname ile birlikte, idari baskı iddialarının ve siyasi şiddetin kabul edilip giderileceğine dair bizzat İnönü tarafından verilen teminat ile

⁸⁶⁴ Cumhuriyet, “Sadık Aldoğan tekzip ediyor”, 16 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 01.05.2021). 30 Temmuz'da ise “Recep Pekerle anlaşarak neşredilen beyanname, millete morfinden başka bir şey değildir” diyecektir. Cumhuriyet, “Demokrat Parti bundan sonra ne yapacak?”, 30 Temmuz 1947, s. 1. (erişim 01.05.2021).

⁸⁶⁵ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 62.

⁸⁶⁶ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 89.

⁸⁶⁷ Temür, “Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet”, s. 139-140. Müfettişlikten istifa metni için bakınız: Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 431-433.

⁸⁶⁸ Devamında söyledikleri ise DP'nin kurulduğu ilk günlerden itibaren tek partiye kızgın kitleleri biraraya getirdiği tezine yatkındır. Deniz Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası: Osman Bölükbaşı*, İstanbul: Doğan Kitap, 1. Baskı, 2005, s. 94.

⁸⁶⁹ Bölükbaşı, a.g.e., s. 95.

⁸⁷⁰ Koçak, *Uzlaşma*, s. 114.

birlikte DP'nin elindeki büyük bir koz kaybedilmişti. Muhalefet "fiili neticeleri" beklemek gerektiğini söylese de süreç o kadar hızlı işlemeyecekti. Parti teşkilatını bu konuda sakinleştirmek ve dinamizmini yitirmemek adına seçilen yol ise tatlı-sert politikalar idi. Nitekim güvencelerin yerine getirilmediği noktalarda da seçim güvenliği meselesinde olduğu gibi sert eleştirilerden de çekinilmeyecekti. Diğer taraftan ise parti içindeki hizipler de belirginleşmeye başlamıştır.

Demokrat Parti içerisindeki kırılma noktalarından birisi 22 Aralık tarihli meclis toplantısında görüşülen milletvekili maaşlarına zam yapılması teklifidir. Her iki partinin de kendi içerisindeki sorunlara eğilmeye başladığı aralık ayında CHP tarafında tasfiye büyük oranda tamamlanmış, tutucu kanadın sesi Kurultay ile birlikte kesilmiştir. Bu açıdan zam meselesi, ilk önemli kırılmadır. DP açısından ise birçok sorunun kavşak noktasında önemli bir yer işgal etmektedir. Teklif Meclis'e CHP'li milletvekillerinin yanı sıra DP milletvekilleri Fikri Apaydın ve Haydar Aslan'ın imzası ile gelecektir.⁸⁷¹ Ancak DP meclis grubunda reddedilen tasarı, tartışmalara neden olmuştur. Zam yapılması kimilerine göre gerekli iken kimilerine göre gereksizdir. Söylentilere göre bir süredir parti içinde Öner ile çekişme içinde olan Köprülü grupta "hem kırmızı oy veririz hem paraları cebe indiririz" diyerek bir tartışmayı ateşlemiştir.⁸⁷² Parti içinde oluşmaya başlayan hizipler için bu durum polemik meselesi haline gelecektir. Teklif 66 muhalif oya karşılık 231 oyla kabul edildiğinde her iki partiden de muhalif kalanlar olduğu görülmüştür.⁸⁷³ DP'nin bulduğu formül ise maaş farklarının partiye geri verilmesi olacaktır.⁸⁷⁴ Genel İdare Kurulu'nda tartışılan konu ise başka bir meseleyi daha açığa çıkarmaktadır. Alınan bu karardan kasıtlı GİK, Meclis Grubunun kararına karışmamalıdır.⁸⁷⁵ Köni, zammın milletvekillerinin tasarrufunda olduğunu parti yönetiminin bu konuda karar alamayacağını söyleyecektir.⁸⁷⁶ Hem Köprülü'nün sözleri hem de GİK-Meclis Grubu çatışması bu teklif ile birlikte beraberce parti içi hizipleşmenin ilk ipucunu vermektedir.

Milletvekili maaşlarına zam teklifinin hemen ardından, İstanbul İl Kongresi'nin ise hemen öncesinde Kenan Öner'in istifası muhalefetin bölünmesinde başka bir köşe taşıdır. Öner zaten bir süredir parti politikasına muhalif tavırlar göstermektedir. Parti Genel İdare

⁸⁷¹ Koçak, *Uzlaşma*, s. 371.

⁸⁷² Eroğlu, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu", s. 51. İddia sahibi oylamada bulunan ancak oylamaya olumlu oy veren Ahmet Silivrilidir. Silivrili, birkaç gün sonra İstanbul İl Kongresi'ndeki konuşmasında teklife karşı çıkarak paraları almaktansa kabul ederek almanın daha namuslu bir davranış olacağını söylemiştir. Nitekim ilerleyen günlerde teklife dair aleyhte oy kullanılacağı yönündeki grup kararına rağmen lehte oy kullanan Silivrili, Haysiyet Divanı'na sevk edilecektir. Temür, "Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet", s. 151; Toker, a.g.e., s. 213-217.

⁸⁷³ Cumhuriyet, "Meclis milletvekilleri aylıklarına zam yapmayı dün kabul etti", 23 Aralık 1947, s. 1. (erişim 02.05.2021).

⁸⁷⁴ Toker, a.g.e., s. 213.

⁸⁷⁵ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 100-102.

⁸⁷⁶ Baban, a.g.e., s. 28'den akt. Temür, "Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet", s. 152.

Kurulu'na gönderdiği 27 Aralık 1947 tarihli istifa mektubu ile birlikte DP'deki parçalanma başka bir boyuta taşınacaktır. Daha önce eylül ayında Ağaoğlu'na gönderdiği mektupta Köprülü ile aralarındaki husumete değinmiş, “üçler saltanatı”ndan bahsetmişti.⁸⁷⁷ Bu istifa mektubunda da yine Köprülü'yü hedef almakta ve yaptığı hizip faaliyetleri ile İstanbul teşkilatını bozduğunu söylemektedir. Köprülü'nün hareketlerinin artık bir samimiyeti kalmamış, ihanete yaklaşmıştır. Birkaç ay önce Sadık Aldoğan'ın Yeni Sabah gazetesindeki sert makalesi dolayısıyla Genel İdare Kurulunca dinlenilmesi ile ilgili bilginin Ulus'ta yayımlanması ve bu bilginin Köprülü tarafından Erim'e ulaştırıldığı iddiasını da yenilemiş ve onun İnönü'yü sevindirmek için partideki faziletli insanların uzaklaştırıldığını, zümre faaliyeti yürüttüğünü iddia etmektedir. Oysa Ağaoğlu'na göre DP, kurucuların elinden çıkarak millete mal olmuştur.⁸⁷⁸

Bu ifadelerle il başkanlığı görevinden istifa ettiğini bildirmektedir. İstifa haberinden sonra Emin Sazak, Ağaoğlu ve Enis Akaygen İstanbul'a durumu öğrenmek için gönderilecek, Ağaoğlu yalnız görüşmelerinde onu ikna etmeye çalışsa da sonuç vermeyecektir. Ağaoğlu'nun İstanbul temaslarında öğrendiklerine göre Öner, Büyük Kongre'yi toplamak amacıyla istifa etmiştir.⁸⁷⁹ Öner, parti teşkilatı içinde çok sevilen bir insandı ve Ağaoğlu ile konuşmasında da buna olan güven görülmektedir. Nitekim birçok teşkilattan istifanın kabul edilmemesi, geri gönderilmesi yönünde genel merkeze telgraflar gelmektedir. Bayar partiye hizmet etmiş birisine gösterilen vefadan memnun olmakla birlikte tüzüğe göre istifanın üyelerin hakkı olduğunu ve işleme koyulmak zorunda olduğunu, kararın istifa eden kişide olduğunu söyleyecektir.⁸⁸⁰ Zaten Öner'in de kararı kesindir. Bayar ise Öner'in istifasına doğrudan tavrı almamış, bir süre izledikten sonra meseleyi çözmek ve 15 Ocak'taki İstanbul İl Kongresi'ne bizzat katılmak amacı ile hareket etmiştir. Birkaç gün sonra ise Öner, DP'den de istifa edecek ve bunu gazetelere doğrudan Bayar'ı hedef alan bir açık mektup göndererek duyuracaktır. Ona göre Bayar bizzat tekrar seçilmesini önlemek amacı ile İstanbul'a gelmişti; kurucular şahsi menfaatlerini partinin önüne koymuştu.⁸⁸¹ Aynı gün başlayacak Kongre'de Öner yandaşları ve diğerleri arasında tartışmalar yaşanacak sonucunda ise Münip Berkan il başkanlığına seçilecektir. Bayar'ın ihtiyatlı, coşkulu ve Öner'in istifasına değinmediği konuşması ise alkış almıştır. Ağaoğlu'nun yorumu burada ilginçtir. Ona göre Öner'in

⁸⁷⁷ Ağaoğlu, a.g.e., 81-82.

⁸⁷⁸ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 463-464.

⁸⁷⁹ Ağaoğlu'nun günlüğü bugünlerde olan olayları detaylarıyla vermektedir. Ona göre Öner'in davranışlarında parti içinde bir hareket yaratma beklentisi vardır. Öner'in etrafında toplanmak isteyen bir fitne hareketi vardır ve Öner de buna alet olmaktadır. Ancak yönetim bu oyunu bozacaktır. Ayrıca Öner Büyük Kongre'yi de toplamak istemektedir. Ağaoğlu'na göre Kongre her isteğe göre meşgul edilemez. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 108-113.

⁸⁸⁰ Temür, “Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet”, s. 144; Yeni Sabah, “Kenan Önerin Yeni Sabaha demeci”, 8 Ocak 1948, s. 1.

⁸⁸¹ Yeni Sabah, “Kenan Öner Demokrat partiden tamamiyle çekildi”, 17 Ocak 1948, s. 1.

istifası ile birlikte parti içindeki ihtilaflar İstanbul'dan Ankara'ya taşınacaktır. Artık parti ve Grup yöneticileri arasında ihtilaflar dolaylı yollardan çıkarak doğrudan Genel İdare Kurulu ile Grup arasında doğrudan cereyan edecektir. “Böylece kavga, sonu tehlikeli bir çalkalanmaya ve bölünmeye doğru hızla yürüyecektir.”⁸⁸² Gerçekten de bundan sonra DP içerisindeki mücadele artık bireysel ve cılız sesler olmaktan çıkarak organize bir gürültü koparacaktır. İkinci kırılma da gerçekleşmiş tasfiye süreci şiddetlenmiştir.⁸⁸³

Aralık ve ocak aylarındaki olaylar henüz dinmeden başka bir olay patlak vermiştir. Öner ile Köprülü arasındaki husumetten olsa gerek Köprülü'nün başkan vekili olduğu Meclis Grubu Yönetim Kurulu'nda Öner yanlısı Hakkı Gedik, Hâzım Bozca, Fikri Apaydın ve Osman Nuri Köni istifa etmiştir. Yönetim Kurulu'nun diğer bir ismi olan Köprülü ise istifa etmemiştir ancak partinin mevcut durumu ekseninde Köprülü'ye şiddetli eleştiriler yöneltilmiş, ekseriyetin bozulduğu iddia edilerek seçimlerin tümünün yenilenmesi istenmiştir. Bayar'ın Grup Başkanlığı ise bunun dışında bırakılacaktır. Baştan yapılan oylama sonucu Bayar tekrar başkan seçilmesine rağmen başkanvekilliğine Fuat Hulusi Demirelli seçilecek, Köprülü yönetime dahi giremeyecektir.⁸⁸⁴

Muhalifler açısından bu bir zaferdir. Ancak hedefin sadece Köprülü olmadığı, Genel Kurul'a karşı bir hareket olduğu ilerleyen süreçte ortaya çıkacaktır. Nitekim Grup'ta muhalifler güçlü olsa da Kurul'da Köprülü ve Menderes tarafı güçlüydü. Bayar ise sonradan onlara katılmakla birlikte ilk günlerde sulh ile çözümün yollarını aramak istemişti. Sebebi ise 1950 seçimlerine kadar partiyi mümkün olduğu kadar birlik içinde götürmekti. Nitekim Bayar, DP Beşiktaş İlçe Başkanı Misbah Uras'tan Öner'in parti çalışmaları için Mareşal'e bilgi verdiği ve genel başkanlık teklif ettiği şeklinde bir mektup almıştı.⁸⁸⁵ Bayar bu noktada oldukça zor kararlar vermek zorunda kalacak, birbiri ardına bunaltıcı gelişmeler ile Menderes ve Köprülü'nün güçlü baskısı sonrası tarafını gösterecektir.⁸⁸⁶ Tüm bu gelişmelere Genel Kurul tarafından ilk tepki yapılan

⁸⁸² Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 118.

⁸⁸³ Bu günlerde istifa ile ilgili Vatan Gazetesindeki 11 Ocak 1948 tarihli bir yazı büyük yankı uyandırmıştır. Yalman, Öner'i, komünistlikle suçlamaktadır. Devamında İnsan Hakları Cemiyeti, Görüşler Dergisi gibi olayların ardından aynı durum tekrarlanmıştır. Buna alet olanların amaçları DP Kongresi hazırlamak, DP yöneticilerini devirmek, Kenan Öner'i başa geçirerek Mareşal Çakmak'ı fahri başkan yapmaktır. Böylece DP idaresi ele geçirecektir. Yalman, a.g.e., s. 128.

⁸⁸⁴ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 232; Toker, a.g.e., s. 219. Ağaoğlu'nun günlüğüne göre 5 Şubat'ta partideki aynı muhalif isimler; Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer gibi birkaç kişiden oluşan grup tarafından Bayar'a Köprülü'nün istifa etmesini aksi takdirde hukuki açıdan istifa etmiş sayılmak suretiyle yeniden seçim yaptırılacağı söylenmiştir. Bunun üzerine Bayar, “darbe yapıyorsunuz” diyecekse de karşı taraf karardır. Ağaoğlu'na göre Bayar, Köprülü'nün istifa etmesinin iyi olacağını düşünmüştür. Bu sebeple Köprülü'yü ikna etmiş ve istifasını sağlamıştır. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 123-124.

⁸⁸⁵ Mektuba göre Kenan Öner, Ankara'ya gitmiş ve Mareşal'e yeni bir parti kurulacağını ve içinde Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve Mustafa Kentli gibi isimlerin yer alacağını açıklamıştır. Mareşal'e ise Genel Başkanlık teklif etmiş ancak Mareşal yaşlı olduğu gerekçesi ile reddetmiştir. Ancak kamuoyuna bir bildiri yayımlayarak yeni partiyi destekleyeceğine dair söz vermiştir. Albayrak, a.g.e., s. 130.

⁸⁸⁶ Menderes ve Köprülü grubu, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Ekrem Hayri Üstündağ gibi parti ileri gelenlerini de kapsamaktadır. İhtilafların yatışması için düzenlenen yemeğe katılmayan Karaosmanoğlu, Köprülü ve Menderes İzmir'e gitmiş ve durumdan memnuniyetsizliklerini göstermişlerdir. Durumdan haberdar olan Bayar

toplantılardan sonra 7 Şubat'ta verilmiştir. Kurul'da Osman Dinçer, Ahmet Tahtakılıç ve Ahmet Oğuz'un muhalefetine karşılık dokuz oyla kabul edilen karara göre Grup'ta yapılan oylama tüzüğe aykırı sayılmış ve yok hükmünde olması sebebiyle yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Bayar da bu kararın ardından Grup başkanlığından istifa etmiştir. 11 Şubat'ta tekrar edilen seçimlerde Bayar tekrar başkan, Demirelli başkan vekili seçilirken Köprülü yine kazanamamıştır; farklı olarak Köni de bu sefer seçilemeyecektir.⁸⁸⁷

Bayar, 14 Şubat'ta farklı bir hamle ile maaş zam farklarını partiye iade eden milletvekillerini basına açıklamıştır. Amaç, iade etmeyen vekiller üzerinden Grup'a baskı kurmak olsa da aslında her iki taraftan da vekiller bu listede görünmektedir.⁸⁸⁸ Bundan birkaç gün sonra İzmir'e gidecek, bu sefer farklı bir amaçla Grup başkanlığından bir kez daha istifa edecektir. Akşam gazetesi bunun üzerine 26 milletvekilinin partiden çıkarılacağını iddia etmiştir. Aradaki ihtilaf maaş ya da Köprülü meselesi değildir. Mesele muhalefetin yönetim tarzıdır. Diğer taraftan istifa, mücadelenin de sertleşeceğinin kanıtıdır. Akşam'a göre Menderes hizbine Bayar da katılacaktır.⁸⁸⁹

Mart ayında ise mücadele farklı bir boyuta taşınacaktır. Meclis Grubu ile Genel İdare Kurulu arasındaki husumet artık çok daha belirgindir. Kurul, mart başındaki görüşmelerde basına parti politikasına aykırı açıklamalarda bulunan beş üyenin Kurulca dinlenilmesine karar vermiş ancak kararı tüzüğe aykırı bulan üyeler geri adım atmamış, türlü bahanelerle karara uymamışlardır. Bu isimler arasındaki Köni'nin de 6 Mart'ta yayınladığı karşı mektup ile istifası üzerine bu beş üye Sadık Aldoğan, Mithat Sakaroğlu, Ahmet Kemal Silivrili, Necati Erdem ve Osman Nuri Köni, Haysiyet Divanı'na sevk edilmiştir. Sevk kararına bir süredir Genel Kurul kararlarına muhalif kalan GİK üyeleri Hasan Dinçer, Enis Akaygen, Y. Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz yine muhalif kalacaklardır. Ertesi gün 10 Mart'ta ise Haysiyet Divanı, sevk edilen bu milletvekillerinin partiden ihracına karar verecektir. Bunun üzerine ihraç kararını protesto eden GİK üyesi aynı beş muhalif üye, onlara ek olarak Emin Sazak ile birlikte toplam altı üye Genel Kurul üyeliğinden topluca istifa edecektir.⁸⁹⁰ Genel Kurul ise aynı gün başka bir kararla yedek üyelerin göreve çağrıldığını ve Kurul'un görevinin başında olduğunu bildirecektir.⁸⁹¹ 11 Mart'ta da Meclis Grubu seçimleri yapılacak, bu sefer Demirelli

da İzmir'e gittiğinde Cihat Baban'ın anlatımı ile kurucular arasında büyük kavgalar yaşanmış, adeta "kıyamet kopmuştur." Bayar, Menderes ve Köprülü'nün sert çıkışları sonrası onları karşısına almaktan vazgeçmiş ve bir anlamda teslim olmuştur. Baban'a göre Millet Partisi'nin kuruluşuna yol açan çatlama da bu birleşme ile başlamıştır. Baban, a.g.e., s. 37-38.

⁸⁸⁷ Koçak, *Uzlaşma*, s. 420-422.

⁸⁸⁸ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 233; Koçak, *Uzlaşma*, s. 432-433.

⁸⁸⁹ Akşam, "Demokrat Partisinde tasfiye şayiaları", 27 Şubat 1948, s. 1.

⁸⁹⁰ Ulus, "Demokrat Partide Beş Milletvekili Partiden çıkarıldı", 11 Mart 1948, s. 1. (erişim 04.05.2021); İlgili tamimler için bakınız: Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 509-512.

⁸⁹¹ Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 510.

başkan, Ahmet Tahtakılıç ise başkan vekili seçilecektir. Ayrıca Meclis Grubundan yayımlanan tebliğde ihraçlara ilişkin “tüzüğe aykırı” denilmekte ve “bir kısım genel kurul üyelerinin hakikatleri aykırı ve parti tesanüdünü bozucu beyan ve işaalarda bulunmaları” teessürle karşılanmaktadır.⁸⁹² Bu sıralarda Afyon teşkilatındaki toplantıda ihraçların tanınmadığı bildirilerek ihraç edilen vekiller kongre salonuna davet edilmiştir. Salona alınmaması ricasının reddedilmesi üzerine Menderes ve yanındakiler salona girmeyerek ayrılmışlardır.⁸⁹³ Bu arada Kurul, iki milletvekilini daha Haysiyet Divanı’na sevk edecektir.⁸⁹⁴ Genel Kurul üyeliğinden istifa eden altı üye ise 24 Mart’ta partiden ihraç edilecektir.⁸⁹⁵

Mücadele son gelişmelerle boyut atlamıştır. Yönetim artık geri atmayacak, müsamaha göstermeyecektir. Demokrat Parti Başkanlığından 15 Mart’ta teşkilata yönelik yayımlanan tamimde partiyi bölmek, yıkıcı tahriklerde bulunmak, idaresini ele geçirmek o da olmazsa harici bir parti kurmak isteyen kişilerden “kin ve intikam peşinde koşanlar” olarak bahsedilmektedir Yeni parti yolunda ilerleyenlerin DP’den ve teşkilatlarından faydalanmak istediklerini söylemektedir. Son cümlelerde ise tüm bu girişimlere karşı her türlü koruma tedbirinin alınmasında tereddüt edilemeyeceği vurgulanmıştır.⁸⁹⁶

İhraçlar partiyi parçalamıştır ancak bu parçalanma henüz sonuçlanmamıştır. Meclis Grubundaki durum da henüz netleşmemiştir. Nisan ayının sonunda Meclis Grubu toplantısında ihraçlar hakkında konuşulacaktır. Genel Kurul kararlarına karşı çıkan muhalif milletvekillerinin amacı ihraç edilen milletvekillerinin tekrar partiye alınmasıdır.⁸⁹⁷ Öneri kabul edilmediği gibi toplantının ardından on milletvekili bir bildiri yayınlamış, bir sonraki DP kongresine kadar grup toplantılarına katılmayacaklarını açıklamıştır.⁸⁹⁸ Ağaoğlu’na göre son kavga Büyük Kongre’de olacaktır. Bildiride ise DP yöneticileri parti amaçlarından uzaklaşmakla itham edilmekte, bu uzaklaşma sebebiyle kendilerini ikaz eden üyelerin ise tüzüğe aykırı şekilde ihraç edildiği söylenmektedir.⁸⁹⁹ Bu milletvekillerinin de parti organlarını tanımadıkları, kararlarını saymadıkları ve Grup’tan da ayrılmaları gerekçeleri ile istifa etmiş sayılmalarına karar verilecek ve partiden çıkarılacaklardır.⁹⁰⁰ Sinop Milletvekilleri Suphi Batur ile Enver Kök de bu sıralarda partiden ayrılacaktır.⁹⁰¹ 18 Mayıs’ta ise bağımsız kalan milletvekillerinden 13’ü

⁸⁹² Akşam, “D. Parti genel idare kurulu ile Parti Meclis Grubu arasındaki ihtilaf şiddetleniyor”, 12 Mart 1948, s. 1.; Ulus, “D.P. Meclis Grubunda”, 12 Mart 1948, s. 1. (erişim 04.05.2021); Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 548.

⁸⁹³ Ulus, “Afyon D.P. teşkilâtı”, 19 Mart 1948, s.1. (erişim 04.05.2021).

⁸⁹⁴ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 551-552.

⁸⁹⁵ Ulus, “6 milletvekili daha D.P. den çıkarıldı”, 25 Mart 1948, s. 3. (erişim 04.05.2021).

⁸⁹⁶ Şahingiray, der., *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri*, s. 513-515.

⁸⁹⁷ Konuyla ilgili konuşmalar ve bilgi için bakınız: Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 158-172.

⁸⁹⁸ Karar metni için bakınız: Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 172.

⁸⁹⁹ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 172.

⁹⁰⁰ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 180-181.

⁹⁰¹ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 233.

Müstakil Demokratlar Grubunu kuracaktır. Bu aşamadan sonra amaç, Kongre'ye kadar parti dışında kalmak ve son kozlarını kuruculara karşı orada oynamaktır.⁹⁰² Çünkü DP Tüzüğü'ne göre partiden ihraç kararlarını ancak Büyük Kongre görüşebilmektedir. Grup tarafından yapılan açıklamada "samimi ve muvazaasız çalışmak maksadıyla, Büyük Millet Meclisi'nde 'Müstakil Demokratlar Grubu' teşkil" edildiği, Grup başkanı seçilmesine gerek duyulmadığı, her toplantıya alfabe sırası ile üyelere birisinin başkanlık edeceği ve grubu temsilen Genel Sekreterlik oluşturulduğu bildirilmektedir. Genel Sekreter olarak ise Ahmet Tahtakılıç seçilmiştir.⁹⁰³

Sonuçta tüm bu olayların ardından mecliste sadece 31 DP'li milletvekili kalmıştır. Muhalefet ise kendi grubunu kurarak DP'den ayrılmıştır. Ancak esas bölünme Temmuz ayında yaşanacaktır. Tüm bunların sebebi ise aslında parti iç disiplinini korumak amacıyla girilen mücadeledir. Ağaoğlu'nun günlüğü gün gün okunduğunda Bayar'ın da uzlaşmadan yana olduğu, yer yer Köprülü'yü suçladığı ancak Menderes ve Köprülü'nün yine de terazide ağır bastığı görülmektedir. Ancak çabaları muhalefeti yatıştırmaya yetmeyecektir. Tüm bu olaylar yaşanırken arka planda Kenan Öner, Mareşal Çakmak, Hikmet Bayur gibi isimlerin parti kurma çalışmaları yaptığı haberleri dolaşmaktadır. 20 Haziran 1949'daki DP Büyük Kongresi'nde ise "Müstakil Demokratlar" amaçlarına ulaşamayacaklardır. Yayınladıkları bildiriye "Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler" ismini veren Müstakiller, DP'yi muvazaa partisi olmakla, İnönü ile anlaşmış olmakla suçlamışlardır.⁹⁰⁴ Mücadelelerini aynı zamanda basın tarafında Kuvvet gazetesi üzerinden de sürdürmüşler, oldukça sert yayınlar yapmışlardır. Nitekim bu durum, DP teşkilatı açısından da sorun oluşturacaktır. Toker'e göre DP üyeleri birleştirici olmak, uzlaşmak tarafında ağır basarken muhalif kanadın istekleri partiyi "öteki yönden parçalamaktır." Nitekim Kongre'deki türlü oyunlara rağmen "müfritlerin" dosyası kapanacaktır.⁹⁰⁵ Kongre'den sonra hem "Müstakil Demokratlar" hem Afyon'da ihraç edilen üyeler tarafından kurulmuş olan Öz Demokratlar Partisi üyeleri bu sıralarda kurulmuş olan Millet Partisi'ne katılacaklardır.⁹⁰⁶ Bayar Kongre'de şunları söylemiştir:

Cumhurbaşkanı'nın yayımladığı 12 Temmuz Bildirisi'nden ötürü karşımıza iki yol çıkmıştı. Birisi ihtilal, karışıklık ve isyan yolu idi. Ötekisi ülkenin düzenli yaşamını korumak, zor olsa ve zaman da yitirse, sosyal düzende kararlılık yolu idi. Biz, sizlere güvenerek, ikinci yolu seçtik. Bazıları bu bildiriye reddetmemiz gerektiğini söylediler. Reddetsek, ondan sonra ne yapacaktık? Kışkırtmalara kapılan genç bir İstanbul delegesi "İsyan ya da ihtilal" dedi. İşte biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü biz ihtilalin bir felaket olduğunu biliriz. Kanlı girişimlerde bulunmak istemedik. Yurttaşlar arasına kötülük tohumu serpmemeye karar verdik. Demokrat

⁹⁰² Koçak, *Uzlaşma*, s. 453.

⁹⁰³ Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 181-182.

⁹⁰⁴ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 271.

⁹⁰⁵ Toker, a.g.e., s. 232-234.

⁹⁰⁶ Yeni Sabah, "Müstakiller, Millet Partisine birleşti", 6 Temmuz 1949, s. 1.

Parti isyan etmeden mucize göstererek seçimleri kazanacak ve iktidara gelecektir. Amacını, başkalarına akıl ve mantık ile kabul ettirmek yolundadır. Ülkenin yurtsever çocukları birbirlerini sevmelidirler. Sandık başında mücadele ederiz ama bu mücadele düşünce ve kanlarımızın çarpışması ile ülkeye iyilik getireceği inancı ile yapılır. Ve bir yurttaş ülkenin iyiliğini bizim gibi düşünmüyor diye ona düşman olmayız. İktidardaki parti de, kendisi gibi düşünmediğimiz için bize düşman olmamalıdır. Eğer bize düşman oluyorsa demokrasiye düşman olurlar demektir. Ülkemizin coğrafi durumu çok önemlidir. Başka ülkelerdeki isyan ve ihtilallere ayak uyduramayız. Biz, bu memlekette düzeni kararlı bir ulus olmak için ulusal sınırlarımız içinde bağımsızlığımızı koruyup sürdüreceğiz.⁹⁰⁷

Demokrat Parti, tüm bu bölünme sürecini yaşarken diğer taraftan arka planda Millet Partisi'nin kurulması çalışmaları devam etmiştir. Nitekim, 19 Temmuz 1948'de Mareşal Fevzi Çakmak tarafından verilen dilekçe ile Millet Partisi resmi olarak kurulmuştur.⁹⁰⁸ Kurucuları beklendiği gibi Kenan Öner, Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni, Mustafa Kentli ve Osman Bölükbaşı'dır. Yapılan görev bölümünde Onursal Başkan Fevzi Çakmak olurken, Genel Başkan Hikmet Bayur seçilecektir.⁹⁰⁹ DP'nin partiye ilk tepkisi yayımlanan tamimle olacaktır. Tamimde şunlar söylenmektedir:

Demokrat Parti içinde ihtilaf yaratmaya çalışanların hakiki çehresi meydana çıktı esas gayelerine ilişkiler partilerini kurdular.

Biz, aramızda yaratılmak istenilen bozguncu havanın ancak ve maksadı istihdaf ettiğini [hedeflediğini] ve Demokrat Partiyi muhtelif parçalara ayırarak kolaylıkla yutulabilecek bir lokma haline getirilmek istenildiğini daha bîdayette görmüş ve müteaddit tamimlerimizle hakikati teşkilatımıza bildirmiştik. Bugün görüşlerimizin isabetini hadiseler teyit eylediği için bu mevzu tekrar avdet etmeyi lüzumsuz addetmekteyiz.⁹¹⁰

Ancak Millet Partisi, Demokrat Parti'de yaşanan olaylara ve büyük bir kırılma yaratması beklenen bölünmeye rağmen beklenen desteği alamayacaktır. DP'nin kurulduğu günlerdeki coşkuyu yaratamamış, muhalefetin ana odağı olarak yine DP kalmıştır.⁹¹¹ Bunun ilk belirtisi Demokrat Parti'nin katılmama kararı aldığı ara seçimlerde Millet Partisi'nin CHP karşısında bir varlık gösterememesidir. Tasfiyenin etkileri, milletvekillerinin yarısını kaybetse de parti yönetiminin çabaları ve tabanın desteğiyle sınırlı kalmıştır. Sarsıntı yaşayan DP, il kongreleri ile birlikte dağılmış olan dikkatleri üzerine toplamayı başarmış, yeniden güçlenmiş, tazelenmiştir.⁹¹² Bal'ın şu ifadeleri durumu özetlemek açısından önemlidir:

MP'nin kurulması, gelişme, boy atma istidadında olan bir ağacın budanmasına benziyordu. Budanan ağacın hareket kabiliyeti artar, gereksiz yüklerden kurtularak daha çok meyve verir.

⁹⁰⁷ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 271.

⁹⁰⁸ Çufalı, a.g.e., s. 15.

⁹⁰⁹ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1948'den akt. Koçak, *Uzlaşma*, s. 471. Ayrıca Millet Partisi Programı için bakınız: Koçak, *Uzlaşma*, 479-493.

⁹¹⁰ Şahingiray, der., *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, s. 551-553.

⁹¹¹ Temür, "Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet", s. 171.

⁹¹² Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 240.

DP yaptığı bu budamayla, ‘nisbeten daha insicamlı, daha derli toplu bir teşekkül haline geldi.’⁹¹³ Bunun sonucunda hem demokrasiye geçiş yolunu teminat altına aldı hem de kansız bir şekilde iktidarı ele geçirmiş oldu.⁹¹⁴

4.3.3. Sözleşmenin Konsolidasyonu

Rejimin dönüşüm çabaları Cumhuriyet ideolojisinin dönüşümünü de gerektirmektedir. Uzun yıllar boyunca yukarıda bahsedildiği gibi Kemalist ve solidarist-korporatist anlayışla şekillenen bu “zihniyet”, yeni dönemin kurallarına uygun şekilde *konsolide* olmak için çabalamıştır. Çok partili hayata uyum sağlamak açısından yeni dönem, kuralları değiştirirken düşünce yapısını da değiştirecektir. Geçiş dönemi ile birlikte ideolojik olarak da dönüşüm içine girilecektir. Başlıca sorunlardan birisi de “idari örgütlenme ile siyasi partilerin ilişkilerini düzenleyecek hukuki esasların oluşturulmasıdır.”⁹¹⁵ Süreç, reform dönemi boyunca konsolidasyonun sağlanamadığını açıkça göstermektedir. Sözleşme ile birlikte demokratik dönüşüm, daha ciddi şekilde gündeme gelecektir.

Nitekim rejim ile beraber CHP’nin de yapısal olarak değişmesi gerektiği parti içinde tartışılmaktadır.⁹¹⁶ Yıllarca tek parti olarak iktidarda bulunmuş, devlet mekanizması ile yakın ilişkisi sebebi ile parti örgütü zayıf kalmış, gerçek bir “siyasi parti” kimliğine kavuşamamıştır. Oysa DP kurulduğu günlerden itibaren gerek parti teşkilatının çalışmaları ile gerek parti yönetiminin siyasal söylemi ile siyasi parti yapısına CHP’den daha çok sahiptir. Parti içi demokrasi konusunda da DP’den daha zayıf kaldığı, DP’nin ilk kongresi ile CHP Kurultayları karşılaştırıldığında görülecektir. Bunun yanında partinin temsil mercii de büyük bir sorundur. İnönü’nün 12 Temmuz’da üstlendiği partiler üstü tarafsız role rağmen hem Cumhurbaşkanı hem CHP genel başkanı olarak göreve devam etmesi tartışmaları devam etmiş, CHP içerisinde dahi ayrışmaya neden olmuştur. En başta partinin İnönü sonrası dönem için hazırlıksız olduğu düşünülürken diğer taraftan anayasal ve hukuksal açıdan tartışmalar devam etmiştir. Tüm bunlar CHP açısından aslında tek parti döneminin izlerinin silinerek yeni döneme uyum sağlaması çalışmalarıdır. Demokratik gelişmelere rağmen parti tüzüğü ile programının henüz güncellenmemiş olması ve tek parti zihniyetini koruması, birçok açıdan sorun çıkaracaktır.⁹¹⁷

⁹¹³ Nadir Nadi’ye göre gözlerini hırs bürümüştü. Yok yere telaş ve kuru gürültü havası yaratmadan başka hiçbir işe yaramayan unsurlara teşkilat kadrosunda yer vermemek, daha başlangıçta dikkate alınması gerek bir nokta idi. Ona göre, “Kuvveti ve haysiyeti olan varlıklar, damarlarına karışan toksinleri zamanla nasıl olsa dışarı fırlatacaklardır.” Nadir Nadi, “Aydınlığa Doğru”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1948, s. 1. (erişim 04.05.2021).

⁹¹⁴ Bal, “Aydın Siyaset İlişkisi”, s. 210.

⁹¹⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 291.

⁹¹⁶ Erim’in günlüğünün 12 Temmuz sonrası kısmında sıkça bu konuya değinilmektedir.

⁹¹⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 292.

Bir diğer nokta CHP'nin parti programı ve ideolojisinin değişmesi gerekliliğidir. Karpat'a göre yeni dönemin siyasal ve sosyal gereklerine uygun olmayan politik söylem değişmeli, partinin “devrimci, akılcı, ülkücü” felsefesi değiştirilip yerine “evrimci, ampirik ve faydacı” bir felsefe programı uygulanmalıdır. Partinin değişen politik koşullara ayak uydurması ve parti içi demokrasinin sağlanması gerekliliği parti yöneticilerinin gündemindedir.⁹¹⁸

Tüm bu tartışmaların sonucu olarak atılacak her adım, CHP'yi olduğu kadar rejimin yapısını da değiştirecek temel değişiklikler olacaktır. Bu değişimin en önemli adımlarını CHP'nin iktidardaki son kurultayı olan 7. Kurultay'daki tartışmalarda görmek mümkündür. İnönü, CHP program ve tüzüğünün 12 Temmuz Beyannamesi esaslarına göre düzenlemesini istemiş, Kurultay'da söyleyeceği nutkun tüm şüpheleri dağıtacağını muhalefete açıklamıştır.⁹¹⁹ Kurultay, program ve tüzükte yapılan değişikliklerle birlikte CHP'nin evrimini bir anlamda tamamlamış, siyasal rekabette DP'ye yakınlaştırmıştır.⁹²⁰ Timur'un dediği gibi Kurultay, CHP'nin dönüşüm kurultayıdır.⁹²¹ İdeolojik, hukuksal ve sosyo-ekonomik olarak hem rejim hem CHP yeni dönemin kurallarına göre “dönüşüm” geçirecektir.

Kurultay'ın en önemli meselelerinden birisi ise şüphesiz Cumhurbaşkanlığı'nın tarafsızlığı meselesidir. Muhalefetin uzun bir süre boyunca istediği ve 12 Temmuz Beyannamesi'nin hemen sonrasında tartışılmaya açılan konu, CHP yüksek çevrelerince kuşku ile karşılanmıştır. Özellikle reformcu ve tutucu kanatlar arasında bir tartışmaya neden olan konu anayasal olarak da ele alınmaya çalışılmış ancak Kurultay'da farklı bir çözüm uygulanmıştır. Cumhurbaşkanı'nın konumu beyanname ile partiler üstü bir role bürünmüş hem iktidar hem muhalefet arasında tarafsız bir bakışla gerginliği azaltmış, iktidara bir anlamda uyarı muhalefete ise güvence sağlanmıştır. Ancak ortaya çıkan bu durumun yasal çerçeveye oturtulması ve tartışmaların her iki taraf açısından da bitirilmesi gerekecektir. Nitekim Us'a göre 12 Temmuz'a kadar CHP bir “milli birlik teşekkülü” idi. İnönü parti başkanlığını bırakarak partiler arası hakemlik rolünü aldıktan sonra CHP'nin bu karakteri sona erecekti. Şimdi CHP, sadece iktisadi ve siyasi hedefler güden bir organizasyon olacaktı.⁹²²

İnönü, Kurultay açılış konuşmasında birçok önemli konuya temas etmiştir. Başta 12 Temmuz'a giden süreci ele almış, beyannamenin her iki tarafta da düzeltilecek noktalar olduğundan bahisle asıl amacının siyasi hayatta karşılıklı partilerin faaliyet

⁹¹⁸ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 293.

⁹¹⁹ Yalman, a.g.e., s. 122.

⁹²⁰ Timur, a.g.e., s. 80.

⁹²¹ Timur, a.g.e., s. 115.

⁹²² Us, a.g.e., s. 714.

göstermesini kabul ettirmek olduğunu söylemiş, muhalefetin yasal meşruluğunu dile getirmiştir.⁹²³ Devamında idarenin tarafsızlığını vurgulamış, bunu siyasi emniyetin başlıca tedbiri saydığını söylemiştir. Cumhurbaşkanı olarak parti başkanlığı konusuna da değinmiş, görevde olduğu sürece Kurultay'ın seçeceği kişinin bütün yetkilerle donanmış şekilde genel başkan olmasını istemiştir. Tüzük ile ilgili değişikliklere de değindikten sonra İnönü, Halkevleri'nin de partilerin ortak olarak istifade edebilecekleri bir yapıya kavuşturulması gerektiğini söylemiştir. Halkevleri “kültür müesseseleri” olarak çalışmalıdır. Son bölümde muhalefetin emniyet içerisinde çalışmasını sağlayacaklarından, Cumhurbaşkanı olarak kaldığı sürece bundan sonraki Kurultaylarda söz almayacağını belirterek sözlerini noktalamıştır.⁹²⁴

4.3.3.1. İdeolojik Dönüşüm

Yukarıda bahsedildiği gibi CHP ve “altı ok” ile kavramsallaşan ilkeleri Anayasa'da dahi yer bulmuş ve ulus yaratma yolunda gerektiğinde sert şekilde uygulanabilmiştir. Bu ilkelerden ideolojik açıdan en net değişimlerden birisi devletçilik ile birlikte laiklik ilkesinde görülmüştür. Tek parti dönemi boyunca kamusal alandan dışlanan din, çok partili hayata geçiş ile birlikte değişmiştir. Bunun en büyük sebeplerinden birisi DP'nin muhafazakar tabanla olan yakınlığı karşısında CHP'nin pay kapma isteğidir. CHP içerisindeki muhafazakar tabanın, CHP'nin laikleşme yolunda dini unsurların izlerini silmekte ileri gitmiş olduğu iddialarının da bu istekte payı vardır.⁹²⁵ Oysa dönemin başında, CHP Divanı toplantılarında, rejimin temel esaslarından olan laikliğin zayıflatılmasına yönelik en küçük girişime dahi müsaade edilmeyeceği belirtilmişti.⁹²⁶ Siyasi özgürlüklerin genişlemesi ile birlikte laiklik de yeniden yorumlanmış, birikmiş tepkiler açığa çıkmaya başlamıştır.⁹²⁷

Nitekim 7. Kurultay'da laiklik ilkesi de tartışmaya açılmış ve üzerinde durulmuştur. Kurultay'ın 9. Birleşiminde laiklik ilkesi genel olarak din eğitimi ve ibadet özgürlüğü gibi konular ekseninde tartışılmıştır. İlk söz alan Vehbi Dayıbaş, “hiç olmazsa haftada iki ders okutulmak üzere” dini eğitimin devlet tarafından verilmesini istemiş, Abdülkadir Güney, Dayıbaş'ı desteklediği gibi üniversite düzeyinde de din eğitimi verilerek din eğitiminin “cahil öğretmenler”den korunmasını isteyerek İlahiyat Fakültelerini işaret

⁹²³ Cumhuriyet Halk Partisi (CHP); *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, Ankara: TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, 1947, erişim 15 Ağustos, 2021, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/842>, s. 18; Koçak, *Uzlaşma*, s. 183.

⁹²⁴ CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 18-21.

⁹²⁵ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, s. 123.

⁹²⁶ Doğan Duman, “1950 Seçimleri Öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Politik Bir Manevrası Olarak İmam Hatip Kursları”, *Belgi Dergisi*, 10/1 (2015), s. 1347. (erişim 27.07.2021).

⁹²⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 350-351.

etmiştir.⁹²⁸ Hamdullah Suphi Tanrıöver, dünyada laiklik uygulamalarından örnekler verdikten sonra din ile ilgili eski tecrübelerin tekrarlanma ihtimalinin olmadığından bahsetmektedir. Komünizm tehlikesinden bahisle imam hatip okulları ve üniversite derecesinde yüksek din öğretimi verilmesinin komünizmin yayılmasına da yardımcı olacağını söylemiştir.⁹²⁹ “Toplumsal ahlaki temellerini kuvvetlendirmek için, irticaya sebep olacağından korkmadan din eğitiminin biraz daha serbest bırakılması” gerekmektedir.⁹³⁰ Ancak bu görüşlere karşı çıkanlar da vardır. Cemil Sait Barlas ve Behçet Kemal Çağlar, laiklik ilkesini savunarak aksine konuşmaların, tavizler vermenin tehlikesinden bahsedeceklerdir.⁹³¹ Sonuçta laiklik tartışmaları ile temelde bir değişiklik olmasa da partinin temel politikalarında laiklik ile ilgili bir bakışı değiştirmiş, revizyona gidilmesini sağlamıştır.⁹³² Parti programındaki laiklik ile ilgili maddeye “Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taaruzdan ve müdahaleden masumdur. Hiçbir vatandaşın kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışamaz” fıkrası eklenmiştir.⁹³³ Nitekim Barutçu anılarında İnönü’nün “zorunlu din dersi, imam hatip ve ilahiyat gibi konularda artık girişimde bulunmak lazım, demokraside kör bağnazlığın, kör inadin yeri yoktur” dediğini aktarmaktadır.⁹³⁴ Bu sözler, CHP açısından dine bakışın değişimini göstermektedir.

Kurultay’ın ardından dini liberalizasyon ile ilgili adımlar atılmaya başlayacaktır. Şubat ayında dini eğitim konusu meclise gelecek ve tartışmalar olsa da ilkökul 4. ve 5. sınıflarda haftada iki saat ile sınırlı olmak üzere kabul edilecektir.⁹³⁵ Şemsettin Günaltay hükümeti sırasında din konusunda liberalizasyon ile ilgili kanunlar Meclis’ten geçmiş, Ankara’da İlahiyat Fakültesi kurulacaktır.⁹³⁶ Bu süreçte kontrollü şekilde din eğitimine izin verilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı İmam Hatip kursları açılmış, hacca gitmek isteyenlere döviz yardımı sağlanmıştır.⁹³⁷ Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanunda da düzenlemeler yapılmış, “bazı türbelerin (Türk büyüklerine ait olanlar ve yüksek sanat değeri bulunanlar) halkın ziyaretine açılması için yasal bir zemin

⁹²⁸ CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 448-449.

⁹²⁹ CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 454-458.

⁹³⁰ Mehmet Emin Köktaş, “Din Ve Siyaset: Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Bir Problem Alanı”, *Journal of Religious Culture*, 51a (2002), s. 4. (erişim 20.08.2021).

⁹³¹ CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 459-460, 467-469.

⁹³² Abidin Çevik ve Fahriye Dinçer, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Değişen Din Siyaseti: 1947 Kurultayı”, *Turkish Studies*, 13/23 (2018), s. 35. (erişim 20.09.2021).

⁹³³ Timur, a.g.e., s. 82.

⁹³⁴ Barutçu, a.g.e., s. 326.

⁹³⁵ Dini eğitim konusu ilk defa gündeme gelmemiştir. 1947 yılının başlarından itibaren bu konu aralıklarla gündemde kalmış, temmuz ayında Milli Eğitim Bakanlığı’ndan yapılan açıklamada İslam dininin akidelerini ve ibadetinin esaslarını öğrenmek amacıyla çocuklara din bilgisi derslikleri açılabilmesine imkan tanınacağı, bu taleplerin inceleneceği bildirilmektedir. Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 Dönüşüm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 183-184.

⁹³⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 358.

⁹³⁷ Nurettin Nebati, “Çağdaş Eleştirel Kuramlar Bağlamında Laiklik Kavramına Bakış ve Türkiye’deki Evrimi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 29/16 (2020), s. 2122. (erişim 21.04.2021).

oluşturulmuştur.”⁹³⁸ İslam’a karşı militan politika terk edilmiş, dinde liberalleşme yoluna girilmiştir.⁹³⁹

Diğer ilkelerde de değişiklikler göze çarpmaktadır. En başta Cumhuriyetçilik ilkesine “Demokrasi esasına dayanan bu rejimi türlü tehlikeye karşı korumak esas vazifemizdir” eklenerek ilk defa demokrasi kavramından ilke olarak bahsedilecektir.⁹⁴⁰ Halkçılık, inkılapçılık ilkeleri değişikliğe uğramış, yorum farkı oluşmuştur. Halkçılık ilkesinin “sosyal gruplar” tanımı, “halk çoğunluğunu teşkil eden köylümüzün ve çiftçimizin yaşama seviyesine yükseltecek tedbirleri almayı zaruri” bir şart sayılması şeklinde genişletilmektedir.⁹⁴¹

Milliyetçilik ilkesi açısından farklı bir noktaya değinmek gerekmektedir. Liberalleşme eğiliminin görüldüğü 1945 yılının ilk günlerinden itibaren artan sol ve komünizm karşıtı kampanya çok farklı sebeplere dayandırılabilir. Bu karşıtlıkla birlikte Karpat’a göre milliyetçilik anlayışı değişime uğramış, sol fikirlerin sızmasından endişe duyulmuştur.⁹⁴² Sovyet tehdidi ve Tan Matbaası olayı gibi tepki toplayan hadiseler bu endişeyi tetiklemiştir. Dönem boyunca komünizmle verilen savaş, sol görüşün siyasal alandan da dışlanmasına neden olmuştur. Timur’a göre siyasal alanda CHP ve DP’nin, hukuki alanda Türk Ceza Kanunu’nun ilgili maddelerinin çizdiği demokratik sınırlarda komünizm ve sol görüşlü her türlü yayın ve fikir yasaklanmıştır.⁹⁴³ İşte bu noktada çizilen sınırların ideolojik eksikliği ise yine Timur’a göre Kemalist öğelerle değil sağ ideolojik araçlarla sağlanmış, geleneksel milliyetçilik anlayışı değiştirilmiştir.

Gerçekten de geçmişte Türk Ocağı başkanı olarak CHP’ye katılmış olan H. Suphi Tanrıöver’in Kurultay’da sunduğu fikirler milliyetçilik-laiklik-din ekseninde yeni bir sentez ortaya çıkarmıştır. Tanrıöver milli gücün kaynaklarını tarihte olduğundan hareketle milliyetçiliğin tarihe ve dine dayandırılmasını, komünizmle bu yolla savaşılmasını istemektedir.⁹⁴⁴ Irkçılıktan ve sosyalizmden ayrı olarak siyasal milliyetçilik değil ortak dil, tarih ve kültüre dayanan kültürel milliyetçilik ortaya konulmaktadır.⁹⁴⁵

⁹³⁸ Resmi Gazete, 03.01.1950 Tarih, 5566 No.lu Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların, Meni ve İlgasına Dair Olan 677 Sayılı Kanunun Birinci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun (Sayı. 7448), 4 Mart 1950, s. 18010. Ayrıca 30 Mart 1950 tarihli Bakanlar Kurulu ile hangi türbelerin açılacağı da kararlaştırılmıştır. Listede 19 türbe bulunmaktadır. Karar örneği için bakınız: Resmi Gazete, *Bakanlar Kurulu Kararları (Sayı.10990)*, 19 Nisan 1950, s. 18346. Akt. Bal, “Aydın Siyaset İlişkisi”, s. 104.

⁹³⁹ Tanör, a.g.e., s. 343.

⁹⁴⁰ CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 395.

⁹⁴¹ CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 427.

⁹⁴² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 333.

⁹⁴³ Timur, a.g.e., s. 114-115.

⁹⁴⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 334.

⁹⁴⁵ Timur, a.g.e., s. 115.

4.3.3.2. Hukuksal Dönüşüm

Kurultay, en başta CHP'nin kimlik arayışı çerçevesinde partinin yeniden yapılandırılması ve belirli sorunların çözümü için toplanmıştı. Çok partili sisteme uygun şekilde bir yapılandırmanın gerekliliğini Erim'in günlüğünden okumak mümkündür. İnönü ile konuşmalarında partinin Peker ve Ökmen gibi otoriter ve sert kişilikler elinde kalırsa dağılacığından, kafası işleyen münevver insanların bir arada duramayacağından, genç isimlere fırsat verilmediğinden yakınmıştır.⁹⁴⁶ Basında da CHP'nin parti yapısı açısından siyasi parti kimliğini kazanması için çeşitli öneriler ve tartışmalar yer bulmuştur.⁹⁴⁷ Kurultay, parti sorunlarının tartışıldığı ve çözüme ulaştırılmaya çalışıldığı bir toplantı olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. Kurultay'da tıpkı rejimin değişmesi gibi CHP'nin de değişmesi ve CHP Tüzük ve programının baştan aşağı gözden geçirilmesi gerekecektir.⁹⁴⁸ Tek parti devrinin merkezden idare edilen bir topluluğu olmaktan çıkarak gerçek bir siyasi parti kimliği ve kudretini alacağı düşünülmektedir.⁹⁴⁹ Kurultay'ın farkı, tüm bu değişiklik ihtiyacının eski kurultayların sakin ve durgun havasına göre bunun daha asabi ve elektrikli havasıdır. Uran'ın anılarında bahsettiği bu gerçek, partililerin, partinin eksikliklerinin giderilmesi için her türlü tenkitten çekinmedikleri ve düzeltilmesi için çaba harcadıkları gözlemi ile devam etmektedir.⁹⁵⁰

Kurultay'da teşkilat ile merkez arasındaki iletişimsizlikten ve koordinasyon eksikliğinden, partililerin isteklerinin göz ardı edilmesi ve ocaklar ile GİK ve genel başkan arasında sağlam bağlar oluşturulamamasından yakınılmıştır. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde tabanın görüşünün alınmaması, teşkilatın seçim çalışmalarında tembellik etmesi, parti-devlet bütünleşmesinin örgüte verdiği zararlar gibi konular temel eleştiri konularını oluşturmuştur.⁹⁵¹

Parti Tüzüğü, altıncı birleşimde görüşülmüştür. Hazırlanan taslak ilgili komisyonlarda görüşülüp tartışılmıştır. İlk göze çarpan yenilik Genel Başkanlık Divanı yerine 40 kişilik yeni Parti Divanı'nın oluşturulmuş olmasıdır.⁹⁵² Divan üyeleri Kurultay'ca gizli oyla seçilecek, Başbakan ve Meclis Başkanı Divan'ın daimi üyeleri olacaklardır. Cumhuriyet ilkesi demokrasi kavramı ile aynı doğrultuda tanımlanarak parti içi liberalleşmeye doğru bir adım atılmış, parti içinde seçimler ve tabanın rolü öne

⁹⁴⁶ Erim, daha 1947 yılının ilk günlerinde dahi partinin yeniden yapılandırılması ihtiyacını yinelemektedir. Erim, *Günlükler*, s. 88, 164.

⁹⁴⁷ Koçak basında bununla ilgili tartışmaları ve görüşleri derlemiştir. Koçak, *Uzlaşma*, s. 159-174.

⁹⁴⁸ Nihat Erim, "Prensip, metodlar ve şahıslar", *Ulus*, 3 Ağustos 1947, s. 1. (erişim 08.05.2021).

⁹⁴⁹ Cumhuriyet, "C.H.P. Kurultayı", 19 Temmuz 1974, s. 3. (erişim 08.05.2021).

⁹⁵⁰ Uran, a.g.e., s. 386.

⁹⁵¹ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 12/25 (2012), s. 117. (erişim 20.07.2021).

⁹⁵² Koçak, *Uzlaşma*, s. 217-219.

çıkarılmıştır.⁹⁵³ Milletvekili adaylarının belirlenmesinde merkeze yüzde otuz kontenjan ayrılması kararlaştırılmış, tümünün merkezden belirlenmesinden vazgeçilmiştir. Neticede CHP aşağıdan yukarıya doğru bir demokratik örgütlenme modeli oluşturmaya çalışmıştır.⁹⁵⁴

Ancak tüm bunların dışında hukuksal anlamda en büyük değişiklik parti genel başkanlığı konusudur. Yukarıda bahsedildiği gibi Cumhurbaşkanı olarak İnönü'nün aynı zamanda CHP genel başkanı olması muhalefet tarafından eleştirilmiş, 12 Temmuz sonrası oluşan fiili durum ile birlikte mecburiyet doğmuştur. İnönü de partiyi bırakacağını ve tarafsız olacağını birçok kere tekrarlamıştır. Nitekim yine Erim'in günlüğünden çok defa İnönü'nün tarafsız kalma isteği ve Erim'in bu konudaki eleştiri ve fikirlerini okumak mümkündür. Erim'in konuyu hukuksal açıdan ele alarak Anayasa'nın değişmesini ve İnönü'nün tamamen tarafsız kalması gerektiğini savunduğu görülürken parti içindeki daha tutucu kesimlerce İnönü'nün partiyi bırakması siyasi açıdan tehlikeli görülmüştür.⁹⁵⁵ Anayasa değişikliği ise İnönü tarafından erken olarak değerlendirilmiş, ancak yine de tarafsız kalma isteğini yinelemiştir.

İnönü, kurultayı açış konuşmasında da bu duruma değinmiş ve şunları söylemiştir:

Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın, bütün yetkileriyle, Parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın “Genel Başkan” adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için bütün otoriteyi ona temin eder. Bu şıkkı, parti menfaati için daha faydalı görürüm. Tüzük için teklif olunan şekil, yani Kurultayın Genel Başkan Vekili seçmesi şekli bütün yetkileri elinde bulundurmak şartıyla, hukukça ve hükümce, benim vaziyetimi her türlü tereddütten kurtaracak mahiyettedir. Partinin bütün faaliyetlerine hâkim olacak ve milletvekili seçimini idare edecek Başkan Vekili, hakikatte partinin tam salâhiyetli şahsiyeti olacaktır.⁹⁵⁶

İnönü'nün bu isteğine rağmen partide görüş ayrılığı oluşmuştur. İnönü'nün parti liderliğinden çekilmesinin partiyi zor durumda bırakacağı yaygın görüş olarak ortaya çıkarken 12 Temmuz sonrasında İnönü'yü zor durumda bırakmamak için dengeli ve orta bir formül aranmıştır. Bir taraftan Pekercilerin de İnönü'yü partiden tamamen ayırmak yönünde çalışmaları olacaktır.⁹⁵⁷ Sonuçta bulunacak çözüm ise genel başkanın Cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda görevde kaldığı süre boyunca parti yönetiminin

⁹⁵³ Tanör, a.g.e., s. 342.

⁹⁵⁴ Değişiklikler için bakınız: CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, 221-295; Koçak *Uzlaşma*, s. 228-306; Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 190.

⁹⁵⁵ Erim'e göre İnönü partiler üstü kalmalıdır. Parti İnönü'nün yokluğuna alışmalıdır. Daha 1 Temmuz'da “Dikkat ettim, herkes 1950 seçimini İnönü sayesinde kazanmak hevesinde. Bir sistem yerleştirmek için partiler üstüne çıkması lazım mı, değil mi? Ona aldırış eden yoktur. Hepsini “Aman bir seçim daha kazanalım” diyor. Genel sekreter “Parti çöker” diyor. Bu ne hazin itiraftır” notunu düşmüştür. Uran'ın İnönü giderse partinin dağılacağı endişesi üzerine söylenen bu sözler, partide yenilenmenin şart olduğuna yorulmalıdır. Erim, *Günlükler*, s. 145-149.

⁹⁵⁶ CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 20.

⁹⁵⁷ Erim, *Günlükler*, s. 226-227.

Kurultay’ca seçilecek genel başkan vekiline bırakılmasıdır.⁹⁵⁸ Yapılan seçimlerde ise İnönü tekrar genel başkan olurken Hilmi Uran yeni genel başkan vekili olacaktır.

Tek parti CHP’sinin siyasi kimlik arayışları Kurultay’a damga vurmuş, eleştiriler ve tartışmalar parti tabanının da CHP’den değişim istediği görülmüştür. Tüm bu çabalar aslında rejim liberalleşirken partinin değişime direnmemesidir. Nitekim İnönü, “eski dönem eskide kaldı, bu yeni dönem” demiştir.⁹⁵⁹

Yeni döneme uygun demokratik düzenlemeler ise henüz tamamlanmamıştır. Başta seçim kanunu olmak üzere rejimin hukuksal dönüşümü, muhalefetin itirazlarına rağmen yapılamamış, uzun bir süre tartışılmıştır. Kurultay, CHP açısından bir “zihniyet” değişimini sağlasa da rejim açısından henüz gerekli yol alınamamıştır. 21 Temmuz seçimleri öncesinde yapılan ancak istenilen sonuçları vermekten uzak düzenlemelerin eksikliği yeni dönemin siyasi hayatını da etkilemiştir. Yeni dönemin daha ılımlı ve liberal olarak bilinen Başbakanı Hasan Saka bu konuda umut verse de çalkantılı dönem ileride Şemsettin Günaltay hükümeti döneminde seçim kanununun değiştirilmesi ile ancak son bulacak ve muhalefeti memnun edebilecektir. Siyasi gerginliğin azaltıldığı yumuşak ortama rağmen CHP, beklenen kanuni düzenlemeleri sürece yaymış, hemen Meclis’e getirmemiştir. CHP, Günaltay hükümetinin 24 Ocak 1949’da TBMM’ye sunduğu program ile 1947 dönüşümüyle benimsenen görüşleri derli toplu bir şekilde ortaya koyabilmiştir.⁹⁶⁰

Muhalefet özellikle seçim kanununun seçim güvenliği sağlaması ve seçimin yargı denetiminde gerçekleştirilmesini dönem boyunca tekrarlamıştır. Kanun ile ilgili değişiklik 12 Temmuz sonrası henüz yerine getirilmemiş ve bu gecikme, belirtildiği gibi DP tabanındaki “muvazaa” tepkilerini de artırmıştır. Saka Hükümeti’nin 1947 ortalarında Meclis’e getirdiği tasarı da beklentileri karşılamamış, DP’lilerin yargı denetimi konusundaki ısrarları ile yıpranan hükümet 8 Haziran 1948’de istifa etmiş ve yine Hasan Saka tarafından yeni bir hükümet kurulmuştur.⁹⁶¹ Bu hükümetin tasarısı da yetersiz bulunacaktır. Kanun tasarısı görüşmeleri yine istenen sonucu vermemiş, DP Ekim ayındaki ara seçimleri mevcut kanunla girmeyi reddederek yine boykot etmiştir.⁹⁶² Hükümetin verdiği önergede “gizli oy, açık sayım” ilkeleri kabul edilmişse de muhalefet tarafından yine yeterli bulunmamıştır. Bayar bir konuşmasında kanunun bu halinin bile öncekinden çok daha iyi olduğunu ancak asıl istediklerinin seçimlerin yargı teminatı

⁹⁵⁸ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 190; Koçak, *Uzlaşma*, s. 262; CHP, *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 60.

⁹⁵⁹ İnönü, “Demokrasilerde kör bağnazlığın, kör inadın yeri olamaz” demişti. Devrim döneminden yasa dönemine girildiğini belirtiyordu. Barutçu, a.g.e., s. 326-328.

⁹⁶⁰ Timur, a.g.e., s. 118-120.

⁹⁶¹ Timur, a.g.e., s. 119.

⁹⁶² Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s. 237-239.

altında yürütülmesi ve memurların seçimlerde suç işlemesi halinde doğrudan adi suç kanunlarına göre yargılanması olduğunu vurgulamıştır.⁹⁶³ Tasarının 2 Temmuz'daki görüşmelerinde de Menderes aynı konuya değinerek seçim kurulunun nasıl olması gerektiği anlatmaktadır.⁹⁶⁴

Kanun bu eksikliklerle birlikte yasalaşsa da DP, Ekim ayındaki ara seçimlere katılmama kararı alarak iktidarı hayal kırıklığına uğratmıştır. Aslında DP'nin bu kararının ardında politik bir manevra yattığını söylemek de mümkündür. Koçak, CHP ile anlaşmanın siyasi kozlarını yitirmek anlamına geleceğini düşünmektedir. DP içindeki muhalefetin partiyi iyice zor bir duruma soktuğu bu günlerde DP'nin bu kararının aşırıların iddialarını boşa çıkararak partiyi korumak amaçlı olduğunu söylemek de mümkündür. Karpat'a göre DP'nin ilk amacı düzenlenen mitinglerle hükümeti yargı denetimi konusunda zorlamak, ikincisi ise halkı bu amaçla DP etrafında birleştirerek yeni kurulmuş olan Millet Parti'sine kaymaları önlemektir.⁹⁶⁵

Diğer taraftan demokratik özgürlüklerin kamusal ve siyasal alana daha fazla hakim olmasını isteyeceklerdir. Bu konuda atılan ilk adımlardan birisi İstanbul ve çevresinde uygulanan ve iktidar-muhalefet ilişkilerinde büyük sorunlara yol açan sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasıdır. Erim günlüğünde bu konunun İnönü tarafından kendisine aktarıldığını ve ilerleyen günlerde parti grubunda bu konunun gündeme geleceğini, aynı zamanda polis kanununda da değişiklikler yapılacağını haber verdiğini yazmıştır.⁹⁶⁶ İki gün öncesinde Menderes ile konuşmalarında da Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu meselesi yinelenmiş, konu İnönü'ye açıldığında İnönü, “bizimkileri iknaya çalışayım” cevabını vermiştir.⁹⁶⁷ Bununla beraber sıkıyönetim konusu 9 Aralık'ta parti grubunda görüşülecek ve kaldırılması kararlaştırılacak, 22 Aralık gece yarısından itibaren de kaldırılacaktır.⁹⁶⁸

Kanun aslında uzun bir süre muhalefet tarafından değiştirilmesi istenen kanunlardan birisidir. Özellikle gözaltına alma yetkisi ve süresini düzenleyen 18. Madde tartışmaların odağındadır. Hasan Saka tarafından Meclis'e iletilen gerekçede “bugünkü duruma nazaran devamında lüzum ve ihtiyaç kalmamış” olduğu ve 18. Maddenin

⁹⁶³ Celal Bayar'ın *Söylev ve Demeçleri (1946-1950)*'den akt. Koçak, *Uzlaşma*, s. 597.

⁹⁶⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Cilt. 12, Birleşim. 80 (02 Temmuz 1948), s. 597-602.

⁹⁶⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 311.

⁹⁶⁶ Erim, *Günlükler*, s. 232.

⁹⁶⁷ Erim, *Günlükler*, s. 231.

⁹⁶⁸ Cumhuriyet, “Sıkıyönetim işi C.H.P. Grubunda görüşülüyor”, 9 Aralık 1947, s. 1. (erişim 10.05.2021); Cumhuriyet, “Sıkıyönetimin Kaldırılması Kararlaştı”, 10 Aralık 1947, s. 1. (erişim 10.05.2021); Nadir Nadi, “Sıkıyönetim kaldırılırken”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1947, s. 1. (erişim 10.05.2021); Koçak, *Uzlaşma*, s. 368;

yürürlükten kaldırılmasının uygun görüldüğü söylenmiştir.⁹⁶⁹ Nitekim 20 Şubat'ta Meclis'te görüşülerek kaldırılması memnuniyetle karşılanmıştır.⁹⁷⁰

Ara seçimlerin ardından ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve DP'nin eleştirileri karşısında yıpranan 2. Saka Hükümeti de istifa edince bu sefer Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulacaktır. Günaltay'ın daha ılımlı, politik ve kültürel sorunlarda liberal ve din konusunda anlayışlı görüşlere sahip olması ise CHP'nin din anlayışındaki değişikliklerle paralel okunması gerekmektedir.⁹⁷¹ Nitekim yeni hükümet, programında seçimlerin güvenli şekilde yapılacağını teminatını vermiştir. Bu süreçte DP'nin seçimlere katılmama ve boykot etme tehdidini yinelemesi ve eleştirilerini sıklaştırması sonucu 1950 seçimlerinden önce Yüksek Seçim Kurulu oluşturulması ve seçimlerin yargı denetimi altında yapılması kabul edilmiş, ayrıca seçim kampanyasında partilerin devlet radyosundan eşit şekilde yararlanması kabul edilmiştir.⁹⁷²

4.3.3.3. Sosyo-Ekonomik Dönüşüm

Demokratik gelişmelerle birlikte diğer bir dönüşüm sosyo-ekonomik alanda gerçekleşmiştir. Savaş ve savaş sonrası dönemin ülke ekonomisinde yarattığı tahribat, mal kıtlıkları, yüksek enflasyon gibi sorunların uzun bir süre devam etmesi iktidarın ekonomi politikalarını sorgulatmıştır. Savaş dışında kalmak adına bazı antlaşmalar yapılırken tedbiri elden bırakmamak için askere alımlar devam etmiştir. Bu doğrultuda “askerlik süresi 3 yıla çıkartıldı. Ülke genelinde hava saldırılarına karşı sığınaklar oluşturuldu, gece karartmaları büyük kentlerde hayatın bir parçası oldu.”⁹⁷³

Ancak savaş yıllarında ülke ekonomisi en az savaşa giren ülkeler kadar etkilenecek, güçsüz ekonomisi iyice sarsılacaktır. Savaş boyunca milli gelir yüzde 36 oranlarında küçülecektir.⁹⁷⁴ Bu sebeple bir “yarı seferberlik” havasına girilmiş, aktif nüfusun büyük bir bölümü silah altına alınmış ve bütçenin büyük bir kısmı savunma giderlerine ayrılmaya başlanmıştır.⁹⁷⁵ Öte yandan temel tüketim mallarındaki kıtlık karaborsacılığı da tetiklemiştir. Savaş, savaş zenginleri ortaya çıkarmıştır.

Ortaya çıkan ekonomik sıkıntılara hükümetin ilk tepkisi Milli Korunma Kanunu olmuştur. Kanun ekonomik darboğazı aşmak, karaborsayı önlemek gibi amaçlar taşıırken

⁹⁶⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 10, Birleşim. 45 (20 Şubat 1948), s. 106; Koçak, Uzlaşma, s. 380.

⁹⁷⁰ Erim Meclis'teki konuşmasında “kaldırılacak olan bu madde ile Türkiye’de vatandaş hürriyeti bakımından tam ve kâmil, normal bir rejime girmiş olacaktır” cümlesini kurmuştur. İki partinin de ortak kararı olmasından memnun olduğunu belirtmiş, Saka hükümetine de teşekkür etmiştir. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Cilt. 10, Birleşim. 45 (20 Şubat 1948), s. 266.

⁹⁷¹ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 315.

⁹⁷² Timur, a.g.e., s. 121-123.

⁹⁷³ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 266.

⁹⁷⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2014, s. 419.

⁹⁷⁵ Boratav, a.g.e., s. 287.

hükümete çok geniş yetkiler vermiştir.⁹⁷⁶ Ancak Karpat'a göre ekonomi ile ilgisi bulunmayan bu kanun başarısız kalacak, ticari ve sınai faaliyetleri de kötü etkileyecektir.⁹⁷⁷ Ekonomi devletin denetimine girerken, özel girişimciler de devletin vesayeti altına girmiştir.⁹⁷⁸ Nitekim kanun ekonomik ve sosyal sıkıntıları önlemeye yetmemiştir. Özellikle Saydam hükümetinde temel bir örgütlenme ve kararsızlık sorunu vardır.⁹⁷⁹ Saraçoğlu döneminde önceki döneme göre olan gevşeme ise bir çözüm getirmeyecek, mal yokluğu ve karaborsacılığın önüne geçilemeyecektir. Savaş zenginleri de bu yolla ortaya çıkacaktır. Kahraman'a göre rejim kanun ile birlikte bir kısım bürokrasiyi kazanca ortak ederken yine de bu hareket en başta devlet-burjuvazi ilişkilerini sarsmıştır.⁹⁸⁰ Rejimin diğer uygulaması ise Varlık Vergisi'dir. Uygulama, savaş koşullarında zenginleşen burjuvazinin elindeki fazlayı almak üzerine hayata geçirilmiş ancak tepkisi büyük olmuştur. "Ticaret burjuvazisi Milli Korunma Kanunu'yla, köylülük ve orta sınıflar gerek aynı kanun gerekse diğer uygulamalarla, gayri-müslimler Varlık Vergisi'yle olabildiğince sarsılmıştır."⁹⁸¹

Hatırlanacağı gibi 7 Eylül Kararları gibi ekonomik önlemler de Meclis'te muhalefetin de yoğun eleştirilerine uğramıştır. Savaşın ardından uygulanan politakalar ekonomik toparlanmayı getirmediği gibi bozulan sosyo-ekonomik dengeyi tamir etmek de zorlaşmıştır. Savaş sonrası dönemde uygulanan fiyat istikrarı ve kamu olanakları ile yürütülen devlet kapitalizmi, ülke içindeki sosyo-ekonomik değişim ve uluslararası konjonktürdeki gelişmelerle birlikte sonuç vermeyecektir.⁹⁸² Üstelik savaş döneminde yükselen karaborsacılık, Varlık Vergisi uygulamaları önemli sorunlara yol açmıştır. Gayrimüslim kanat, Varlık Vergisi ile büyük çiftçi kanat ise Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile tedirgin edilmiştir. Boratav'a göre kırılma bu noktada gerçekleşmiştir. Demokratik gelişmelerle birlikte yeni dönemde bu iki ana hakim gruptan ilki DP hareketini örgütlemeye ve desteklemeye yönelirken, ikinci grup ise CHP içerisinde tasfiyeye yönelmiştir.⁹⁸³

Bu değişim en başta parti programında devletçilik ilkesinin yumuşatılmasında kendini göstermektedir. Devletçiliğin çokça belirtildiği gibi sınırları belli olmayan, müphem niteliği, özellikle savaş sonrası dönemde gündeme gelmiş, "dörtler" in eleştirilerinin damga vurduğu 1946 yılı Bütçe Görüşmelerinde tartışılmıştır. Peker

⁹⁷⁶ Kanun hakkında detaylı bir inceleme için bakınız: Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, s. 371-432.

⁹⁷⁷ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Baskı, 2015, s. 164.

⁹⁷⁸ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 267.

⁹⁷⁹ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 430.

⁹⁸⁰ Kahraman, a.g.e., s. 179.

⁹⁸¹ Kahraman, a.g.e., s. xxv.

⁹⁸² Timur, a.g.e., s. 128.

⁹⁸³ Boratav, a.g.e., s. 349.

döneminde “planlı” olarak uygulanmaya çalışılan, Saka döneminde ise devletin “kendi sahası içinde” özel girişimlerle rekabete girilmemesine dikkat edilmesi olarak formüle edilen “devletçilik”, 1947 Kurultayında revize edilecektir.⁹⁸⁴

1946-1948 yılları arasındaki ekonomik duraklamada ekonomi üzerindeki devlet kontrolü ve yatırıma elverişli şartların yokluğu sebep gösterilirken, sermaye sahipleri iktisadi faaliyetlerin sınırlanmamasını, siyasi istikrar ve güven ortamını, istemektedirler.⁹⁸⁵ Kurultay’daki tartışmalar neticesinde “devletçilik” özel sektöre karşı ayrımcılığı kaldıracak derecede esnekleştirilecek, özel mülkiyet hakkı kapsamında 1945 yılında tartışmalara neden olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun kapsamı daraltılacaktır.⁹⁸⁶ Şüphesiz bu değişimde DP’nin köylü ve tüccar kesimle kurduğu ittifakla doğrudan bağı vardır. CHP’nin askeri-bürokratik-kentli parti tabanı giderek küçülürken, DP’nin kısa sürede ulaştığı köylü-tüccar kesim arasında büyüyen olumlu ilişkisi düşünüldüğünde CHP’nin bu alanı muhalefete bırakmak istemediği de bir gerçektir. Geçiş dönemi, asker ve sivil bürokrasi de dahil olmak üzere her kesim için yeni fırsat pencerelerinin açıldığı, kartların yeniden dağıtılmaya başlandığı bir arayış ve belirsizlik dönemi kimliğini koruyacaktır.⁹⁸⁷ Muhalefet, toplumun hassasiyetlerini yansıtmış, iktidar da bu konudaki görüşünü gözden geçirmek ihtiyacını hissetmiştir.⁹⁸⁸ İstanbul’da toplanan İktisat Kongresi’nde ise sermaye sınıfının devlet bürokrasisi ve devlet kapitalizmine olan tepkisinden anlaşılabilirdi gibi bu dönüşüm ya yeterli görünmemiş ya da temkinli karşılanmış.⁹⁸⁹ Tüm bu sebepler CHP’nin ekonomi politikasında da değişime ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Kurultay’da geçen tartışmalar değişim ihtiyacı açısından önemlidir ancak “devletçilik” ilkesinin ne derece terkedildiği veya ne derece yumuşatıldığı başka bir konudur. Bu alanda kesin adımlar atılmamış, şikayetler devam etmiştir.⁹⁹⁰

İktidarın uzun yıllar sürdürdüğü ekonomi-politik artık yeni dönemin kodlarına uymayacaktır. DP’nin “köylülük” üzerine kurulan siyasi propagandası karşılık bulurken tek parti dönemi boyunca dışlanan taşranın merkeze olan kızgınlığının DP’de dinmesi kaçınılmazdır. Bu döneme kadar siyasetin seçkinlerin işi, meclisin idarenin bir uzantısı olduğu algısı, çok partili dönemde seçmene dönük siyaset ile değişmiştir.⁹⁹¹ CHP’nin

⁹⁸⁴ Boratav, a.g.e., s. 356.

⁹⁸⁵ Karpat, a.g.e., s. 374.

⁹⁸⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 47.

⁹⁸⁷ Taner Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, s. 89.

⁹⁸⁸ Koçak, *Dönüşüm*, s. 476.

⁹⁸⁹ Serkan Tuna “1948 Türkiye İktisat Kongresi’nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2013), s. 316’dan akt. Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim Ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 51/10 (2017), s. 276. (erişim 11.06.2021).

⁹⁹⁰ Koçak, *Dönüşüm*, s. 483.

⁹⁹¹ Keyder, a.g.e., s. 147.

devrimci anlayışa tepeden dönüştürmeyi hedeflediği, halkın kendi kendisi dönüştürme yeteneği olmayacağını varsayan “zihniyeti”, geçiş süreci ile birlikte uzun bir zamana yayılarak yavaş yavaş değişim gösterecektir. Ayrıca böyle bir değişimde halk, kendisini uzun dönem baskıda görmüş bulduğu ilk fırsatta da DP ile kendisini özdeşleştirmiştir. Demokrasi ve oy kavramlarının benimsenmesi ile siyasi bir özne olarak görülmeden bu döneme gelmiş olan halk, kendisine yeni bir kimlik kazanmaktadır.⁹⁹²

Geçiş süreci ile birlikte siyasi ve toplumsal değişim açıkça belli olmaktadır. Tek parti rejiminin geçireceği dönüşüm seçimlerle birlikte kendini gösterecektir. Bunun bir boyutu ilk defa siyasal muhalefet etmenin normal karşılanmasıdır. Halk seçimlere ve siyasete faal olarak katılma şansı bulmuş ve muhalif parti açıkça desteklenebilmiştir. Seçim bölgelerindeki rekabet, adaylar ile seçmenleri tek parti devrine nazaran çok daha fazla yakınlaştırmış; tek parti bürokrasisinin katı ağırlığı yumuşamaya başlamıştır. CHP adaylarının genellikle emekli asker, tanınmış siyasiler ve yüksek memurlardan oluşmasının yanında DP adaylarının halka daha yakın ve çeşitli meslek gruplarından ve toprak sahibi zenginlerden oluşması bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu değişim geçiş sürecinin önemli konularından birisidir.⁹⁹³

Çok partili hayata geçişin tüm sebepleri bir kenara kimi araştırmalarda geçişin toplumsal dinamiklerin değişmesi ile açıklandığı da görülebilmektedir.⁹⁹⁴ Buna göre hem Toprak Reformu nedeniyle büyük toprak sahipleri hem savaş yıllarının katı ekonomi politikasının uzaklaştırdığı kentli kesim CHP’ye kuşku ile bakar hale gelmiştir. Bunda katı devletçilik uygulamalarının da payı elbette olacaktır. Tüm bu ortam içerisinde devletin hantal bürokratik yapısı ve sıkça eleştiri konusu olan basın üzerindeki sansür düşünüldüğüne toplumun iktidara karşı bunalım gösterdiği bir gerçektir. Bu teze göre sosyo-ekonomik paradigmadaki bu değişim ile birlikte CHP ve İnönü, hoşnutsuzluğun ve giderek zayıflayan toplumsal desteğin farkında olarak rejimi esnetmenin farkına varacaklardır. Tek parti modeli ile ülkeyi idare etmek zorlaşmıştır çünkü mevcut durumda rejimin eski aktif destekçileri olan Kemalist egemen blok bile desteğini çekmiştir. Toplumsal dönüşümün bir yönüne olan bu bakış son derece dikkate değerdir.⁹⁹⁵ Aynı metinde de aktarıldığı gibi İnönü’nün ünlü sözünün tekrarlanması gerekmektedir. 1969 yılında Meclis’teki konuşmasında İnönü: “1945 ve 1946’da demokratik rejimi getirmeseydik, asıl kanlı ihtilal o zaman olacaktı ve o zaman bugünkü pek kıymetli

⁹⁹² Kahraman, a.g.e., s. 189.

⁹⁹³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 249-250.

⁹⁹⁴ Böyle bir araştırma için bakınız: M. Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 106 (2006), ss. 174-191.

⁹⁹⁵ Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Çok-Partili”, s. 177-189.

Atatürkçüler ağızlarına geleni söyleyip, memleketi, bir büyük harp badiresinden selamete çıkmış olan memleketi ayaklarıyla isyana itiyorlardı” diyecektir.⁹⁹⁶

⁹⁹⁶ Oğuz Ünal, *Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu: Tek-Parti Yönetimi’nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994, s. 186’dan akt. Çufalı, “Cumhuriyet Döneminde”, s. 62. Nitekim Çufalı’ya göre İnönü’nün sözü önemli olsa da geçiş kararında Türk halkının katkısı olmadığı gibi fikri de sorulmamıştır. İddia ettiğimiz ve Çufalı’nın da bu konuda değindiği gibi reform kararı İnönü ve çevresi tarafından verilmiş, yabancılar dahi Türk halkından önce San Fransisco’da haberdar edilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Otoriter sistemlerden çıkış, asla basit ve tekdüze bir anlatımla ifade edilemeyecek bir kavramdır. Tek bir noktadan çıkarak belirli bir hedefe doğru giden, iki ucu belirli doğrusal bir süreç de değildir. Rejimlerin kendi iç dinamikleri geçişin şeklini, sürecin zorluk ve kolaylığını belirleyebilmektedir. Rejimin önde gelen aktörlerinin tutumları ve kritik anlardaki beyanları, belki kendi zamanında önemli olmasa da üzerinden geçen onca zamandan sonra daha iyi anlaşılmaktadır.

Demokratikleşme, genellikle iktidar kanadı tarafından çok partili siyasi rekabete dayalı bir rejim kurma hedefi ile otoriter veya totaliter sistemlerin dönüşüm kararı verdiği noktadan başlamaktadır. Ortaya çıkabilecek bir muhalefet ile karşılıklı anlaşarak veya oldukça kanlı ve zor kullanma yolu ile -mesela darbe, devrim gibi- de demokrasiye geçiş sağlanabilmektedir. Ancak bu noktaya gelişte atılan adımlar kadar, bu karardan sonraki adımlar da önemli olmaktadır. Verilecek herhangi bir karar, atılacak adım rejimin demokrasi çizgisindeki konumunu belirlemektedir. Her siyasal rejimin kendine özgü iç ve dış dinamikleri arasındaki dengeden etkilenen ve toplumların kendi eğilimlerini yansıtan böyle bir geçiş süreci, her açıdan incelenmeyi gerektirmektedir.

Demokratikleşme, modernleşme teorisi ve tarihsel sosyoloji yaklaşımları ile açıklanabilse de belirtilen sebeplerle bu yaklaşımlar tarafsızlığını kabul ettirememiş ve ekonomik gelişmeyi temel ölçüt kabul etmesi ile ayrılmıştır. Nitekim demokratikleşme, iktidarların karar vericileri ile rejimin muhaliflerinin ilişkilerine de bağlı olmak anlamında tekdüze bir olgu olarak kabul edilemez. Toplumsal boyutunun yanında aktörlerin davranışları ve tutumları, geçişin niteliğini etkilemektedir. Bu bağlamda geçiş süreci, kuramsal olarak birçok model ile açıklanabilse de temelde reform-kopma-sözleşme modeli öne çıkmaktadır. Belirtildiği gibi O'Donnell ve Schmitter'ın araştırmalarında öne çıkan *aktör temelli yaklaşımın* da eksikleri bulunsa da kimi dönemlerde en doğru ve genel sonuçları verebildiği hemen göze çarpmaktadır. Geçişlerde en fazla reform modeli öne çıkmakta, sözleşme modeli reform kadar olmasa görülebilmekte ancak kopma modeli örnekleri gölgede kalmaktadır. Reform ve sözleşme modelleri, eninde sonunda iktidar ve muhalefetin iş birliğini gerektirse de birbirlerinden ayrı değerlendirilmektedir. Nihayetinde sözleşme modelinde karşılıklı tavizler söz konusu iken reform modeli, reformcu kanadın takdirinde şekillenmektedir. Kopma modeli ise karşılıklı diyalog ortamının ortadan kalktığı durum olarak belirlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iç ve dış dinamiklerin etkisiyle demokrasiye geçiş kararı alınmıştı. Bu kapsamda Türkiye'de demokratikleşme ilk olarak reform modeli ile başlatılmıştır. Reform modelinin özellikleri, Türkiye pratiği ile örtüşmektedir. Bu bağlamda reform yolu iktidar tarafından açılmıştı. Bu süreçte reform yolunun bir karakteristiği olarak iktidarın reformcular ve tutucular; muhalefetin ılımlılar ve aşırı radikaller şeklinde ayrıldığı görülmüştür. Reformcular demokratikleşme yanlısı, tutucular buna karşı veya tedrici geçişi savunanlardır. İlimliler genelde anlaşma yollarını ararken aşırılar iktidar karşıtlığının oluşturduğu sertlik yanlısı gruptur ve genelde komünist-marksist kesimleri içermektedir. Türkiye'de iktidarın reformcu kanadının başta İnönü olmak üzere demokrasiye geçişi istediği ve çabaladığı görülmektedir. Peker ve etrafında kümelenen grup ise daha yavaş bir geçiş istemektedir.

Model çerçevesinde aksak da olsa düzenlemeler yapılmış; muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmiştir. Parti içerisindeki ilk muhalefet ortaya çıktığında Birleşmiş Milletler kurulmak üzereydi. Bayar başta olmak üzere “dörtler” mecliste ilk eleştirilerini yapmaya başladıklarında savaş yeni bitmişti. Yeni dönem, rejimin gidişatından rahatsız olanlar için savaş yılları boyunca süren sessizliği bozduracaktı. Demokrasi ve özgürlük talepleri içeren “dörtlü takrir” yeni parti kurmak isteği ile verilmemişti. Takrir, belki ilerisi için iktidara açık dilekçe idi. Nitekim İnönü, hem 19 Mayıs hem 1 Kasım 1945 tarihli nutuklarında işaretini vermişti. Giderek artan liberalleşme eğilimi iktidarı demokratikleşmeye doğru itiyordu. Takrir’e “karşımıza çıksınlar” dediğinde aslında reform kararı da verilmişti. Rejimin en önemli aktörü, Milli Şef, çok partili hayata geçiş kararını vermişti ancak geçiş tek başına reform modeli ile gerçekleşmemiştir.

Muhalefetin ılımlıları olarak dörtler ve özellikle lider Bayar, anlaşma yanlısı bir kişiliktir. Partinin yaşama şansının, geçişin sağlıklı olmasının şartının iktidar ile iyi geçinmek olduğunun farkındadır. Ancak aşırılar cephesi iktidara karşıt her türden grupları barındırabilmektedir. İktidar ile muhalefet arasındaki çatışmada Huntington'ın söylediği gibi tutucular ve aşırılar arasında doğrudan bir bağ olmasa da iki taraf da geçişi zora sokmaktadır.

Reform süreci de istenilen doğrultuda yürümedi ve çıkmaza girdi. Tek partinin yıllar boyu süren iktidarı, tek parti yönetimine karşı öfkeyi Demokrat Parti'de birleştirmişti. DP, rejimin iktidar karşısında bulunan tüm sosyal ve siyasal karşıtlarını partiye çekmiş, kısa sürede çok büyük bir kitle desteğine sahip olmuştu. Ancak bu destek DP için aynı zamanda bir handikapı. CHP yıllarca kendisine karşı olanları dışlamış, kendisinden olanları tutmuştu. Bu yüzden oldukça homojendi. Ama DP böyle değildi.

Her türlü kesimden destek almış, parti örgütü karmaşık bir yapıya bürünmüştü. Bu durum ilerde bazı sorunlara yol açacaktı.

İlk günlerden itibaren reforma yönelik düzenlemeler Meclis gündemini belirlemeye başlamıştı. Düzenlemeler belirli ölçüde yapıldı ancak reform için yeterli değildi. Reform bir dizi demokratik düzenleme ve yeni kanunları gerektiriyordu. Ancak iktidar bunları çeşitli gerekçelerle engelledi. Özellikle seçim yasası üzerinde yapılması gerekenleri yapmadı. Reform daha yolun başında aksak olarak başlamıştı. İktidar, iktidarını devretmeye henüz hazır değil gibiydi. DP'ye gösterilen ilgi ve itibar rejim tarafından önü açılan reformun yine rejim tarafından dizginlenmesini ve hatta bir geriye dönüş ihtimalini bile ortaya çıkaracaktı. Geçiş süreci partilerin kurulması ile bitmemişti. Demokratikleşme, iki ileri bir geri şeklinde ağır aksak ilerleyecekti ve DP'nin kuruluşu bu ileri adımlardan sadece birisi olacaktı.

DP'nin artan kitle desteği CHP'yi telaşlandırmış, erken seçim kararı alınmıştı. Böylece teşkilatlanmasını tamamlayamadan seçime girecek olan DP, hazırlıksız yakalanacak ve iktidar yine CHP'de kalacaktı. Ancak DP'nin Belediye seçimlerine katılmama kararı şiddetle eleştirildi. Reform kararı veren iktidarın seçimlerde tek başına kalması, kendi meşruiyetini de zedeleyecekti. DP bir anlamda haklıydı ve bunu seçimler boyunca kendi lehine iyi şekilde kullandı. Önce seçim güvenliği ve “gizli oy, açık sayım” ilkesini savundu. Erkene alınan Milletvekili seçimleri ise tam anlamıyla tarihe bir kara leke olarak saplandı. CHP'nin idare aygıtı ile olan bütünlüğü reformun önünde bir engel olarak ortaya çıktı. Seçimlerde ortaya çıkan yolsuzluklar, reformun, demokratik dönüşümün de kaderini belirledi. Seçimlerden sonraki dönem bir önceki siyasi havayı dağıtacak.

İnönü, seçimlerde oluşan otorite boşluğunu gidermek için Recep Peker'in görevlendirilmesini istedi. Aslında Peker'den çok emin değildi ama o şartlarda başka bir isim gündeme gelememişti. Belki de Ağaoğlu'nun dediği gibi “kurban” olarak seçilmişti. İnönü, belki tasfiyeleri başından kurgulamıştı. Ama kesin olan Peker'in ve Peker gibi isimlerin yeni döneme uyum sağlamalarının zor olmasıydı. İnönü, seçimlerden sonra “geçmiş unutam” dese de muhalefet açısından bu mümkün değildi. Seçimlerin hemen ardından tüm yolsuzluk iddiaları reddediliyor ve iktidar seçimlerin güvenli olduğunu söylüyordu. Nitekim tartışmalar uzun bir süre devam etti. DP içerisindeki bir kesim, tartışmaların dozunu arttırdı. Onlar dozunu arttırdıkça katı devletçi ve sert mizaçlı Peker, otoriteyi hükümetten yana kullanmak istedi. DP, sürekli olarak idari baskı ve seçim yolsuzluklarını dillendirdi. İdare aygıtı ve hükümet, DP teşkilatına ve taraftarlarına baskı yapıyordu. Birçok yerlerde reform henüz kabullenilememişti. Demokratların da

frenlemeye niyeti yoktu. Arkalarındaki destek kurucuları cesaretlendiriyordu. Meclis'te de hatırı sayılır miktarda vekilleri vardı. Mazbata tartışmaları, yolsuzluk iddiaları, 1946 yılı bütçe görüşmeleri gibi birbiri ardına birçok olayda Meclis'te tartışmalara katıldılar. Ancak hükümetten gelen açıklamalar ve çözilemeyen sorunlar DP içerisindeki aşırıları daha da kızdırdı. Bu kesim, CHP ile anlaşma olamayacağını savunuyor ve mücadelenin dozunu arttırmayı hedefliyordu. DP yönetimine “sine-i millet” çağrısı yaparak meclis dışında çalışmayı istiyordu. DP'liler seçimlerdeki yolsuzluklardan dolayı gizliden veya açıktan meclisin meşruluğunu tartışıyorlardı. Diğer yandan partiye muhalefet imkanı verilmiyordu. Peker'in istediği, hükümetin denetiminde bir muhalefetti. Bir yandan parti komünistlikle itham ediliyor, halktan gelen desteğin kesilmesi için çalışılıyordu. İnönü'nün karşısında denge sağlaması için partiye kazandırılan Mareşal Çakmak, komünistlikle suçlandığında da amaç aynıydı.

Psikopat olayı sonrası DP içerisindeki aşırıları daha da kızdırmışlardı. Parti teşkilatından gelen istekler de meclisten çekilmek yönündeydi. Ancak kurucular için bu olanaksızdı. Böyle bir hamle muhalefeti de bitirirdi. İnönü'nün açık desteği ile mesele çözüldüğünde kurucular, partinin rejimin en önemli kişisinden gelen açık desteğe ve bunun partiye sağladığı meşruiyete sevinirken DP içerisindeki aşırıları buna ateş püskürüyordu. Onlara göre İnönü'nün desteği, DP'yi muvazaa yapabiliyordu. İnönü ile anlaşılamazdı. CHP içerisinde de muhalefet kazanı kaynamaya başlamıştı. Cumhurbaşkanı, kendisine Atatürk'ün yaptığını kendi hükümetine yapıyordu. Peker'e göre Cumhurbaşkanı şahsi politika yapamazdı. DP'ye böyle bir destek veremezdi. Yine de İnönü'nün araya girmesi ve Meclis'e dönün çağrısı siyasi havayı biraz yumuşatmıştı. Ancak o da uzun sürmedi. DP'nin 1. Kongresi reform modeli için yolun sonunun geldiğini gösteren en büyük işaret olarak öne çıktı. Kongredeki hava ve DP içerisindeki aşırıların ilk defa açıktan böyle söylemlerde bulunması hem kurucuları hem iktidarı kızdıracaktı. Nitekim söylemler, partinin meşruiyetine de gölge düşürebilecekti. Kongreye kadar parti içinde kalmış muhalefet, kongreden itibaren artık parti dışına da taşacaktı. CHP çevrelerince tepkiyle karşılanan Hürriyet Misakı, DP için hem kendi tabanını dizginlemek hem de iktidara gözdağı vermek için bir kozdu. Bunun en büyük ispatı kurucuların son karar yetkisini Genel Kurul'a bırakmak için çaba harcamalarıydı. Gerektiğinde olaylara müdahale edilebilecekti. Ancak bu beklenildiği kadar kolay olmayacaktı.

Tüm bu süreçte ortaya çıkan durum, siyasi gerginliğin artık had safhaya ulaştığıydı. DP aşırılarının birçok mecrada kullanmaya başladıkları sert dil, iktidar tarafından ihtilal metodları uygulamak olarak anlaşılıyor ve muhalefet kanunsuzlukla suçlanıyordu. Bu durum meşruiyet sorunu yaşayan DP için ayrı bir sorundu. Bu ortamda iktidarın tüm

tepkisini çekmek, muhalefetin yaşamasına müsaade edilmemesine ve her an otoriter sisteme geri dönüşe yol açabilirdi. İktidar tarafında ise İnönü'nün aklındaki başka idi. O Peker gibi sertlik taraftarı değildi. Çok zaman DP lehine davranışlarda bulunuyordu. Bu ortamda reformun yaşamasına imkan yoktu. Partiler arası mücadele artık çok farklı bir boyuta taşınmıştı. Aşırıların ifadeleri, darbe, devrim, ihtilal olasılıklarını gündeme getirmeye başlamış, iktidarı önlemleri düşündürmeye itmişti. İnönü'nün ordu mensupları ile görüşmeleri, DP Genel İdare Kurulu'nda da kaygı ile karşılanıyordu. Hükümet ve muhalefet arasında karşılıklı olarak büyüyen gerilimin artık bitmesi, normal seyrine dönmesi gerekiyordu.

Tüm bu sebeplerle reform artık sürdürülemez bir duruma gelmiştir. Bunun en büyük sebebi ihtilallerin, devrimlerin konuşulması ve hükümet-muhalefet çatışmasının artık dindirilemeyecek bir noktaya gelmesidir. Aşırıların çok uç noktalara varan beyanları ve iktidarın karşı adımları Türkiye'de reform modelinin kopma modeline dönmesini bile gündeme getirebilecektir. Nitekim aşırıların istediği geçiş de kopma modeli ile açıklanmaktadır. Bu derecede derin bir çatışmanın reform modeli ile geçişe izin vermesi beklenemez. Aşırıların ile tutucuların her iki taraf açısından sorunlar yarattığı da görülmektedir. Siyasi gerilimin yüksek ve her iki tarafın da kendi içerisinde çalkantılı olduğu bir dönemde rejimin kendi ayakları üstünde durması ve geri dönüş olmaksızın demokratikleşmenin devam etmesi partiler arası bir uzlaşma ile mümkün olacaktır.

Sözleşme modeline geçiş, bu uzlaşma ile birlikte mümkün olmuştur. 12 Temmuz Beyannamesi bu uzlaşmanın bir ürünü olacak, İnönü partiler üstü bir hakem rolüne bürünecektir. Rejimin reformcu aktörü ve Cumhurbaşkanı olarak bu sorumluluğu üstüne alan İnönü, rejimin güvenilirliği için de bir adım atmış beyannameyi kaleme almıştır. Taraflar arasında hakem rolü ile demokratikleşmenin devam etmesini sağlamış, muhalefet partisinin varlığını kabul ederek hükümet partisinin tam karşısında, yasal ve meşru bir parti olarak eşit şekilde davranılmasını garanti etmiştir. İnönü'nün tarafları kendi partisinin de üstüne çıkarak dinlemesi ve ayrı ayrı her iki tarafa da imkan vermesi bir tarafa, Erim'in söylediğine katılmak gerekirse muhalefeti korumak noktasında daha ağır basmaktadır. Nitekim varılan uzlaşma gerginliği bitirmiştir. İnönü, rejimin ve devletin başı olarak olaya el atmıştır. 12 Temmuz Beyannamesi gerek metni gerek yarattığı etkisi ile demokratik dönüşüm çabalarının tam ortasındadır. Sonuç olarak 12 Temmuz Beyannamesi, partiler arası ilişkilerin kırılma noktasında; muhalefet partisinin kapatılması ve tek parti dönemine geri dönüş ihtimalinin konuşulduğu, aşırıların "ihtilal" çağrışımı yaptığı bir ortamda; bu ihtimallerin ortadan kalkması adına geçiş dönemine damga vuran uzlaşmanın, Bayar'ın deyişiyle bir "senedi" olarak ortaya çıkmıştır.

Varılan anlaşma gereği bu noktadan sonra otoriter sistemden çıkış modelini sözleşme modeli olarak almak gerekmektedir. Tarafların karşılıklı olarak anlaşması ve demokrasiye geçiş anlamına gelen model, bu aşamadan sonra Türkiye'nin geçiş öyküsünü devam ettirecektir.

Uzlaşma, aynı zamanda karşılıklı ödünleri beraberinde gerektirir. Sözleşmenin diyeti olarak, her iki parti karşılıklı olarak kendi aşırılarını tasfiye etmeye başlamıştır. Nitekim ilk tasfiyeler CHP'de başlamış, DP'nin tasfiyelerine nazaran daha yumuşak geçmiştir. Bunda CHP'nin homojen yapısının payı büyüktür. Ancak muhalefet içinde derin bir ayrışma söz konusudur ve parti CHP kadar homojen değildir. Muhalefetin iktidar ile görüşmesine tamamen karşı olanların varlığı bilindiği gibi bu görüşmelerin herhangi bir sonuç vermeyeceği ve aldatmacadan ibaret olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır. DP içerisindeki bölünme de mevcut gruplar arasındaki görüş ayrılığının bir sonucu olarak çatlak yaratacaktır.

Muhalefet açısından tasfiyeler CHP kadar kolay olmasa da belirtildiği şekilde gerçekleşmiş, DP kendi ağırlıklarından kurtularak çok daha stabil, homojen bir yapıya kavuşmuştur. Parti kendi içerisindeki aykırı sesleri susturmuştur. En azından geleceğe dönük programını daha net yapabilecektir. Beyannameden sonra çok daha sertleşen aşırıların partiden bir istifa etmesi veya çıkarılması, partiyi zor durumda bıraksa da Millet Partisi'nin oy oranlarına bakıldığında umudun hâlâ DP'de olduğu görülmektedir.

Son olarak 12 Temmuz'un ardından açılan yeni sayfada CHP de kendi içerisinde dönüşüm geçirmiştir. Yılların tek partisinin hem parti örgütünde hem yapısal anlamda hem de program açısından yenilenme gerekliliği yine "Otuzbeşler" tarafından dile getirilmiş ve Kurultay'da tartışılmıştır. Nitekim CHP'nin dönüşmesi rejimin yönü açısından da önemlidir. Bu süreçten, konsolidasyon teorileri bağlamında sözleşmenin konsolidasyonu olarak bahsetmek bile neredeyse mümkündür. Reforma yönelik düzenlemeler yetersiz kalmış, süreç tıkanmaya gitmişti. Sözleşme şartlarında ise daha stabil ve sağlıklı bir geçişten söz etmek mümkündür. En başta Cumhurbaşkanının tarafsızlığının gündeme getirilmesi, görevde olduğu süre boyunca parti işlerinden çekilmesi yeterli olmasa da önemlidir. CHP'nin rejim partisinden siyasi kimliğe sahip normal bir partiye dönüşmesi ve programının günün şartlarına uygun hale getirilmeye çalışılması, demokratikleşme açısından önemli adımlardır.

KAYNAKÇA

- Afşar, Ö. A. (2017). Nitelikli demokrasiden demokratik konsolidasyona demokrasi yaklaşımları. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(12), 193-208. <https://dx.doi.org/10.23929/javs.303>.
- Afşar, Ö. A. ve Atgür, M. (2019). Demokratikleşme düzeyi ve sosyo-ekonomik gelişme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine bir inceleme. *Turkish Studies - Social Sciences*, 14(4), 1201-1222. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.24883>
- Ağaoğlu, S. (1965). *Aşına Yüzler*. İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Ağaoğlu, S. (1967). *Arkadaşım Menderes*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Ağaoğlu, S. (1993). *Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğlu, S. (2011). *Babamın Arkadaşları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (1994). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1993).
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil Yayın. (Orijinal eserin yayın tarihi 1977).
- Akın, F. (2005). 12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk siyasi tarihindeki yeri ve önemi, *Sosyal Bilimler Dergisi*. 92-109. 20 Temmuz 2021 tarihinde, <https://sbd.aku.edu.tr/VII2/FehmiAKIN.pdf> adresinden erişildi.
- Aksu, H. (2018). Demokratikleşme ve Türkiye'de demokratikleşme sürecinde karşılaşılan temel sorunlar. *Social Sciences Studies Journal*, 4(27), 5949-5958. <https://dx.doi.org/10.26449/sssj.1076>
- Akşam. (1945, 19 Mayıs). Cumhur başkanının güzel nutku. *Akşam Matbaası*. ss. 1A.
- Akşam. (1948, 27 Şubat). Demokrat Partisinde tasfiye şayiaları. *Akşam Matbaası*, ss. 1A-2A.
- Akşam. (1948, 12 Mart). D. Parti genel idare kurulu ile Parti Meclis Grubu arasındaki ihtilaf şiddetleniyor. *Akşam Matbaası*, ss. 1A.
- Akşam. (1945, 16 Ağustos). Meclis San Francisco antlaşmasını ittifakla tasvibetti. *Akşam Matbaası*, ss. 2A.
- Akşin, S. (Yay. Yön.). (1989). *Çağdaş Türkiye: 1908-1980 Türkiye Tarihi* (Cilt. 1-5). Ankara: Cem Yayınevi.

- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1950)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Aldoğan, S. (1948, 8 Ağustos). Millet Partisi Niçin Doğdu?. *Kudret*, ss. 1A-2A.
- Aleskerov, A. (2007). *Eski sosyalist ülkelerde siyasi rejim değişimleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ardıçoğlu, N. (1948, 24 Ağustos). Biz Fethedilmiş Kale Göremiyoruz. *Kudret*, ss. 1A
- Aron, R. (1976). *Demokrasi ve totaliterizm*. (V. Atay, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1968).
- Atay, F. R. (1945, 22 Eylül). Rejime hakaret edilemez. *Ulus*. 12 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128870> adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1945, 3 Aralık). Yeni bir muhalefet partisi. *Ulus*. 20 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129374> adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1946, 8 Ocak). Yeni parti kuruldu. *Ulus*. 15 Şubat 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=157463> adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1946, 9 Ocak). Yeni parti etrafında. *Ulus*. 15 Şubat 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=157878> adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1947, 4 Nisan). Particilikten komiteciliğe doğru. *Ulus*. 22 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129710> adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1946, 20 Nisan). Hep istedikleri bu değil miydi?. *Ulus*. 25 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163399> adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1946, 24 Nisan). Seçim serbestliği bizim değişmez esaslarımızdandır. *Ulus*. 26 Mart 2021 tarihinde, [177](https://dijital-</p></div><div data-bbox=)

- kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163403
adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1946, 27 Nisan). Yeni seçimlere doğru. *Ulus*. 26 Mart 2021 tarihinde
[https://dijital-](https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163406)
kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163406
adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1946, 15 Mayıs). Basiret sahipleri dört gözle ibret alsınlar. *Ulus*. 22 Mart
2021 tarihinde, [https://dijital-](https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163563)
kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163563
adresinden erişildi.
- Atay, F. R. (1946, 18 Haziran). Seçime katılma kararı. *Ulus*. 25 Mart 2021 tarihinde,
[https://dijital-](https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163597)
kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163597
adresinden erişildi.
- Baban, C. (1993). *Politika Galerisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bal, B. (2017). *Aydın siyaset ilişkisi bağlamında hürriyet partisi*. Yayınlanmamış
doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasi Anılar*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü. (1945).
Katalog Numarası: 030 10 53 315 4.*
- Bayur, H. (1948, 1 Kasım). Havanın Değişmesi İçin. *Kudret*, ss. 1A.
- Beriş, H. E. (2009). *Tek Parti Döneminde Devletçilik*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Beşkaya, A. ve Manan, Ö. (2008). Demokrasi ile ekonomik büyüme-kalkınma arasındaki
ilişki ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler
Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 1-32. 17 Nisan 2021 tarihinde,
https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/11299/135003#article_cite
adresinden erişildi.
- Bingöl, Y. (2009). Bilgi çağında demokrasiye geçiş tartışmaları. *Bilgi Ekonomisi ve
Yönetimi Dergisi*, 4(2), 109-126. 12 Aralık 2020 tarihinde,
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beyder/issue/3479/47340> adresinden erişildi.
- Birand, M. A. ve Çaplı, B. (1991). Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu, TRT.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler*, Kerem Ünüvar (Ed.). İstanbul:
İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Gültekingil, M. (Ed.). (2009). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: kemalizm*
(Cilt. 1-10). İstanbul: İletişim Yayınları.

Büyükkarabacak, M. (2020). *Tarihsel kurumsalcılık ve rejim değişim dinamikleri: Çin, G. Kore, Tayland ve Brunei örnekleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1947). *Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı (TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu)*. Ankara: TBMM Kütüphanesi. 15 Ağustos 2021 tarihinde, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/842> adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1939, 7 Mart). Milli Şefin büyük nutku. *Cumhuriyet Matbaası*. 4 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1939/cumhuriyet_1939_mart_/cumhuriyet_1939_mart_7_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1939, 29 Mayıs). Bugün parti kurultayı Ankara’da açılıyor. 1 Ocak 2021 tarihinde http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1939/cumhuriyet_1939_mayis_/cumhuriyet_1939_mayis_29_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1944, 20 Mayıs). Milli şefin tarihi nutku. *Cumhuriyet Matbaası*. 5 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1944/cumhuriyet_1944_nisan_/cumhuriyet_1944_mayis_20_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1945, 1 Haziran). Kabinede bir değişiklik. *Cumhuriyet Matbaası*. 3 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_haziran_/cumhuriyet_1945_haziran_1_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1945, 16 Ağustos). Mecliste dünkü tartışma. *Cumhuriyet Matbaası*. 12 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_agustos_/cumhuriyet_1945_agustos_16_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 16 Haziran). Demokrat partinin bugünkü toplantısı. *Cumhuriyet Matbaası*. 16 Haziran 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran_/cumhuriyet_1946_haziran_16_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1945, 19 Haziran). Demokrat parti dün beyannamesini neşretti. *Cumhuriyet Matbaası*. 16 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_haziran_/cumhuriyet_1945_haziran_19_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1945, 22 Eylül). Millî Kalkınma partisi. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_eylul_/cumhuriyet_1945_eylul_22_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1945, 27 Aralık). Celal Bayar partisi. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_aralik_/cumhuriyet_1945_aralik_27_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 15 Mayıs). Demokrat Partinin son demecinin münakaşası. *Cumhuriyet Matbaası*. 25 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mayis_/cumhuriyet_1946_mayis_15_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 24 Mayıs). Demokrat Parti bir beyanname yayınladı. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mayis_/cumhuriyet_1946_mayis_24_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 24 Mayıs). Seçim yarın. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mayis_/cumhuriyet_1946_mayis_24_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 25 Mayıs). Partiler dün seçim için adaylarını ilân ettiler. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mayis_/cumhuriyet_1946_mayis_25_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 26 Mayıs). Belediye Seçimi bugün yapılıyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mayis_/cumhuriyet_1946_mayis_26_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 27 Mayıs). Belediye seçiminde bazı hâdiseler oldu. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mayis_/cumhuriyet_1946_mayis_27_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 27 Mayıs). Yurdda seçim. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde,

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mayis_/cumhuriyet_1946_mayis_27_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 27 Haziran). Celal Bayar şehrimizde. *Cumhuriyet Matbaası*. 16 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran_/cumhuriyet_1946_haziran_27_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 28 Haziran). H. Partisi ve Demokrat Partinin yeni tedbirleri. *Cumhuriyet Matbaası*. *Cumhuriyet Matbaası*. 17 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran_/cumhuriyet_1946_haziran_28_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 30 Haziran). Celâl Bayar Adanada tezahüratla karşılandı. *Cumhuriyet Matbaası*. 20 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran_/cumhuriyet_1946_haziran_30_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 6 Haziran). Cemiyetler Kanununda yapılan değişiklikler. *Cumhuriyet Matbaası*. 14 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran_/cumhuriyet_1946_haziran_6_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 10 Haziran). Milletvekili seçimi 21 temmuzda yapılacak. *Cumhuriyet Matbaası*. 16 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran_/cumhuriyet_1946_haziran_10_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 11 Haziran). Meclis dün seçimi yenileme kararı aldı. *Cumhuriyet Matbaası*. 16 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran_/cumhuriyet_1946_haziran_11_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 8 Ocak). Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti. *Cumhuriyet Matbaası*. 11 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_ocak_/cumhuriyet_1946_ocak_8_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 26 Ocak). Halk Partisi Genel Kurultayı. *Cumhuriyet Matbaası*. 12 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_nisan_/cumhuriyet_1946_nisan_26_.pdf adresinden erişildi.

- Cumhuriyet. (1946, 7 Mart). Başbakanımızın mühim beyanatı. *Cumhuriyet Matbaası*. 12 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mart_/cumhuriyet_1946_mart_7_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 14 Mart). Celâl Bayarın demeci. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_mart_/cumhuriyet_1946_mart_14_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 1 Nisan). Demokrat Partinin iddiaları. *Cumhuriyet Matbaası*. 20 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_nisan_/cumhuriyet_1946_nisan_1_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 2 Nisan). Adnan Menderesin iddialarına cevap. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_nisan_/cumhuriyet_1946_nisan_2_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 3 Nisan). Ege bölgesindeki parti mücadelesi. *Cumhuriyet Matbaası*. 15 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_nisan_/cumhuriyet_1946_nisan_3_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 4 Temmuz). Ağır ithamlar ve acı tarizler başladı. *Cumhuriyet Matbaası*. 20 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_4_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 9 Temmuz). D. Parti, hükûmeti şiddetle itham ediyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 17 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_9_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 12 Temmuz). İçişleri Bakanlığının D. Partiye cevabı. *Cumhuriyet Matbaası*. 17 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_12_.pdf
- Cumhuriyet. (1946, 14 Temmuz). Kenan Ömer Başbakanı istifaya davet ediyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 17 Mart 2021 tarihinde,

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_14_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 21 Temmuz). D.P. de daimî toplantı. *Cumhuriyet Matbaası*. 17 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_21_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 23 Temmuz). İzmirde bütün tahminleri altüst eden netice. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_23_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 23 Temmuz). Seçimin umumî neticesi henüz meçhul. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_23_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 24 Temmuz). Seçimin umumî neticesi. *Cumhuriyet Matbaası*. 17 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_24_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 25 Temmuz). Sıkıyönetim komutanının tebliği. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_25_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 27 Temmuz). D.P. Genel İdare Kurulu toplantısı. *Cumhuriyet Matbaası*. 19 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_27_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 28 Temmuz). Demokrat Partinin dünkü kararı. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_28_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1946, 29 Temmuz). Demokrat Partinin müracaati. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_temmuz_/cumhuriyet_1946_temmuz_29_.pdf adresinden erişildi.

- Cumhuriyet. (1946, 1 Ağustos). Ankarada siyasî faaliyet. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_agustos_/cumhuriyet_1946_agustos_1_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 1 Ağustos). Başbakanın Celâl Bayara cevabı. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_agustos_/cumhuriyet_1946_agustos_1_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 4 Ağustos). Ankarada partilerin dünkü toplantıları. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_agustos_/cumhuriyet_1946_agustos_4_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 5 Ağustos). Demokrat Partinin tebliği. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_agustos_/cumhuriyet_1946_agustos_5_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1946, 6 Ağustos). Meclis açıldı, İnönü 451 oydan 388 i ile tekrar Cumhurbaşkanlığına seçildi. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_agustos_/cumhuriyet_1946_agustos_6_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 10 Aralık). Sıkıyönetimin kaldırılması kararlaştı. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_aralik_/cumhuriyet_1947_aralik_10_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 10 Eylül). Kabine dün istifa etti. *Cumhuriyet Matbaası*. 18 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_eylul_/cumhuriyet_1947_eylul_10_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 11 Eylül). Partiler yeni kabineyi nasıl karşıladılar. *Cumhuriyet Matbaası*. 20 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_eylul_/cumhuriyet_1947_eylul_11_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 11 Temmuz). İç politikada hareket ve heyecanlı bir gün. *Cumhuriyet Matbaası*. 11 Mayıs 2021 tarihinde,

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_11_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 13 Temmuz). Bütün yurdda uyanan iç ferahlığının akisleri. *Cumhuriyet Matbaası*. 12 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_13_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 15 Temmuz). (DP)'nin kabul etmediği demeç. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_15_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 16 Temmuz). Sadık Aldoğan tekzip ediyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_16_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 2 Nisan). Başbakanın dünkü nutku iki saatten fazla sürdü. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_nisan/cumhuriyet_1947_nisan_2_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 2 Temmuz). Başbakan, C. Bayarın nutkuna cevap veriyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_2_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 18 Haziran). Ajans demokratlara selâm verdi. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran/cumhuriyet_1947_haziran_18_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 20 Haziran). İnönünün görüşmeleri. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran/cumhuriyet_1947_haziran_20_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 22 Haziran). İsmet İnönü-Celâl Bayar mülâkatı devam edecek. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran/cumhuriyet_1947_haziran_22_.pdf adresinden erişildi.

- Cumhuriyet. (1947, 23 Aralık). Meclis milletvekilleri aylıklarına zam yapmayı dün kabul etti. *Cumhuriyet Matbaası*. 2 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_aralik_/cumhuriyet_1947_aralik_23_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 25 Haziran). İsmet İnönü-Celâl Bayar görüşmeleri ve ‘C.H.P.’. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran_/cumhuriyet_1947_haziran_25_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 25 Şubat). Halil Menteşenin Cumhurbaşkanıya açık mektubu. *Cumhuriyet Matbaası*. 13 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_subat_/cumhuriyet_1947_subat_25_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 27 Haziran). İnönünün C. Bayarla dünkü görüşmesi. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran_/cumhuriyet_1947_haziran_27_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 28 Haziran). Celâl Bayarın Sıvasta dün söylediği nutuk. *Cumhuriyet Matbaası*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran_/cumhuriyet_1947_haziran_28_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 29 Haziran). Celal Bayar Sivastan dün Ankara'ya döndü. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Ocak 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran_/cumhuriyet_1947_haziran_29_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 30 Haziran). Devlet Reisi parti başkanlığı yapmıyacak. *Cumhuriyet Matbaası*. 11 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran_/cumhuriyet_1947_haziran_30_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 30 Ocak). Uşak seçimi. *Cumhuriyet Matbaası*. 12 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_ocak_/cumhuriyet_1947_ocak_30_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 30 Temmuz). Demokrat Parti bundan sonra ne yapacak?. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Mayıs 2021 tarihinde,

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz_/cumhuriyet_1947_temmuz_30_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 31 Mart). D.P.nin kararı yurdda merakla bekleniyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_mart_/cumhuriyet_1947_mart_31_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 4 Nisan). D.P. beyannamesinin metni. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_nisan_/cumhuriyet_1947_nisan_4_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 5 Eylül). C.H.P. Grubu dün üç defa toplandı. *Cumhuriyet Matbaası*. 20 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_eylul_/cumhuriyet_1947_eylul_5_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 5 Eylül). D.P. nin beyannamesi dün gece neşredildi. *Cumhuriyet Matbaası*. 11 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_eylul_/cumhuriyet_1947_eylul_5_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 7 Ocak). ‘D.P.’ Kurultayı Bugün Toplanıyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 26 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_ocak_/cumhuriyet_1947_ocak_7_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 8 Ocak). D.P. Büyük Kongresi dün toplandı. *Cumhuriyet Matbaası*. 26 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_ocak_/cumhuriyet_1947_ocak_8_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 7 Temmuz). İstanbul DP Başkanının Kanaati. *Cumhuriyet Matbaası*. 27 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz_/cumhuriyet_1947_temmuz_7_.pdf adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (1947, 8 Temmuz). Celâl Bayardan Başbakana cevap. *Cumhuriyet Matbaası*. 11 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz_/cumhuriyet_1947_temmuz_8_.pdf adresinden erişildi.

- Cumhuriyet. (1947, 8 Temmuz). Partiler arası ihtilâfta mühim gelişmeler. *Cumhuriyet Matbaası*. 11 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_8_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1947, 9 Aralık). Sıkıyönetim işi C.H.P. Grupunda görüşülüyor. *Cumhuriyet Matbaası*. 1 Ocak 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_aralik/cumhuriyet_1947_aralik_9_.pdf adresinden erişildi.
- Cumhuriyet. (1974, 19 Temmuz). C.H.P. Kurultayı. *Cumhuriyet Matbaası*. 8 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet//cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_19_.pdf adresinden erişildi.
- Çalık, M. (1989). Batılılaşma ve bürokratik modernleşme münasebeti üzerine bazı düşünceler. *Türkiye Günlüğü*, 2, 6-15.
- Çavuşoğlu, H. (2021). 12 temmuz beyannamesi süreci ve beyannamenin Türk siyasal hayatına etkisi üzerine bir değerlendirme. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 141-154. <https://doi.org/10.47129/bartiniibf.843205>
- Çetin, H. (2002). Totalitarizm: ideolojik kökenleri ve toplumsal inşa araçları. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(26), 15-43. 8 Ocak 2021 tarihinde, <https://acikerisim.cumhuriyet.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12418/1468> adresinden erişildi.
- Çevik, A. ve Dinçer F. (2018). Cumhuriyet Halk Partisi'nin değişen din siyaseti: 1947 kurultayı. *Turkish Studies*, 13(23), 26-36. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14186>
- Çiftçi, A. (2018). Tek parti iktidarı döneminde çok partili siyasal hayata alternatif katılım modelleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 24(9), 308-329. 13 Şubat 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/40078/437736> adresinden erişildi.
- Çufalı, M. (2005). Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçişte rol oynayan dinamikler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 38-39(10), 55-67. 25 Mart 2021 tarihinde, <http://liberal.org.tr/upresimler/Mustafa-Cufali.pdf> adresinden erişildi.
- Çufalı, M. (2012). *Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950)*. Cilt: 1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

- Dahl, R. (2001). *Demokrasi üstüne*. (B. Kadioğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1999).
- Demirel, A. (2003). *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2018). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Diamond, L. (2002). Elections without democracy: thinking about hybrid regimes. *Journal of Democracy*, 2(3), 21-35. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2002.0025>
- Duman, D. (2015). 1950 seçimleri öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin politik bir manevrası olarak imam hatip kursları. *Belgi Dergisi*, 10(1), 1343-1360. 27 Temmuz 2021 tarihinde, <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0020256&lng=0> adresinden erişildi.
- Durmaz, M. N. (2008). Bir ideolog bir ideoloji: Recep Peker ve korporatizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(2), 161-184. 5 Şubat 2021 tarihinde, <https://docplayer.biz.tr/12043083-Bir-ideolog-bir-ideoloji-receppeker-ve-korporatizm.html> adresinden erişildi.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Duverger, M. (1974). *Siyasal partiler*. (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1951).
- Duverger, M. (1974). *Siyasal rejimler*. (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1949).
- Erdal, İ. (2015). Muhalif Tan ve Vatan gazetelerine göre savaş döneminde (1940-1945) iktisadi uygulamalar. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 1-16. 11 Mart 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkede/issue/40916/494190> adresinden erişildi.
- Erdoğan, C. (2017). Tek parti iktidarı dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin ideolojik değişim ve dönüşüm sürecinin çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 551(10), 270-279. 11 Haziran 2021 tarihinde, <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/the-analysis-of-the-republican-peoples-partys-ideological-change-andtransformation-process-during-oneparty-rule-period-1.pdf> adresinden erişildi.
- Erdoğan, M. (1992). Türkiye’de demokrasiye geçiş deneyimi. *Liberal Düşünce Topluluğu*, 13 Kasım 2020 tarihinde <http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiyede->

demokrasiye-gecis-deneyimi-1945-1960-mustafa-erdogan,349.php adresinden erişildi.

Erdoğan, M. (2003). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erer, T. (1963). *Türkiye’de Parti Kavgaları*. İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.

Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979* (Cilt. 1-2). A. Demirel (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erim, N. (1946, 30 Mayıs). Demokrasi gaye midir? Vasıta mıdır?. *Ulus*. 15 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163578> adresinden erişildi.

Erim, N. (1947, 29 Haziran). Muhalif Parti liderinin son nutku. *Ulus*.. 11 Nisan 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135862> adresinden erişildi.

Erim, N. (1946, 2 Haziran). Tek Dereceli Seçim Kanunu. *Ulus*. 12 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163581> adresinden erişildi.

Erim, N. (1946, 19 Aralık). Meclisi terk etmek vazifeden kaçmaktır. *Ulus*. 26 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135466> adresinden erişildi.

Erim, N. (1946, 27 Aralık). Cumhurbaşkanımızın İlgisi. *Ulus*. 26 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135474> adresinden erişildi.

Erim, N. (1947, 3 Temmuz). Başbakanımızın demeci. *Ulus*. 11 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135866> adresinden erişildi.

Erim, N. (1947, 12 Temmuz). Cumhurbaşkanı İnönü’nün beyannamesi. *Ulus*. 10 Haziran 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135884> adresinden erişildi.

- Erim, N. (1947, 3 Ağustos). Prensipler, metodlar ve şahıslar. *Ulus*. 8 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=136037> adresinden erişildi.
- Eser, H. B. ve Yüksel, H. (2012). Korporatizm, faşizm ve solidarizm kavramları ekseninde erken dönem cumhuriyet siyasası üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(16), 181-200. 12 Mart 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeh/issue/54820/750389> adresinden erişildi.
- Fenik, M. F. (1947, 13 Ocak). Partide ıslahatçı muhafazakar denilebilecek bir grup var. *Vatan*, ss. 1A.
- Fenik, M. F. (1947, 9 Ocak). Kongrenin üzerinde duracağı dilekler. *Vatan*, ss. 1A.
- Fersoy, O. C. (1971). *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*. İstanbul: Garanti Matbaası.
- Frey, F. W. (1965). *The Turkish Political Elite*. Cambridge: Mit Press.
- Freedom House. (2010, 10 Ocak). Freedom House. 10 Ocak 2012 tarihinde <https://freedomhouse.org/> adresinden erişildi.
- Friedrich, C. J. ve Brzezinski, Z. (1964). *Totaliter diktatörlük ve otokrasi*. (O. Onaran, Çev.). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1956).
- Goloğlu, M. (1974). *Milli Şef Dönemi 1939-1945*. Ankara: Goloğlu Yayınları,
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gökçe, A. F. (2019). Hibrit rejimlerde hükümet sistemleri ve demokrasi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, 15(16), 182-200. 11 Kasım 2020 tarihinde, <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=AW9whZi8yZgeuuwfU5wW> adresinden erişildi.
- Grew, J. C. (1952). *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years 1904-45*. Boston: Cambridge University Press.
- Güçyetmez, M. (2017). Karşılaştırmalı demokrasi modelleri ve hükümet sistemleriyle ilişkisi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 479-496. 11 Kasım 2020 tarihinde, <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=AW1EHgCDyZgeuuwfSV3a> adresinden erişildi.
- Haytoğlu, E. (1997). Türkiye'de demokratikleşme süreci ve 1945'te çok partili siyasî hayata geçişin nedenleri (1908-1945). *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 46-56. 15

- Mayıs 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11140/133266> adresinden erişildi.
- Heper, M. (1977). *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Heper, M. (2010). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Heywood, A. (2013). *Siyasî ideolojiler*. (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan, Çev.). Ankara: Adres Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2003).
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla, Çev.). İstanbul: Liberte Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1997).
- Huntington, S. P. (1993). *Üçüncü dalga: yirminci yüzyıl sonlarında demokratlaşma*. (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1991).
- İnan, S. (2004). Atatürkçülük (kemalizm) ve ideoloji. *Liberal Düşünce (CHP ve Kemalizm)*, 36, 109-116.
- İnönü, İ. (1992). *İsmet İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları 1920-1973* (Cilt. 1-2). Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- İnönü, İ. (2008). *Defterler 1919-1973* (Cilt. 1-2). A. Demirel (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2012). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – II 1920-1960*. İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. (Ed.). (2014). *Türk siyasal hayatı: Türkiye'de politik değişim ve modernleşme*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Kapani, M. (2010). *Politika Bilimine Giriş*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kara, N. N. P. (1999). *Türk siyasi hayatında Recep Peker*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Karatepe, Ş. (2011). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasaba, R. (Ed.). (2011). *Türkiye tarihi 1839-2010 - modern dünyada Türkiye* (Cilt. 1-4). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kentli, M. (1948, 30 Ağustos). Muvazaa Cephesi Nasıl Kuruldu?. *Kudret*, ss. 1A.
- Keyder, Ç. (2017). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kırılmaz, H. (2020). Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde bürokrasinin rolü: tek-parti dönemi ve çok-partili sisteme geçiş. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 92, 1-28. <https://dx.doi.org/10.12995/bilig.9201>
- Kışlalı, A. T. (2001). *Kemalizm, Laiklik, Demokrasi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2011). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Koç, V. (1973). *Hayat Hikâyem*. İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de milli şef dönemi 1938-1945* (Cilt. 1-2). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2010). *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 İkinci Parti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 İktidar ve Demokratlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 Rejim Krizi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2014). *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950 Uzlaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2007). *Modernizm, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köktaş, M. E. (2002). Din ve siyaset: Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde bir problem alanı. *Journal of Religious Culture*, 51a(1-11). 20 Ağustos 2021 tarihinde, <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/year/2007/docId/409> adresinden erişildi.
- Köprülü, M. F. (1946, 20 Şubat). Üniversiteye muhtariyet. *Vatan*, ss. 1A.
- Köprülü, M. F. (1947, 27 Mart). Seçim emniyetinden nasıl bahsediyorlar?. *Vatan*, ss. 3A.
- Kubbealtı Lugâtı. (2021, 27 Temmuz). Kağşamak. 27 Temmuz 2021 tarihinde <http://lugatim.com/s/ka%C4%9F%C5%9Famak> adresinden erişildi.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (M. Kırıtlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1961).
- Linz, J. J. (2008). *Totaliter ve otoriter rejimler*. (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2000).
- Linz, J. J. ve Stepan, A. (1996). Toward consolidated democracies. *Journal of Democracy*, 2(7), 14-33. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.1996.0031>
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Moore, B. (2012). *Diktatörlüğün ve demokrasinin toplumsal kökenleri*. (Ş. Tekeli ve A. Şenel, Çev.). İstanbul: İmge Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1966).
- Mutlu, S. (2013). Tek parti döneminde parti-devlet bütünleşmesine bir örnek: “dilek sistemi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 86(29), 53-102. 27 Mart 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/44056/542769> adresinden erişildi.
- Nadi, D. (1946, 13 Haziran). Celâl Bayarla mülakat. *Cumhuriyet*. 16 Haziran 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_haziran/cumhuriyet_1946_haziran_13_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1945, 4 Aralık). Yeni parti. *Cumhuriyet*. 10 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_aralik/cumhuriyet_1945_aralik_4_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1945, 5 Aralık). Yeni partinin muvaffakiyeti neye bağlıdır?. *Cumhuriyet*. 10 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_aralik/cumhuriyet_1945_aralik_5_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1946, 9 Ocak). Yeni partinin karakteri. *Cumhuriyet*. 11 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1946/cumhuriyet_1946_ocak/cumhuriyet_1946_ocak_9_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1947, 11 Aralık). Sıkıyönetim kaldırılırken. *Cumhuriyet*. 10 Mayıs 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_aralik/cumhuriyet_1947_aralik_11_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1947, 11 Ocak). Hürriyet içinde istibdad. *Cumhuriyet*. 28 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_ocak/cumhuriyet_1947_ocak_11_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1947, 12 Temmuz). Kılıçları hatalarımıza saplıyalım. *Cumhuriyet*. 12 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_12_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1947, 18 Haziran). Ajans demokratlara selâm verdi. *Cumhuriyet*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_haziran/cumhuriyet_1947_haziran_18_.pdf adresinden erişildi.

- Nadir, N. (1947, 2 Temmuz). İsyân mı ihtilal mi. *Cumhuriyet*. 10 Nisan 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1947/cumhuriyet_1947_temmuz/cumhuriyet_1947_temmuz_2_.pdf adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1948, 4 Ağustos). Aydınlığa doğru. *Cumhuriyet*. 4 Mayıs 2021 tarihinde, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1948/8/4/1> adresinden erişildi.
- Nadir, N. (1965). *Perde Aralığından*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Nebati, N. (2020). Çağdaş eleştirel kuramlar bağlamında laiklik kavramına bakış ve Türkiye'deki evrimi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 29(16), 2108-2141. 21 Mart 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/opus/issue/56333/792131> adresinden erişildi.
- Newton, K. ve Van, D. J. W. (2014). *Karşılaştırmalı siyasetin temelleri*. (E. Saraçoğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Nutku, E. (1979). *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika'da Yitirdiğim Yıllar 1946-1958*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oran, B. (Ed.). (2018). *Türk dış politikası 1919-1980* (Cilt. 1-2). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni 2: Siyasi Hatıralarım*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Öner, K. (1948). *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Öner, K. (1948, 24 Kasım). Memlekette Huzur ve Sükûn Gösterilecek Samimiyete Bağlıdır. *Kudret*, ss. 1A.
- Örs, H. B. (Der.). (2014). *Modern siyasal ideolojiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özalper, M. (2014). Bir muhalefet partisinin ilgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 117-136. 20 Ocak 2021 tarihinde, https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=AWU3ZBTwHDbCZb_mQn2A adresinden erişildi.
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger'in siyasal partileri ve siyasal partilerin incelenmesinde bazı metodolojik problemler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1). 15 Kasım 2020 tarihinde, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/338/3468.pdf> adresinden erişildi.
- Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Özbudun, E. (2015). *Anayasalcılık ve Demokrasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2016). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztekin, A. (2007). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Öztürk, O. (2013). *Kemalizm, ideoloji ve hegemonya: kuramsal bir inceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Öztürkci, A. (2019). Türk siyasal tarihinde Demokrat Parti birinci büyük kongresi. *CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 7, 741-755. <https://dx.doi.org/10.13113/CEDRUS.201934>
- Parla, T. (1991). *Türkiye’de siyasi kültürün resmi kaynakları* (Cilt. 1-3). *Demeçleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pirili, R. M. (2016). Devlet ve otoriterlik üzerine. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 68, 12-19.
- Powell, G. B. (1990). *Çağdaş demokrasiler: katılma, istikrar, şiddet*. (M. Turan, Çev.). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasal İlimler Derneği Ortak Yayını. (Orijinal eserin yayın tarihi 1982).
- Przeworski, A. (1991). *Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. New York: Cambridge University Press.
- Rustow, D. A. (1970). Transitions to democracy: toward a dynamic model. *Comparative Politics*, 2(3), 337-363. <https://doi.org/10.2307/421307>
- Sadak, N. (1945, 24 Haziran). Yeni Partiler doğması için bazı kanunların değişmesi gerektir. *Akşam*, ss. 1A.
- Sadak, N. (1946, 9 Ocak). Demokrat Partiye ‘Hoş geldin’ deriz. *Akşam*, ss. 1A.
- Safa, P. (1939, 31 Mayıs). Cemiyet, parti, ideal. *Cumhuriyet*, ss. 3A.
- Sakman, M. (2015). İdeolojik hegemonya içerisinde örgütlenen siyasal bir sistem olarak totalitarizm. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 117-126.
- Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: a framework for analysis*. A. Ware (Ed.), Colchester: ECPR Press.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş*, (T. Karamustafaoğlu ve M. Turan, Çev.). İstanbul: Sentez Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).
- Sayarı, S. ve Bilgin, H. D. (Der.) (2016). *Karşılaştırmalı siyaset: temel konular ve yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi kuramlarına giriş*. (M. E. Köktaş, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2000).
- Schumpeter, J. A. (1947). *Capitalism, socialism, and democracy*. New York: Harper Torchbooks.
- Serra, N. (2011). *Demokratikleşme sürecinde ordu: silahlı kuvvetlerin demokratik reformu üzerine düşünceler*, (Ş. Tokel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2008).
- Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Shick, I. C. ve Toprak, E. A. (Der.). (2006). *Geçiş sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Soysal, M. (2011). *Anayasaya Giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Spitz, D. (1962). *Antidemokratik düşünce şekilleri*. (Ş. Yalçın, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Şen, Ö. F. (2017). *Kurumsalcı perspektiften kurumlar, siyasal rejim tipleri ve ekonomik kalkınma ilişkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Ankara.
- Şeyhanlioğlu, H. (2012). 12 temmuz beyannamesi'nin siyasal etkileri ve önemi siyasal hayatımızda çatışma çözümüne bir başarı örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 77-100. 12 Haziran 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23175/247538> adresinden erişildi.
- Şirin, F. S. (2010). Ulus devlet inşasında bir aydın: Falih Rıfkı Atay. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 137-148. 13 Ocak 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/34442/380487> adresinden erişildi.
- Tanıl, B. (2016). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. (1999). *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Taşkın, Y. (2016). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2013). *İkinci dünya savaşı Türkiye'si* (Cilt. 1-3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Temür, H. (2020). *Demokrat Parti'de parti içi muhalefet*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tezer, Ö. (2020). *Güney Kore'de demokrasinin kurumsallaşması sürecinde ekonomik ve siyasal elitlerin etkileşimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Ankara.
- Tilly, C. (2014). *Demokrasi*, (E. Arıcan, Çev.). İstanbul: Phoenix Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2007).

- Timur, T. (2003). *Çok Partili Hayata Geçiş*. İmge Yayınları: İstanbul.
- Toker, M. (1945, 8 Temmuz). Yeni bir parti. *Cumhuriyet*. 10 Mart 2021 tarihinde, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/cumhuriyet/cumhuriyet_1945/cumhuriyet_1945_temmuz/cumhuriyet_1945_temmuz_8_.pdf adresinden erişildi.
- Toker, M. (1990). *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Tökin, F. H. (1965). *Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Basımevi.
- Tunaya, T. Z. (1980). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2007). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuncer, E. (2008). *1946 Seçimleri*. Ankara: TESAV.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması: 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, İ. K. (Haz.). (2003). *İsmet İnönü konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşileri 1944-1950*. Ankara: İsmet İnönü Vakfı. 15.04.2021 tarihinde <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1944-1950.htm> adresinden erişildi.
- Turan, İ. K. (Haz.). (2004). *İsmet İnönü konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşileri 1965-1967*. Ankara: İsmet İnönü Vakfı. 15.04.2021 tarihinde <https://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1965-1967.htm> adresinden erişildi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1944). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 14, Birleşim. 1). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1945). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 17, Birleşim. 65). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1945). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 19, Birleşim. 90). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1945). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 20, Birleşim. 1). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1946). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 22, Birleşim. 45). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1946). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 23, Birleşim. 57). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*

- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1946). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 24, Birleşim. 59). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1946). Tutanak Dergisi (Dönem. 7, Cilt. 24, Birleşim. 64). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1946). Tutanak Dergisi (Dönem. 8, Cilt. 1, Birleşim. 14). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1946). Tutanak Dergisi (Dönem. 8, Cilt. 1, Birleşim. 3). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1946). Tutanak Dergisi (Dönem. 8, Cilt. 3, Birleşim. 18). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1947). Tutanak Dergisi (Dönem. 8, Cilt. 4, Birleşim. 37). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1947). Tutanak Dergisi (Dönem. 8, Cilt. 5, Birleşim. 65). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1948). Tutanak Dergisi (Dönem. 8, Cilt. 10, Birleşim. 45). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1948). Tutanak Dergisi (Dönem. 8, Cilt. 12, Birleşim. 80). Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı.*
- Türküne, M. (Ed.). (2009). *Siyaset*. İstanbul: Opus Yayınları.
- Uluç, V. (2020). Türkiye’de çok partili sisteme geçiş: iç ve dış dinamiklerin analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 465-486. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.615325>
- Ulus. (1945, 4 Nisan). C.H.P. Meclis Grupunda. *Ulus Basımevi*. 3 Şubat 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128363> adresinden erişildi.
- Ulus. (1945, 11 Nisan). C.H.P. Meclis Grubu dün toplandı. *Ulus Basımevi*. 3 Şubat 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128369> adresinden erişildi.
- Ulus. (1945, 16 Mayıs). San Fransisco Konferasında Türkiye. *Ulus Basımevi*. 10 Nisan 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128530> adresinden erişildi.

- Ulus. (1945, 13 Haziran). C.H.P. Meclis Grupunda. *Ulus Basımevi*. 14 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128552> adresinden erişildi.
- Ulus. (1945, 8 Haziran). C.H.P. tarafından aday gösterilmemesi kararlaştırıldı. *Ulus Basımevi*. 12 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128549> adresinden erişildi.
- Ulus. (1945, 8 Temmuz). Nuri Demirağ bir parti kurmak için vilâyete müracaat etti. *Ulus Basımevi*. 10 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=128878> adresinden erişildi.
- Ulus. (1945, 6 Eylül). Başbakanın dünkü mühim beyanatı. *Ulus Basımevi*. 12 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129054> adresinden erişildi.
- Ulus. (1945, 4 Aralık). Yeni bir partiye doğru. *Ulus Basımevi*. 10 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=129375> adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 7 Mart). Saraçoğlu önemli bir demeç verdi. *Ulus Basımevi*. 12 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163541> adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 27 Nisan). Belediye seçimleri mayısta yapılacak. *Ulus Basımevi*. 13 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163406> adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 6 Mayıs). İnönü'nün mühim nutku. *Ulus Basımevi*. 14 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163415> adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 11 Mayıs). İnönü'nün tarihi söylevi. *Ulus Basımevi*. 13 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital->

- kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163559
adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 12 Mayıs). Program ve tüzükte değişiklikler yapıldı. *Ulus Basımevi*. 12 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163560>
- Ulus. (1946, 27 Mayıs). C.H.P. listelerinin hemen her tarafta kazandığı anlaşılıyor. *Ulus Basımevi*. 15 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163575>
adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 6 Haziran). Cemiyetler Kanunu dün kabul edildi. *Ulus Basımevi*. 14 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=163585>
adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 8 Temmuz). İçişleri Bakanlığı illere yeni bir tâmin gönderdi. *Ulus Basımevi*. 17 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135486>
adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 17 Aralık). Komünist tahriklerine karşı tedbirler. *Ulus Basımevi*. 28 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135464>
adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 27 Aralık). Cumhurbaşkanımız Meclisteki hâdise için Celâl Bayar ve Fuat Köprülü ile görüştü. *Ulus Basımevi*. 26 Mart 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135474>
adresinden erişildi.
- Ulus. (1946, 27 Aralık). İstanbul'da Demokrat Parti İl kongresinde gürültüler oldu. *Ulus Basımevi*. 2 Nisan 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135474>
adresinden erişildi.
- Ulus. (1947, 12 Temmuz). İnönü'nün Beyanatı. *Ulus Basımevi*. 12 Nisan 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135875>
adresinden erişildi.
- Ulus. (1947, 4 Aralık). B. Recep Peker'in açıklamaları. *Ulus Basımevi*. 14 Nisan 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=135875>

- kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=136449 adresinden erişildi.
- Ulus. (1948, 11 Mart). Demokrat Partide beş milletvekili partiden çıkarıldı. *Ulus Basımevi*. 4 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=134019> adresinden erişildi.
- Ulus. (1948, 12 Mart). D.P. Meclis Grupunda. *Ulus Basımevi*. 4 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=134020> adresinden erişildi.
- Ulus. (1948, 19 Mart). Afyon D.P. teşkilâtı. *Ulus Basımevi*. 4 Mayıs 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=134196> adresinden erişildi.
- Ulus. (1948, 25 Mart). 6 milletvekili daha D.P. den çıkarıldı. *Ulus Basımevi*. 4 Mayıs Ocak 2021 tarihinde, <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=134202> adresinden erişildi.
- Unat, K. (2011). Cumhuriyet Halk Partisi'nde nevi şahsına münhasır bir muhalif grup: otuzbeşler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 839-867. https://dx.doi.org/10.1501/Tite_0000000348 adresinden erişildi.
- Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti, Hatıralarım*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Us, A. (1966). *1930-1950 Hatıra Notları*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Uslu, A. R. (2014). Demokrasi, otoriterlik, uluslararası politika: entegre bir yaklaşım arayışı. *Stratejik Araştırmalar Merkezi Papers*, 14. 18 Ocak 2021 tarihinde, http://sam.gov.tr/pdf/sam-papers/SAM_Papers-No.-10.pdf adresinden erişildi.
- Uzun, H. (2012). İktidarını sürdürmek isteyen bir partinin kimlik arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 olağan kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 101-139. 20 Temmuz 2021 tarihinde, <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=Makale&Id=f6CAOHMBu-adCBSEwsck> adresinden erişildi.
- Vatan. (1946, 12 Ocak). Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in Konuşması. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.

- Vatan. (1946, 11 Şubat). En hayırlı propagandamız; tek parti ruhunu gömüp çift parti yoluna girdiğimizi âleme duyurmaktır. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 7 Mayıs). Celâl Bayar, Ulus'a cevap veriyor. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 8 Temmuz). Aramızda hastalar var. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 9 Temmuz). İzmirde hâdiseler devam ediyor. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 10 Temmuz). Ege baştan başa bir tedhiş bölgesi. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 11 Temmuz). Demokrat Partinin beyannamesi. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 12 Temmuz). İzmirde hâdiseler devam ediyor. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 14 Temmuz). Demokrat Partinin tamimi. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 14 Temmuz). Kenan Öner'in başbakana açık mektubu. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 20 Temmuz). Bursa köylerinde neler oluyor. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 25 Temmuz). Celal Bayar'ın seçim hakkında beyanatı. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 25 Temmuz). Cumhurbaşkanı'nın beyannamesi. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 26 Temmuz). Kapatılan gazeteler. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1946, 29 Ağustos). Başbakanın Parti grubundaki demeci. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 8 Ocak). Demokrat Parti büyük kongresi dün Celâl Bayar'ın nutku ile açıldı. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 31 Ocak). Komünistlerin Türkiyede faaliyeti. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 1 Şubat). C. Halk Partisi genel sekreterinin tamimi. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 9 Şubat). Hasan Ali Yücel Soruyor. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 9 Şubat). C. Bayar bir tamimle cevap veriyor. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 27 Şubat). Muhtar seçimlerinde yolsuzluk. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 7 Mart). Celâl Bayar. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 8 Mart). Muhtar seçimleri hakkında Başbakan'ın demeci. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 2 Nisan). Başbakanın konuşması. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 2 Nisan). İzmir heyecan içinde çalkalanıyor. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 4 Nisan). C. Bayarın konuşması. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 24 Haziran). İç politikada mühim hâdiselere doğru. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.
- Vatan. (1947, 4 Temmuz). Demokratlar Başbakana cevaplarını hazırlıyorlar. *Vatan Matbaası*, ss. 1A.

- Velidedeoğlu, H. V. (1972). *Türkiye’de Üç Devir*. İstanbul: Sinan Yayınları.
- Yalman, A. E. (1946, 12 Temmuz). Parti hesabına istibdat. *Vatan*, ss. 1A.
- Yalman, A. E. (1946, 19 Nisan). Halk Partisi Yol Ağzında. *Vatan*, ss. 1A.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim* (Cilt. 1-4). İstanbul: Rey Yayınları.
- Yarar, A. (2019). *Tek parti yönetiminin karşılaştırmalı analizi: Türkiye ve Meksika Örnekleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Yardımcı, Ş. G. ve Çil, U. (2019). Modernleşme teorisini yeniden düşünmek: ekonomik kalkınma ve demokrasi ilişkisine eleştirel bir bakış. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2996-3022. <https://dx.doi.org/10.26466/opus.561066>
- Yayla, A. (2005). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Yazıcı, S. (1997). *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Yeni Sabah. (1948, 8 Ocak). Kenan Önerin Yeni Sabaha demeci, ss. 1A.
- Yeni Sabah. (1948, 17 Ocak). Kenan Öner Demokrat partiden tamamıyla çekildi, ss. 1A.
- Yeni Sabah. (1949, 6 Temmuz), Müstakiller, Millet Partisile birleşti, ss. 1A.
- Yeşil, A. (1988). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*. İstanbul: Altın Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2006). *Karşı Devrim 1945-1950*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Yılmaz, A. (2000). *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, N. ve Diğerleri, (2013). Tek parti iktidarı döneminde (1923-1946) bürokrasi ve siyaset ilişkisinin weberyan değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 263-284. 10 Ocak 2021 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2710/35912> adresinden erişildi.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Y. S. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1993).

ÖZGEÇMİŞ

İlköğretimimi Gümüşhane Gazipaşa İlköğretim Okulu'nda, lise öğrenimimi Gümüşhane Türk Telekom Fen Lisesi'nde tamamladım. Lisans öğrenimimi Bursa Uludağ Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mezunu olarak tamamladım. Lisans öğrenimim boyunca çeşitli topluluklarda görev almamın yanında kısa bir dönem topluluk başkanlığı görevini yürüttüm. Anadolu Mektebi isimli ulusal bir projede Bursa ili adına faaliyetlere katıldım.

